

Praca socjalna i pomoc społeczna
w obliczu pandemii COVID-19
i innych współczesnych wyzwań

SERIA / SERIES: Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych
i Zdrowia Publicznego
Uniwersytetu Pedagogicznego
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

REDAKTOR SERII / EDITOR: Norbert G. Pikuła

RADA NAUKOWA / COUNCIL: Mirosław J. Szymański, Zbigniew Marek,
Ireneusz M. Światała, Barbara Nowak,
Norbert G. Pikuła, Małgorzata Duda,
Leszek Graniszewski, Joanna M. Łukasik,
Mirosław Grewiński, Marek Klimek,
Jerzy Krzyszkowski, Józef Młyński,
Beata Ziębińska

SEKRETARZ SERII / SECRETARY: Ewelina Zdebska

Dotychczas ukazały się / They have been published so far:

- *Senior i rodzina*, red. naukowa M. Banach, A. Szwedzik, Wyd. «scriptum», Kraków 2013, ss. 236.
- *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, red. naukowa J. Matejek, N. G. Pikuła, Wyd. «scriptum», Kraków 2014, ss. 176.
- *Problemy i kwestie społeczne*, red. naukowa Katarzyna Białożyty, Bogusław Uliasz, Maciej Soliński, Wyd. «scriptum», Kraków 2014, ss. 190.
- *Współczesne wyzwania oraz wielowymiarowość edukacji i pracy*, red. naukowa Ewelina Zdebska, Bogusław Uliasz, Wyd. «scriptum», Kraków 2014, ss. 240.
- *Universalism of work in the context of the Polish and European civilizational challenges*, edited by: Marek Banach, Magdalena Lubińska-Bogacka, Adam Szwedzik, Wyd. «scriptum», Kraków 2015, ss. 238.
- *Praca w życiu człowieka i jej społeczno-edukacyjne uwarunkowania*, red. naukowa Józefa Matejek, Katarzyna Białożyty, Wyd. «scriptum», Kraków 2015, ss. 272.
- Jiří Prokop, Petr Prokop, *Osamostatňování klientů zařízení náhradní výchovné péče v mezinárodním srovnání. Česko – polské kontexty*, Wyd. «scriptum», Kraków 2015, ss. 150.
- *Wielowymiarowość resocjalizacji osób niedostosowanych społecznie*, red. naukowa Sylwester Bębas, Katarzyna Jagielska, Ryszard Koziół, Wyd. «scriptum», Kraków 2015, ss. 172.
- *Integracja społeczna i bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych*, red. naukowa Sylwester Bębas, Katarzyna Jagielska, Ryszard Koziół, Wyd. «scriptum», Kraków 2016, ss. 204.
- *Edukacja i praca nauczyciela: ciągłość – zmiana – konteksty*, red. naukowa Joanna Madalińska-Michalak, Norbert G. Pikuła, Katarzyna Białożyty, Wyd. «scriptum», Kraków 2017, ss. 272.
- *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*, redakcja naukowa: Norbert G. Pikuła, Mirosław Grewiński, Ewelina Zdebska, Wojciech Glac, Wyd. «scriptum», Kraków 2020, ss. 230.
- *Wybrane krajowe i międzynarodowe aspekty polityki społecznej w czasie pandemii koronawirusa*, redakcja naukowa: Norbert G. Pikuła, Mirosław Grewiński, Ewelina Zdebska, Wojciech Glac, Wyd. «scriptum», Kraków 2020, ss. 250.
- *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*, redakcja naukowa: Norbert G. Pikuła, Katarzyna Jagielska, Joanna M. Łukasik, Wyd. «scriptum», Kraków 2020, ss. 286.
- Józef Młyński, *Praca socjalna w bezpieczeństwie społecznym. Myśleć – widzieć – działać*, Wyd. «scriptum», Kraków 2021, ss. 256.
- *Edukacyjne, społeczne i medyczne konteksty w perspektywie zmian cywilizacyjnych*, redakcja naukowa: Anna Mirczak i Katarzyna Jagielska, Wyd. «scriptum», Kraków 2021, ss. 182.
- *Areas of scientific research among young academics. Scientific writing workshops and doctoral students' development*, edited by: Katarzyna Jagielska, Joanna M. Łukasik, Norbert G. Pikuła, Wyd. «scriptum», Kraków 2021, ss. 192.
- *Ważne obszary badawcze w pedagogice*, redakcja naukowa: Katarzyna Jagielska, Wyd. «scriptum», Kraków 2022, ss. 170.
- *Praca socjalna i pomoc społeczna w obliczu pandemii Covid 19 i innych współczesnych wyzwań*, redakcja naukowa: Józef Młyński, Ewelina Zdebska, Beata Ziębińska, Wyd. «scriptum», Kraków 2022, ss. 256.

Praca socjalna i pomoc społeczna w obliczu pandemii COVID-19 i innych współczesnych wyzwań

Redakcja naukowa:

Józef Młyński, Ewelina Zdebska, Beata Ziębińska

Kraków 2022

Recenzenci naukowi / Reviewers:

dr hab. Teresa Zbyrad, prof. UR

dr hab. Monika Adamczyk – KUL

© by Redakcja, 2022

© by Wydawnictwo «scriptum», 2022

Adres redakcji / Address:

Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych i Zdrowia Publicznego

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

os. Stalowe 17, 31-922 Kraków

+48 12 662 79 50

biss.iss.up@gmail.com

<https://isszp.up.krakow.pl/>

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Opracowanie graficzne, dtp i projekt okładki serii / Dtp and cover design:

Tomasz Sekunda

Na okładce / On cover:

© Chepko by iStockphoto.com

Wydanie I / First edition

ISBN 978-83-67586-11-5

Wydawnictwo «scriptum»

Tomasz Sekunda

tel. +48 604 532 898

e-mail: scriptum@wydawnictwoscriptum.pl

Wydawnictwo «scriptum» znajduje się na liście wydawnictw MNiSW,
publikacje otrzymują 80 pkt.

www.wydawnictwoscriptum.pl

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

CZĘŚĆ I Z TEORII PARCY SOCJOJALNEJ

Dawid Wieczorek

Z dziejów pojęcia godności. Kontekst wyzwań pandemii wobec pracy socjalnej From the history of the concept of dignity The context of the pandemic's challenges to social work.....	17
---	----

Małgorzata Gruchola

Między wykluczeniem cyfrowym a kompetencjami – wsparcie medialne w okresie pandemii COVID-19 Between digital exclusion and competences – media support during the COVID-19 pandemic	33
--	----

Bogumiła Olejnik

Zmiany w prawie polskim wprowadzone w obszarze pomocy społecznej w świetle ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związa- nych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych – wybrane zagadnienia Amendments to social sales in Polish law in the light of the Act of March 2, 2020 on counteracting, counteracting and combating COVID-19, other infectious diseases and crisis situations caused by them – selected issues.....	55
--	----

Katarzyna Gucwa-Porębska	
Parentyfikacja jako poważny problem społeczny i przejaw dysfunkcji w obszarze funkcjonowania rodziny	
Parentification as a serious social problem and a manifestation of dysfunction in the area of family functioning.....	69
Józef Młyński, Krzysztof Trębski	
Poradnictwo online (<i>online counseling</i>) jako forma wsparcia podczas pandemii COVID-19	
Online counseling as a form of support during the COVID-19 pandemic	81
Joanna Żabińska	
Efektywność pomocy społecznej w świetle analizy porównawczej raportów NIK	
The effectiveness of social assistance in the light of the comparative analysis of the NIK reports	97
Mariusz Gajewski	
Młodzież a sekty w kontekście pandemii COVID-19: wskazania do pracy z młodzieżą i ich rodzinami dla pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów	
Adolescents and cult groups and sects in the context of the COVID-19: indications for working with young people and their families for social workers, educators and psychologists	107

CZĘŚĆ II

Z PRAKTYKI PRACY SOCJALNEJ I POMOCY SPOŁECZNEJ

Aleksandra Kowalczyk, Maria Stępień	
Wpływ pandemii COVID-19 na funkcjonowanie urzędów organów administracji publicznej	
The impact of the COVID-19 pandemic on the functioning of public administration bodies.....	129
Grzegorz Sudoł	
Bezpieczeństwo społeczne w kontekście skutków pandemii COVID-19 na przykładzie diagnozy potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa	

The issue of social safety in context of the outcomes of COVID-19 pandemic on the example of diagnosis of needs and capabilities of local community in terms of social welfare in municipality of the city of Tarnów	141
Marek Banach, Anna Zagata	
Funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Nowym Targu w okresie pandemii	
Functioning of the Commune Center Social Assistance in Nowy Targ during the pandemic	167
Barbara Brzezicka, Natalia Pytel	
Funkcjonowanie środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii COVID-19	
The functioning of Community Self-help Centres in Cracow during the COVID-19 pandemic	187
Agnieszka Tajak-Bobek	
Streetworker w służbie drugiemu człowiekowi.	
Przegląd projektów realizowanych przez streetworkerów	
Streetworker at the service of another human being.	
Review of streetworkers's projects	201
Marzena Socha	
Praca Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy w czasie pandemii COVID-19	
The work of the Municipal Social Welfare Center in Dębica during the COVID-19 pandemic	213
Klaudia Czekaj, Natalia Dubak, Natalia Królik, Jakub Mikuszewski, Agnieszka Wadoń	
Postrzeganie życia więziennego w Polsce przez studentów w czasie pandemii COVID-19	
Students' perception of polish prison life during the COVID-19 pandemic.....	223
Józef Młyński, Katarzyna A. Białecka-Urbańska	
Pomoc i bezpieczeństwo socjalne seniorów w czasie pandemii w warunkach lokalnych Freiburga	
Help and social security for seniors during a pandemic in Freiburg's local society.....	241

Wstęp

Doświadczenia ostatniego okresu, związane z pandemią COVID-19 i wojną na Ukrainie, będące kumulacją zdarzeń charakteryzujących się nagłością, gwałtownością i traumatycznością, powodują, że zarówno w codziennym życiu, jak i w refleksji naukowej dużego znaczenia nabierają pytania o ekonomiczno-polityczne i etyczne następstwa tych zjawisk. Pojawiają się namysły nad skutecznością zasad współczesnej cywilizacji opartej na liberalnej demokracji. W refleksji naukowej z dziedziny nauk społecznych poświęca się sporo uwagi jednostkowym i zbiorowym reakcjom ludzi (w stosunku do siebie i do innych) przeżywającym w sytuacji wystąpienia zdarzeń powodujących poczucie zagrożenia życia i zdrowia. Tematem przemyśleń staje się często znaczenie solidarności społecznej. Zadajemy pytania o to, czy w większym stopniu konsekwencje przeżywanych krytycznych wydarzeń zagrażają zasadom wspólnotowości, czy przeciwnie – są powodem do ponownej conceptualizacji zmierzającej do ich rozszerzenia.

Publikacja jest próbą egzemplifikacji różnych reakcji społeczno-politycznych na sytuację pandemii. Jej problematyka jest skoncentrowana na kilku wątkach związanych przede wszystkim z okresem rozprzestrzeniania się COVID-19, ale także na innych istotnych wyzwaniach współczesnej pomocy społecznej. Pojawiają się w niej analizy dotyczące problemów wynikających z zagrożenia zdrowia i życia z powodu możliwości zakażenia się koronawirusem oraz trudności powodowanych izolacją społeczną, a także refleksje związane z konsekwencjami przyspieszonej informatyzacji życia społecznego, będącej konsekwencją

izolacji społecznej. Książka pokazuje, że czas pandemii nazwać można czasem wielu kryzysów osobistych i społecznych, których rozwiązanie wymaga dużego zaangażowania jednostek i grup, ale jest też okresem dowodzącym, że pojawiające się trudności nie zawsze są możliwe do rozwiązania, są niewłaściwie rozwiązywane, a czasem pozostawione i zbagatelizowane.

Publikacja składa się z dwóch części. Pierwsza z nich poświęcona jest interdyscyplinarnym podejściom do różnych aspektów procesu pomagania oraz zjawiska przyspieszenia rewolucji informacyjnej w czasie pandemii COVID-19. Ujmuje badane problemy głównie w perspektywie filozoficznej, socjologicznej, nauk o komunikowaniu oraz nauk prawnych i dotyczy zarówno sfery zachowań związanych z ochroną zdrowia, jak i rozwoju zdalnych form pracy i utrzymywania relacji międzyludzkich. Druga część jest zbiorem studiów przypadków omawianych przez praktyków związanych z pracą socjalną, pomocą i polityką społeczną. Prezentowane artykuły mają charakter przeglądowy oraz teoretyczno-empiryczny. Ich autorzy opierali swoje badania na różnych metodach i technikach takich jak sondaż diagnostyczny, studium przypadku czy analiza publikacji będących raportami z badań na temat wykorzystania narzędzi informacyjnych i nowoczesnych technologii w czasie pandemii.

W rozpoczynającym część pierwszą tekście autorstwa Dawida Wieczorka uwagę czytelnika skupią zagadnienia natury ogólnej i jednocześnie fundamentalne – prawo człowieka do godności w sytuacji, kiedy warunki zewnętrzne znacząco utrudniają możliwość jego realizacji. Autor przywołuje interdyscyplinarne ujęcie terminu *godność*, zestawiając je z realiami izolacji społecznej, zewnętrznej konieczności zachowania dystansu przestrzennego i rodzącymi się na ich skutek konsekwencjami procesu dystansowania się psychospołecznego ludzi. Problem ten w szczególnej mierze dotyczył zarówno osób z różnymi niepełnosprawnościami, osób uzależnionych, doświadczających przemocy, jak i pracowników pomocy społecznej. Autor stawia pytanie, jakiego rodzaju zagrożenia godności zrodziła sytuacja powodująca konieczność izolacji i co można zrobić, by bronić prawa do przestrzegania tej wartości jako jednego z fundamentów pracy socjalnej.

Artykuł Małgorzaty Gruchoły koncentruje się z kolei na tematyce kompetencji cyfrowych społeczeństw europejskich badanych podczas pandemii COVID-19. Kompetencje te są rozumiane najogólniej zarówno jako umiejętność wyszukiwania treści w świecie wirtualnym, jak i zdolność do krytycznej refleksji nad odbieranymi treściami. Sytuacja powodująca nietypowy dotychczas pośredni kontakt: uczeń – uczący, petent – urzędnik, lekarz – pacjent, pokazała duże znaczenie umiejętności cyfrowych i postaw wobec zdalnych form komunikowania. Autorka

dokonuje analizy raportów badawczych publikowanych przez instytucje europejskie, pokazujących stan korzystania z nowoczesnych technologii oraz warunkujące go czynniki.

Prawnej regulacji życia społecznego podczas pandemii poświęciła uwagę Bogumiła Olejnik. Przywołała ustawowo zdefiniowane pojęcia wprowadzone w okresie rozprzestrzeniania się koronawirusa oraz praktyczne zastosowanie nowo stanowionych przepisów odnoszących się do możliwości i warunków wykonywania pracy zawodowej w pomocy społecznej podczas pandemii. Autorka zwróciła szczególną uwagę na regulacje prawne odnoszące się do instytucji wspierających całodobowo.

W treści artykułu Katarzyny Gucwy-Porębskiej pojawia się zagadnienie odwrócenia ról (*parentyfikacji*) w rodzinie, jego rodzajów, przyczyn oraz sposobów wspierania osób, które doświadczają tego stanu. W tej części publikacji przedstawiono także studium przypadku rodziny doświadczającej problemu – diagnozę jej sytuacji, analizę trudności oraz zastosowane rozwiązania wraz z opisem ich skuteczności.

W kolejnym tekście, napisanym przez Józefa Młyńskiego i Krzysztofa Trębskiego, autorzy zwracają uwagę na znaczenie egzystencjalnego wsparcia w formie poradnictwa online w czasie pandemii. Przedstawiają ogólne zasady, na jakich odbywa się ta forma pomocy, oraz zatrzymują się na analizie korzyści i ograniczeń występujących w wirtualnym *caunselingu*, a także metodycznych aspektach prowadzenia rozmów o charakterze poradniczym.

Joanna Żabińska pisze z kolei o rozumieniu skuteczności pomocy osobom będącym w kryzysie bezdomności. Analizując w sposób porównawczy treść dokumentów opublikowanych przez Najwyższą Izbę Kontroli, przedstawia wnioski dotyczące finansowych i organizacyjnych aspektów wspierania bezdomnych zarówno w całodobowych instytucjach, jaki i poprzez różne formy opieki środowiskowej. Zwraca uwagę na ważne cechy tej pomocy – doraźność i interwencyjność, prezentując stanowisko postulujące szerszy zakres działań profilaktycznych wiążących się z badanym problemem.

Praca Mariusza Gajewskiego poświęcona jest natomiast specyficznemu znaczeniu sekt podczas pandemii. Zagadnienie to badacz prezentuje w odniesieniu do pracy pedagogicznej, psychologicznej i socjalnej z młodzieżą. Omawia wyniki sondażu na temat codziennej aktywności społecznej młodzieży podczas pandemii, ich środowiska domowego, szkolnego i rówieśniczego, a także na temat doświadczeń związanych z praktykami religijnymi i różnych możliwości realizowania siebie w aspekcie rozwoju osobistego. Uwagę w tym artykule zwracają

metodyczne podpowiedzi dotyczące wsparcia osób będących w sytuacji zagrożenia wpływem sekty.

Druga część prezentowanej książki ma charakter studiów poświęconych analizie praktycznej działalności instytucji pomocowych w czasie pandemii i zawiera relacje na temat doświadczeń płynących z codziennego życia zawodowego praktyków pomocy społecznej.

Aleksandra Kowalczyk i Maria Stępień analizują funkcjonowanie urzędów administracji publicznej w warunkach zmiany z tradycyjnego na zdalny tryb pracy i obsługi klientów. W artykule pojawiają się także aspekty prawne tej sytuacji oraz wnioski z oceny NIK dotyczącej wpływu sposobu pracy w formie elektronicznej na poziom obsługi klientów. Autorzy pokazują też szerszy kontekst rozwoju usług cyfrowych w urzędach przyspieszony poprzez pandemię, widoczny w różnych procesach zmiany społeczeństwa informacyjnego.

Kolejny artykuł, pióra Grzegorza Sudoła, analizuje wyniki diagnozy problemów społecznych i potrzeb mieszkańców miasta Tarnowa – również w kontekście sytuacji pandemii COVID-19. Zwraca uwagę na rolę pracowników społecznych podejmujących w tym czasie nowe zadania związane z pomocą podczas izolacji, wsparciem mającym głównie charakter interwencyjny. Autor przedstawia dowody na rozwijające się w okresie pandemii potrzeby tworzenia wsparcia sieciowego oraz innowacji w pracy społecznej.

Marek Banach i Anna Zagata skupiają uwagę na prezentacji chronologicznego porządku wprowadzania ograniczeń w kontaktach społecznych i gospodarczych podczas pandemii COVID-19 oraz na ich konsekwencjach w codziennym funkcjonowaniu Ośrodka Pomocy Społecznej w Nowym Targu. Publikacja tych autorów ma charakter teoretyczno-empiryczny. Jej przedmiotem są działania realizowane podczas pandemii przez pracowników ośrodka, a także ocena tych działań. Materiał opracowany jest na podstawie wywiadów z pracownikami pomocy społecznej.

Współautorska praca Barbary Brzezickiej i Natalii Pytel przedstawia obraz możliwości urealniania misji krakowskich środowiskowych domów samopomocy podczas pandemii. Po zaprezentowaniu prawnych regulacji określających zasady funkcjonowania środowiskowych domów samopomocy w czasie izolacji autorki dokonują wglądu w specyfikę wspierania pensjonariuszy domów w tym okresie. Obraz ten ukazują na podstawie kilkunastu kwestionariuszy ankiet przeprowadzonych z dyrektorami tych instytucji.

Agnieszka Tajak-Bobek pisze o pracy streetworkera, prezentując doświadczenia różnych polskich miast w tej sferze. Pokazuje mozaikę zajęć streetworkera,

trudności i złożoność jego pracy, zwracając uwagę zarówno na ważność tej profesji społecznej i jej niekonwencjonalność, jak i na nieuregulowany prawnie charakter zawodu.

Artykuł Marzeny Sochy jest zapisem doświadczeń organizatora pomocy społecznej w czasie pandemii. Opisuje duże zaangażowanie pracowników ośrodka i przedstawicieli innych środowisk pomocowych w mieście Dębica. Relacja dowodzi wielosektorowości tej pomocy i dużego znaczenia nieformalnego wsparcia rodziny i sąsiadów. W tekście przedstawiono też specyfikę rozwiązań prawnych w kwestiach organizacji pomocy oraz pracy w województwie podkarpackim wraz z lokalnymi rozwiązaniami odnośnie do organizacji życia społecznego w czasie pandemii stworzonymi przez władze samorządowe.

W końcowej części książki pojawia się relacja z badań przeprowadzonych przez studentów pracy socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Klaudia Czekaj, Natalia Dubak, Natalia Królik, Jakub Mikuszewski oraz Agnieszka Wadoń prezentują wyniki sondażu diagnostycznego na temat opinii o postrzeganiu codziennego życia w zakładach karnych. Problematyka badawcza skupia się wokół opinii o takich kwestiach jak m.in.: warunki bytowe w zakładach karnych, organizacja czasu wolnego i pracy więźniów, możliwości rozwoju kulturalnego czy występowanie przemocy w zakładach.

Książkę wieńczy artykuł Józefa Młyńskiego i Katarzyny A. Białeckiej-Urbańskiej proponujących czytelnikowi tekst o doświadczeniach zagranicznych podczas udzielania wsparcia w czasie trwania pandemii koronawirusa. Opis życia seniorów emigrantów mieszkających w niemieckim Freiburgu jest przedstawiony na podstawie analizy różnych form zabezpieczenia oferowanych ludziom starszym przez instytucje państwowe, socjalne, medyczne i charytatywne, a także poprzez pomoc indywidualną. Autorzy wspominają o dużym znaczeniu wsparcia udzielanego w okresie izolacji przez organizacje pozarządowe, środowiska sąsiedzkie i, co ciekawe, o rozwoju opieki instytucjonalnej dominującej wówczas nad środowiskową. Pokazują model rozmienia potrzeb seniora i wspierania ich realizacji podczas izolacji pandemicznej na przykładzie organizacji trzeciego sektora „Familiaris”.

Józef Młyński, Ewelina Zdebska, Beata Ziębińska

Część I

Z teorii pracy socjalnej

Dawid Wieczorek
ORCID: 0000-0003-3793-4088
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Z dziejów pojęcia godności. Kontekst wyzwań pandemii wobec pracy socjalnej

From the history of the concept of dignity The context of the pandemic's challenges to social work

Wyzwanie pandemii – wprowadzenie

Choć samo zjawisko pandemii jest ludzkości znane dość dobrze, to sposoby radzenia sobie z jej następstwami wydają się wciąż niewystarczająco skuteczne, zwłaszcza w warunkach postępującej globalizacji. Rzeczywistość, z jaką przychodzi się mierzyć pracownikom socjalnym w okresie pandemii COVID-19, nie tylko uwypukla znane już problemy, ale stwarza dawno niespotykane trudności. Warunki izolacji, ogólnej niepewności, czy społecznego dystansu eskalują problemy społeczne, zwłaszcza w tych obszarach, gdzie odpowiednia pomoc wymaga kontaktu niezapśredniczonego. W szerszym ujęciu dotyczy to również diagnozy i terapii wykorzystujących odpowiednie metody i narzędzia, których części czasem nie sposób zastosować w kontakcie zdalnym. Dodatkowo liczne trudności na rynkach pracy w realizowaniu edukacji czy funkcjonowaniu samych instytucji powodują, że w świetle zwiększonej skali problemów wsparcie nie zawsze dociera na czas. Trudniej też zachować profesjonalne standardy, żmudnie wypracowywane przed pandemią – tak na drodze legislacyjnej, teoretycznej, jak i zawodowej. Problemy te stanowią zaledwie wierzchołek góry lodowej wobec całego spektrum negatywnych następstw pandemii: samobójstw, schorzeń psychicznych

i fizycznych, cyberprzemocy, nasilających się stanów lękowych czy uzależnień towarzyszących izolacji społecznej. Cierpią również relacje międzyludzkie, których właściwie trzeba się uczyć na nowo. Jest to szczególnie widoczne w zawodach pomocowych, ale i w przestrzeni edukacyjnej, co stanowi dodatkowy czynnik ryzyka dla poprawnego rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży. Związek między jakością relacji – zarówno w obrębie grup pierwotnych, jak i wtórnych – a zaburzeniami internalizacyjnymi i eksternalizacyjnymi (Laursen i in., 2009) szczególnie uwidacznia się w warunkach izolacji i ograniczenia kontaktów społecznych. Innymi słowy, cierpi nie tylko jednostka ludzka, lecz także całe społeczności – począwszy od grup pierwotnych, przez grupy terytorialne i kategoryjne doświadczające jakiegoś rodzaju kryzysu, zarówno w odniesieniu do dorosłych, jak i dzieci i młodzieży.

Wraz z liczbą nowych problemów, nie zwiększyła się ponadto liczba podmiotów pomocowych, co znacznie zaburzyło funkcjonowanie systemu pomocy i wsparcia. Zważywszy na fakt, że jednym z fundamentów, na jakich opiera się praca socjalna, jest szeroko rozumiana godność człowieka, pojawia się pytanie, czy pandemia nie stwarza zagrożeń dla realizacji prawa człowieka do godności? Jeśli tak, to jakiego rodzaju są to zagrożenia i co można zrobić, by bronić godności jako jednego z fundamentów pracy socjalnej? Jedną z okazji ku temu była zorganizowana 18 marca 2021 roku na Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie konferencja naukowa zatytułowana „Praca socjalna w czasie pandemii COVID-19 – od teorii do praktycznych wyzwań”.

Godność człowieka – korzenie

Idea godności wydaje się głęboko zakorzeniona w cywilizacji zachodniej, choć trudno o jednogłośność w sprawie definicji. Ujęcie godności w ramach precyzyjnie zdefiniowanego pojęcia czy terminu naukowego jest kłopotliwe. Z jednej strony polisemia słowa *godność* odzwierciedla złożoną problematykę moralności i etyk, w ramach których występuje. Z drugiej strony pojęcie to było uwzględniane przy formułowaniu różnorodnych kodeksów etycznych czy ponadpaństwowego porozumienia – przede wszystkim w odniesieniu do praw człowieka (Sangiovanni, 2017).

Jak zauważa George Kateb (2011), szczególna uwaga, jaką darzono kwestie związane z godnością od XVIII wieku, wcale nie dowodzi braku wcześniejszego zainteresowania godnością. Jest to pojęcie zakorzenione w większości znanych kultur i społeczności niezależnie od czasu i miejsca. Choć występuje w wielu

odmianach, to sedno znaczenia wydaje się rozumiane podobnie, bez względu na język czy alfabet, w jakim jest formułowane. Godność jest zarazem swoistym, subiektywnym odczuciem związanym z takimi kwestiami, jak: przynależność, pozycja i szacunek w grupie, poczucie własnej wartości, samoocena czy uznanie. Równocześnie pojęcie godności jest formułowane wielowymiarowo, nabywając zarazem dodatkowych znaczeń specyficznych dla konkretnego kontekstu kulturowego.

W kręgu cywilizacji łacińskiej od starożytności wypracowano różne formy językowe, w mniejszym lub większym stopniu oddające obecnie znane konceptualizacje godności. Jedną z greckich form jest *axioprépeia* (ἀξιοπρέπεια) – stanowiła swego rodzaju wzorzec etyczny. Innym pojęciem bliskim współczesnemu znaczeniu jest arystotelesowska *timê* (τιμή), której zdecydowanie bliżej do znaczenia związanego z honorem – pewnym uznaniem społecznym. W odniesieniu do honoru aspekt uznaniowości silnie wpływał na kształtowanie starożytnego rozumienia godności. Osiągnięcie, zdobycie honoru rozgrywało się na dwóch płaszczyznach społecznych: w odniesieniu do przynależności grupowej (ujęcie egalitaryzujące) i wobec autorytetu (ujęcie stratyfikujące; Stewart, 1994). Greckie rozumienie powiązane było dość mocno z obroną godności na drodze czynu, aktywności, pewnej inicjatywy. Godni byli jedynie ci, którzy czynią dobro, są szlachetni, cnotliwi lub waleczni. Natomiast przestępcy, osoby nieprzystosowane, według tego rozumienia, są niegodnymi. Charakterystyczna dla tego okresu jest dominacja dwóch wzorców godności: arystokraty i wojownika. Może to oznaczać, że godność była czymś zarezerwowanym jedynie dla elit społecznych, zaś sam dyskurs o godności włączał szereg pojęć pokrewnych. Sam w sobie wykluczał większość mieszkańców greckich *polis*: czy to ze względu na analfabetyzm, niski status społeczny, czy to cenzus urodzenia.

Idea godności w rozumieniu *dignitas* (łac.) zaistniała w starożytnym Rzymie, kiedy Ciceron użył tego łacińskiego sformułowania w piśmie *De Inventione*. Co istotne, w towarzystwie pojęcia *honor* łączącego semantycznie godność się z honorem (Cicero, 2013):

Nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum et tutissimum praesidium comparatur.

Słowo łacińskie różniło się od greckich odpowiedników również za sprawą znaczenia. Podobnie jak u Greków godność była postrzegana jako przymiot

wynikający ze szlachetnych czynów, wypracowany na drodze żmudnego wysiłku. Jeśli jednak sięgnąć do dzieł Seneki, można wnioskować, że z racji posiadania duszy godność jest przymiotem każdego człowieka, niezależnie od jego statusu, pochodzenia, zasług czy majątku. Jak zauważa Robert James Koehn, „W wielu pasażach Seneka akcentuje godność człowieka do tego stopnia, że za wyjątkiem nieśmiertelności, [cecha ta] zrównuje go z Bogiem” (Koehn, 1947). Można więc przypuszczać, że starożytne znaczenie – pomimo licznych sporów w tej kwestii – wyrażało się przynajmniej w trzech wymiarach: a) przekonaniu o immanentnym charakterze i niezbywalności godności istoty ludzkiej; b) w ujęciu idealistycznym, kiedy to jednostka dąży do pewnego ideału, cnoty osiągalnej poprzez konkretne działanie; c) w przekonaniu, że godność może być selektywna, czyli zarezerwowana tylko dla wybranych.

Droga do współczesnego znaczenia godności

Schyłek antycznego świata nie oznaczał bynajmniej zarzucenia rozważań o godności. W okresie średniowiecza, głównie za sprawą dzieł Tomasza z Akwinu, w szczególności *Summa Theologiae*, rozwijana jest koncepcja osoby (łac. *persona*). Jak pisze autor, „*hoc nomen persona significat substantiam particularem, pro ut subijcitur proprietati quae sonat dignitatem*” (Tomasz z Akwinu, 2019, lib. 1, d. 23, q. 1, a. 1, co), czyli podmiot jest osobą z racji posiadanej właściwości, jaką jest godność. Co więcej, istota rozumna i samoistniejąca staje się osobą dopiero poprzez godność.

Jest to odwrotne rozumowanie do współczesnego, wyrażającego się w przekonaniu, że fakt bycia osobą implikuje godność. Dla Akwinaty człowiek staje się osobą z tytułu nadprzyrodzonej godności, nie odwrotnie. Ten pogląd koresponduje z Eckhartowską koncepcją *Imago Dei*, według której człowiek został stworzony „na obraz i podobieństwo Boga” (Welz, 2011). Godność byłaby zatem boskim pierwiastkiem, którego poszanowanie wymaga tego, by odnosić się do drugiego człowieka z respektem.

Z czasem godność zaczęła się pojawiać również w innych językach. Pierwsze odnotowane przypadki występowania pojęcia godności wśród innych narze czy można odnaleźć w XIII wieku, w brytyjskim wariantcie *dignity* lub francuskim *dignité* (Harper, 2014). Dopiero prace Immanuela Kanta zwróciły uwagę na znaczenie godności – tak filozoficzne, jak i praktyczne, niejednokrotnie odwołując się do wzorców starożytnych. W ramach różnych modeli oświeceniowych funkcjonujących w około XVII–XVIII-wiecznej Europie godność nie tylko jest

wzmiankowana coraz częściej (Ngram, 2021), ale przede wszystkim wymieniana w kontekście budowania wartości nowego społeczeństwa i prawa odseparowanego od władzy duchowej. Człowiek jako cel sam w sobie, nigdy narzędzie do osiągnięcia celu, staje się autonomiczny, a jego godność jest niezbywalna (Kant, 1911).

W XIX wieku zainteresowanie i liczba wzmiankowań w materiałach źródłowych na temat godności zaczęły nieznacznie spadać (Ngram, 2021), by nabrać zdecydowanie większej wagi w drugiej połowie XX wieku. Niezbywalność godności była niejednokrotnie zakłócana kolejnymi przewrotami społecznymi i politycznymi, by wreszcie straumatyzowane po II wojnie światowej społeczności zaczęły włączać pojęcie godności do swoich systemów prawnych, konstytucji oraz międzynarodowych konwencji, umów i traktatów (Henry, 2011). O nienaruszalności godności ludzkiej można przeczytać np. w pierwszym artykule konstytucji Republiki Federalnej Niemiec z 1949 roku. Słowo „godność” występuje też w preambule przyjętej rok wcześniej Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (UDHR, 1948):

zważywszy, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju świata, [...] Zgromadzenie Ogólne ogłasza uroczyste niniejszą Powszechną Deklarację Praw Człowieka.

Jak zauważa Steven G. Kellman (2020), pojawiły się wtedy pewne wątpliwości co do poprawności tłumaczenia godności na inne języki. Angielska wersja *dignity* nie jest równoznaczna z grecką *αξιοπρέπεια*, hebrajskim *כבוד* (*kavod*), portugalskim *dignidade*, czy rosyjskim *достоинство* (*dostoinstvo*). W praktyce jednak nie utrudnia to konsensusu, jeśli chodzi o dwa fundamentalne znaczenia: pierwsze oznacza bezwarunkową równość moralną, egzystencjalną, drugie zaś – równość statusową każdego obywatela. Państwo nie ma prawa naruszać jego godności, kwestii związanych z identyfikacją i tożsamością, gdyż, jak wspominał Kant, „człowiek jest absolutną wartością samą w sobie” (Kateb, 2011).

Obecnie nadal trwa interdyscyplinarna debata nad znaczeniem godności, która na nowo cieszy się popularnością (McCrudden, 2013), zwłaszcza w kontekście dyskryminacji z powodów przynależności do jakiegokolwiek grupy etnicznej, mniejszościowej czy wyznaniowej (UDHR, 1948):

Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu.

Ponadto według punktu 3 artykułu 23 Powszechnej Deklaracji:

Każdy pracujący ma prawo do odpowiedniego i zadowalającego wynagrodzenia, zapewniającego jemu i jego rodzinie egzystencję odpowiadającą godności ludzkiej i uzupełnianego w razie potrzeby innymi środkami pomocy społecznej.

Zapis ten jest jednym z ważniejszych, gdy chodzi o rozumienie ludzkiej godności w sensie pragmatycznym, ponieważ wyznacza zarówno jego granice semantyczne, jak i stawia konkretne zadanie przed instytucjami pomocy i wsparcia ze strony państwa. Wydzwięk antydyskryminacyjny dotyczy zatem również aspektów ekonomicznych, warunków życia, a pośrednio także pewnych minimum godnej egzystencji.

Współcześnie na dyskurs o godności nie miały wpływ wywierają koncepcje naturalistyczne, szybki rozwój medycyny, religie, jak również trwająca czwarta rewolucja przemysłowa z koncepcją *Homo Digitalis* Christiana Montaga (2018). Niezależnie od trwających sporów, chociażby natury bioetycznej, czy wielości lokalnych definicji godności, ich wspólnymi elementami najczęściej są: 1) szacunek do samego siebie, 2) poczucie własnej wartości i 3) uznanie społeczne przez wzgląd na te wartości. Specyfika godności odnosi się więc do a) jednostki ludzkiej, b) wartości, c) relacji społecznych, gdzie godność jest aktualizowana. Różnorodne konteksty występowania i użycia tego pojęcia sugerują również jego deterministyczną naturę. Godność może być uważana za cechę wrodzoną, aczkolwiek nie jest to równoznaczne z tym, że przysługuje ona wszystkim osobom. Ilekroć naruszana jest czyjaś godność poprzez gwałty, morderstwa, dyskryminację czy inne krzywdy, sens i trwałość społeczna godności poddawana jest w wątpliwość (Kateb, 2011). Dlatego też, jak podkreśla Thomas E. Hill, instytucje prawa są zobowiązane interpretować, aplikować i egzekwować wrodzone prawo człowieka do wolności, godności, a jednostki społeczne muszą wzajemnie się respektować, będąc na równej pozycji wobec tego prawa moralnego (Hill, 2014).

Godność a praca socjalna podczas pandemii

W świetle następstw ustanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka współczesny rozwój refleksji nad znaczeniem godności wiąże się ze zmianami strukturalnymi i systemowymi w sektorze pomocy publicznej. Niezależnie jednak od formy, jaką wsparcie osób w kryzysie przyjmuje dziś, i jego kształtu w przyszłości, zapewne nadal będzie się opierało na bezpośrednim kontakcie, budowaniu relacji, empatii, więc też wzajemnym poszanowaniu godności klienta i pracownika socjalnego. Odkąd Mary Richmond (1917) przesunęła sens działań

pomocowych z koncentracji na problemie – na osobę, nieco bardziej uwypukliły się kwestie etyczne związane z wykonywaniem zawodów pomocowych. Zresztą współczesny filozof amerykański Mortimer Adler przypisywał godność jedynie osobie, człowiekowi (Herrman, 2019), a odmawiał jej rzeczom. Prawdopodobnie dlatego w wielu przypadkach często spotykane jest dookreślenie godności przymiotnikiem „ludzka”. W konsekwencji przyspieszyło to krystalizowanie się profesji i deontologii zawodowej pracownika socjalnego. Pomimo rosnącego znaczenia tego zawodu refleksja nad godnością z perspektywy pracy socjalnej jest wciąż niedoreprezentowana w porównaniu z takimi dziedzinami, jak pielęgniarstwo, medycyna, prawo, filozofia i teologia (Borowski, 2022, s. 611):

Indeed, so much importance has been attached to dignity by such professions as nursing, law and medicine [...] and disciplines such as theology and philosophy [...] that they persist in their long-standing efforts to carefully scrutinise it. A social work perspective, however, is not well represented in the resultant body of literature.

Pomocne w określeniu relacji występującej pomiędzy godnością a pracą socjalną może się okazać ujęcie autorstwa Suzy Killmister (2017). Autorka uważa, że współczesna teoria nabudowana wokół godności powinna wyjaśniać, dlaczego i jaki rodzaj szacunku jest przynależny wszystkim osobom, jakiego rodzaju symptomy świadczą o jego zagrożeniu oraz skąd wynikają rozbieżności w społecznej „dystrybucji” szacunku. Killmister wytyka braki Kantowskiej koncepcji w próbie udzielenia odpowiedzi na te pytania i osadza swoje podejście na gruncie standardów normatywnych (Killmister, 2017). Zachowanie godności jest możliwe poprzez zachowanie określonego standardu normatywnego w jakimś obszarze życia. Tym samym godność nie jest przymiotem niezbywalnym, a raczej osiąganym, przyznawanym – niczym honor w sensie starożytnym (Stewart, 1994). Indywidualne poczucie godności jest zależne od społecznego uznania, a to zdaje się wynikać z podobnych systemów wartości. Im bardziej są one przeciwstawne, tym trudniej o uznanie. Podobny efekt daje brak jakichkolwiek wartości oznaczający anomie społeczną.

Jednym z ciekawszych, jeszcze przedpandemicznych opracowań w tym przedmiocie jest publikacja Frederica G. Reamera, *Social work values and ethics* (2018), zawierająca kompendium trudności etycznych, dylematów moralnych czy ilustracji postępowania nieprofesjonalnego i wbrew deontologii zawodowej pracownika socjalnego, ujęte w rozmaitych kontekstach. Pośród klasycznych problemów Reamer wymienia te już dość powszechnie znane. Są to: zbytne zaangażowanie

pracownika socjalnego w życie klienta, naruszenie poufności (zwłaszcza wobec nieletnich), pobłażliwy stosunek do popełnienia przestępstwa przez klienta, jak również defraudacje, działanie w konflikcie interesów, brak odpowiedniego monitoringu usług czy działania wbrew i na szkodę swoich współpracowników oraz instytucji.

Pandemia COVID-19 uwidoczniła dodatkowe problemy. Ostatni rok obfitował w liczne publikacje naukowe dotyczące tych kwestii – tak w wymiarze globalnym, jak i lokalnym (Chaczko i Paprota, 2020; Pikula i in., 2020; Wilk i Szpoczek, 2020). W kontekście globalnym szczególną uwagę zwracają raporty opublikowane przez The International Federation of Social Workers [Międzynarodową Federację Pracowników Socjalnych]. Pierwszy z nich nosi tytuł *COVID-19: The struggle, success, and expansion of social work* (2020a), a drugi to *Ethical challenges for social workers during COVID-19: A global perspective* (2020b).

Jak zauważają autorzy raportu dotyczącego kwestii etycznych, pomimo zróżnicowanych form systemów pomocowych na świecie trudności towarzyszące pracownikom socjalnym są dość powszechne i podobne. Ich centralnym problemem jest to, jak szanować prawa i godność człowieka, kiedy 1) często nie można zobaczyć beneficjentów twarzą w twarz, 2) środki pomocy są coraz bardziej ograniczone i nie wiadomo jak je dystrybuować. Kolejny kłopot stanowi to, jak radzić sobie z niesprawiedliwościami wynikającymi z wadliwie skonstruowanego systemu pomocy i wsparcia. Tu pojawiają się następne pytania: 1) Co zrobić, aby klient nie utracił poczucia wartości oraz szacunku do samego siebie? 2) Jakimi metodami i środkami można go wspierać? 3) Co ze społecznym uznaniem w warunkach izolacji (The International Federation of Social Workers, 2020b)?

We wspomnianym raporcie (The International Federation of Social Workers, 2020b) wskazuje się następujące zalecenia: dbałość o poufność i jakość komunikacji zdalnej, priorytetyzację potrzeb, przeformułowanie celów nadrzędnych działalności pomocowej i szukanie nowych rozwiązań, wymaga się też od politycznych decydentów wsparcia dla samych pracowników socjalnych w radzeniu sobie z obciążeniem i emocjami, by wykorzystać doświadczenie pandemii dla ulepszenia systemu w przyszłości. Jest to myślenie szerokie i dalekosiężne, aczkolwiek dość ogólne, postulatywne i życzeniowe. Wyzwania etyczne zostały opisane jako „sytuacje, które dają powód do niepokoju zawodowego lub kiedy trudno jest zdecydować, jakie podjąć właściwe działanie. Może to być sytuacja, przed którą stoisz lub coś, o czym słyszałeś od innych” (The International Federation of Social Workers, 2020b, s. 2). Rzeczywistość pandemii oznacza więc szczególnie podwyższone ryzyko zawodowe (w tym wypalenia zawodowego pracownika

socjalnego), natężenie problemów i pogłębienie kryzysu klienta oraz dysfunkcjonalność całego systemu pomocy i wsparcia.

Kiedy systemy są zbyt obciążone i często brakuje nie tylko środków, ale i dostosowanych do pandemii procedur, pomocne może się okazać odwołanie się do deontologii zawodowych. Kodeks etyczny pracowników socjalnych i pracowników pomocy społecznej (b.d.) używa pojęcia godności przynajmniej w kilku punktach. Pracownik socjalny powinien szanować i chronić godność klienta, a także zapobiegać sytuacjom jej naruszenia. Sam pracownik ma prawo do godnych warunków pracy i wynagrodzenia, a co szczególnie istotne – ma prawo do asertywnych działań i obrony godności (Kodeks etyczny..., b.d.).

Warto pamiętać, że godność to także jedna z sześciu rdzennych wartości pracy socjalnej uznanej przez Międzynarodową Federację Pracowników Socjalnych (Mattaini i in., 2016). Jej pielęgnowanie nie zależy jednak od liczby wzmiankowań, ale od konkretnych działań i decyzji podejmowanych niejednokrotnie pod presją, decyzji dramatycznych i trudnych, gdzie żaden z wyborów może nie przynosić zadowalającego rezultatu. Wybory te są dokonywane nieraz w osamotnieniu, bez należytego wsparcia. Jeśli więc chcemy zadbać zarówno o koherencję działań pracowników socjalnych, jak i same wartości leżące u podstaw ich zachowań, kroki podejmowane w tej materii powinny być szczególnie wyraźne. Pandemia uwidacznia zapotrzebowanie na zmiany strukturalne, ale też wspierające i umacniające samych pracowników socjalnych. To proces ciągły i czasochłonny, a pandemia tylko przyspieszyła lub opóźniła te wysiłki.

Równie ważna jest konceptualizacja pojęcia godności w pracy socjalnej w warunkach pandemii. Jak pisze Daniel Statman (2000), godność w większości kojarzy się raczej z przeintelektualizowaniem, silnym wpływem dyskursu filozoficznego, co przekłada się na dominację obiektywno-normatywnego charakteru eksplikacji godności. Tymczasem Statman proponuje nieco inne, bo subiektywno-psychologiczne spojrzenie na godność. Jest ono odmienne od wcześniej przytoczonej koncepcji Killmister opartej na standardach normatywnych. Statman czyni to w kontekście wyjaśnienia zjawiska upokorzenia (ang. *humiliation*), będącego jednym z bezpośrednich następstw naruszenia godności człowieka. Autor dąży w ten sposób ku „sprowadzeniu godności na ziemię”, wyrwaniu z filozoficznych, metafizycznych oków. W ten sposób wyjaśnia upokorzenie jako realne zagrożenie lub upadek szacunku do samego siebie. Jest to zatem swoista reakcja psychologiczna człowieka na konkretną sytuację i społeczne okoliczności. Pandemia eskaluje lęk, intensyfikuje negatywne stany psychologiczne, dlatego konceptualizacja Statmana dla pracy socjalnej nabiera szczególnego znaczenia.

Kolejne ujęcia godności, problematyzacja i kontekstualizacja mogą się przysłużyć jej obronie, o ile różne perspektywy i metodologie badawcze będą realizować to zadanie w bliskiej kooperatywie. Stephen Riley (2019) postuluje ujęcie godności jako zasady *sui generis* leżącej u podstaw jednoczenia systemów normatywnych. Sprowadzanie godności do normy czy zasady prawnej wydaje się jednak redukcjonistyczne. Godność w swej uniwersalności i powszechności jest tu bowiem rozumiana jako zasada organizowania wszelkich systemów normatywnych. Problem pojawia się w sytuacji, kiedy instytucja państwa dysponująca rozlicznymi środkami nakazu i przymusu używa ich podczas pandemii zdecydowanie więcej i częściej. Jak zauważa Borowski (2022), pracownicy socjalni także pełnią funkcję kontrolną względem klienta w kryzysie. Oprócz niej funkcja prewencyjna indukuje konieczność wejścia klienta w prawnie unormowaną relację z pracownikiem socjalnym. Ten zaś pracuje, opierając się m.in. na psychologicznych i społecznych aspektach poczucia godności, szacunku do samego siebie, poczuciu własnej wartości i uznania społecznego. Sytuacja ta stanowi szczególne wyzwanie w odniesieniu do pracy interwencyjnej – np. z osobami instytucjonalizowanymi, jak i opuszczającymi różne placówki, skonfliktowanymi z prawem, bez stałego adresu zamieszkania, uzależnionymi czy przemocowymi.

Równie trudna wydaje się praca środowiskowa i organizowanie społeczności lokalnych. Powtarzające się nakazy społecznej izolacji nie tylko utrudniają pracę środowiskową, ale też osłabiają społeczne więzi, komunikację, a co za tym idzie – właściwą identyfikację potrzeb i problemów. Tym samym, jest to kolejne wyzwanie dla instytucji państwa, którego zadaniem jest zapewnienie równych warunków dla świadczenia usług pomocowych, czyli również warunków do realizacji i obrony godności. W efekcie pandemia negatywnie wpływa właściwie na każdy aspekt pracy socjalnej: od pracy z indywidualnym przypadkiem, przez pracę z grupą, po pracę środowiskową.

Na potrzebę operacjonalizacji pojęcia godności zwracają uwagę także Jante Schmidt i in. (2020). Podobnie jak w przypadku propozycji Rileya kwestia pogwałcenia godności stała się osią dla badań holenderskich naukowców. Respondentów zapytano o sytuacje, w których najczęściej czują naruszenie ich godności, niezależnie od jej indywidualnego rozumienia przez klientów. Autorzy wyszczególnili następujące sytuacje: bycie traktowanym jak obiekt, powietrze, dziecko lub potwór (Schmidt, 2020). Pracownicy socjalni zapytani o sposoby na obronę godności odpowiedzieli, że starają się traktować klientów jak kogoś wyjątkowego i jedyne w swoim rodzaju, aktywnego uczestnika, dorosłego lub profesjonalnego przyjaciela (Schmidt, 2020). W ten sposób krystalizuje się tzw.

krąg godności oparty na licznych, realnych ilustracjach naruszenia godności i działaniach promujących stawanie w jej obronie. Poprzez zoperacjonalizowanie pojęcia godności autorzy wypracowali specyficzne narzędzie, którym mogą się posługiwać nie tylko pracownicy socjalni, ale ogół działaczy i aktywistów na rzecz obrony praw człowieka.

Powyższe przykłady różnych ujęć godności mogą wyjaśniać i uzasadniać obecność tego pojęcia wśród pryncypiów pracy socjalnej. Godność w tym kontekście funkcjonuje jako zasada organizowania systemów normatywnych, jako idea normatywna oraz wartość. To czyni z niej jeden z fundamentów aksjologicznych pracy socjalnej, aczkolwiek podatny na naruszenia. Obrona i zachowanie godności niejednokrotnie wymagają czynu, ukierunkowanego działania na poziomie indywidualnym (psychologicznym), społecznym oraz instytucjonalnym. Wciąż jednak rozważania na temat godności są niedoreprezentowane w dyskursach wokół pracy socjalnej, co znacznie spowalnia procesy związane z wypracowaniem rekomendacji praktycznych dla obrony godności w trakcie trwania i po pandemii.

Podsumowanie i wnioski

Idea godności ma dość długą historię, a kolejne epoki wypracowywały jej nowe ujęcia, znaczenia czy podstawy teoretyczne. Ze względu na polisemię godności towarzyszy jej szereg pojęć pokrewnych, takich jak honor, uznanie, samoakceptacja czy szacunek – pomocnych w uściśleniu konkretnego znaczenia w kontekście społecznym. Poszczególne tradycje językowe wypracowują ponadto własne definicje i sformułowania na przybliżenie właściwego sensu godności, a samo pojęcie występuje w wielu dyscyplinach naukowych, nie tylko w obrębie pracy socjalnej. Konsekwencje kryzysu pandemicznego mogą oddziaływać długofalowo, w wyniku czego istnieje niebezpieczeństwo eskalacji problemów społecznych również po pandemii. W perspektywie niewydolności systemu pomocy i wsparcia szczególnie ważne wydaje się odwołanie do deontologii zawodowych, idei i wartości stojących ponad podziałami, w tym do istniejących już i ugruntowanych dokumentów normatywnych.

Kryzys pandemiczny może stanowić zarazem impuls do aktualizacji etosu zawodu pracownika socjalnego. Uwypuklenie dotychczasowych i powstanie nowych trudności skłania do refleksji nad zapewnieniem i obroną godności nie tylko klientów, lecz także pracowników socjalnych. Poszukiwania mogą okazać się szczególnie owocne, jeśli zastosuje się podejście transdyscyplinarne

i holistyczne, integrujące różne spojrzenia i metodologie. Do pewnego stopnia godność jawi się więc jako wspólne, ogólnoludzkie dobro, choć niepozbawione krytyki (Shershow, 2014).

Pojęcie godności nadal jest problematyczne chociażby w debatach medycznych, np. w odniesieniu do eutanazji i asystowanego samobójstwa, a złożoność niektórych stanów medycznych uniemożliwia wdrażanie posługiwania się słowem „godność” w charakterze terminu naukowego (Macklin, 2003). Niemniej jednak, jak wskazują ostatnie badania holenderskie, w kontekście pracy socjalnej możliwa jest operacjonalizacja godności. Jej obrona oznacza bowiem konkretne działania, jakie należy podjąć: czy w sferze relacji i komunikacji, umacniania klienta oraz pracownika socjalnego, profesjonalizacji, czy reorganizacji instytucji pomocowych. Odwołanie do godności w tym trudnym czasie może być działaniem wspierającym, ale nie zastąpi konieczności poszukiwania systemowych rozwiązań względnie nowych problemów.

Jak zauważył Mortimer Adler w przemówieniu do członków The Commonwealth Club w 1952 roku, w przeciwieństwie do totalitaryzmów poszanowanie godności jest cechą charakterystyczną społeczeństwa wolnego i demokratycznego. Adler podkreślał obecność godności i pojęć jej podobnych w tradycji greckiej, rzymskiej, judeochrześcijańskiej, aż po czasy współczesne, kiedy afirmacja człowieka jako bytu wartościowego samego w sobie stała się cechą charakterystyczną cywilizacji zachodniej (Adler, 1952). Poszanowanie i obrona godności wiążą się nadto z fundamentami budowania demokratycznego, wolnego i suwerennego państwa. Towarzysząca im nierozzerwalnie wizja człowieka urzeczywistnia się między innymi poprzez działania sektora pomocowego. Tym samym wpływ pandemii na pracę socjalną nie jest tylko wyzwaniem indywidualnym czy organizacyjnym tego sektora, ale stanowi istotne wyzwanie cywilizacyjne.

Streszczenie: Pandemia COVID-19 stała się wyzwaniem dla skutecznego realizowania pracy socjalnej. Warunki społecznej izolacji i dystansu powodują szereg nowych zagrożeń, w tym dla godności człowieka będącej jednym z fundamentów, na których opiera się praca socjalna. W artykule nakreślono ewolucję znaczenia godności w cywilizacji zachodniej oraz odniesiono tę problematykę do teorii i praktyki pracy socjalnej, szczególnie uwzględniając kontekst pandemii. Wybrane ujęcia teoretyczne godności wskazują na możliwość zoperacjonalizowania tego pojęcia, co mogłoby się przekładać na uwrażliwienie pracowników socjalnych na sytuacje naruszenia godności oraz działania w jej obronie. Globalny zasięg nowych problemów skonfrontowany z tradycją godnościową i teorią pracy socjalnej sugeruje ponadto, że zagrożenie dla godności nie jest jedynie problemem swoistym dla tej dyscypliny, ale stanowi istotne wyzwanie cywilizacyjne czasów najnowszych.

Słowa kluczowe: godność, praca socjalna, pandemia

Abstract: The COVID-19 pandemic became a challenge for effective social work. The conditions of social isolation and distancing trigger many new threats, also to the dignity of a man. The concept of dignity is also one of the foundations of social work. This paper sketches the evolution of the meaning of dignity in western civilization and confronts it with the theory and practice of social work – with special attention put on the context of a pandemic. The chosen conceptualizations of dignity point out the possibility of its operationalization, which could sensitize social workers to the violation of dignity, as well as actions aimed at its defense. Moreover, the global outreach of new problems confronted with the dignity-related tradition, as well as the theory of social work, suggests that a threat dignity is posed to is not only a specific disciplinary issue but a substantial civilizational challenge of the present time.

Keywords: dignity, social work, pandemic

Bibliografia

- Adler, M. J. (1952). The dignity of man and the 21st century [A speech delivered to members of The Commonwealth Club, 10 October 1952]. Pobrane 6 czerwca 2021 z: https://www.cooperative-individualism.org/adler-mortimer_dignity-of-man-and-the-21st-century-1952.htm
- Borowski, A. (2022). On human dignity and social work. *The British Journal of Social Work*, 52(2), 609–623. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab016>
- Chaczko, K., Paprota, N. (2020). Powrót do przeszłości? Pomoc społeczna w obliczu epidemii koronawirusa: analiza wstępna. *Praca Socjalna*, 35(2), 37–53. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1487>
- Cicero, M. T. (2013). *O inwencji retorycznej/De inventione*. Tłum. z łac. K. Ekes. Wstęp i przypisy B. Awianowicz. Wydawnictwo IBL PAN.
- Dillon, R. S. (2021). *Respect*. W: E. N. Zalta (red.), *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*. Pobrane 1 czerwca 2021 z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/respect>
- Harper, D. (2014). *Dignity*. W: *Online etymology dictionary*. Pobrane 1 czerwca 2021 z: <https://www.etymonline.com>
- Henry, L. M. (2011). The jurisprudence of dignity. *University of Pennsylvania Law Review*, 160(1), 169–211.
- Herrman, Ch. S. (2019). What is dignity? *Eidos. A journal for philosophy of culture*, 3(3), 103–126. <https://doi.org/10.14394/eidos.jpc.2019.0033>
- Hill, T. E. (2014). Kantian perspectives on the rational basis of human dignity. W: M. Düwell, J. Braarvig, R. Brownsword i D. Mieth (red.), *The Cambridge handbook of human dignity: Interdisciplinary perspectives* (s. 215–221). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1111/1478-9302.12100_68
- Hołub, G. (2019). Human dignity: Between the existentialist and the essentialist approaches. *Filosofija. Sociologija*, 30(3), 206–214.
- The International Federation of Social Workers (2020a). *COVID-19: The struggle, success, and expansion of social work*. Pobrane 6 czerwca 2021 z: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/05/2020-05-18-COVID-19-the-struggle-success-and-expansion-of-social-work-1.pdf>
- The International Federation of Social Workers (2020b). *Ethical challenges for social workers during COVID-19: A global perspective*. Pobrane 6 czerwca 2021 z: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf>
- Kant, I. (1911). *Krytyka praktycznego rozumu*. Tłum. F. Kierski. Polskie Towarzystwo Filozoficzne.
- Kateb, G. (2011). *Human dignity*. Harvard University Press.
- Kellman, S. G. (2020). *Nimble tongues: Studies in literary translingualism*. Purdue University Press.
- Killmister, S. (2017). Dignity: personal, social, human. *Philosophical Studies*, 174(8), 2063–2082. <https://doi.org/10.1007/s11098-016-0788-y>

- Kodeks Etyczny Pracowników Socjalnych i Pracowników Pomocy Społecznej Polskiej Federacji Związkowej Pracowników Socjalnych i Pomocy Społecznej, (b.d.). Pobrane 27 maja 2021 z: https://federacja-socjalnych.pl/images/PDF/kodeks_etyczny.pdf
- Koehn, J. (1947). *Seneca's concept of a supreme being in his philosophical essays and letters*. [praca magisterska]. Loyola University Chicago. Pobrane 1 czerwca 2021 z: http://ecommons.luc.edu/luc_theses/641
- Laursen, B., Bukowski, W. M., Aunola, K., Nurmi, J. E. (2009). Friendship moderates prospective associations between social isolation and adjustment problems in young children. *Child Development*, 78(4), 1395–1404. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01072.x>
- Lebech, M. (2004). What is human dignity? *Maynooth Philosophical Papers*, 2, 59–69.
- Macklin, R. (2003). Dignity is a useless concept. *The BMJ*, 327, 1419–1420. <https://doi.org/10.1136/bmj.327.7429.1419>
- Mattaini, M. A., Holtschneider, C., Lowery, Ch. T. (red.). (2016). *Foundations of social work practice. A graduate text*. NASW Press.
- McCrudden, Ch. (red.). (2013). *Understanding human dignity*. Oxford University Press.
- McMahon, J. A. (2009). Beauty as harmony of the soul: The aesthetic of the Stoics. W: M. Rossetto, M. Tsianikas, M. Couvalis i M. Palaksoglou (red.), *Greek research in Australia: Proceedings of the Eighth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2009* (s. 54–63). Flinders University Department of Languages – Modern Greek.
- Montag, Ch. (2018). *Homo Digitalis. Smartphones, soziale Netzwerke und das Gehirn*. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- Ngram. (2021). Dystrybucja pojęcia „dignity” w zasobach zdigitalizowanych Ngram Viewer w latach 1800–2000.
- Pikuła, N. G., Grewiński, M., Zdebska, E., Glac, W. (red.). (2020). *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa*. „Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych”. Wydawnictwo «scriptum».
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka/UDHR (1948). Pobrane 1 maja 2021 z: https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf
- Reamer, F. G. (2018). *Social work values and ethics*. Columbia University Press.
- Richmond, M. E. (1917). *Social diagnosis*. Russell Sage Foundation.
- Riley, S. (2019). Human dignity as a *sui generis* principle. *Ratio Juris*, 32(4), 439–454. <https://doi.org/10.1111/raju.12258>
- Sangiovanni, A. (2017). *Humanity without dignity: Moral equality, respect, and human rights*. Harvard University Press.
- Schmidt, J., Niemeijer, A., Leget, C., Trappenburg, M., Tonkens, E. (2020). The dignity circle: how to promote dignity in social work practice and policy? *European Journal of Social Work*, 23(6), 945–957. <https://doi.org/10.1080/13691457.2020.1804332>

- Shershow, S. C. (2014). *Deconstructing dignity: A critique of the right-to-die debate*. University of Chicago Press.
- Statman, D. (2000). Humiliation, dignity, and self-respect. *Philosophical Psychology*, 13(4), 523–540, <https://doi.org/10.1080/09515080020007643>
- Stewart, F. H. (1994). *Honor*. Chicago University Press.
- Tomasz z Akwinu. (2019). *Scriptum super Sententiis*. Pobrane 25 maja 2021 z: <https://www.corpusthomisticum.org/snp1022.html#1750>
- Welz, C. (2011). Imago Dei. *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology*, 65(1), 74–91.
- Wilk, S., Szpoczek, M. (2020). Pracownicy socjalni w sytuacji epidemii koronawirusa SARS CoV-2. Pierwsze polskie doświadczenia. *Praca Socjalna*, 35(2), 84–105. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1490>
- Wojtanowicz, K., Białas, A. (2020). Pomoc społeczna w obliczu kryzysu wywołanego pandemią. *Praca Socjalna*, 35(2), 54–71. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1488>

Małgorzata Gruchoła

ORCID: 0000-0002-2367-0416

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Między wykluczeniem cyfrowym a kompetencjami – wsparcie medialne w okresie pandemii COVID-19

Between digital exclusion and competences – media support during the COVID-19 pandemic

Wprowadzenie

Pandemia COVID-19 spowodowała, że zdecydowana większość instytucji, nie tylko w Unii Europejskiej, zamknęła swoje drzwi i przeszła na pracę zdalną. Sytuacja ta wykazała znaczne luki i niedociągnięcia użytkowników Internetu w zakresie kompetencji cyfrowych oraz wykorzystania technologii w pracy, nauce oraz w załatwianiu podstawowych spraw urzędowych za pośrednictwem sieci internetowej (e-administracja). Chociaż w 2019 roku, czyli przed kryzysem COVID-19, 85% mieszkańców Unii Europejskiej korzystało z Internetu, to według raportu *The Digital Economy and Society Index (DESI)* (European Commission, 2021) tylko 58% Europejczyków posiadało podstawowe umiejętności cyfrowe, a europejski rynek pracy borykał się ze znacznym niedoborem ekspertów cyfrowych. Prawie połowa mieszkańców UE (42%), nie posiadając podstawowych kompetencji cyfrowych, nie mogła w pełni korzystać z możliwości społeczeństwa cyfrowego. Ich sytuacja znacznie się skomplikowała w okresie pandemii COVID-19, kiedy większość instytucji oferowała tylko cyfrowe usługi publiczne. Stąd zakładam, że kluczowym celem wsparcia medialnego, nie tylko w okresie pandemii COVID-19, powinno być wykształcenie kompetencji cyfrowych. Ich posiadanie jest jednym z podstawowych warunków mogących zapobiec zjawisku wykluczenia społecznego i cyfrowego współczesnego człowieka. Formy

wsparcia medialnego powinny być kompatybilne z komponentami kompetencji, czyli z wiedzą, umiejętnościami i postawami.

Celem publikacji jest analiza podstawowych komponentów kompetencji cyfrowych (wiedzy, umiejętności i postaw) jako potencjalnych form wsparcia medialnego, mogących zapobiec zjawisku wykluczenia społecznego w okresie pandemii COVID-19. Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny. Materiał źródłowy stanowią raporty przygotowane na zlecenie instytucji Unii Europejskiej: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19* (European Parliament, 2020a–2020o), *The Digital Economy and Society Index (DESI)* (European Commission, 2020) oraz raporty Eurobarometru: *Attitudes towards the impact of digitalization on daily lives* (European Union, 2017) i *Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life* (European Union, 2020a). W celu rozwiązania tytułowego problemu zastosuję następujące metody badawcze: ilościową analizę zawartości raportów, jakościową analizę treści, metodę dedukcyjną, porównawczą oraz analityczno-opisową.

Dlaczego tak istotne jest wsparcie medialne w okresie pandemii COVID-19? Przede wszystkim może ono zapobiec zjawisku wykluczenia społecznego i cyfrowego oraz *kulturze strachu*.

Wykluczenie cyfrowe

Kompetencje cyfrowe są jednym z kluczowych warunków mogących zapobiec zjawisku wykluczenia cyfrowego. Wykluczenie to – często określane jako podział cyfrowy (ang. *digital divide*) – oznacza podział społeczeństwa na osoby, które mają dostęp do Internetu oraz nowych form komunikacji online, a także potrafią z nich korzystać, i na osoby, które nie mają takich możliwości i umiejętności. Jednak termin wykluczenia cyfrowego nie sprowadza się tylko do możliwości dostępu do Internetu, a nawet umiejętności technicznych/operacyjnych/strategicznych; równie ważne są czynniki psychologiczne, jak motywacja do korzystania z globalnej sieci; czynniki techniczne: jakość połączenia, prędkość łącza, dostęp do specjalistycznego sprzętu i oprogramowania; czynniki kulturowe: znajomość języka, w którym zapisane są potrzebne informacje, czy czynniki społeczne: różnice w zamożności, wieku, wykształceniu. Stąd brak możliwości uczestnictwa w życiu społecznym poprzez wykorzystanie sieci internetowej i nowych technologii jest przejawem wykluczenia cyfrowego. Drugorzędną kwestią jest przyczyna tego „braku”: może być zwiniona, celowa, świadoma, ale i przeciwnie. W kontekście prowadzonych analiz słuszna wydaje się definicja wykluczenia

opracowana przez Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, w myśl której „wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich” (*Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, 2012, s. 21).

W okresie pandemii COVID-19, kiedy większość sfer życia publicznego i prywatnego przeniosła się do globalnej sieci, z jednej strony problem może stanowić brak dostępu do nowych technologii internetowych, z drugiej – fakt niekorzystania z Internetu, pomimo posiadania takich możliwości (Dijk, 2010). Zwiększa on bowiem „przepaść dzielącą tych, którzy znajdują się po właściwej stronie, «zasobnej» w technologii informacyjne, gdzie dostęp do nich zapewnia pełny udział w nowoczesnym społeczeństwie, oraz tych, którzy są po stronie niewłaściwej, skazani na niebyt w cyfrowym świecie” (Arendt, 2010, s. 22). Choć w 2019 roku, czyli przed rozwojem pandemii COVID-19, zdecydowana większość (85%) mieszkańców UE korzystała z Internetu, to niektóre bariery wciąż utrzymują się na wysokim poziomie. Głównymi przyczynami niekorzystania z globalnej sieci pozostają:

- dostęp motywacyjny, a dokładniej brak potrzeby, motywacji lub zainteresowania usługami internetowymi – 46% gospodarstw domowych w UE,
- dostęp kompetencyjny, w tym niewystarczające umiejętności operacyjne, strategiczne i informacyjne – 44%,
- dostęp materialny i użytkowy generujące wysokie bariery kosztowe – 26% (European Commission, 2020a).

W poszczególnych państwach członkowskich zauważa się zróżnicowane rodzaje i przyczyny zarówno braku dostępu, jak i jego poziomu. Niedysponowanie odpowiednimi kompetencjami, stanowiące zdecydowanie najważniejszą barierę zniechęcającą do posiadania dostępu do Internetu w gospodarstwach domowych, świadczy o braku świadomości potencjalnych korzyści płynących z cyfryzacji społeczeństwa. Jednocześnie może być jedną z przyczyn tego, że niemała liczba mieszkańców państw UE nadal nie ma dostępu do globalnej sieci w domu, ponieważ twierdzi, że go nie potrzebuje (brak motywacji). Stąd wykluczenie cyfrowe – jak zauważa Piotr Szepliński (2006) – jest jednym z największych zagrożeń współczesnego człowieka, bo polega na rozwarstwieniu społecznym wynikającym z informatycznego analfabetyzmu. I chociaż cyfrowy podział sam w sobie nie jest jeszcze problemem, bowiem różnic w społeczeństwie można się doszukiwać w każdej dziedzinie życia, to problematyczna jest już sytuacja, kiedy różnice przechodzą w wykluczenie cyfrowe (Żuk, 2015). Aby zapobiec rozwojowi

tego zjawiska, należy przekazać i wykształcić odpowiednie kompetencje cyfrowe u współczesnego człowieka. Wychować go do funkcjonowania w społeczeństwie cyfrowym.

Kompetencje cyfrowe

Kluczowym celem wsparcia medialnego – jak napisałam we *Wprowadzeniu* – powinno być wykształcenie kompetencji cyfrowych. W zaleceniu Rady z dnia 22 maja 2017 r. w sprawie europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (Council Recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning) kompetencje zostały zdefiniowane jako „udowodniona zdolność stosowania – w pracy lub nauce oraz w rozwoju zawodowym i osobistym – wiedzy, umiejętności i zdolności osobistych, społecznych lub metodologicznych” (Council Recommendation of 22 May 2017, zał. 1, pkt i). Wiedza (zarówno teoretyczna, jak i/lub faktograficzna) jest rozumiana jako efekt przyswajania informacji poprzez uczenie się. Jest ona zbiorem teorii, zasad, faktów oraz praktyk powiązanych z określoną dziedziną pracy lub nauki (Council Recommendation of 22 May 2017, zał. 1, pkt f). Natomiast zdolność do stosowania zdobytej wiedzy oraz korzystania z *know-how* w celu rozwiązywania problemów oraz wykonywania zadań jest określana jako umiejętności. Zgodnie z zapisami w europejskich ramach kwalifikacji rozróżnia się umiejętności poznawcze (zawierające myślenie intuicyjne, logiczne oraz kreatywne) i praktyczne (obejmujące sprawność manualną oraz korzystanie z metod, technik, narzędzi, materiałów i instrumentów; Council Recommendation of 22 May 2017, zał. 1, pkt g). Trzeci komponent kompetencji – zdolności, bywa wymiennie określany także jako postawy, umiejętności społeczne (zob. Gruchoła i Szulich-Kałuża, 2020).

Zawężając pojęcie kompetencji do aspektu medialnego, należy zauważyć, że obecnie funkcjonują dwa sposoby ujmowania pojęcia kompetencji cyfrowych (ujęcie tradycyjne, katalogowe, oraz relacyjne; Siadak, 2016). W pierwszym ujęciu kompetencje cyfrowe są rozumiane jako stały, jednakowy dla każdego katalog wiadomości i umiejętności, z którym należy zapoznać wszystkich użytkowników mediów, bez uwzględniania ich indywidualnych predyspozycji, oczekiwań i doświadczeń (Buchholtz i in., 2015). W drugim podejściu – relacyjnym – kompetencje cyfrowe są definiowane jako „zespół kompetencji informacyjnych

obejmujących umiejętności wyszukiwania informacji, rozumienia jej, a także oceny jej wiarygodności i przydatności oraz kompetencji informatycznych, na które składają się umiejętności wykorzystywania komputera i innych urządzeń elektronicznych, posługiwania się Internetem oraz korzystania z różnego rodzaju aplikacji i oprogramowania, a także tworzenia treści cyfrowych” (Szymanek, 2014, s. 17). Są one rozumiane jako kompetencje funkcjonalne, wykorzystywane w większości obszarów działalności człowieka (zdrowia, pracy, edukacji, rozwoju osobistego i zawodowego, relacji z innymi, odpoczynku, zaangażowania obywatelskiego, religii, finansów), z uwzględnieniem wszystkich komponentów kompetencji: wiedzy, umiejętności i postaw (Trębski, 2020). Umożliwiają dostosowanie poziomu kompetencji do indywidualnych potrzeb użytkownika Internetu bez konieczności opracowywania globalnie przyjętych, identycznych dla wszystkich norm (Buchholtz i in., 2015; Siadak, 2016).

Definicje kompetencji cyfrowych uwzględniają więc trzy podstawowe komponenty:

- 1) Zdolność do samodzielnego kreowania produktów medialnych (kompetencje techniczne). Jednak same umiejętności techniczne – jak zauważają Stuart Poyntz i Michael Hoechsmann (2012) – pozbawione refleksji krytycznych, nie mogą być uznawane za kompetencję cyfrową *tout court*; domagają się czynnika humanistycznego.
- 2) Zdolność do krytycznej refleksji (kompetencje humanistyczne): krytyczne myślenie, analiza tekstu pisanego i wizualnego, znajomość własnej historii i kultury, znajomość praw człowieka i podstawowych wartości (prawo do prywatności i ochrony danych osobowych), prawo dostępu do wiedzy i informacji, zarządzanie ryzykiem, prawo decydowania o tożsamości kulturowej i cyfrowej (Gruchoła i Szulich-Kałuża, 2022).
- 3) Zdolność do kreowania oryginalnych treści będąca pochodną kompetencji technicznych i humanistycznych (krytycznych; Bogunia-Borowska i Łuczaj, 2017).

Podstawowe obszary kompetencji cyfrowych oraz szczegółowe kompetencje w różnorodnych sferach aktywności człowieka dookreśla raport European Commission, Joint Research Centre and Policy Reports: *DIGCOMP. A framework for developing and understanding digital competence in Europe* (Ramy odniesienia dla rozwoju i rozumienia kompetencji cyfrowych w Europie; Ferrari, 2013). Są to:

- 1) Informacja – wyszukiwanie, lokalizacja, pobieranie, przechowywanie, udostępnianie, organizacja i analiza informacji cyfrowych (ilościowa

- i jakościowa), zdolność oceny ich wartości, celu i znaczenia: wiedza, informacja, plotka.
- 2) Komunikacja w środowisku cyfrowym: komunikacja zapośredniczona, udostępnianie danych za pomocą narzędzi internetowych i komunikatorów, łączenie i interakcja z innymi, współpraca za pośrednictwem narzędzi cyfrowych, uczestnictwo w działaniach społecznościowych, świadomość międzykulturowa.
 - 3) Tworzenie treści – znajomość prawa własności intelektualnej i rodzajów licencji, tworzenie nowych pojęć i treści, ich edycja oraz przetwarzanie: tekst, obraz, wideo, tworzenie prekursorskich treści cyfrowych oraz programowanie.
 - 4) Bezpieczeństwo – ochrona danych osobowych, tożsamości cyfrowej oraz zamieszczanych zasobów, znajomość narzędzi i środków bezpieczeństwa online niezbędnych do zrównoważonego użytkowania (filtry, oprogramowanie, mechanizmy blokujące).
 - 5) Rozwiązywanie problemów koncepcyjnych i technicznych – identyfikacja potrzeb i zasobów cyfrowych, aktualizacja kompetencji cyfrowych własnych, podejmowanie świadomych decyzji w zakresie wyboru odpowiednich narzędzi online, determinowanych celami i potrzebami internautów (Ferrari, 2016, s. 7).

Dla każdego z powyższych pięciu obszarów kompetencji cyfrowych raport *DIGCOMP. A framework for developing and understanding digital competence in Europe* określa serie powiązanych ze sobą 21 kompetencji szczegółowych, które przyporządkowałam do kompetencji technicznych i humanistycznych, w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw.

Zakładałam bowiem, że kompetencje cyfrowe, uwzględniające dostęp materialny, motywacyjny, kompetencyjny oraz użytkowy mogą zniwelować infodemię, *kulturę strachu* i zjawisko wykluczenia społecznego generowane przez pandemię COVID-19.

Kompetencje cyfrowe w zakresie wiedzy jako wsparcie informacyjne

Wsparcie medialne, uwzględniając komponent kompetencji, jakim jest wiedza, powinno zapewniać wsparcie informacyjne. Pandemii COVID-19 towarzyszy „infodemia”, czyli nadprodukcja informacji o koronawirusie, często niesprawdzonych, niedokładnych, fałszywych, szybko rozprzestrzeniających się w mediach. Środki masowego przekazu, przekazując informacje o pandemii,

mogą kreować zarówno poczucie bezpieczeństwa, jak i strachu. Stefanie Grupp podkreśla, że kolejne obawy są kreowane przez media i coraz rzadziej wynikają z bezpośrednich, własnych doświadczeń (Grupp, 2002). Christopher Guzelian (2004) zauważa, że to komunikacja ryzyka, a nie osobiste doświadczenie, powoduje obecnie największy strach, kreując – zdaniem Franka Furediego (2002, 2018) – *kulturę strachu*. Jakie więc czynniki budowały zjawisko strachu w okresie pierwszej fali pandemii COVID-19: obawy czy własne negatywne doświadczenia mieszkańców państw UE?

Z przeprowadzonej autorskiej ilościowej analizy zawartości oraz jakościowej analizy treści 15 raportów Eurobarometru: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19* (European Parliament, 2020a-2020o) opracowanych dla DG Communication's Public Opinion Monitoring Unit wynika, że w okresie pierwszej fali pandemii COVID-19 brak poczucia bezpieczeństwa zdrowotnego, ekonomicznego, społecznego był skutkiem nie tyle osobistych/własnych doświadczeń (realne zagrożenie), co efektem komunikacji mediów kreujących tym samym *kulturę strachu* (zob. Gruchoła i Sławek-Czochra, 2021). Ze zgromadzonych danych (zob. tabela 1) wynika, że poziom obaw o skutki pandemii przewyższał poziom zadeklarowanych negatywnych doświadczeń (143 wobec 103).

Tabela 1. Poziom obaw, doświadczeń i deklaracji mieszkańców państw UE w ich reakcji na konsekwencje pandemii COVID-19

Data raportu		Obawy, doświadczenia i deklaracje w reakcji na pandemię COVID-19 w obszarze:								
		zdrowotnym			ekonomicznym			społecznym		
		1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Marzec	20	4			3					
	27	11			4			3	5	
Kwiecień	3							4		
	20				3	1				1
	27				5	1		2		
Maj	5	2			2	2				
	12				6	4				1
	19	1			6	7	1		1	3
	27	7	4	5	11	8		1	1	2

Data raportu		Obawy, doświadczenia i deklaracje w reakcji na pandemię COVID-19 w obszarze:								
		zdrowotnym			ekonomicznym			społecznym		
		1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
Czerwiec	3	6	1		9	7	1	1	8	
	9	5	2	1	5	5	1	1	2	2
	16	3	3	2	14	4	1	2	3	3
	23	3	1		6	4	1	1	7	2
Lipiec	1	2	2		3	2	1	2	4	3
	7	2	1	2	1	6		2	7	1
1. Obawy: 143		46			78			19		
2. Doświadczenia: 103			14			51			38	
3. Deklaracje: 34				10			6			18
Łącznie: 280		70			135			75		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Parliament, 2020a–2020o.

W okresie pierwszej fali pandemii COVID-19 (marzec–lipiec 2020) respondenci z wszystkich państw Unii Europejskiej w sumie ujawnili 280 opinii w zakresie zdrowotnym (70), ekonomicznym (135) i społecznym (75) konsekwencji pandemii. Łącznie wyrazili 143 obawy, 103 doświadczenia własne bądź odnoszące się do członków rodziny oraz 34 deklaracje/propozycje rozwiązań problemów związanych z pandemią. Najwięcej obaw (78/143) i negatywnych doświadczeń (51/103) implikują konsekwencje ekonomiczne, które stanowią połowę wszystkich odnotowanych, najmniej natomiast społeczne (obawy: 19/143, doświadczenia: 38/103).

Jednocześnie należy zauważyć, że chociaż ogólnie/łącznie poziom obaw o skutki pandemii COVID-19 przewyższa poziom negatywnych doświadczeń, to szczegółowe proporcje różnicują analizowane obszary konsekwencji oraz terminy przeprowadzonych badań. Mimo że na płaszczyźnie zdrowotnej poziom obaw generujących strach średnio ponad trzykrotnie przewyższał poziom negatywnych doświadczeń, to w raporcie z 3 czerwca 2020 roku odnotowałam różnicę sześciokrotną. Wprawdzie w obszarze ekonomicznym proporcje te znacznie się zmniejszają (75 wobec 135) i zauważa się wyrównany poziom w kolejnych miesiącach, ale nadal dominują obawy wykreowane przez media. Do innych

konkluzji prowadzi analiza reakcji mieszkańców UE w zakresie konsekwencji społecznych. Tutaj poziom doświadczeń negatywnych dwukrotnie przewyższa poziom obaw (38 wobec 19), co przemawia za strachem bazującym na własnych doświadczeniach.

Brak kompetencji humanistycznych w zakresie wyszukiwania, znajdowania, przeglądania, filtrowania, prezentacji i wymiany informacji, a przede wszystkim wiedzy umożliwiającej krytyczną ocenę informacji o pandemii COVID-19 generuje strach implikujący zjawisko wykluczenia informacyjnego. Wykluczenie to może być powodowane zarówno niedoborem informacji, jak i jej przeładowaniem. Stąd niezbędne są kompetencje cyfrowe pociągające za sobą świadome i krytyczne korzystanie z zasobów Internetu, a warunkowane odpowiednimi kompetencjami w zakresie oceny wiedzy. Wiedza w szerokim znaczeniu jest rezultatem wszelkich możliwych aktów poznania, natomiast w węższym rozumieniu to ogół wiarygodnych informacji o rzeczywistości wraz z umiejętnością ich wykorzystywania (Wiedza, b.d.). Powiązania pomiędzy typami, obszarami, komponentami kompetencji, warstwami Internetu i rodzajami wykluczeń w zakresie wiedzy zawiera tabela 2.

Tabela 2. Powiązania pomiędzy typami, obszarami, komponentami kompetencji, warstwami Internetu i rodzajami wykluczeń

Komponent kompetencji: wiedza				
Typy i obszary kompetencji		Kompetencje	Powiązania pomiędzy kompetencjami	Warstwy Internetu determinujące rodzaj wykluczenia
humanistyczne	1. Informacja	1.1. Przeglądanie, wyszukiwanie i filtrowanie informacji i wiedzy	2.1, 2.2	Warstwa informacyjna
		1.2. Ocena informacji i wiedzy		
		1.3. Gromadzenie, przechowywanie oraz znajdowanie informacji i wiedzy	3.3, 2.2, 2.1, 4.1	Wykluczenie informacyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ferrari, 2013, s. 39, 2016, s. 70.

Kompetencje cyfrowe w zakresie umiejętności kognitywnych i postaw jako wsparcie komunikacyjne

Wsparcie medialne, uwzględniając komponenty kompetencji umiejętności oraz postaw, powinno zapewniać wsparcie komunikacyjne. Jest ono warunkowane dostępem kompetencyjnym, użytkowym i motywacyjnym, poziomem umiejętności kognitywnych/poznawczych obejmującym tworzenie treści oraz umiejętności komunikacyjne. Powiązania pomiędzy składowymi kompetencji w zakresie umiejętności kognitywnych i postaw oraz warstwami Internetu zawiera tabela 3.

Tabela 3. Powiązania pomiędzy typami, obszarami, komponentem umiejętności kognitywnych/poznawczych i postaw, warstwami Internetu oraz rodzajami wykluczeń

Komponent: umiejętności kognitywne/poznawcze oraz postawy				
Typy i obszary kompetencji		Kompetencje	Powiązania pomiędzy kompetencjami	Warstwy Internetu determinujące rodzaj wykluczenia
humanistyczne	2. Komunikacja	2.1. Komunikacja z wykorzystaniem narzędzi cyfrowych i aplikacji mobilnych 2.2. Dzielenie się wiedzą, informacjami oraz zasobami 2.3. Aktywność obywatelska w rzeczywistości cyfrowej, media obywatelskie oraz społecznościowe 2.4. Współpraca z wykorzystaniem narzędzi, aplikacji i innych środków cyfrowych 2.5. Netykieta, kodeks etyczny 2.6. Kreowanie i zarządzanie tożsamością cyfrową	1.3, 3.3 2.5 4.2	Warstwa społeczna i informacyjna
	3. Tworzenie treści	3.1. Tworzenie i obróbka treści cyfrowych 3.2. Integracja i przetwarzanie treści wizualnych, dźwiękowych i pisanych 3.3. Prawa autorskie, wydawnicze i licencje 3.4. Produkcja podcastów, plików dźwiękowych, multimediów i filmów 3.5. Programowanie i projektowanie	1.1, 1.2, 2.1, 2.2 1.1, 1.3, 1.4, 3.3 2.2 1.4 2.1, 2.2, 2.4, 2.5 5.1	Wykluczenie społeczne i informacyjne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ferrari, 2013, s. 39, 2016, s. 70.

Kompetencje cyfrowe w zakresie umiejętności technicznych jako wsparcie techniczne

Podjęmowanie jakiejkolwiek aktywności online wymaga pewnych umiejętności technicznych, operacyjnych i strategicznych. Wsparcie medialne, uwzględniając komponent kompetencji umiejętności, powinno zapewniać wsparcie techniczne (także w zakresie bezpieczeństwa). Jest ono warunkowane dostępem użytkowym, poziomem umiejętności technicznych obejmującym problemy związane z bezpieczeństwem oraz ich rozwiązywaniem (zob. tabela 4).

Tabela 4. Powiązania pomiędzy typami, obszarami, komponentem umiejętności technicznych oraz warstwami Internetu

Komponent: umiejętności techniczne			
Typy i obszary kompetencji	Kompetencje	Powiązania pomiędzy kompetencjami	Warstwy Internetu determinujące rodzaj wykluczenia
umiejętności techniczne	4. Bezpieczeństwo 4.1. Narzędzia techniczne służące ochronie 4.2. Ochrona danych osobowych/prywatności 4.3. Ochrona zdrowia (psychicznego, fizycznego i moralnego) 4.4. Ochrona środowiska (przyrodniczego, zawodowego, szkolnego...)	1.1, 5.1 1.1, 2.6 2.1, 2.5 5.3	Warstwa techniczna
	5. Rozwiązywanie problemów 5.1. Rozwiązywanie problemów technicznych 5.2. Rozpoznawanie potrzeb, narzędzi, środków i mechanizmów niezbędnych do rozwiązywania problemów technologicznych 5.3. Innowacyjność i twórcze wykorzystywanie technologii internetowych oraz z sektora ICT 5.4. Rozpoznawanie i rozwiązywanie braków w zakresie kompetencji cyfrowych	5.4 1.1, 1.2, 1.3 4.4, 5.4 Odnosi się do wszystkich aspektów kompetencji cyfrowych	Wykluczenie cyfrowe

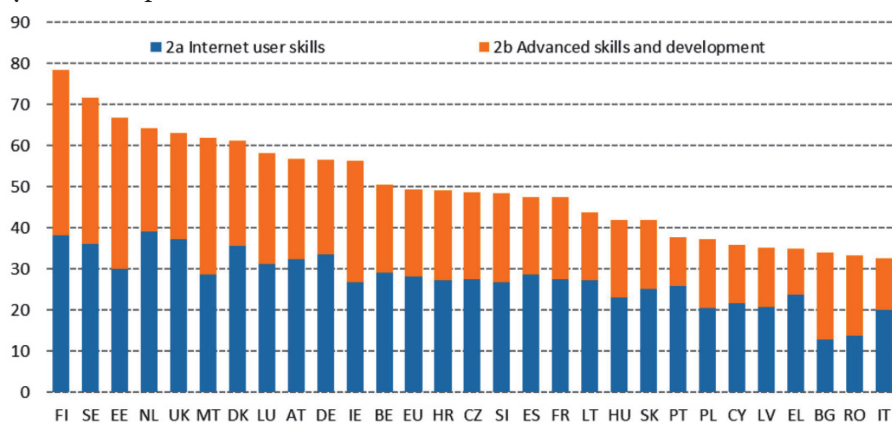
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ferrari, 2013, s. 39, 2016, s. 70.

Pandemia COVID-19 odsłania nowe możliwości, ale i zagrożenia związane z życiem w globalnej sieci oraz uświadamia potrzebę lepszego i bezpieczniejszego środowiska cyfrowego dla wszystkich, ale zwłaszcza dla osób poniżej 18 roku życia (Trębski i Młyński, 2022). Determinuje bardziej świadomych użytkowników

Internetu do poznania, ale i zainstalowania narzędzi technicznych służących ochronie prywatności, danych osobowych, zdrowia czy środowiska.

Pandemia COVID-19 wykazała brak umiejętności technicznych mieszkańców Wspólnoty. Jak wynika z raportu *The Digital Economy and Society Index (DESI 2020)* (2020c), prawie połowa (42%) Europejczyków nie posiada podstawowych umiejętności cyfrowych. W 2019 roku 64% dużych przedsiębiorstw oraz 56% małych i średnich firm miało trudności z rekrutacją specjalistów ICT, co wynika z bardzo małego wzrostu liczby specjalistów z tej branży (z 3,7% w 2016 roku do 3,9% w 2019; *The Digital Economy and Society Index (DESI 2020)*, 2020c). Szczegółowe dane zawiera wykres 1 – Kapitał ludzki.

Wykres 1. Kapitał ludzki

Internet user skills – podstawowe umiejętności użytkownika Internetu

Advanced skills and development – zaawansowane umiejętności i rozwój

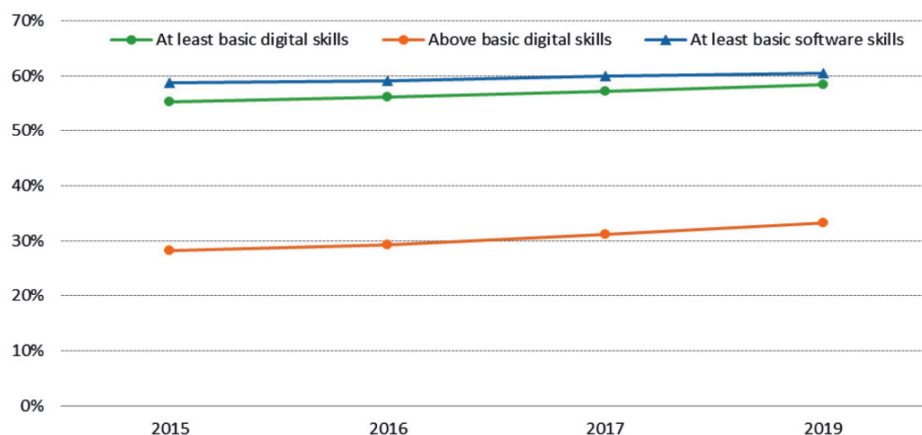
Źródło: European Commission, *Digital Economy and Society Index Report 2020* – *Human Capital*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67077, s. 4.

Umiejętności techniczne tworzące kapitał ludzki obejmują dwa podwymiary: umiejętności cyfrowe użytkownika Internetu/*Internet user skills* obliczane na podstawie liczby i złożoności podejmowanych aktywności online, a związanych z wykorzystaniem globalnej sieci i urządzeń cyfrowych oraz zaawansowane umiejętności i rozwój/*advanced skills and development* obejmujące wskaźniki dotyczące specjalistów z sektora informacyjno-komunikacyjnego (ICT) i jego absolwentów. Według danych *Digital Economy and Society Index Report 2020*

w obu podwymiarach kapitału ludzkiego prowadzi Finlandia, kolejno Szwecja, Estonia i Holandia. Najniżej plasują się Włochy, Rumunia i Bułgaria. W porównaniu do danych z poprzedniego roku największy wzrost kompetencji cyfrowych odnotowano na Malcie (+7 pp.), Bułgarii (+5 pp.) oraz Estonii (+4 pp.; European Commission, 2020a). Natomiast Polska na tle 28 państw zajmuje 22. miejsce w analizowanej kategorii, plasując się poniżej średniej unijnej (European Commission, 2020c).

Chociaż w latach 2015–2019 zauważa się powolny wzrost poziomu umiejętności technicznych mieszkańców UE, to nadal 58% Europejczyków posiada tylko kluczowe umiejętności cyfrowe, 33% ocenia je jako powyżej podstawowych umiejętności, a 61% mieszkańców Wspólnoty dysponuje co najmniej najważniejszymi umiejętnościami związanymi z oprogramowaniem i technologiami mobilnymi. Wskaźniki umiejętności technicznych różnicują czynniki społeczno-demograficzne. Jak można przypuszczać, brak takich kompetencji charakteryzuje przede wszystkim osoby w wieku od 55 do 74 lat: 65% oraz 70% emerytów i ludzi nieaktywnych zawodowo. Natomiast co najmniej podstawowe umiejętności cyfrowe posiada 87% studentów, 85% osób z wykształceniem wyższym, 82% Europejczyków w wieku od 16 do 24 lat oraz 68% osób zatrudnionych lub samozatrudnionych (European Commission, 2020a; zob. wykres 2).

Wykres 2. Umiejętności cyfrowe mieszkańców państw UE w latach 2015–2019

Źródło: European Commission, *Digital Economy and Society Index Report 2020 – Human Capital*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67077https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67077, s. 5.

W 2020 roku Komisja Europejska opublikowała także kolejne wyniki badania Eurobarometru zawierające opinie/samooceny mieszkańców wszystkich państw Unii Europejskiej na temat poziomu ich umiejętności technicznych. Z przeprowadzonej analizy wynika, że wielu Europejczyków uważa swoje kompetencje cyfrowe za zadowalające. Ponad jedna trzecia badanych (35%) w pełni zgodziła się, ze stwierdzeniem, że ich umiejętności są wystarczające do codziennego życia, jednocześnie 36% respondentów raczej się zgodziło z tym twierdzeniem, natomiast 25% ankietowanych wyraziło opinię przeciwną. Jeszcze korzystniej zostały ocenione umiejętności techniczne w pracy zawodowej, które w 2019 roku o 12% przewyższały umiejętności wykorzystywane w życiu codziennym. Wśród zatrudnionych Europejczyków 44% całkowicie zgodziło się z opinią, że dysponuje wystarczającymi umiejętnościami w zakresie korzystania z technologii cyfrowych do wykonywania swojej pracy zawodowej, 36% raczej się zgodziło z tą opinią, a 17% zadeklarowało, że nie posiada odpowiednich kompetencji cyfrowych (European Union, 2017, s. 27; European Union, 2020, s. 67).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że siedmiu na dziesięciu badanych Europejczyków (70% w 2019 roku) postrzega siebie samych jako wystarczająco wykwalifikowanych, jeśli chodzi o używanie cyfrowej technologii w codziennym życiu. Jednocześnie co czwarty mieszkaniec UE (27% w 2019 roku) twierdzi, że nie posiada takich umiejętności (European Union, 2020), czyli w pewnym stopniu jest on wykluczony cyfrowo (zob. tabela 5).

Tabela 5. Poziom umiejętności technicznych w korzystaniu z technologii cyfrowych w opinii mieszkańców UE

Uważasz, że posiadasz wystarczające umiejętności w korzystaniu z technologii cyfrowych:							
	w życiu codziennym (%)				w życiu zawodowym (%)		
	2019		2017		2019		2017
	EU28	EU27	EU28		EU28	EU27	EU28
Tak	30	28	35		38	36	44
Raczej tak	40	40	36		44	44	36
Raczej nie	15	15	11		10	11	10
Nie	12	13	14		5	6	7
Nie wiem	3	3	4		3	3	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie European Union, 2017, s. 21 i 27; European Union, 2020, s. 62, 67.

Kompetencje cyfrowe obywateli Unii Europejskiej różnicuje przynależność do państw członkowskich. W 2019 roku najwyższe swoje umiejętności techniczne ocenili mieszkańcy Holandii i Szwecji (po 87%), Danii (84%) oraz Niemiec (81%). Natomiast najniższe: Grecy (55%), Włosi, Bułgarzy i Rumunii (po 57%; zob. tabela 6). Jeśli porównamy te wyniki z danymi raportu *Digital Economy and Society Index Report 2020*, to widoczna jest pewna powtarzająca się zasada: we wszystkich państwach UE, z wyjątkiem Finlandii, poziom samooceny umiejętności technicznych przewyższa poziom umiejętności odnotowany w raporcie. Sytuacja ta świadcząca o subiektywnej, ale i zawyżonej ocenie własnych umiejętności/kompetencji może częściowo tłumaczyć niski poziom świadomości społecznej, jeśli chodzi o konieczność podejmowania działań edukacyjnych w zakresie kompetencji cyfrowych.

Tabela 6. Analiza porównawcza deklarowanego poziomu umiejętności technicznych mieszkańców UE codziennie korzystających z Internetu z danymi raportu *DESI 2020* (EU-%)

Państwa UE	Poziom umiejętności technicznych mieszkańców UE				
	2019				
	Osoby codziennie korzystające z sieci	Raport <i>DESI 2020</i>	Raporty Eurobarometru		
			Tak	Nie	Nie wiem
EU 28	76	58	70	27	3
HU	70	43	67	32	1
AT	78	58	79	17	4
DE	77	58	81	16	3
PT	67	38	73	21	6
BE	83	50	76	23	1
HR	74	49	71	27	2
SI	67	49	72	27	1
BG	64	48	57	33	10
IE	82	58	80	19	1
CY	75	38	65	29	6
LV	75	35	74	23	3
CZ	69	49	65	31	4
EE	78	68	73	20	7
LU	84	59	77	20	3
RO	61	32	57	35	8

Państwa UE	Poziom umiejętności technicznych mieszkańców UE				
	2019				
	Osoby codziennie korzystające z sieci	Raport <i>DESI</i> 2020	Raporty Eurobarometru		
		Tak	Tak	Nie	Nie wiem
FI	86	79	76	21	3
SE	95	71	87	12	1
UK	83	64	77	21	2
EL	67	35	55	44	1
NL	96	65	87	13	0
SK	67	41	60	32	8
DK	92	61	84	14	2
PL	65	38	69	28	3
ES	79	48	63	34	3
FR	77	48	64	34	2
LT	69	45	59	37	4
MT	72	61	59	34	7
IT	72	32	57	40	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: European Union, 2020a, s. 63 i 64; European Union, 2020b, s. 11; European Commission, 2020b, s. 3.

Wzrost liczby mieszkańców UE codziennie korzystających z Internetu nie przekłada się na wzrost kompetencji technicznych. Uśredniony wynik użytkowników globalnej sieci jest porównywalny z liczbą osób deklaruujących umiejętności techniczne, a jednocześnie jest on wyższy o kilka punktów procentowych w porównaniu z danymi raportu *DESI*. Chociaż w 2019 roku uśredniony wynik internautów z państw UE przewyższał o 7 pp. uśredniony wynik poziomu ich umiejętności cyfrowych, to prawidłowość ta nie odnosi się do wszystkich mieszkańców UE. W pięciu na 28 badanych państwach odnotowałam odwrotną zależność. Są to: Portugalia – 6 pp., Słowenia – 5 pp., Polska i Niemcy – po 4 pp. oraz Austria – 1 pp. Największe różnice pomiędzy poziomem umiejętności cyfrowych a codziennym korzystaniem z Internetu zauważyłam w Hiszpanii – 16 pp., we Włoszech – 15 pp. oraz na Maltie – 13 pp.

Odpowiednich kompetencji technicznych wymaga efektywna e-administracja, która może istotnie przyspieszyć i ułatwić procedury formalne w sektorze publicznym, szczególnie w okresie pandemii COVID-19. Poziom umiejętności technicznych mieszkańców UE przekłada się także na poziom cyfrowych usług publicznych, a tym samym warunkuje poziom zjawiska wykluczenia społecznego

i cyfrowego. Jak wynika z raportu DESI 2020 z 58% do 67% wzrosła liczba osób, które korzystały z usług e-administracji w 2019 roku (Zegarow, 2020). Spośród państw UE najczęściej z cyfrowych usług publicznych korzystają mieszkańcy Estonii, Hiszpanii oraz Danii, w których odnotowano wysoki poziom kompetencji cyfrowych. Najniższy wynik zauważono w państwach o niskim poziomie kompetencji, czyli na Słowacji, w Grecji i Rumunii. Polska na tle państw UE zajmuje 20. miejsce, znajdując się o 2 pp. poniżej średniej dla państw UE (European Commission, 2020b).

Wykres 3. Cyfrowe usługi publiczne

Źródło: European Commission, 2020b, s. 1.

Zakończenie

Celem artykułu była analiza trzech komponentów kompetencji cyfrowych (wiedzy, umiejętności i postaw) jako potencjalnych form wsparcia medialnego, mogących zapobiec zjawisku wykluczenia społecznego w okresie pandemii COVID-19. W tym celu wyróżniłam odpowiednio trzy formy wsparcia: wsparcie informacyjne bazujące na komponencie wiedzy, wsparcie komunikacyjne kształtowane w oparciu o komponent umiejętności poznawczych/kognitywnych i postaw oraz wsparcie techniczne obejmujące komponent technicznych umiejętności korzystania z technologii internetowych.

Wsparcie informacyjne w czasie pandemii poprzez kształtowanie umiejętności w zakresie wyszukiwania oraz rzetelnej i krytycznej oceny informacji i wiedzy umożliwia właściwą ich ocenę. Tym samym chroni przed *kulturą strachu*, tak często kreowaną przez przekazy medialne traktowane jako źródło informacji.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że obawy, lęki wyrażone przez mieszkańców państw Unii Europejskiej, a związane z pandemią COVID-19, dominują nad ich negatywnymi doświadczeniami (obawy: 143, doświadczenia: 103).

Wsparcie komunikacyjne ułatwia tworzenie własnych treści i komunikację online. W czasie pandemii często jest najważniejszą formą kontaktu z instytucjami i osobami. To od umiejętności komunikacyjnych zależy zaangażowanie w życie społeczne, korzystanie z cyfrowych usług publicznych czy kształtowanie relacji międzyludzkich, a przede wszystkim poziom wykluczenia społecznego.

I wreszcie wsparcie techniczne. Mogłoby się wydawać, że najmniej pożądane. Często ulegamy zgubnemu złudzeniu, że obecnie wszyscy korzystają z Internetu i posiadają odpowiednie umiejętności techniczne. Jednak z przeprowadzonej analizy raportów Unii Europejskiej wynikają mniej optymistyczne konkluzje. W opinii respondentów średnio siedmiu na dziesięciu mieszkańców państw Wspólnoty deklaruje takie umiejętności. Znacznie gorzej raportuje je *The Digital Economy and Society Index*: nieco ponad połowa (58%) posiada podstawowe kompetencje techniczne.

Kompetencje cyfrowe są podstawą współczesnego człowieka, społeczeństwa, bez których nie można w pełni korzystać z technologii internetowych. Choć obecny kryzys wynikający z pandemii COVID-19 może mieć pozytywny wpływ na zwiększenie liczby użytkowników Internetu, to rozwój kompetencji cyfrowych nie następuje automatycznie wraz ze zwiększonym wykorzystaniem globalnej sieci. Generuje potrzebę nabywania nowych kompetencji w zakresie wiedzy, umiejętności poznawczych, technicznych, operacyjnych, strategicznych, kognitywnych oraz postaw społecznych, ale decyzję o ich nabywaniu każdy podejmuje indywidualnie, kierując się wieloma czynnikami.

Streszczenie: Celem publikacji była analiza podstawowych komponentów kompetencji cyfrowych (wiedzy jako wsparcia informacyjnego, umiejętności poznawczych i postawy jako wsparcia komunikacyjnego, umiejętności technicznych jako wsparcia technicznego) traktowanych jako potencjalne formy wsparcia medialnego, mogących zapobiec zjawisku wykluczenia społecznego w okresie pandemii COVID-19. Artykuł ma charakter teoretyczno-badawczy. Materiał źródłowy stanowią raporty przygotowane na zlecenie instytucji Unii Europejskiej: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, *The digital economy and society index (DESI)* oraz *Attitudes towards the impact of digitalization on daily lives*. Zastosowano następujące metody badawcze: ilościową analizę zawartości raportów, jakościową analizę treści, metodę porównawczą oraz analityczno-opisową.

Słowa kluczowe: kompetencje cyfrowe, wykluczenie cyfrowe, pandemia COVID-19

Abstract: The aim of the publication was to analyze the basic components of digital competences (knowledge as information support, cognitive skills and attitudes as communication support, technical skills as technical support) treated as potential forms of media support that could prevent the phenomenon of social exclusion during the COVID-19 pandemic. The article is of a theoretical and research nature. The source material consists of reports prepared at the request of the European Union institutions: *Public opinion monitoring in the time of COVID-19*, *The digital economy and society index (DESI)* and *Attitudes towards the impact of digitalization on daily lives*. The following research methods were used: quantitative analysis of the content of reports, qualitative content analysis, comparative and analytical-descriptive methods.

Keywords: digital competences, digital exclusion, COVID-19 pandemic

Bibliografia

- Arendt, Ł. (2010). Wykluczenie cyfrowe: zagadnienia teoretyczno-empiryczne. W: Ł. Arendt i Kryńska, E. (red.), *Wykluczenie cyfrowe na rynku pracy* (s. 20–63). Wydawnictwo IPiSS.
- Bogunia-Borowska, M., Łuczaj, K. (2017). Kompetencje medialne młodzieży w wieku gimnazjalnym. Co i w jaki sposób badać? *Państwo i Społeczeństwo*, 17(3), 135–149.

- Buchholtz, S., Buchner, A., Filiciak, M., Jasiewicz, J., Kubicz, P., Mierzecka, A., Pospieszynska-Burzynska, J., Szczurba, P., Tarkowski, A., Trzeciakowski, R. (2015). *Analiza doświadczeń oraz identyfikacja dobrych praktyk w obszarze wspierania rozwoju kompetencji cyfrowych w kontekście przygotowania szczegółowych zasad wdrażania Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014–2020 oraz koordynacji celu tematycznego. Raport końcowy*. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju.
- Council Recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. Dz.U. C 189 z 15 czerwca 2017.
- The Digital Economy and Society Index (DESI 2020)*. (2020). Pobrane z: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
- Dijk, J. van (2010). *Społeczne aspekty mediów*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- European Commission. (2020a). *Digital Economy and Society Index Report 2020 – Human Capital*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67077
- European Commission. (2020b). *Digital Economy and Society Index Report 2020 – Use of Internet Services*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67075
- European Commission. (2020c). *The Digital Economy and Society Index (DESI 2020)*. Pobrane z: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2020>
- European Commission. (9 czerwca 2021). *The Digital Economy and Society Index (DESI)*. Pobrane z: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
- European Parliament. (2020a). *Public opinion monitoring in the time of COVID-19. Archive of reports*. Pobrane z: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be-heard/eurobarometer/public-opinion-in-the-time-of-covid-19>
- European Parliament. (2020b). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 March 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020c). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 March 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020d). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 April 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020e). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 20 April 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020f). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 April 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020g). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 5 May 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020h). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 12 May 2020*. Brussels: Eurobarometer.

- European Parliament. (2020i). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 19 May 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020j). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 27 May 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020k). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 3 June 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020l). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 9 June 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020ł). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 16 June 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020m). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 23 June 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020n). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 1 July 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Parliament. (2020o). *Public opinion monitoring at a glance in the time of COVID-19: 7 July 2020*. Brussels: Eurobarometer.
- European Union. (2017). *Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life*. Report. Special Eurobarometer 460-Wave EB87.1. Brussels: TNS Opinion & Social.
- European Union. (2020a). *Attitudes towards the impact of digitalization on daily lives*. Report. Special Eurobarometer 503-Wave EB92.4. Brussels: Kantar.
- European Union. (2020b). *Europeans' attitudes towards cyber security*. Report. Special Eurobarometer 499-Wave EB92.2. Brussels: Kantar.
- Ferrari, A. (2013). *DIGCOMP. A framework for developing and understanding digital competence in Europe*. Report EUR 26035 EN. European Commission, Joint Research Centre and Policy Reports.
- Ferrari, A. (2016). *DIGCOMP. Ramy odniesienia dla rozwoju i rozumienia kompetencji cyfrowych w Europie*. Fundacja ECCC.
- Furedi, F. (2002). *Culture of fear: Risk taking and the morality of low expectation*. Continuum International Publishing Group.
- Furedi, F. (2018). *How fear works: Culture of fear in the twenty-first century*. Bloomsbury Continuum.
- Gruchola, M., Sławek-Czochra, M. (2021). „The culture of fear” of inhabitants of EU countries in their reaction to the COVID-19 pandemic – A study based on the reports of the Eurobarometer. *Safety Science*, 135, artykuł 105140. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.105140>
- Gruchola, M., Szulich-Kałuża, J. (2020). *Kompetencje medialne w komunikacji wizualnej*. Wydawnictwo KUL.
- Gruchola, M., Szulich-Kałuża, J. (2022). Digital competence in cybercrime behaviours: A study based on Eurobarometer Research. *Zeszyty Naukowe KUL*, 65(1), 3–27. <https://doi.org/10.31743/znkul.13610>
- Grupp, S. (2002). *Political implications of a discourse of fear*. New York University.
- Guzelian, Ch. P. (2004). Liability and fear. *Ohio State Law Journal*, 65(4), 713–851.

- Hoechsmann, M., Poyntz S. (2012). *Media Literacies. A critical introduction*. Wiley-Blackwell.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski (NSIS). (2012). Pobrane 8 grudnia 2022 z: https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/08/nsis_2000.pdf
- Siadak, G. (2016). Kompetencje cyfrowe polskich uczniów i nauczycieli – kierunek zmian. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 6, 368–381.
- Szepliński, P. (2006). Społeczeństwo informacyjne – o czym biblioteka XXI wieku powinna wiedzieć. W: *Biblioteki XXI wieku... czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*, Łódź, 19–21 czerwca 2006 r. (s. 31–42). Politechnika Łódzka.
- Szymanek, V. (red.). (2014). *Społeczeństwo informacyjne w liczbach*. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.
- Trębski, K. (2020). *Counseling ai tempi del coronavirus*. Edizioni Sant'Antonio.
- Trębski, K., Młyński, J. (2022). Counseling as a means of providing safe social support during the COVID-19 pandemic. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 49(1), 204–208. <https://doi.org/10.34766/fetr.v49i1.1045>
- Wiedza (b.d.). W: *Internetowa encyklopedia PWN*. Pobrane 9 grudnia 2022 z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3995573/wiedza.html>
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2017 r. w sprawie europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie i uchylające zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (2017/C 189/03). Pobrane z: <https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/pl.pdf>
- Zegarow, P. (19 czerwca 2020). *Indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego (DESI 2020)*. <https://cyberpolicy.nask.pl/indeks-gospodarki-cyfrowej-i-spoleczenstwa-cyfrowego-desi-2020>
- Żuk, J. (2015). Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym jako element bezpieczeństwa osobistego Polaków. *De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności*, 1(1), 169–180.

Bogumiła Olejnik
ORCID: 0000-0003-4057-6197
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Zmiany w prawie polskim wprowadzone w obszarze pomocy społecznej w świetle ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych – wybrane zagadnienia

Amendments to social sales in Polish law in the light of the Act of March 2, 2020 on counteracting, counteracting and combating COVID-19, other infectious diseases and crisis situations caused by them – selected issues

Wstęp

Dnia 11 marca 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia ogłosiła stan pandemii, co nastąpiło na skutek masowego rozprzestrzeniania się wśród ludzi nowego koronawirusa SARS-CoV-2, wywołującego chorobę COVID-19 (World Health Organization, 2020). Pojawienie się wymienionego patogenu spowodowało konieczność wprowadzenia wielu zmian w przestrzeni życia publicznego, w tym zmian w obowiązującym prawie, tak międzynarodowym, jak i na terenie poszczególnych państw. W polskim systemie prawnym regulacja odnosząca się bezpośrednio

do wymienionej choroby została ogłoszona 27 lutego 2020 roku. Było to rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie zakażenia koronawirusem SARS-CoV-2 (Dz.U. 2020 poz. 325). Dokument ten stwierdza m.in., że przypadek zakażenia wymienionym wirusem został objęty przepisami o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi.

Ustawa o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych [dalej: ustawa COVID-19] została ogłoszona 2 marca 2020 roku i zawiera w swojej treści m.in. regulacje odnoszące się do obszaru pomocy społecznej (t.j. Dz.U. 2021 poz. 2095 ze zm.).

Bezpośrednim celem niniejszego artykułu jest ukazanie, jakie zmiany zostały wprowadzone do polskiego systemu prawa w związku z ogłoszeniem stanu epidemii¹ w obszarze pomocy społecznej oraz jaka była racja ich wdrożenia na mocy ustawy z dnia 2 marca 2020 roku. Ze względu na fakt, że na terenie Rzeczypospolitej Polskiej stan epidemii został odwołany (Dz.U. 2020 poz. 1027), wypada także zbadać, które z wprowadzonych rozwiązań zostały zniesione, a które nadal obowiązują i dlaczego.

Zakres przedmiotowy regulacji wprowadzonych przez ustawę COVID-19

W uzasadnieniu dołączonym do projektu ustawy skierowanego do Marszałek Sejmu zaznaczono, że istnieje konieczność uzupełnienia istniejących już podstawowych rozwiązań, które zostały zawarte przede wszystkim w ustawie z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2019 poz. 1239 ze zm.; Uzasadnienie projektu ustawy z 2 marca 2020 r., 2020)². W zakresie przedmiotowym, analizowany dokument należy za-

¹ Definicje dotyczące analizowanej materii zostały umieszczone głównie w ustawie z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008 nr 234 poz. 1570, t.j. Dz.U. 2022 poz. 1657 ze zm.; dalej: u.z.z.z.ch.). W tekście art. 2 pkt 9 czytamy, że epidemia to „wystąpienie na danym obszarze zakażeń lub zachorowań na chorobę zakaźną w liczbie wyraźnie większej niż we wcześniejszym okresie albo wystąpienie zakażeń lub chorób zakaźnych dotychczas niewystępujących”.

² Projekt ustawy COVID-19 został skierowany do Marszałek Sejmu 1 marca 2020 r. Z kolei 6 marca 2020 r. tekst ustawy przekazano do podpisu Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej. Akt wszedł w życie 8 marca 2020 r. i obowiązuje nadal. Dotychczas wprowadzono 105 zmian w tekście aktu (stan na dzień 21 września 2022 r.).

tem odczytywać w łączności z wymienionym, wcześniejszym aktem prawnym, tym bardziej, że nakazuje to wprost art. 1 ust. 2 ustawy COVID-19³.

Dalsza część uzasadnienia podaje szczegółowy katalog zadań i czynności składających się na proces zapobiegania i zwalczania zakażeń i rozpowszechniania się choroby COVID-19 u ludzi (Uzasadnienie projektu ustawy z 2 marca 2020 r., 2020)⁴, zaznaczając, iż nowe regulacje mają za zadanie nie tylko stworzenie właściwych rozwiązań prawnych, ale także niezbędnych mechanizmów działania w walce z patogenem SARS-CoV-2 (Uzasadnienie projektu ustawy z 2 marca 2020 r., 2020). Jak wskazano, w ocenie skutków wprowadzonej regulacji, jej stworzenie było konieczne ze względu na ryzyko wystąpienia w Polsce stanu epidemii choroby COVID-19, a co za tym idzie przyszłą potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom Polski. Skutek ten miał z założenia zostać osiągnięty dzięki właściwemu skoordynowaniu działań rządu oraz samorządów – zarówno w zakresie reagowania na zdarzenia kryzysowe, jak i poprzez właściwe przygotowanie administracji państwowej na ewentualną epidemię choroby COVID-19 (Ocena skutków regulacji, 2020). Czynności te obejmują swoim zakresem podejmowanie m.in. działań przeciwepidemicznych poprzez unieszkodliwianie istniejących źródeł choroby oraz przecinanie dróg jej rozpowszechniania (art. 1 ust. 1 pkt 1 ustawy COVID-19).

Analizowana ustawa definiuje pojęcie przeciwdziałania chorobie COVID-19, które należy rozumieć jako „wszelkie czynności związane ze zwalczaniem zakażenia, zapobieganiem rozprzestrzenianiu się, profilaktyką oraz zwalczaniem skutków, w tym społeczno-gospodarczych choroby” (art. 2 ust. 2 ustawy COVID-19).

³ Art. 1 ust. 2 ustawy COVID-19: „W zakresie nieuregulowanym w niniejszej ustawie stosuje się ustawę z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi [...]”.

⁴ Wymieniono następujące zadania i czynności: „zasady i tryb podejmowania działań przeciwepidemicznych i zapobiegawczych w celu unieszkodliwienia źródeł zakażenia i przecięcia dróg szerzenia się choroby, zadania organów administracji publicznej w zakresie zapobiegania oraz zwalczania tej choroby, uprawnienia i obowiązki świadczeniobiorców, świadczeniodawców oraz osób przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie zapobiegania oraz jej zwalczania oraz zasady pokrywania kosztów realizacji zadań związanych przeciwdziałaniem COVID-19, w szczególności tryb finansowania świadczeń opieki zdrowotnej dla osób z podejrzeniem zakażenia lub zakażeniem tą chorobą w celu zapewnienia tym osobom właściwego dostępu do diagnostyki i leczenia” (Uzasadnienie projektu ustawy z 2 marca 2020 r., 2020, s. 1).

Poszczególne zmiany wprowadzone w obszarze pomocy społecznej oraz ich zastosowanie praktyczne

Jak już wspomniano, w ustawie z 2 marca 2020 r. znalazły się zapisy bezpośrednio odnoszące się do obszaru pomocy społecznej w związku z wystąpieniem na terenie Rzeczypospolitej Polskiej zakażeń wirusem SARS-CoV-2. Zostały one ujęte w rozdziale 2 zawierającym przepisy szczegółowe. Art. 4e dotyczy świadczenia pracy przez poddanych obowiązkowej kwarantannie pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, noclegowni, placówek opiekuńczo-wychowawczych i opiekuńczo-terapeutycznych oraz ośrodków preadopcyjnych (art. 4e ustawy COVID-19)⁵. Następnie art. 4ea reguluje kwestię prawa do wynagrodzenia lub zasiłku chorobowego przysługującego zatrudnionym w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, zaś art. 4f traktuje o zmianie warunków pracy pracowników jednostek pomocy społecznej świadczących usługi całodobowo.

Możliwość świadczenia pracy w trakcie odbywania obowiązkowej kwarantanny przez pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej działającej całodobowo

Zgodnie z art. 4e ustawy COVID-19 pracownicy oraz inne osoby świadczące pracę m.in. w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej działających całodobowo, mogą w czasie obowiązkowej kwarantanny (Piszczek, 2020)⁶ świadczyć niezbędną pomoc na rzecz podopiecznych oraz otrzymywać za nią wynagrodzenie. Warunkiem podjęcia pracy w takiej sytuacji jest zgoda wyrażona

⁵ Artykuł ten został dodany do ustawy COVID-19 na mocy ustawy z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. 2020 poz. 875 ze zm.). Treść analizowanego artykułu została zmieniona na mocy art. 1 ustawy z dnia 21 stycznia 2021 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2021 poz. 159), otrzymując obowiązujące brzmienie.

⁶ Art. 2 pkt 12 u.z.z.z.ch. definiuje kwarantannę jako „odosobnienie osoby zdrowej, która była narażona na zakażenie, w celu zapobieżenia szerzeniu się chorób szczególnie niebezpiecznych i wysoce zakaźnych”. Definicję tę należy uzupełnić o inny zapis zawarty w tym samym akcie prawnym. W art. 34 ust. 2 ustawodawca wskazał, że obowiązkowej kwarantannie podlegają te osoby, które nie wykazują objawów chorobowych, ale były narażone na chorobę zakaźną lub miały styczność z jej źródłem.

przez osoby, na rzecz których pomoc jest świadczona (art. 4e, ust. 1, pkt. 1 ustawy COVID-19)⁷.

Do jednostek pomocy społecznej świadczących pomoc całodobowo należy zaliczyć domy pomocy społecznej, które zgodnie z art. 54 u.p.s. w zależności od tego, dla jakiej kategorii odbiorców są przeznaczone, świadczą usługi dla osób w podeszłym wieku, osób przewlekle somatycznie chorych, przewlekle psychicznie chorych, dla dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie lub dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, dla osób niepełnosprawnych fizycznie oraz uzależnionych od alkoholu (art. 54 i art. 56 u.p.s.)⁸. Drugą kategorią całodobowych jednostek pomocy społecznej są schroniska dla osób bezdomnych (art. 48a ust. 2 u.p.s.; Nowakowski, 2020).

Analizowana norma pozwala zatem świadczyć niezbędną opiekę przez pracowników oraz inne osoby znajdujące się na kwarantannie, która odbywa się na terenie jednostki organizacyjnej pomocy społecznej. Racją wprowadzenia takiego rozwiązania jest bez wątpienia konieczność zapewnienia osobom potrzebującym ciągłości sprawowanej nad nimi opieki, niezbędnej dla ich funkcjonowania (Piszczek, 2020). W racji uzasadniającej wprowadzenie takiego zapisu art. 4e ustawy COVID-19 wskazano, że ze względu na przypadki konieczności poddawania kwarantannie całych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej – zarówno podopiecznych, jak i pracowników – uznano za zasadne umożliwienie przebywającym tam osobom dalszego otrzymywania niezbędnej opieki, zaś w stosunku do pracowników – otrzymywania pełnego wynagrodzenia za pracę (Uzasadnienie projektu ustawy z 14 maja 2020 r., 2020).

Biorąc pod uwagę cel wprowadzenia niniejszej regulacji – jest on zgodny z przedmiotem samej ustawy COVID-19, a więc z zapobieganiem rozpowszechnianiu się choroby zakaźnej. Należy wreszcie zaznaczyć, że opisana sytuacja ma charakter ograniczony w czasie, ponieważ może mieć miejsce jedynie w okresie

⁷ Ustawa odsyła w tym miejscu do ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. 2021 poz. 2268 ze zm.) – dalej: u.p.s., która w art. 6 pkt 5 wymienia jednostki organizacyjne pomocy społecznej. Są nimi: regionalny ośrodek polityki społecznej, powiatowe centrum pomocy rodzinie, ośrodek pomocy społecznej, centrum usług społecznych, dom pomocy społecznej, placówka specjalistycznego poradnictwa, w tym rodzinnego, ośrodek wsparcia i ośrodek interwencji kryzysowej.

⁸ Ustawa wskazuje, że przesłanką obligatoryjną do umieszczenia danej osoby w domu pomocy społecznej jest konieczność otoczenia jej całodobową opieką ze względu na wiek, chorobę, niepełnosprawność, niemożność samodzielnego funkcjonowania w życiu codziennym. Jeżeli spełnione zostaje jedno z wymienionych kryteriów i dodatkowo nie można takiej osobie zapewnić niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych, to przysługuje jej prawo do umieszczenia w domu pomocy społecznej.

obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii (art. 4e, ust. 1 ustawy COVID-19; art. 2, ust. 23 u.z.z.ch.; Piszczek, 2020)⁹.

Prawo do 100% wynagrodzenia lub zasiłku chorobowego w wysokości 100% podstawy wymiaru przysługujące zatrudnionym w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej – art. 4ea ustawy COVID-19¹⁰

Jak już nadmieniono, ustawa COVID-19 daje możliwość otrzymywania wynagrodzenia przez pracowników całodobowych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, którzy przebywają na kwarantannie w miejscu pracy i świadczą pracę na rzecz podopiecznych tych podmiotów. Podobne rozwiązanie dotyczy także zasiłku chorobowego. W obu przypadkach ustawa COVID-19 określa przesłanki konieczne do uzyskania wskazanych świadczeń.

Pierwszym warunkiem – podobnie jak w przypadku art. 4e ustawy COVID-19 – jest stan epidemii lub zagrożenia epidemicznego. Zatem obowiązywanie analizowanej normy ma charakter czasowy. Warunek drugi dotyczy przebywania na obowiązkowej kwarantannie, poddania się izolacji¹¹ lub izolacji domowej¹²,

⁹ Stan zagrożenia epidemicznego to sytuacja prawna wprowadzona na danym obszarze w związku z ryzykiem wystąpienia epidemii w celu podjęcia określonych w ustawie działań zapobiegawczych. Stan zagrożenia epidemicznego w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2 został wprowadzony na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej w następujących przedziałach czasowych: od 14 marca do 20 marca 2020 r. (rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego [Dz.U. 2020 poz. 433 ze zm.] oraz rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego [Dz.U. 2020 poz. 490]). Ponowne ogłoszenie stanu zagrożenia epidemicznego zostało wydane 12 maja 2022 r. (rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 12 maja 2022 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego [Dz.U. 2022 poz. 1028]) i obowiązuje od 16 maja 2022 r. do odwołania.

¹⁰ Art. 4ea został dodany do art. 4e ustawy COVID-19 na mocy art. 20 pkt. 1 ustawy z dnia 28 października 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z przeciwdziałaniem sytuacjom kryzysowym związanym z wystąpieniem COVID-19 (Dz.U. 2020 r. poz. 2112 ze zm.). Rozwiązania ujęte w ramach analizowanego artykułu obowiązują od dnia 28 listopada 2020 r.

¹¹ Pod pojęciem izolacji należy rozumieć: „odosobnienie osoby lub grupy osób chorych na chorobę zakaźną albo osoby lub grupy osób podejrzanych o chorobę zakaźną w celu uniemożliwienia przeniesienia biologicznego czynnika chorobotwórczego na inne osoby” (art. 2 pkt 11 u.z.z.ch.).

¹² Izolacja domowa to „odosobnienie osoby chorej z przebiegiem choroby zakaźnej niewymagającej bezwzględnej hospitalizacji ze względów medycznych w jej miejscu zamieszkania lub pobytu w celu zapobieżenia szerzenia się chorób szczególnie niebezpiecznych i wysoce zakaźnych” (art. 2 pkt 11a u.z.z.ch.).

co musi wynikać z faktu pozostawania w styczności z osobami chorymi na COVID-19 w związku z realizowaniem obowiązków wynikających z zatrudnienia. W takiej sytuacji przysługuje prawo do zasiłku chorobowego w wymiarze 100% podstawy wymiaru, a także – po jego wykorzystaniu – do 100% wynagrodzenia chorobowego (Napiórkowska, 2021). Świadczenie to przysługuje pracownikom objętym ubezpieczeniem chorobowym – tak obowiązkowo, jak i dobrowolnie.

Aby można było wypłacić zasiłek chorobowy w wysokości 100% wynagrodzenia, pracownik jednostki organizacyjnej pomocy społecznej jest zobowiązany do przedłożenia do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych stosownych dokumentów. Należą do nich: oświadczenie osoby ubezpieczonej, że niezdolność do pracy powstała na skutek zachorowania na COVID-19, co nastąpiło w efekcie wykonywania obowiązków wynikających z zatrudnienia¹³. Ponadto płatnik składek będący jednostką organizacyjną pomocy społecznej musi stwierdzić, że niezdolność do pracy ubezpieczonego powstała w związku z realizowaniem obowiązków wynikających z zatrudnienia. Dokumenty te winny być złożone przez pracownika płatnikowi składek na ubezpieczenie społeczne wraz z zaświadczeniem lekarskim stwierdzającym zachorowanie na COVID-19. Następnie płatnik składek przekazuje do ZUS te dokumenty wraz z adnotacją stwierdzającą, że pracownik jest zatrudniony w jednostce organizacyjnej pomocy społecznej oraz że zachorował na COVID-19 na skutek realizowania obowiązków wynikających z zatrudnienia (Zakład Ubezpieczeń Społecznych, 2021).

Warunki pracy pracowników całodobowych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej – art. 4f ustawy COVID-19

Kolejnym zapisem dotyczącym obszaru pomocy społecznej w sensie ogólnym, który został umieszczony w ramach ustawy COVID-19 jest art. 4f traktujący o zmianie warunków pracy pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej¹⁴, które stosuje się do pracowników: placówek opiekuńczo-wychow-

¹³ Wzór dokumentu został przygotowany i umieszczony przez ZUS na stronie: https://www.zus.pl/-/zasilek-chorobowy-na-preferencyjnych-zasadach-dla-niektorych-ubezpieczonych?p_1_back_url=%2Fwyniki-wyszukiwania%3Fquery%3Djednostkach%2Borganizacyjnych%2Bpomocy#2 [dostęp: 26.09.2020].

¹⁴ Tekst art. 4f w punktach 1–3 został dodany do analizowanej ustawy na mocy art. 4 pkt 2 ustawy z dnia 24 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o delegowaniu pracowników w ramach świadczenia usług oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2020 poz. 1423 ze zm.), zaś pkt 4 wprowadzono na podstawie art. 1 pkt 2 ustawy z dnia 21 stycznia 2021 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiąza-

wawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych oraz interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych (art. 4f ust. 4 ustawy COVID-19).

Wymieniona norma określa uprawnienia pracodawcy jednostki organizacyjnej pomocy społecznej świadczącej usługi całodobowo. Jeżeli występuje stan zagrożenia epidemicznego lub epidemii, pracodawca – mając na uwadze zapewnienie bezpieczeństwa osobom korzystającym z usług danej jednostki oraz zapewnienie ciągłości opieki i funkcjonowania – może na określony czas wprowadzić przewidziane w ustawie COVID-19 rozwiązania. Warunkiem koniecznym do ich wdrożenia jest uzyskanie uprzedniej zgody pracowników tejże jednostki (art. 4f ust. 1 ustawy COVID-19).

Do grupy możliwych modyfikacji w dziedzinie warunków pracy, które może wprowadzić pracodawca, należą: zmiana systemu lub rozkładu pracy pracowników, polecenie świadczenia pracy w godzinach nadliczbowych w wymiarze niezbędnym, polecenie realizowania prawa do wypoczynku w miejscu wskazanym przez pracodawcę bez możliwości odpuszczenia go, zawieszenie stosowania przepisu kodeksu pracy dotyczącego minimalnego tygodniowego odpoczynku od pracy (art. 133 Kodeksu pracy – dalej: k.p.), przy zachowaniu nieprzerwanego odpoczynku dobowego od pracy określonego w odrębnych przepisach (art. 132 § 1 k.p.).

W przypadku zastosowania jednego z czterech powyższych przepisów pracodawca zostaje zobowiązany do zapewnienia pracownikom – poza godzinami świadczenia pracy – zakwaterowania oraz wyżywienia, które będą w sposób niezbędny zaspokajać ich podstawowe potrzeby bytowe. Ustawodawca zaznacza jednocześnie, że wartość świadczeń w ramach zakwaterowania i wyżywienia „nie podlega wliczeniu do podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia społeczne oraz nie stanowi przychodu w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych” (art. 4f ust. 2 ustawy COVID-19).

Kolejnym aspektem wprowadzonych rozwiązań w materii zmiany warunków pracy pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej jest wyłączenie ze stosowania przepisów Kodeksu pracy dotyczących wypowiedzenia zmieniającego oraz okresowego powierzenia pracownikowi innej pracy (art. 42 k.p.).

niach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2021 poz. 159).

Normy związane z przeciwdziałaniem rozprzestrzenianiu się choroby COVID-19 w obszarze pomocy społecznej

Prócz norm, które zostały do tej pory przeanalizowane w ramach niniejszego artykułu, ustawa COVID-19 w kilku innych miejscach nawiązuje do obszaru pomocy społecznej w kontekście przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się choroby COVID-19.

Art. 15c w ust. 1 daje możliwość zawieszenia zajęć na określony czas w centrach i klubach integracji społecznej. Podjęcie takiej decyzji należy do podmiotu prowadzącego, ale z polecenia wojewody. Co więcej, podjęcie tego typu działań nie pociąga za sobą skutku w postaci obniżenia dofinansowania ww. jednostek (art. 15c ust. 2. ustawy COVID-19).

Kolejnym działaniem, na jakie pozwala analizowana ustawa, a które ma na celu przeciwdziałanie COVID-19, jest zmiana – poprzez obniżenie lub podwyższenie – czasu dziennego pobytu uczestnika w centrum integracji społecznej. Ustawodawca precyzuje przy tym, że czas ten nie może być skrócony bardziej niż do 30 godzin (art. 15ca ustawy COVID-19).

Regulacje prawne związane z przeciwdziałaniem rozprzestrzenianiu się choroby COVID-19 objęły swoim zakresem także materię wywiadu środowiskowego (art. 15o ustawy COVID-19). Jeżeli istnieje konieczność jego przeprowadzenia lub aktualizacji i jednocześnie osoba lub rodzina zostały poddane obowiązkowej kwarantannie, wówczas pracownik socjalny ma możliwość przeprowadzenia rozmowy telefonicznej lub – w przypadku osób z dysfunkcją narządu słuchu – z wykorzystaniem środków wspierających komunikowanie się, czyli poczty elektronicznej, wiadomości SMS lub MMS, komunikatorów internetowych, komunikacji audiowizualnej, faksu, stron internetowych dostosowanych do osób z niepełnosprawnością – art. 3 pkt 5 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. 2017 poz. 1824). Ponadto, osoba lub rodzina ubiegająca się o pomoc ma możliwość przedstawienia pracownikowi socjalnemu dokumentów lub oświadczeń wymienionych w art. 107 ust. 5b ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, czy to w formie kopii, czy w wersji elektronicznej (Płonka-Bielenin, 2022).

W projekcie analizowanej ustawy zaproponowano zapis dotyczący zmiany sposobu przeprowadzania wywiadu środowiskowego, ze względu na ochronę pracowników socjalnych przed narażeniem na zakażenie chorobą COVID-19 oraz ze względu na uniemożliwienie rozprzestrzeniania się choroby za pośrednictwem pracownika (Uzasadnienie projektu ustawy z 14 maja 2020 r., 2020).

Normy związane z przeciwdziałaniem negatywnym skutkom COVID-19 w obszarze pomocy społecznej

Obok przepisów dotyczących przeciwdziałania rozpowszechnianiu się choroby COVID-19 ustawodawca wprowadził w życie także normy odnoszące się do przeciwdziałania negatywnym skutkom wymienionej choroby zakaźnej w obszarze pomocy społecznej.

W art. 15da dotyczącym sposobu obliczania średniego miesięcznego kosztu utrzymania w domu pomocy społecznej za rok 2021 znalazł się zapis stanowiący, że wyliczając średni miesięczny koszt utrzymania w DPS, nie należy uwzględniać tych kosztów i wydatków, które „zostały pokryte ze środków finansowych pochodzących z programów finansowanych z udziałem środków europejskich, programów krajowych lub dotacji celowych z budżetu państwa udzielonych na podstawie art. 115 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej” (art. 15da ustawy COVID-19). Podobnie na podstawie art. 15h ust. 4 ustawy COVID-19, przedłużeniu podlega okres, na jaki zostało wydane świadczenie z pomocy społecznej w związku z niepełnosprawnością.

Podsumowanie i rekomendacje

Analiza ustawy COVID-19 dokonana pod kątem zmian wprowadzonych w obszarze pomocy społecznej ujawniła, że rozwiązania, które zostały wprowadzone w życie, mają na celu przede wszystkim przeciwdziałanie rozpowszechnianiu się choroby wywołanej wirusem SARS-CoV-2. W drugiej kolejności przeciwdziałanie ma dotyczyć negatywnych skutków stanu epidemii lub zagrożenia epidemicznego w związku z występowaniem na terenie Rzeczypospolitej Polskiej wymienionego patogenu. Wprawdzie stan epidemii został zniesiony, jednak nadal obowiązuje stan zagrożenia epidemicznego, a co z tego wynika, należy się stosować do zawartych w ustawie COVID-19 regulacji, o ile zostają spełnione pozostałe przesłanki właściwe dla danego przepisu.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że niektóre regulacje dotyczące zmian prawnych w obszarze pomocy społecznej dotyczą troski ustawodawcy o zdrowie pracowników, którzy – ze względu na kontakt bezpośredni z klientami – są narażeni na zachorowanie lub sami mogą stanowić źródło zakażenia dla tych, wśród których pracują. Często ich podopiecznymi są bowiem osoby chore, starsze, ułomne.

Stan zagrożenia epidemicznego, który nadal obowiązuje, skłania ku wnioskom, że sytuacja związana ze świadczeniem pomocy przez jednostki organizacyjne

pomocy społecznej oraz przez pracowników socjalnych nie wróci do standardów sprzed marca 2020 roku. W związku z tym należy się zastanowić, w jaki sposób pozostające w mocy regulacje zawarte w ustawie COVID-19 winny być skutecznie realizowane tak, by rzeczywiście spełniać zadanie przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się choroby COVID-19.

Streszczenie: Artykuł analizuje zmiany w prawie polskim wprowadzone na mocy ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych w obszarze pomocy społecznej. Analiza została skoncentrowana wokół zapisów odnoszących się do zasad ogólnych związanych z funkcjonowaniem jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, sytuacji pracowników socjalnych, zarówno w kontekście ich pracy, jak i przysługujących świadczeń. Artykuł wskazuje na racje wprowadzonych regulacji, które ukazują ich motywy, uzasadnienie i cel.

Słowa kluczowe: pandemia COVID-19, pomoc społeczna, jednostki organizacyjne pomocy społecznej, wywiad środowiskowy, pracownik socjalny

Abstract: The article analyzes the changes in Polish law introduced by the Act of March 2, 2020 on special solutions related to the prevention, counteraction and combating of COVID-19, other infectious diseases and the resulting crisis situations in the field of social assistance. The analysis focused on the provisions relating to general principles related to the functioning of organizational units of social assistance, the situation of social workers, both in the context of their work and the benefits they are entitled to. The article indicates the reasons for the introduced regulations, which show their motives, justification and purpose.

Keywords: COVID-19 pandemic, social welfare, social welfare organizational units, community interview, social worker

Bibliografia

- Napiórkowska, A. (2021). COVID-19 a świadczenia z ubezpieczenia chorobowego (wybrane zagadnienia). *Roczniki Administracji i Prawa*, 31, 717–727. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.6220>
- Nowakowski, P. T. (2020). Działania władz publicznych w Polsce na rzecz osób bezdomnych w trakcie pandemii COVID-19. W: N. G. Pikula, M. Grewiński, E. Zdebska i W. Glac (red.), *Wybrane krajowe i międzynarodowe aspekty polityki społecznej w czasie pandemii koronawirusa* (s. 89–102). „Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”. Wydawnictwo «scriptum».
- Ocena skutków regulacji do projektu ustawy 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych [projekt przedstawiony 1 marca 2020 r.]. Pobrane 21 września 2022 z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/A327A8E6A5F134BFC125851E00782C2E/%24File/265.pdf>
- Piszczyk, A. (2020). Komentarz do niektórych przepisów ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, art. 4b. W: K. W. Baran (red.), *Tarcza antykryzysowa 1.0–4.0. Ustawa o dodatku solidarnościowym i inne regulacje. Szczególne rozwiązania w prawie pracy, prawie urzędniczym i prawie ubezpieczeń społecznych związane z COVID-19. Komentarz* (s. 86–90). Wolters Kluwer Polska.
- Płonka-Bielenin, K. (2022). Kilka uwag o zmianach w pomocy społecznej i szczególnych świadczeniach wprowadzonych nowelizacją z 31.03.2020 r. do ustawy COVID-19. *Przegląd Prawa Publicznego*, 3, 29–43.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 12 maja 2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 poz. 1027).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 lutego 2020 r. w sprawie zakażenia koronawirusem SARS-CoV-2 (Dz.U. 2020 poz. 325).
- Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. 2017 poz. 1824).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2021 poz. 2095 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008 nr 234 poz. 1570, t.j. Dz.U. 2022 poz. 1657 ze zm.).
- Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 [projekt przedstawiony 28 kwietnia 2020 r.]. Pobrane 21 września 2022 z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/C684B92443AA2086C1258558002D9D50/%24File/344.pdf>

- Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych [projekt przedstawiony 1 marca 2020 r.]. Pobrane 21 września 2022 z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/A327A8E6A5F134BFC125851E00782C2E/%24File/265.pdf>
- Uzasadnienie projektu ustawy z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw [projekt przedstawiony 26 marca 2020 r.]. Pobrane 26 września 2022 z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/0ED4D419861EFC71C12585370038D29C/%24File/299.pdf>
- World Health Organization. (11 kwietnia 2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19). Situation Report – 82*. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665331780/nCoVsitrep11Apr2020-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych. (28 czerwca 2021). *Zasilek chorobowy na preferencyjnych zasadach dla niektórych ubezpieczonych*. https://www.zus.pl/-/zasilek-chorobowy-na-preferencyjnych-zasadach-dla-niektorych-ubezpieczonych?p_l_back_url=%2Fwyniki-wyszukiwania%3Fquery%3Djednostkach%2Borganizacyjnych%2Bpomocy#2

Katarzyna Gucwa-Porębska

ORCID: 0000-0003-0040-4526

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Parentyfikacja jako poważny problem społeczny i przejaw dysfunkcji w obszarze funkcjonowania rodziny

Parentification as a serious social problem and a manifestation of dysfunction in the area of family functioning

Wprowadzenie

Rodzina jako podstawowa komórka społeczna pełni niezwykle istotną rolę w procesie wychowania dzieci i budowania wzorców międzypokoleniowych. Dlatego też tak ważne jest, aby funkcjonowanie w tej grupie było zgodne z obowiązującymi zasadami – zwłaszcza poszanowania godności wszystkich członków i wzajemnego szacunku. Analizując zjawisko parentyfikacji, można dostrzec nieadekwatne delegowanie na dzieci ról i zadań, których realizacja znacznie przekracza ich możliwości.

Zdaniem Henryka Cudaka:

Rodzina poprzez zamierzone oddziaływania opiekuńcze i wychowawcze, a także przez niezamierzony wpływ wynikający ze wzajemnych powiązań uczuciowych i zespołu interakcji między członkami oraz przez wzory osobowe rodziców przyczynia się do fizycznego, psychicznego i społecznego rozwoju dziecka. Dzięki tym oddziaływaniom przygotowuje je do samodzielnego życia w społeczeństwie. Równocześnie rodzina przekazuje dziecku wartości, normy, wzory zachowań funkcjonujące w społeczeństwie. (Cudak, 2012, s. 32)

W tym miejscu warto wymienić, jakie czynniki wpływają na prawidłowe funkcjonowanie rodziny. Zbigniew Tyszka klasyfikuje je w następujący sposób:

1. Zespół warunków bytowych (pozwalają na zaspokojenie potrzeb biologicznych, rozwojowych dziecka).
2. Czas pracy i czas wolny rodziców (jak długo pracują? ile mają czasu wolnego i ile z niego poświęcają dziecku?).
3. Poziom społeczno-kulturalny rodziców, umiejętności wychowawcze, wykształcenie, aktywność społeczna i kulturowa, stosunek do świata wartości, światopogląd, zasady moralne.
4. Zgodne pożycie rodziców.
5. Właściwa organizacja życia rodzinnego. (Tyszka, 1980, s. 38)

Zakłócenie relacji wewnątrzrodzinnych lub też ich zerwanie między dziećmi a rodzicami jest poprzedzone szeregiem czynników, które powodują zaburzenia w codziennym funkcjonowaniu. Lidia Mościcka do podstawowych czynników zalicza następujące grupy:

- moralnie szkodliwy wpływ czynników rodziny, mający swe źródło w obserwowaniu przez dziecko zachowań rodziców, będących w sprzeczności z akceptowanymi społecznie normami postępowania,
- ostry i narastający konflikt dziecka z rodziną,
- narastanie u dziecka uczuć negatywnych, wrogich, co występuje najczęściej jako reakcja na frustrację w formie agresji,
- warunki życia i traktowania dziecka w rodzinie, zagrażające jego interesom życiowym, poprzez stawianie przeszkód nie do pokonania na drodze do realizowania jego odczuwalnych i podstawowych potrzeb życiowych,
- brak okazywania dziecku opiekuńczych uczuć, zainteresowania jego sprawami, uczestniczenia w jego trudnościach. (Tyszka, 1980, s. 34–35)

Wszystkie powyżej wymienione obszary mają znaczący wpływ na wychowanie i funkcjonowanie dziecka w środowisku, a także na zinternalizowanie wzorców, a następnie ich powielenie w dorosłym życiu. Zakłócenie możliwości wypełniania ról adekwatnych do wieku może prowadzić do parentyfikacji.

Katarzyna Schier wskazuje, że „Parentyfikacja w rodzinie obejmuje związaną z działaniem i/lub emocjonalną zamianę ról, w której dziecko poświęca własne potrzeby – uwagi, bezpieczeństwa i uzyskiwania wsparcia w rozwoju, po to, aby dostosować się do instrumentalnych lub emocjonalnych potrzeb rodzica i troszczyć się o nie” (Chase, 1999, s. 5, za: Schier, 2018, s. 22).

W literaturze przedmiotu wyróżniamy dwa typy parentyfikacji:

- **Instrumentalna** oznacza przejście przez dziecko odpowiedzialności za organizowanie i zabezpieczanie potrzeb rodziny w różnych jej obszarach

codziennego funkcjonowania np. zarabianie pieniędzy, opiekowanie się młodszym rodzeństwem, starszymi członkami rodziny, sprząatanie, gotowanie, robienie zakupów itp. W tym przypadku szczególnie narażone na konsekwencje parentyfikacji są dzieci wychowywane przez jednego rodzica, w wyniku np. samotnego rodzicielstwa spowodowanego separacją, rozwodem, emigracją. To ogromne obciążenie dla dziecka być dzieckiem, organizatorem i planistą w jednym. Zwłaszcza że większość obowiązków znacznie wykracza poza możliwości młodego człowieka, zabierając mu przy tym prawo do godnego dzieciństwa.

- **Emocjonalna** – to przejęcie przez dziecko różnych ról, np. roli opiekuna rodzica borykającego się z różnymi chorobami, dysfunkcjami, niepełnosprawnością, problemami, izolacją penitencjarną, utratą pracy itp. Dziecko może też przejąć rolę powiernika i mediatora w sporach pomiędzy rodzicami. Przykład mechanizmu parentyfikacji emocjonalnej dziecka obrazowo przedstawił znany psychoterapeuta Wojciech Eichelberger w książce pod znamienym tytułem *Zdradzony przez ojca*:

Bywa tak, że ojciec nie czuje się związany z matką. Wtedy, wyznaczając nam rolę „synka mamusi”, jednocześnie deleguje nas do tego, abyśmy matką się zajęli, ponieważ go zastąpili. Może za tym stać poczucie winy wobec niej. Jakby mówił wtedy: „wiesz, wprawdzie ja się tobą specjalnie nie interesuję, moja droga, ale daję ci synka, on na pewno będzie cię kochał”. No i zostajemy rzućni mamie na pożarcie. Chcąc nie chcąc, stajemy się dla matki oparciem. To trudna sytuacja. Sprzyja powstawaniu w naszym umyśle iluzorycznego obrazu związku z matką. Może nam się wydawać, że jesteśmy dla matki ważniejsi od ojca [...]. (Eichelberger, 1998, za: Żłobicki, 2018, s. 314)

Pojawia się zatem pytanie, jak diagnozować zjawisko parentyfikacji, jakie są czynniki, które wskazują na nadużycie i poważny problem w przejęciu nieadekwatnych ról. Otóż ważnym elementem diagnozowania nasilenia zjawiska parentyfikacji w rodzinie jest zwrócenie uwagi na proporcje między zaangażowaniem dziecka w role dorosłych oraz postawę rodzica w procesie docenienia, pochwalenia i zauważenia wysiłku dziecka jakie wkłada w codzienne obowiązki „Nawet nadmierny wysiłek dziecka, jeśli jest dostrzeżony i doceniony, może nie mieć destrukcyjnego wpływu na jego psychikę, a wręcz prowadzić do rozwoju poczucia odpowiedzialności oraz dojrzałości psychicznej” (Schier, 2018, s. 280). To niezwykle istotne, żeby dziecko było docenione za wysiłek, jaki włożyło w wykonanie określonych obowiązków. Warto nadmienić, że zachęcanie dziecka do zaangażowania się w obowiązki domowe nie jest niczym szkodliwym, wręcz stanowi

element procesu wychowania, naukę odpowiedzialności i wzajemnego wsparcia. Natomiast delegowanie zadań typowych dla osób dorosłych w znacznym nasileniu, co znacznie przekracza możliwości psychofizyczne dziecka, jest sporym nadużyciem i tego właśnie dotyczy zjawisko parentyfikacji.

Warto w tym miejscu wymienić najczęstsze role, jakie przejmuje dziecko w wyniku procesu parentyfikacji. Pierwszą rolą jest „dziecko bohater”, czyli z reguły najstarsze dziecko w rodzinie pełniące rolę „małego dorosłego”. To dziecko, które charakteryzuje nadmierny poziom odpowiedzialności, bardzo ambitne, przedkładające czyjeś cele nad swoje, rezygnując tym samym z własnych potrzeb. Jest to niezwykle trudna rola, z jaką mierzy się dziecko, gdyż ma ono poczucie, że nie może liczyć na nikogo. To ono ma być wsparciem, ma być silne, współczuć innym, a samo o pomoc prosić nie powinno, bo byłoby to odebrane jako poczucie słabości i porażki. Kolejną rolą jest rola „kozła ofiarnego”. Przyjmuje ją dziecko, które bardzo często sprawia wiele problemów wychowawczych, chcąc zwrócić na siebie uwagę. Zdaje sobie ono sprawę, że rola „dziecka bohatera” już została „zarezerwowana” i nie może jej otrzymać, czego konsekwencją jest szereg zachowań buntowniczych i postępowanie zgodnie z przekonaniem: „waszych zasad nie będę uznawał, nie zgadzam się z nimi, mam swoje zasady i swoje warunki”.

„Dziecko maskotka” to dziecko adaptujące się do warunków, często mocno dysfunkcyjnych, w rodzinie poprzez zwrócenie uwagi na swoje infantylne zachowanie, którego głównym celem jest rozbawianie rodziny. Uważa ono, że tylko wtedy, gdy rodzice się śmieją i jest wesoło, odwracamy uwagę od problemów, z jakimi się spotykamy. W konsekwencji „dziecko maskotka” boryka się w dorosłym życiu z wieloma problemami emocjonalnymi, często jest postrzegane jako niedojrzałe emocjonalnie i niejednokrotnie zostaje wykluczane z różnych środowisk.

„Dziecko aniołek”, inaczej nazywane „niewidzialnym dzieckiem”, to dziecko, które jest niezwykle skryte, nieśmiałe. Ze swoimi problemami ucieka w świat marzeń, lektur, fantazji Internetu, gdzie szuka ukojenia. W konsekwencji w dorosłym życiu osoba ta boryka się z wieloma poważnymi problemami, ucieka od kontaktów z ludźmi, czuje się niewystarczająco dobra, wycofuje się z relacji, bagatelizuje pojawiające się problemy, twierdząc, że ich nie ma.

Wszystkie powyższe role w sposób bezpośredni opisują liczne problemy, z jakimi osoby muszą się mierzyć, po pierwsze – jako dzieci, a po drugie – jako dorośli na późniejszych etapach życia. Bardzo często funkcjonowanie w rodzinie z problemem parentyfikacji niesie za sobą poważne konsekwencje w dorosłym życiu, wpływając m.in. na pojawienie się syndromu DDD – dorosłe dzieci

z rodzin dysfunkcyjnych. Powstanie syndromu niewątpliwie jest związane z destrukcyjnym wpływem toksycznego rodzicielstwa.

Dysfunkcjonalność rodziny powoduje zaburzenie stosunków emocjonalnych i interpersonalnych między rodzicami oraz między rodzicami a dziećmi. Zakłócony zostaje klimat życia domowego, tworząc traumatyczną atmosferę życia rodzinnego. Niezaspokojone są w niej potrzeby psychiczne dziecka, a życie rodzinne ulega dezorganizacji. W rodzinie dysfunkcyjnej brak jest celów wychowawczych i życiowych. Natomiast metody opiekuńczo-wychowawcze występujące w rodzinie są okazjonalne, często niepedagogiczne, powodujące niedostosowanie dzieci do potrzeb, wartości i celów społecznych. (Cudak, 2011, s. 8)

Konflikty w środowisku rodziny dysfunkcyjnej są także tym czynnikiem, który powoduje nerwową, chłodną i traumatyczną atmosferę domową. Negatywna atmosfera w rodzinie charakteryzuje się obojętnością w stosunkach między członkami rodziny, brakiem poczucia bezpieczeństwa, izolacją emocjonalną, nerwowością i niepewnością w życiu psychicznym i społecznym wspólnoty rodzinnej. (Cudak, 2011, s. 10)

Funkcjonowanie w rodzinie z problemem parentyfikacji niesie za sobą wiele poważnych konsekwencji, które przedstawiono poniżej.

Rysunek 1. Konsekwencje parentyfikacji

Źródło: opracowanie własne.

Każda spośród wymienionych wyżej konsekwencji odgrywa decydującą rolę w codziennym funkcjonowaniu młodego człowieka, w wypełnianiu podstawowych ról społecznych.

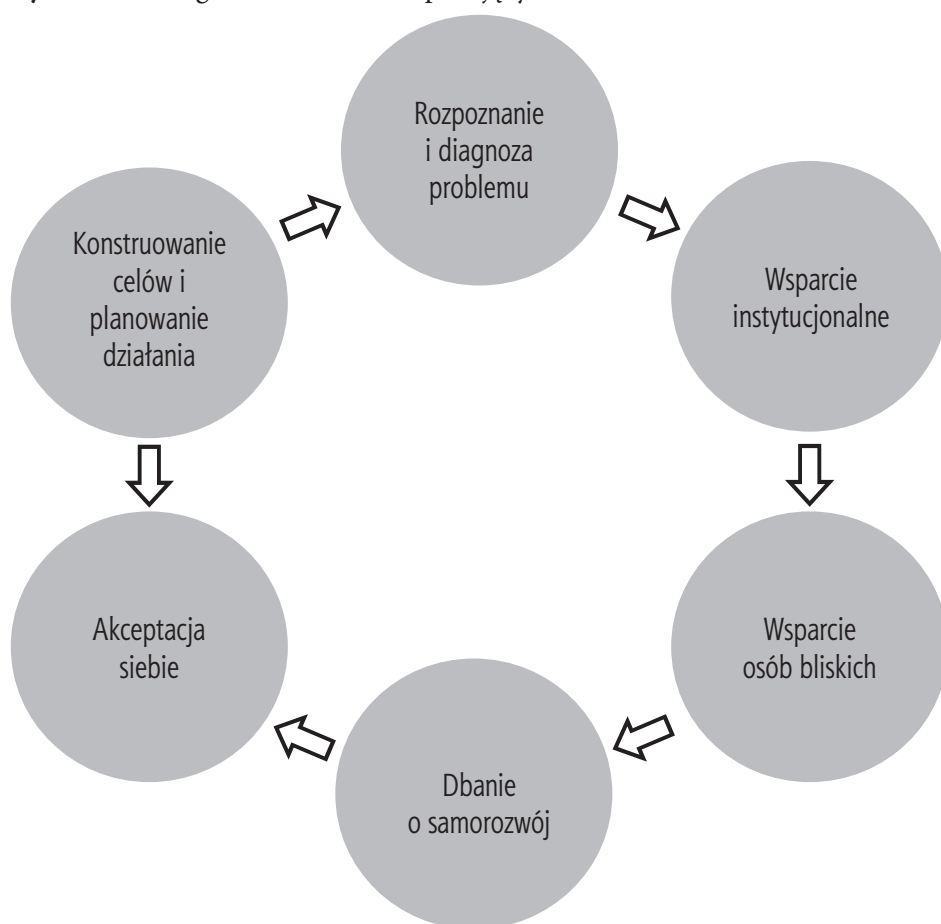
Wszystkie wymagania znacznie wykraczające poza możliwości dziecka, a zarazem oczekiwane czy nawet wymuszane przez rodziców lub rodzica, mogą prowadzić do osłabienia więzi wewnątrzrodzinnych, a wręcz skutkować ich całkowitym zerwaniem. Jest to działanie ostateczne, ale niekiedy również konieczne dla rozpoczęcia pracy nad syndromem DDD i ustabilizowania własnego życia. Kolejną konsekwencją, bardzo bolesną, mogącą odcisnąć piętno na całych dalszych losach, są zaburzenia psychosomatyczne stanowiące bezpośrednią odpowiedź organizmu na doznaną krzywdę. Niezwykle poważnymi problemami są również ograniczanie kontaktów społecznych, brak zaufania do ludzi, a w efekcie izolacja i alienacja.

Wszystkie powyżej wskazane konsekwencje, łącząc się w jedną całość, generują niezwykle ważny i wielowymiarowy problem społeczny, jakim jest nieadekwatne poczucie winy. Moment, w którym dziecko zaczyna przejmować odpowiedzialność za błędy dorosłych, jest bardzo poważnym sygnałem ostrzegawczym do udzielenia wielowymiarowego wsparcia, o którym szerzej w poniższej części.

Formy wsparcia osób doświadczających parentyfikacji i syndromu DDD

Badacze wskazują na związek między traumą relacyjną wynikającą z parentyfikacji a charakterem pracy zawodowej związanej z szeroko pojmowanym pomaganiem. Zakłada się, że osoby wybierające zawód psychoterapeuty, psychologa, nauczyciela, lekarza czy pielęgniarki często same doświadczyły parentyfikacji w rodzinie. Jeśli tak się stało, to najlepszym rozwiązaniem jest proces psychoterapii, dzięki któremu można próbować zapobiec multiplikacji odwrócenia ról zarówno we własnym rodzicielstwie, jak i w przestrzeni zawodowej, szczególnie w relacjach interpersonalnych. Jednak wśród wymienionych profesji nie wypracowano dotąd procedur sprzyjających rozpoznawaniu przejawów i skutków parentyfikacji – poza psychoterapeutami, którzy w toku szkolenia zawodowego mają etyczny obowiązek podjęcia psychoterapii własnej i superwizowania swojej pracy. (Schier, 2018, za: Żłobicki, 2018, s. 346)

Kluczową formą profesjonalizacji oddziaływań pomocowych w obszarze wsparcia osób i rodzin doświadczających parentyfikacji jest integralność działań. Jak wygląda procedura owych działań, można zobrazować na poniższym rysunku.

Rysunek 2. Integralność działań wspierających

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę wielowymiarowość wsparcia udzielanego osobom doświadczającym parentyfikacji, ale również ich rodzinom, niezwykle istotne jest zdiagnozowanie problemu, uświadomienie jego istoty. Jest to pierwszy element, dzięki któremu możemy przejść do konstruowania celów i planowania działania, a następnie możemy zaoferować różne formy wsparcia instytucjonalnego. Nieocenione jest wsparcie bliskich, osób ważnych, „znaczących”. Tego typu działania są ukierunkowane na budowanie poczucia własnej wartości i akceptację siebie jako pełnowartościowego i wyjątkowego człowieka, pomimo trudnych przeżyć, z jakimi danej osobie przyszło się zmierzyć.

Przypadek badawczy zjawiska parentyfikacji – odniesienie do badań własnych

Rozpoznanie problemu

Adam ma 23 lata i czworo rodzeństwa, trzech braci: Michała (30 lat), Pawła (22 lata) oraz Jakuba (19 lat), a także siostrę Olę (7 lat). Ojciec zmarł, dzieci wychowuje matka (53 lata). W dzieciństwie sprawiał liczne problemy wychowawcze – rola „kozła ofiarnego”, w związku z czym został umieszczony w domu dziecka, a następnie w ośrodku szkolno-wychowawczym. Kilkakrotnie uciekał z placówek i wracał do domu, do matki. Gdy jeszcze żył ojciec, Adam bał się go i często wyczekiwał na zewnątrz na matkę, bojąc się wejść do domu. Sytuacja ekonomiczna rodziny była trudna. Matka – pani Anna – nie pracowała, podejmowała jednak dorywcze prace chałupnicze. Ojciec przez całe życie nadużywał alkoholu, na skutek czego zmarł. Matka również nie stroniła od alkoholu. Rodzina została objęta pomocą społeczną, a matkę poinformowano, że jeżeli będzie nadużywała alkoholu, może stracić dzieci. Podczas zakrapianego alkoholem spotkania Adama z kolegami i młodszym bratem Pawłem doszło do kłótni i szarpaniny, wskutek czego Adam zranił nożem brata i jeszcze dwóch kolegów. Niestety w wyniku zadanych ciosów brat zmarł, a dwóch kolegów trafiło do szpitala. Obecnie Adam przebywa w zakładzie karnym. W związku z opinią biegłych i dogłębną analizą sytuacji sąd skazał Adama na 12 lat pozbawienia wolności.

Geneza i dynamika zjawiska

Rodzina mieszkała w bloku, w mieszkaniu trzypokojowym. Mieszkanie należało do matki, zostało jej zapisane przez rodziców, którzy zmarli. W jednym pokoju mieszkała matka z ojcem i najmłodszą córką, a po śmierci ojca – matka z córką. W drugim pokoju – Adam z Michałem, a w trzecim – Paweł z Jakubem. Rodzeństwo od najmłodszych lat (jak wynika z opinii matki) raczej nie sprawiało problemów wychowawczych z wyjątkiem Adama, który „nie słuchał, nie sprzątał, podkradał pieniądze, nie chodził do szkoły, a jak już chodził, to tylko na obiady, nie opiekował się rodzeństwem”. Natomiast zdaniem Adama „matka go gorzej traktowała niż pozostałe rodzeństwo, czuł się odrzucony i niekochany”.

Znaczenie problemu:

Bardzo trudna, złożona, wręcz dramatyczna, sytuacja rodziny. Matka straciła syna, który zginął „z rąk drugiego syna”. Świadkiem zdarzenia było jeszcze dwóch braci, obecnie przechodzących załamanie nerwowe, a najmłodsza córka boi się mieszkać w rodzinnym domu.

Prognoza pozytywna

Objęcie wsparciem matki i pozostałych dzieci. Niezbędne jest wsparcie zarówno materialne, jak i informacyjne oraz psychologiczne. Duże znaczenie ma trening ekonomiczny i nauka racjonalnego wydatkowania środków. Wobec najmłodszej córki należy podjąć działania wspierające rozwój emocjonalno-społeczny w szkole i środowisku. Wobec Adama, który odbywa karę pozbawienia wolności, należy zastosować terapię oraz edukację w zakresie akceptowanych zachowań społecznych. Długotrwała resocjalizacja i objęcie Adama Indywidualnym Programem Oddziaływań może w przyszłości przynieść pozytywny efekt w postaci powielania poprawnych wzorców, jakie wcześniej nie zostały przekazane.

Prognoza negatywna

Niepodjęcie działań i brak wsparcia ze strony instytucji może pogłębić kryzys rodziny, sprawić, że będą się nasilały stany lękowe, depresyjne, a problemy będą eskalować. Zwłaszcza jeżeli chodzi o najmłodszą córkę brak profesjonalnych działań opiekuńczo-terapeutycznych może skutkować zaburzeniami w sferze rozwoju emocjonalnego, trudnościami w koncentracji i szukaniem wsparcia w destrukcyjnych grupach rówieśniczych. Dlatego opieka pedagoga i objęcie rodziny wsparciem asystenta rodziny stanowią działania priorytetowe.

Propozycje rozwiązań**Cel podjętych działań:**

- wsparcie społeczno-psychologiczne matki (odciążenie w codziennych obowiązkach oraz próby przywrócenia równowagi psychicznej),
- wzbudzenie u matki poczucia odpowiedzialności za obecny rozwój swojej rodziny,
- uwrażliwienie na potrzeby i problemy dzieci,
- wyposażenie rodziny w wiedzę z zakresu radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, kryzysowymi,
- trening ekonomiczny,
- wzmocnienie całej rodziny w sferze psychicznej (działania długotrwałe),
- wsparcie terapeutyczno-pedagogiczne dla Oli pomagające jej kształtować i rozwijać swoją osobowość,
- utrzymywanie systematycznego kontaktu z rodziną,
- analiza i wydobywanie mocnych stron rodziny (praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach).

Wdrożenie oddziaływań

Aby powyższe cele mogły zostać w pełni zrealizowane, należy przede wszystkim objąć rodzinę systematyczną opieką i wsparciem. Najważniejsza jest intensyfikacja różnych form wsparcia dla poszczególnych członków rodziny w oparciu o ich wiek, problemy, potrzeby i możliwości. To zarówno praca z jednostką, jak i z rodziną. Nauka komunikacji i wyrażania własnych emocji. Ważnym etapem będzie wdrożenie działań mających na celu wyzbycie się poczucia winy za zaistniałą sytuację przez wszystkich członków rodziny. Matka często powtarzała: „to moja wina, to przeze mnie”. Należy zatem prowadzić działania wspierające i psychospołeczne dla całej rodziny z uwzględnieniem tego, jak radzić sobie w sytuacjach stresowych i kryzysowych. Chodzi przede wszystkim o pokazanie, jak żyć w obecnej sytuacji bez nieustannego powracania do przeszłości i obwiniania siebie za zaistniałą sytuację. Dla Oli bardzo ważne jest stworzenie własnej bezpiecznej przestrzeni, gdzie będzie mogła czuć się zauważona i wyjątkowa. Istotnym zadaniem jest ponadto przygotowanie rodziny na ewentualny powrót Adama do domu po odbyciu kary, jak również znalezienie innych rozwiązań, tak aby jemu też udzielić wsparcia w czasie readaptacji społecznej i pomocy postpenitencjarnej.

Efekty oddziaływań

Sytuacja rodziny po roku od osadzenia Adama wygląda w ten sposób, że korzysta ona z pomocy i wsparcia społecznego. Ola dodatkowo jest objęta wsparciem pedagogicznym i uczęszcza do świetlicy socjoterapeutycznej. Matka przestała nadużywać alkoholu. Bracia otrzymują pomoc psychiatryczną i uczęszczają na psychoterapię. Adam natomiast został objęty w zakładzie karnym wsparciem psychologicznym i psychiatrycznym, bierze udział w terapii dla osób uzależnionych. Trening ekonomiczny również przynosi zadowalające efekty, bowiem – jak mówi pani Anna – „teraz już umiem robić zakupy i nie wydaję na głupoty, no i przede wszystkim nie wydaję na alkohol, kiedyś to potrafiłam cały zasiłek wydać w kilka dni, a później prosiłam po ludziach, teraz sama potrafię podzielić pieniędze na cały miesiąc, żyjemy skromnie, ale nikt nie jest głodny”.

Powyższy przykład pokazuje bardzo trudną, dramatyczną w konsekwencjach sytuację rodziny wieloproblemowej. Zjawisko parentyfikacji jest zauważalne w postępowaniu Adama, ale również reszty rodzeństwa, gdzie każdy przejął inną rolę, która umożliwiła przetrwanie w rodzinie. Objęcie rodziny wsparciem wielowymiarowym w sposób bezpośredni pomogło skorzystać z dostępnych form pomocy i podjąć próbę odbudowywania wzajemnych relacji, pomimo tak traumatycznych doświadczeń.

Podsumowanie

Podsumowując, parentyfikacja ujmowana w kategorii odwrócenia ról w rodzinie jest bardzo poważnym problemem społecznym, który niesie za sobą znaczące konsekwencje zarówno dla rodziny jako całości, jak i poszczególnych jej członków. Zjawisko parentyfikacji jest istotnym nadużyciem i zaniedbaniem ze strony dorosłych potrzeb dzieci, co w szczególnych przypadkach odzwierciedla znamiona przemocy psychicznej – emocjonalnego krzywdzenia. Podporządkowanie funkcjonowania dziecka w rodzinie jedynie delegowaniu na niego nieadekwatnych zadań, które powinny być realizowane przez dorosłych, w sposób bezpośredni wpływa na dorosłe życie dzieci, m.in. na pojawienie się poczucia bezradności, bezsilności, obniżenia własnej samooceny i braku wiary we własne siły i możliwości. Bardzo dużym problemem jest wykształcenie w dziecku poczucia, że to rodzic jest osobą zawsze potrzebującą, a dziecko – wspierającą. Tym samym młody człowiek, a w przyszłości dorosła już osoba może mieć poważne problemy z określaniem własnych potrzeb i celów, gdyż dotychczas wszystkie działania były mocno podporządkowane wymaganiom i niekiedy nierealnym oczekiwaniom rodziców.

Streszczenie: Parentyfikacja to proces, zjawisko odwrócenia ról w rodzinie, które niesie za sobą bardzo poważane konsekwencje w funkcjonowaniu człowieka w dorosłym życiu. Zagadnienie parentyfikacji jest bardzo mocno osadzone w problematyce rodziny i jej funkcjonowania, co jest przedmiotem moich rozważań i zainteresowań naukowo-badawczych. Celem niniejszej publikacji jest wyjaśnienie, czym jest zjawisko parentyfikacji, jakie są jego przyczyny i konsekwencje dla całej rodziny i poszczególnych jej członków. Dodatkowo uzupełnieniem rozważań teoretycznych będzie prezentacja wybranych fragmentów badań opartych na analizie indywidualnych przypadków.

Słowa kluczowe: parentyfikacja, rodzina, wsparcie społeczne

Abstract: Parentification is a process, the phenomenon of reversing roles in the family, which carries very serious consequences in human functioning in adult life. The issue of parentification is very much embedded in the problems of the family and its functioning, which is the goal of my considerations and scientific and research interests. The purpose of this publication is to explain what the phenomenon of parentification is, what its causes and consequences are for all family members and for each individual. What actions should be taken in the process of supporting people experiencing parentification?

Keywords: parentification, family, social support

Bibliografia

- Chase, N. D. (1999). *Parentification. An overview of theory, research, and societal issues*. W: N. D. Chase (red.), *Burdened children. Theory, research, and treatment of parentification* (s. 3–34). Sage Publications.
- Cudak, H. (2011). Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze. *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy*, 1(2), 7–14.
- Cudak, H. (2012). Zaburzenie struktury rodziny jako konsekwencja makrospołecznych uwarunkowań. *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy*, 2(4), 7–17.
- Eichelberger, W. (1998). *Zdradzony przez ojca. Drzewo Babel*.
- Schier, K. (2018). *Dorosłe dzieci. Psychologiczna problematyka odwrócenia ról w rodzinie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Tyszką, Z. (1980). *Metodologiczne problemy badań nad rodziną*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza.
- Żłobicki, W. (2018). Parentyfikacja jako proces odwrócenia ról w rodzinie. *Wychowanie w Rodzinie*, 19(3), 341–353.

Józef Młyński

ORCID: 0000-0002-2475-9658

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Krzysztof Trębski

ORCID: 0000-0003-0115-5787

Uniwersytet Trnawski w Trnawie (Słowacja)

Poradnictwo online (*online counseling*) jako forma wsparcia podczas pandemii COVID-19

Online counseling as a form of support during the COVID-19 pandemic

Wstęp

COVID-19 akronim angielskiego słowa *CO*rona*VI*rus *D*isease 19 jest ostrą zakaźną chorobą układu oddechowego wywołowaną przez wirusa SARS-CoV-2 należącego do rodziny koronawirusów. Wirus atakuje głównie górne i dolne drogi oddechowe. Rozwijające się zakażenie może prowadzić do zapalenia płuc, zespołu ostrej niewydolności oddechowej, posocznicy i wstrząsu septycznego oraz do śmierci. Większość pacjentów (około 81%) może przechodzić je bezobjawowo lub mieć łagodne objawy, przypominające inne choroby górnych dróg oddechowych, podczas gdy część z nich może mieć ostrą (14%) lub krytyczną (5%) postać choroby (*COVID-19*, b.d.).

Pierwsze przypadki zachorowań wykryto w Chinach (Wuhan) w listopadzie 2019 roku i sukcesywnie w innych krajach na całym świecie. 11 marca 2020 roku dyrektor generalny Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) Tedros Adhanom Ghebreyesus oświadczył, że spowodowana koronawirusem SARS-CoV-2 choroba COVID-19 może być określana

jako pandemia. Praktycznie na całym świecie wdrożono działania prewencyjne mające na celu ograniczenia liczby zakażeń i zmniejszenie obciążenia struktur służby zdrowia poprzez minimalizację bliskiego kontaktu między ludźmi (m.in. dystans społeczny [ang. *social distancing*], kwarantanny, ograniczenia w podróżowaniu, zamykanie szkół, centrów handlowych, zakładów pracy i miejsc masowych zgromadzeń związanych z kulturą i sportem, takich jak stadiony, teatry itp.), noszenie maski w miejscach publicznych, unikanie dużych skupisk ludzi, zachowanie bezpiecznej odległości od innych, wietrzenie pomieszczeń, częste mycie rąk mydłem i wodą oraz ich dezynfekcję preparatami alkoholowymi.

Wybuch pandemii COVID-19 miał daleko idące konsekwencje wykraczające poza wymiar zdrowotny samej choroby, bowiem był naznaczony restrykcjami związanymi z nieznaną naturą wszystkich uwarunkowań rozprzestrzeniania się czynnika patogenego, koniecznością kwarantanny dla osób, które miały kontakt z wirusem i lockdownu niezbędnego dla ograniczenia liczby zakażeń i niebezpiecznego przeciążenia systemów opieki zdrowotnej poszczególnych krajów. Wiele osób, pozostając w izolacji, manifestowało znaczne problemy z rozwiązywaniem trudnych sytuacji życiowych.

18 marca 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia opublikowała raport na temat zdrowia psychicznego i problemów psychospołecznych w kontekście pandemii COVID-19 (World Health Organization, 2020), w którym określa się wagę opieki socjalnej i wsparcia psychologicznego dla różnych grup społecznych. Trzeba przyznać, że stres, izolacja, lęk i ograniczenia kwarantanny miały i nadal mają głęboki wpływ na zdrowie psychiczne wielu osób, zwłaszcza samotnych, starszych i labilnych psychicznie, którym trudno jest sobie poradzić zarówno z praktycznymi, jak i emocjonalnymi konsekwencjami tej sytuacji. Konsekwencje pandemii oznaczają również duży wysiłek organizacyjny dla rodzin, jak na przykład organizację pracy na odległość, wspieranie dzieci w nauce online, pomoc osobom starszym, ale także wzbudzają intensywne emocje: niepokój, napięcie, złość, bezradność. Pandemia i wprowadzone w związku z nią ograniczenia, jak również potencjalna możliwość zachorowania potęgują poczucie utraty kontroli nad własnym życiem¹.

¹ Jednocześnie trzeba zauważyć inne niepokojące objawy, które można przypisać ciągłemu wpływowi stanu zagrożenia COVID-19 na ludzką psychikę, takie jak: poczucie bezradności i niepewności – wywołuje stany podwyższonego napięcia emocjonalnego, stresu i niepokoju zarówno u pojedynczych osób, jak i w całych systemach: parach, rodzinach, organizacjach czy grupach społecznych; poczucie zagubienia wobec nowych wyzwań i konieczności zmiany stylu życia; nałożenie się obiektywnych trudności związanych z przeciwdziałaniem pandemii (kwarantanna) i już istnie-

Podczas pandemii COVID-19 dotychczas dostępne formy pomocy były niedostępne lub niewystarczające, co zmusiło zarówno specjalistów, jak i samych klientów do szukania nowych rozwiązań. Poradnictwo online (*online counseling*) okazało się jedną z najbezpieczniejszych i najbardziej użytecznych form wsparcia osób w tym okresie.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli poradnictwa online (*online counseling*) jako formy wsparcia podczas pandemii COVID-19. Niewątpliwie w tym czasie poradnictwo online stanowiło bezpośrednią i jedyną formę pomocy osobom w sytuacji egzystencjalnych trudności. Wpływało na jakość życia ludzi, szczególnie seniorów i korelowało bezpośrednio z bezpieczeństwem jednostek i rodziny na poziomie bezpieczeństwa społecznego, zdrowotnego, edukacyjnego oraz socjalnego. Autorzy analizują definicyjne ujęcie poradnictwa – *counselingu*, poradnictwa online jako formę pomocy w kryzysie pandemicznym, zalety poradnictwa oraz jego mankamenty.

Definicja poradnictwa (*counselingu*)

Poradnictwo, które zamiennie będziemy określać również jako *counseling*, pozwala ludziom wypowiedzieć ich uczucia, uzewnętrznić emocje, jakie przeżywają, omówić napotkane problemy i spróbować stawić im czoło w bezpiecznym, poufnym środowisku. Jest to międzyludzka relacja, którą cechuje kompetencja i gotowość niesienia pomocy drugiemu człowiekowi. Nawiązuje się ona między *counselorem* (doradcą) oferującym pomoc, a osobą, która chce być wysłuchana (Rogers, 2000), zrozumiana i podtrzymana na duchu, aby móc lepiej rozpoznać własną sytuację i dokonać właściwych wyborów, rozwiązując problematyczne sytuacje życiowe. Celem *counselingu* jest udzielanie wsparcia w taki sposób, aby klient uświadomił sobie własne potrzeby, pragnienia i aspiracje, wypracował system samopomocy i mógł prowadzić bardziej satysfakcjonujące życie, nie tylko jako jednostka, ale także jako członek społeczeństwa (Danon, 2000, s. 28).

jących, specyficznych problemów psychicznych – sprawia, że osoby kruche emocjonalnie odczuwają zwiększone poczucie zagrożenia i stresu, co dodatkowo implikuje symptomy patologiczne; problemy z regulacją emocjonalną – intensywniejsze niż do tej pory emocje stwarzają trudności w ich zarządzaniu; wybuchające konflikty, kłótnie i kryzysy – wynikające tak z obiektywnie trudnej, często zmieniającej się sytuacji, jak i wpływu czynników stresogennych opisanych powyżej; zwiększone zagrożenie związane z wszelkiego rodzaju używkami – aby „ukołoić nerwy i ostudzić emocje” niektórzy sięgają po alkohol i inne używki, co nie tylko nie rozwiązuje problemu, ale jeszcze go potęguje; obawa przed przyszłością i dylematy egzystencjalne zwiększają prokrastynację decyzyjną.

Termin „poradnictwo” jest częściej używany w nomenklaturze psychologicznej, natomiast w pracy socjalnej stosuje się raczej określenie „doradztwo”, co podkreśla pragmatyczny charakter pomocy klientowi przy wprowadzeniu w życie konkretnych, korzystnych dla niego rozwiązań. Poradnictwo/counseling należy odróżnić od psychoterapii, którą rozumiemy jako oddziaływanie psychologiczne polegające na terapii zaburzeń psychicznych (Aleksandrowicz, 1996, s. 15), bowiem oferuje pomoc ludziom przeżywającym różnorodne problemy życiowe, niemanifestującym jednak zaburzeń psychiatrycznych (Sęk, 2001, s. 182). Proponuje ono raczej interwencję mającą na celu rozbudzenie zdolności klienta do twórczego odkrywania jego wewnętrznych zasobów. Idzie więc o pomoc w odnalezieniu sposobu, który pozwoli mu żyć bardziej owocnie i osiągnąć dobre samopoczucie (*well-being*; Sheppard, 2004, s. 6).

Termin „counseling” po raz pierwszy był użyty do opisu działań zmierzających do rozwiązywania problemów społecznych/psychologicznych w 1908 roku przez amerykańskiego reformatora społecznego Franka Parsonsa, autora książki *Choosing a vocation* (1909) poświęconej tematyce rozwoju kariery zawodowej. Na początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych niektórzy pracownicy socjalni używali słowa counseling na określenie profesjonalnego doradztwa zawodowego, jakie prowadzili wobec żołnierzy powracających z wojny, którzy mieli trudności z reintegracją zawodową. Dalsza ewolucja poradnictwa w Stanach Zjednoczonych miała miejsce dzięki wykorzystaniu go w różnych obszarach życia społecznego, od poradnictwa edukacyjnego po pomoc w re kwalifikacji zawodowej, od pielęgniarstwa po pracę socjalną.

Trend rozwojowy counselingu utrzymywał się w latach 50. Jednym z ważniejszych propagatorów poradnictwa w tym okresie był Carl Rogers (1902–1987), który już w latach 40. opracował teorię i metodę counselingu jako formy specjalistycznej pomocy. W 1937 roku na Duke University w Stanach Zjednoczonych przeprowadził on pierwszy kurs poradnictwa (counselingu) dla par. W roku 1942 opublikował książkę *Counseling and psychotherapy: Newer concepts in practice*, w której zasugerował, że klient, poprzez ustanowienie z doradcą (counselorem) relacji pełnej zrozumienia i akceptacji, może rozwiązać problemy i uzyskać wgląd niezbędny do restrukturyzacji własnego życia, nie rezygnując przy tym z wolności wyboru i osobistej odpowiedzialności. W roku 1951 w książce *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory* Rogers opisał fundament swego podejścia szeroko znanego pod nazwą „terapii skoncentrowanej na kliencie” i podkreślił potrzebę powierzenia klientom odpowiedzialności za ich własny rozwój. Według Rogersa skuteczne poradnictwo/counseling zasadza

się na elastycznej, ale jednocześnie dobrze zorganizowanej relacji, która pozwoli klientowi osiągnąć taki stopień samoświadomości, aby umożliwić mu podjęcie pozytywnych działań w świetle tej nowej orientacji (Rogers, 1978). To podejście zakłada, że człowiek ma niezbędny do tego potencjał. Musi tylko nauczyć się go rozpoznawać i wykorzystywać. Według tej koncepcji poradnictwo counseling ma pomóc jednostce zbudować realistyczny obraz siebie i środowiska społecznego, w którym działa, w celu lepszego radzenia sobie z wyborami związanymi z życiem osobistym i zawodowym, minimalizacji konfliktów interpersonalnych i optymalizacji zasobów osobowych w kierunku poprawy jakości życia.

Humanistyczne podejście Rogersa do człowieka stanowiło prawdziwą rewolucję w stosunku do poprzednich orientacji psychoterapeutycznych, przenosząc uwagę z problemu na jednostkę, z symptomu na zainteresowanie samą osobą, która czerpiąc siłę ze swoich zasobów wewnętrznych, jest w stanie autonomicznie kierować własnym rozwojem.

Pod koniec lat 50. poradnictwo dotarło do Europy. Rozpowszechniło się zwłaszcza w Wielkiej Brytanii w sektorze wolontariatu, w poradniach i ośrodkach pomocy społecznej oferujących usługi wspierające osobę w odpowiedzi na problemy społeczne.

Poradnictwo online jako forma pomocy w kryzysie pandemicznym

Poradnictwo online – metoda pomocy, która, szczególnie w krajach anglosaskich, sprawdza się od lat – w czasie pandemii wywołanej przez COVID-19 stało się popularnym modelem wsparcia, zwłaszcza dla osób bojących się zarażenia lub już zarażonych, dla mieszkających na wsi lub w odosobnionym miejscu. Chętnie wybierają je też osoby, które dysponują małą ilością czasu, osoby młodsze oraz te bardziej zaznajomione z nowoczesną technologią. Ten rodzaj pomocy na dystans jest określany na różne sposoby, jako: *e-therapy* (Manhal-Baugus, 2001), *cybertherapy* (Suler, 2000), *online therapy* (Rochlen i in., 2004), *e-mail therapy* (Shapiro i Schulman, 1996), *e-counseling* (Tate i in., 2003), *internet counseling* (Pollock, 2006), *cybercounseling* (Maples i Han, 2008), a także *therapy-e-mail* (Murphy i Mitchell, 1998).

Istnieje szereg definicji poradnictwa online. Bloom definiuje counseling online jako „praktykę profesjonalnego doradztwa, która ma miejsce, gdy klient i counselor znajdują się w oddzielnych lub odległych miejscach i wykorzystują środki elektroniczne do komunikowania się ze sobą” (Bloom, 1998). Alleman odnosi się do poradnictwa online jako „ciągłej, interaktywnej, tekstowej, elektronicznej

komunikacji między klientem a profesjonalistą, mającej na celu poprawę zdolności do kierowania wyborami życiowymi i zasobami zdrowia psychicznego” (Alleman, 2002). Mallen i Vogel definiują poradnictwo online jako: „każde świadczenie usług w zakresie zdrowia psychicznego i behawioralnego, w tym konsultacji i psychoedukacji, przez licencjonowanego counselora z wykorzystaniem technologii, które pozwalają komunikować się na odległość, takie jak telefon, poczta e-mail, synchroniczny czat i wideokonferencje” (Mallen i Vogel, 2005, s. 182).

Definicje te sugerują, że poradnictwo online przybiera różne formy. Indywidualne poradnictwo prowadzone przez internet może obejmować zarówno komunikację asynchroniczną (która jest rozłożona w dłuższym okresie; nadawca może wysłać wiadomość, a odbiorca odpowiedzieć wtedy, kiedy ma na to czas, co pozwala przemyśleć temat i poszczególne argumenty dialogu), jak i komunikację synchroniczną – jej uczestnicy natychmiast odbierają wiadomość i odpowiadają na nią w czasie rzeczywistym. Wideokonferencje oraz mobilne komunikatory internetowe (np. WhatsApp, Messenger, Slack, Microsoft Teams, Skype) to przykłady takiej właśnie synchronicznej komunikacji.

Wybierając formę poradnictwa online i sugerując ją klientowi, counselor powinien:

- przedstawić pełny i jasny obraz świadczonych przez siebie usług przez internet oraz starać się uzyskać i udokumentować świadomą zgodę klienta na świadczenie tych usług;
- omówić z klientem ich rolę w zapewnieniu ciągłości sesji i dbałości o odpowiednie otoczenie miejsca, w jakim znajduje się zarówno counselor, jak i klient w czasie porady, by zagwarantować dyskrecję i swobodę wypowiedzi;
- oszacować proporcje korzyści wynikających ze świadczenia usług online w stosunku do zagrożeń wynikających z tej formy kontaktu;
- czuwać podczas sesji online, aby sposób świadczenia pomocy był skuteczny i bezpieczny;
- monitorować postępy klienta podczas oferowania usług przez internet w celu ustalenia, czy świadczenie tych usług jest dla niego nadal odpowiednie i korzystne;
- wdrożyć zasady i procedury dla ochrony bezpieczeństwa danych klientów podczas korzystania z poradnictwa przez internet i odpowiednio poinformować o nich klientów;
- wziąć na siebie odpowiedzialność za ciągłą ocenę swoich kompetencji zawodowych i technicznych podczas świadczenia pomocy przez internet.

Trzeba także zauważyć, iż poradnictwo internetowe wymaga od counselorów dużej kreatywności, która w tym trybie okazuje się niezbędna, by utrzymać uwagę klienta, a nie zawsze bywa doceniana podczas poradnictwa tradycyjnego (Barak i in., 2009).

Zalety poradnictwa/counselingu online

Poradnictwo/counseling online oferuje wiele korzyści w porównaniu z klasycznie prowadzonym counselingiem, zwłaszcza w okresie pandemii COVID-19. Dostęp do tego typu poradnictwa można uzyskać z dowolnego miejsca na świecie, które ma połączenie z internetem (Manhal-Baugus, 2001). Komunikacja online jest bardzo wygodna, zwłaszcza dla ludzi młodych i tych, którzy chętnie korzystają z nowoczesnej technologii. Podczas pandemii wiele osób, aby się komunikować, korzystało z poczty elektronicznej, komunikatorów społecznościowych i wiadomości tekstowych, więc szukanie pomocy online może być wygodniejsze i łatwiejsze niż rozmowa *face-to-face* (Lange i in., 2003), zwłaszcza w przypadku poruszania tematów poufnych czy bardzo osobistych (Suler, 2002). Forma kontaktu z counselorem online może być szczególnie przydatna dla osób dysponujących małą ilością czasu na przemieszczanie się, chorych lub poddanych kwarantannie i może być prowadzona w zaciszu własnego domu. Ten format porady jest również bardziej elastyczny i może potencjalnie skrócić czas oczekiwania na spotkanie. W tej sytuacji rolą doradcy jest nie tyle udzielanie konkretnych rad klientowi, ile raczej zapewnienie mu pełniejszego rozpoznania jego problemu i pomoc w samodzielnym rozwiązaniu go. Często ten cel osiąga się poprzez zaoferowanie klientowi jedynie możliwości swobodnego wypowiedzenia się i uzewnętrznienia własnych obaw i rozterek. W rzeczywistości głośne mówienie o tym, co się wydarzyło, i ponowne przeżycie tego z doradcą umożliwiają bardziej obiektywny i globalny wgląd w przeżywaną sytuację, ułatwiają jej analizę oraz zaplanowanie metody działania w przyszłości.

Z perspektywy doradców taki rodzaj poradnictwa pozwala na większą elastyczność w wykorzystywaniu czasu pracy. Możliwość kontaktu poprzez internet może również zwiększyć dostępność doradcy, co jest ważne zwłaszcza dla klientów z nieregularnymi lub wymagającymi harmonogramami osobistymi (Peterson i Beck, 2003). Stwarza to również okazję do rozszerzenia usług na większą liczbę klientów, ponieważ spotkania mogą być potencjalnie zaplanowane o dowolnej porze dnia, bez konieczności ustalania odległego w czasie terminu i mogą dotyczyć większego obszaru geograficznego (Trębski i in., 2020).

Z perspektywy klientów forma poradnictwa/counselingu online może być również atrakcyjna dla tych, którzy zwracają się z prośbą o pomoc po raz pierwszy lub obawiają się spotkania z counselesem twarzą w twarz (Lombardo, 2021). Taki sposób działania jest również idealny dla osób z niepełnosprawnością ruchową, o ograniczonej mobilności lub bez odpowiednich środków transportu. Także osoby z przewlekłą chorobą, które w okresie pandemii czują się bezpiecznie w zaciszu domowym, oraz te z grup najbardziej narażonych na zakażenie wirusem SARS-CoV-2 a przebywające z różnych powodów w strukturach zamkniętych (Liebrenz i in., 2020) mogą odnieść znaczne korzyści z poradnictwa internetowego (Trębski, 2017). Jest ono również korzystniejsze pod względem ekonomicznym, ponieważ zmniejsza koszty podróży klientów oraz koszty związane z użytkowaniem gabinetu przez counselora (Griffiths, 2001).

Poradnictwo internetowe gwarantuje wysoki poziom prywatności (Chakrabarti, 2015), co sprzyja łagodzeniu dyskomfortu i potencjalnego skrępowania towarzyszącego ujawnianiu zachowań i myśli. Może to być szczególnie ważne dla osób borykających się ze wstydem lub strachem, a także dla tych, które boją się osądzenia (Fenichel i in., 2002). Ta forma poradnictwa jest prawdopodobnie również skuteczna w eliminowaniu piętna społecznego u osób potrzebujących pomocy, ale osobiście o nią nieproszących z obawy przed negatywną oceną otoczenia i postrzeganiem ich jako osoby niezaradne lub uzależnione od pomocy innych (Cohen i Kerr, 1998).

Indywidualne poradnictwo prowadzone przez internet może obejmować asynchroniczną metodę komunikacji, w której wiadomość nie wymaga natychmiastowej odpowiedzi (przykłady obejmują wiadomości e-mail i SMS), natomiast zapewnia zarówno klientowi, jak i doradcy możliwość zastanowienia się nad myślami, uczuciami i odpowiedziami na słowa drugiej osoby. Dla większości ludzi pisanie jest trudniejsze i bardziej czasochłonne niż mówienie, ale jest cenne, ponieważ „spowalnia myśli” i pomaga je dobrze zdefiniować. Pisanie może również zmniejszyć obciążenie emocjonalne klientów, umożliwiając im lepsze prześmyślenie tego, co chcą przekazać. Yager wyjaśnia: „Komputery życzliwie i z aprobatą akceptują wszystko, co klienci chcą ujawnić; bez przerywania im, przyjmują wszelkie oceny, wyznania i napomnienia” (Yager, 2001, s. 135). Niektórym łatwiej jest wyrazić długie lub złożone wywody myślowe za pośrednictwem poczty e-mail, wiedząc, że mają czas na „dokończenie wypowiedzi”, zanim ich początkowe słowa wywołają reakcję odbiorcy. Kontakt e-mailowy może umożliwić klientom zgłaszanie problemów, o których zapomnieli podczas poprzedniego spotkania lub z różnych powodów nie chcieli omówić wcześniej (Maheu, 2003). Sam akt

pisania może być doświadczeniem terapeutycznym, a wymiana e-maili z doradcą tworzy automatyczny zapis procesu pomocy i ułatwia counselorowi chronologiczne śledzenie jego toku (Pollock, 2006). Daje także klientom możliwość ponownego przeczytania e-maili i przemyślenia sposobów i rozwiązań zastosowanych do przezwyciężenia podobnych problemów w przeszłości oraz przejrzenia pozytywnych i zachęcających komentarzy, które counselor im zostawił (Murphy i Mitchell, 1998). Forma pisemna może służyć do przypominania zarówno klientom, jak i doradcom ich wcześniejszych wypowiedzi (Barak, 1999) i w ten sposób umożliwić im pełniejszą refleksję nad poruszonymi argumentami (Oravec, 2000).

Mankamenty poradnictwa/counselingu online

Intensywny rozwój poradnictwa z wykorzystaniem nowoczesnej technologii skłania również do refleksji dotyczącej negatywnych aspektów tego typu pomocy (Laszlo i in., 1999). W odczuciu niektórych specjalistów podczas sesji poradnictwa przez internet trudniej zbudować relację terapeutyczną w porównaniu do kontaktu osobistego. Część counselorów wprowadza do procesu pomocy pewne elementy treningu czy ćwiczenia ukierunkowane na procesy zachodzące w ciele (jak postawa, głos, gest, oddech), aby klient mógł obserwować siebie w różnych swoich przejawach. Są one trudne do przeprowadzenia online. Co więcej, brak fizycznej obecności counselora może sprawić, że niektórzy klienci napotykają znaczne trudności w nawiązaniu relacji nacechowanej otwartością i pełnym zaufaniem (Barnett, 2005).

Istnieje niebezpieczeństwo, że fakt korzystania z komputera jako medium komunikacyjnego wysunie technologię, a nie człowieka na pierwszy plan procesu doradczego. Awaria sprzętu, oprogramowania lub połączenia internetowego może ponadto wpłynąć na dostępność zarówno doradcy, jak i klienta (Baker i Ray, 2011). Trzeba podkreślić, że technologia jest jedynie narzędziem w komunikacji, ale nawet najlepsze narzędzia technologiczne muszą być wykorzystywane w sposób świadomy i kompetentny. Jeśli obsługa techniczna połączenia absorbuje zbyt dużo uwagi counselora, to ten fakt może odbić się negatywnie na jakości jego relacji z klientem. Zbytne skoncentrowanie uwagi na aspektach technicznych bywa frustrujące, zwłaszcza jeśli ma miejsce podczas omawiania kwestii bardzo osobistych.

Counseling online może stanowić również potencjalnie większe zagrożenie dla bezpieczeństwa danych osobistych niż sesje tradycyjne i zarówno klient, jak

i doradca muszą być świadomi znaczącego ryzyka związanego z prywatnością. Ktoś może włamać się do komputera klienta czy doradcy lub podłączyć się do połączenia Wi-Fi. Doradcy jako organizatorzy spotkania muszą więc nieustannie ulepszać swoją znajomość technologii, aby zagwarantować bezpieczeństwo połączenia online i przechowywania danych osobistych (Dunaway, 2000). Z punktu widzenia klienta fakt korzystanie z komputera w pracy, w kafejce internetowej, w bibliotece lub w jakimkolwiek innym miejscu publicznym, w którym inne osoby mają dostęp do tego samego sprzętu, stwarza również większe zagrożenia dla prywatności. Należy rozważyć także dodatkowe zabezpieczenia, gdy komputer jest współużytkowany przez członków rodziny (ISMHO, 2000).

Innym potencjalnie negatywnym aspektem *conuselingu* online jest fakt, że opiera się on w dużej mierze na analizie składników werbalnych i niewerbalnych komunikacji. Są one uważane za niezbędne do wglądu w myśli i uczucia klientów, a także do identyfikacji niespójności lub rozbieżności między deklaracjami werbalnymi i przejawami komunikacji niewerbalnej (Abney i Maddux, 2004). Poradnictwo internetowe nie dostarcza wiarygodnych informacji o takich elementach komunikacji jak ton głosu, pauzy w wypowiedzi, wyraz twarzy, język ciała czy intensywność kontaktu wzrokowego, gdyż mogą one być zniekształcone na skutek wadliwości czy niskiej jakości połączenia (McCrickard i Butler, 2005). Nawet gdy *counseling* jest prowadzony formą wideokonferencji, *counselor* widzi głównie twarz rozmówcy i nie może obserwować całej postury oraz wszystkich jego gestów. Pełna lektura mowy ciała jest więc niemożliwa, a to znacznie utrudnia integralną percepcję klienta. Może to potencjalnie negatywnie rzutować na wyniki poradnictwa, ponieważ doradca nie ma możliwości symultanicznej analizy wypowiedzi i zachowania klienta.

Brak interakcji twarzą w twarz może zwiększyć także ryzyko błędnej oceny sytuacji klienta (Recupero i Rainey, 2005, s. 325). W przypadku oznak zaburzeń psychicznych takich jak myśli samobójcze lub mordercze, przewlekła depresja, psychozy i tym podobne, *counseling* online jest niewskazany, a *counselor* winien skierować klienta do specjalisty zdrowia psychicznego.

Należy uwzględnić również fakt, że nie dla wszystkich klientów *counseling* online jest optymalnym rozwiązaniem. Na przykład brak kontaktu wzrokowego doradcy z klientem obciążonym niepełnosprawnością fizyczną, zwłaszcza w przypadku *counselingu* przez telefon (Rosenfield, 2000), przy pomocy e-mail lub przy użyciu komunikatorów internetowych służących do przesyłania wiadomości tekstowych, może stworzyć problemy w szczegółowym opisie trudności

związanych z przeżywaniem niepełnosprawności, ponieważ nie wszystkie jej detale klient jest w stanie wyrazić precyzyjnie słowami.

W przypadku gdy w counselingu wykorzystuje się pocztę elektroniczną lub inne formy komunikacji asynchronicznej, w której obie strony porozumiewają się pisemnie w różnym odstępach czasu, klient może czuć się sfrustrowany oczekiwaniem na odpowiedź counselora, zwłaszcza gdy przedłożony problem wydaje mu się nagły. W tym przypadku nieuniknione opóźnienie związane z wymianą e-maili może naruszyć zaufanie klienta i powodować u niego poczucie pozostawienia samemu sobie.

Innym potencjalnym niebezpieczeństwem poradnictwa internetowego jest fakt, że w meandrach internetu trudno jest potencjalnym klientom odróżnić wykwalifikowanego i doświadczonego counselora od kogoś, kto się za takiego podaje, zwłaszcza że w różnych krajach obowiązują inne przepisy formacji, akredytacji i wykonywania zawodu dla doradców. W wielu krajach doradcy gromadzą się w różnych stowarzyszeniach, które nie zawsze komunikują się ze sobą i często nie ma jednej krajowej listy profesjonalnych counselorów/doradców dostępnej dla potencjalnych klientów. W perspektywie rozwoju counselingu online ważne byłoby, aby przepisy chroniły prawa klientów i zapewniały, że licencję counselora otrzymują tylko osoby przeszkolone i wykwalifikowane do tego typu działalności.

Poradnictwo internetowe budzi także pewne obawy dotyczące kwestii prawnych. Trzeba podkreślić, że podczas świadczenia poradnictwa online ważne jest przestrzeganie ram prawnych obowiązujących w kraju, w którym świadczona jest usługa doradcza, ale także w kraju, w którym znajduje się klient, co w dobie globalizacji nie musi być jednoznaczne. Dlatego byłoby dobrze już podczas pierwszego spotkania online omówić oczekiwania klienta odnośnie do rezultatów i określić ramy odpowiedzialności prawnej counselora oraz prawa klienta. Istotne jest i to, aby mieć wiarygodne potwierdzenie, że klient jest pełnoletni, ponieważ tylko wtedy ponosi on odpowiedzialność prawną za swoje czyny i wybory. Jako że doradztwo online może narazić klientów na potencjalne ryzyko nadużyć, wielu counselorów internetowych oferuje porady online jedynie klientom powyżej 18 roku życia.

Mówiąc o kwestiach etycznych związanych z counselingiem online, ważne jest podkreślenie, że doradcy powinni unikać tworzenia „podwójnych relacji”, to znaczy takich, które są zarówno relacjami doradczymi, jak i czymś innym. Fakt prowadzenia porady metodą online, nawet w sytuacji zagrożenia COVID-19, nie legitymizuje tego typu praktyki. Poważnym naruszeniem etycznym byłoby

prowadzenie poradnictwa skierowanego do osób, z którymi counselor miał lub utrzymuje nadal istotne relacje o charakterze osobistym, w szczególności o charakterze afektywno-sentymentalnym i/lub seksualnym. Tego rodzaju środki ostrożności mają na celu przede wszystkim ochronę klienta, dla którego dotychczasowy wymiar afektywno-relacyjny mógłby stać się problemem.

Podsumowanie

Wraz z postępem technologicznym ostatnich lat równolegle zaczęła się rozwijać forma poradnictwa online. W związku z sytuacją epidemiologiczną, która dotknęła nas w 2020 roku, ta metoda w wielu przypadkach stała się jedyną możliwą formą udzielania pomocy. Niewątpliwie zaletą jest możliwość korzystania z niej w różnych okolicznościach i miejscach, np. podczas gorszego samopoczucia, kwarantanny czy choroby. Co więcej, jest ona dostępna dla osób przebywających za granicą, które chcą korzystać z pomocy w swoim ojczystym języku, mieszkających w małych miejscowościach czy też doświadczających trudności w przemieszaniu. Ograniczenia i przeszkody związane z pandemią stanowiły dla wielu counselorów i klientów sytuacją nową, jednak pomogły im zrozumieć, że spotkania prowadzone wirtualnie mogą być tak samo wartościowe i użyteczne jak pomoc stacjonarna (por. Humer i in., 2020).

Streszczenie: Podczas pandemii COVID-19 dotychczas dostępne formy pomocy były niedostępne lub niewystarczające, co zmusiło zarówno specjalistów, jak i klientów do szukania nowych rozwiązań. Poradnictwo online (*online counseling*) okazało się być jedną z najbezpieczniejszych i najbardziej użytecznych form wsparcia osób w tym okresie. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli poradnictwa online (*online counseling*) jako formy wsparcia podczas pandemii COVID-19. Niewątpliwie w tym czasie poradnictwo online stanowiło bezpośrednią i jedyną formę pomocy osobom w sytuacji egzystencjalnych trudności. Wpływało na jakość życia ludzi, szczególnie seniorów, i korelowało bezpośrednio z bezpieczeństwem jednostek i rodziny na poziomie bezpieczeństwa społecznego, zdrowotnego, edukacyjnego i socjalnego.

Słowa kluczowe: poradnictwo online, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo socjalne, counseling, polityka społeczna, pandemia

Abstract: During the COVID-19 pandemic, the available forms of assistance were either unavailable or insufficient, which forced both specialists and clients to look for new solutions. Online counseling has proven to be one of the safest and most useful forms of support for people during this period. The aim of this article is to demonstrate the role of online counseling as a form of support during the Covid-19 pandemic. Undoubtedly, at that time, online counseling in the period of a pandemic was the direct and the only form of helping people with existential difficulties. It influenced the quality of life of people, especially seniors, and correlated directly with the safety of individuals and families at the level of social, health, educational and social security.

Keywords: online counseling, social security, social policy, counseling, pandemic

Bibliografia

- Abney, P. C., Maddux, C. D. (2004). Counseling and technology: Some thoughts about the controversy. *Journal of Technology in Human Services*, 22(3), 1–24. https://doi.org/10.1300/J017v22n03_01
- Aleksandrowicz, J. W. (1996). *Psychoterapia medyczna*. Wydawnictwo PZWL.
- Alleman, J. R. (2002). Online counseling: The Internet and mental health treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39(2), 199–209. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.39.2.199>
- Baker, K. D., Ray, M. (2011). Online counseling: The good, the bad, and the possibilities. *Counselling Psychology Quarterly*, 24(4), 341–346. <https://doi.org/10.1080/09515070.2011.632875>
- Barak, A., (1999). Psychological applications on the internet: A discipline on the threshold of a new millennium. *Applied & Preventive Psychology*, 8(4), 231–245. [https://doi.org/10.1016/S0962-1849\(05\)80038-1](https://doi.org/10.1016/S0962-1849(05)80038-1)
- Barak, A., Klein, B., Proudfoot, J. G. (2009). Defining internet-supported therapeutic interventions. *Annals of Behavioral Medicine*, 38(1), 4–17. <https://doi.org/10.1007/s12160-009-9130-7>
- Barnett, J. E. (2005). Online counseling: New entity, new challenges. *The Counseling Psychologist*, 2005, 33(6), 872–880. <https://doi.org/10.1177/0011000005279961>
- Bloom, J. W. (1998). The ethical practice of WebCounseling. *British Journal of Guidance and Counselling*, 26(1), 53–59. <https://doi.org/10.1080/03069889808253838>
- Chakrabarti, S. (2015). Usefulness of telepsychiatry: A critical evaluation of videoconferencing-based approaches. *World Journal of Psychiatry*, 5(3), 286–304. <https://doi.org/10.5498/wjp.v5.i3.286>

- Cohen, G. E., Kerr, B. A. (1998). Computer-mediated counseling: An empirical study of a new mental health treatment. *Computers in Human Services*, 15(4), 13–26. https://doi.org/10.1300/J407v15n04_02
- COVID-19. (b.d.). W: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*. Pobrane 14 grudnia 2021 z: <https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19>
- Danon, M. (2000). *Counseling. Una nuova professione d'aiuto*. Red Edizioni.
- Dunaway, M. O. (2000). Assessing the potential of online psychotherapy. *Psychiatric Times*, 17(10), 1–9.
- Fenichel, M., Suler, J., Barak, A., Zelvin, E., Jones, G., Munro, K., Meunier, V., Walker-Schmucker, W. (2002). Myths and realities of online clinical work. *CyberPsychology & Behavior*, 5(5), 481–497. <https://doi.org/10.1089/109493102761022904>
- Griffiths, M. D. (2001). Online therapy: A cause for concern? *The Psychologist: Bulletin of the British Psychological Society*, 14(5), 244–248.
- Humer, E., Stippl, P., Pieh, Ch., Pryss, R., Probst, T. (2020). Experiences of psychotherapists with remote psychotherapy during the COVID-19 pandemic: Cross-sectional web-based survey study. *Journal of Medical Internet Research*, 22(11), artykuł 20246. <https://doi.org/10.2196/20246>
- ISMHO (International Society for Mental Health Online). (9 stycznia 2000). *Suggested principles for the online provision of mental health services*. <https://ismho.org/resources/archive/suggested-principles-for-the-online-provision-of-mental-health-services>
- Lange, A., Ven, J. P. van de, Schrieken, B. (2003). Interapy: Treatment of posttraumatic stress via the internet. *Cognitive Behaviour Therapy*, 32(3), 110–124. <https://doi.org/10.1080/16506070302317>
- Laszlo, J. V., Esterman, G., Zabko, S. (1999). Therapy over the internet? Theory, research & finances. *CyberPsychology & Behavior*, 2(4), 293–307. <https://doi.org/10.1089/cpb.1999.2.293>
- Liebrenz, M., Bhugra, D., Buadze, A., Schleifer, R. (2020). Caring for persons in detention suffering with mental illness during the COVID-19 outbreak. *Forensic Science International: Mind and Law*, 1, artykuł 100013. <https://doi.org/10.1016/j.fsml.2020.100013>
- Lombardo, C. (19 kwietnia 2021). *E-THERAPY – Report dall'European Conference on Digital Psychology – ECDP 2021*. <https://www.stateofmind.it/2021/04/ecdp-2021-etherapy-report>
- Maheu, M. M. (2003). The online clinical practice management model. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 40(1–2), 20–32. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.40.1-2.20>
- Mallen, M. J., Vogel, D. L. (2005). Introduction to the major contribution: Counseling psychology and online counseling. *The Counseling Psychologist*, 33(6), 761–775. <https://doi.org/10.1177/0011000005278623>
- Manhal-Baugus, M. (2001). E-therapy: Practical, ethical, and legal issues. *CyberPsychology & Behavior*, 4(5), 551–563. <https://doi.org/10.1089/109493101753235142>

- Maples, M. F., Han, S., (2008). Cybercounseling in the United States and South Korea: Implications for counseling college students of the millennial generation and the networked generation. *Journal of Counseling & Development*, 86(2), 178–183. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2008.tb00495.x>
- McCrickard, M. P., Butler, L. T. (2005). Cybercounseling: A new modality for counselor training and practice. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 27(1), 101–110. <https://doi.org/10.1007/s10447-005-2255-x>
- Murphy, L. J., Mitchell, D. L. (1998). When writing helps to heal: E-mail as therapy. *British Journal of Guidance & Counselling*, 26(1), s. 21–32. <https://doi.org/10.1080/03069889808253835>
- Oravec, J. A. (2000). Online counselling and the internet: Perspectives for mental health care supervision and education. *Journal of Mental Health*, 9(2), 121–135. <https://doi.org/10.1080/09638230050009122>
- Parsons, F. (1909). *Choosing a vocation*. Gay.
- Peterson, M. R., Beck, R. L. (2003). E-mail as an adjunctive tool in psychotherapy: Response and responsibility. *American Journal of Psychotherapy*, 57(2), 167–181. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2003.57.2.167>
- Pollock, S. L. (2006). Internet counseling and its feasibility for marriage and family counselling. *The Family Journal: Counseling and therapy for couples and families*, 14(1), 65–70. <https://doi.org/10.1177/1066480705282057>
- Recupero, P. R., Rainey, S. E. (2005). Informed consent to e-therapy. *American Journal of Psychotherapy*, 59(4), 319–331. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2005.59.4.319>
- Rochlen, A. B., Zack, J. S., Speyer, C. (2004). Online therapy: Review of relevant definitions, debates, and current empirical support. *Journal of Clinical Psychology*, 60(3), 269–283. <https://doi.org/10.1002/jclp.10263>
- Rogers, C. R. (1942). *Counseling and psychotherapy: Newer concepts in practice*. Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy: Its current practice, implications and theory*. Constable.
- Rogers, C. R. (1978). *Psicoterapia di consultazione. Nuove idee nella pratica clinica e sociale*. Astrolabio Ubaldini.
- Rogers, C. R. (2000). *La terapia centrata-sul-cliente*. Psycho.
- Rosenfield, M. (2000). *Counselling by telephone*. Sage.
- Sęk, H. (2001). *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Shapiro, D. E., Schulman, Ch. E. (1996). Ethical and legal issues in e-mail therapy. *Ethics & Behavior*, 6(2), 107–124. doi: 10.1207/s15327019eb0602_3
- Sheppard, G. (2004). What is counselling? A search for a definition. W: S. T. Gladding, *Counseling: A comprehensive profession* (s. 6–7). Merrill/Prentice Hall.
- Suler, J. (2000). Psychotherapy in cyberspace: A 5-dimensional model of online and computer-mediated psychotherapy. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 151–159. <https://doi.org/10.1089/109493100315996>

- Suler, J. (2002). The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321–326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- Tate, D. F, Jackvony, E. H, Wing, R. R. (2003). Effects of Internet behavioral counseling on weight loss in adults at risk for type 2 diabetes: A randomized trial. *Journal of the American Medical Association*, 289(14), 1833–1836. <https://doi.org/10.1001/jama.289.14.1833>
- Trębski, K. (2017). Online counselling: opportunities and challenges. *Charity, Philanthropy and Social Work*, 2, 7–23.
- Trębski, K., Costa, C., Šmidová, M., Nemčíková, M. (2020). The costs of the COVID-19 pandemic. The Italian perspective. *Acta Missiologica*, 14(2), 127–137.
- World Health Organization. (18 marca 2020). *Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331490/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1-eng.pdf>
- Yager, J. (2001). E-mail as a therapeutic adjunct in the outpatient treatment of anorexia nervosa: Illustrative case material and discussion of the issues. *International Journal of Eating Disorders*, 29(2), 125–138. [https://doi.org/10.1002/1098-108X\(200103\)29:2<125::AID-EAT1002>3.0.CO;2-S](https://doi.org/10.1002/1098-108X(200103)29:2<125::AID-EAT1002>3.0.CO;2-S)

Joanna Żabińska
ORCID: 0000-0001-5217-6970
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Efektywność pomocy społecznej w świetle analizy porównawczej raportów NIK

The effectiveness of social assistance in the light of the comparative analysis of the NIK reports

Moja Bohema

Włóczyłem się – z rękoma w podartych kieszeniach,
W bluzie, co już nieziemską prawie była bluzą,
Szedłem pod niebiosami, wierny ci o Muzo!
Oh! la la! co za miłość widziałem w marzeniach!
Szeroką dziurę miały me jedyne portki,
W drodze, pędrak – marzyciel, układałem wiersze,
Na Wielkiej Niedźwiedzicy miałem swą oberżę,
A od mych gwiazd na niebie płynął szelest słodki.
Słuchałem gwiazd w te dobre wieczory wrześnieowe,
Siedząc na skraju drogi, i czułem, że głowę,
Jak mocne wino, rosa kroplista mi rasza.
Lub gdy w krąg fantastycznych cieni rosły tłumy
– Jak gdybym lirę trącał, wyciągałem gumy,
Stopę mając przy sercu, z zdartego kamasza.

Artur Rimbaud

Wstęp

Bezdomność to problem społeczny pojawiający się w każdym rozwiniętym społeczeństwie. Trudno go nie zauważyć, idąc ulicą dużego miasta. Najczęściej w okolicach dworca czy w dzielnicach znajdujących się w centrum możemy spotkać śpiących na ławkach, wydymających puszkę

ze śmietników lub pijących w pobliżu sklepu monopolowego alkohol, ludzi o zaniedbanym wyglądzie, nieprzyjemnym zapachu, którzy otoczeni są reklamówkami. Przechodnie najczęściej omijają ich szerokim łukiem z obawy przed ewentualną kradzieżą, żebractwem czy tylko ze względu na ich wygląd. Na co dzień nikt nie zastanawia się nad powodem znalezienia się tych ludzi w takim położeniu, a jeśli już, to na myśl przychodzi stwierdzenie o złej woli i braku pracowitości takiego człowieka, o jego degeneracji. Owszem, degeneracja nastąpiła, ale nikt się zły i zepsuty nie urodził. Znalezienie się na ulicy to zwykle długi proces, podczas którego człowiek powoli traci ducha. Od czasów starożytnych społeczeństwo wspiera osoby słabsze, mniej zaradne, dotknięte kryzysem życiowym. Tak jest i teraz, choć obecnie pomoc zmieniała znacząco swe oblicze. Dzięki nauce, badaniom empirycznym i standaryzacji usług socjalnych w XX wieku pomoc stała się profesjonalna. Czy taka wspaniała zmiana w tej dziedzinie przynosi pożądane rezultaty? Czy można powiedzieć, że obecnie pomagamy efektywnie? Czy ludzie objęci tą profesjonalną pomocą autentycznie zmieniają swoje życie, wracają na łono społeczeństwa? A w końcu, czy można powiedzieć, że nasze podatki, z których jest to finansowane, są spożytkowane dla dobra słabszych i zagubionych jednostek? Czy tylko utrzymujemy ludzi, którzy i tak się nie zmieniają, a korzystają z pracy wszystkich uczciwych i obowiązkowych obywateli? Problem jest istotny nie tylko z punktu widzenia zasad humanitaryzmu czy samych ludzi bezdomnych. Myślę, że każdy obywatel chciałby, żeby jego ciężko zarobione pieniądze były spożytkowane dobrze. Dobrze to bardzo ogólne stwierdzenie, ale czy nie po to wstajemy każdego dnia i idziemy do pracy, aby właśnie tak było? Chcemy opłacić rachunki, żeby mieć gdzie mieszkać, chcemy kupić ciepłe ubranie, żeby nie marznąć w zimie. Każdy nasz wysiłek ma swój cel i dobry rezultat dla naszego życia. Czy taki sam efekt uzyskujemy, ponosząc nakłady finansowe przeznaczane na pomoc społeczną wobec bezdomnych? Najczęściej na obrzeżach miast znajdują się schroniska i noclegownie, gdzie ludzie pozbawieni domu mają szansę przezimować i spróbować nieco uporządkować swoje życie. Ale czy faktycznie taką szansę wykorzystują? Prawodawca w ustawie o pomocy społecznej przewidział szereg możliwości pomocy dla tych ludzi. Istnieją zasiłki, mieszkania chronione, formy pomocy doraźnej i działania mające na celu aktywizację społeczną. Czy te środki są dobrze pożytkowane? Czy faktycznie dzięki nim realizuje się zamierzone cele?

Artykuł stanowi analizę porównawczą dwóch raportów Najwyższej Izby Kontroli [NIK], z 4 lipca 2014 roku i 30 lipca 2020 roku. Podczas badania wyników tych analiz, skupiono uwagę głównie wokół postawionych wyżej pytań.

Według raportu (NIK, 2014) w Polsce w 2014 roku było 30,7 tys. osób bezdomnych, a ich liczba od 4 lat nie uległa większej zmianie. W 2013 roku wydano na pomoc dla osób bezdomnych 183,6 mln złotych, a z roku na rok sumy pożytkowane na ten cel rosną. W całym kraju dysponujemy sporą liczbą miejsc noclegowych (22,5 tys.) w blisko 650 placówkach noclegowych. Większość bezdomnych przebywa w dużych aglomeracjach miejskich. W raporcie pozytywnie oceniono pracę samorządów dużych miast i ich współpracę z organizacjami pozarządowymi. Osoby bezdomne mogą liczyć na schronienie, ciepły posiłek, odzież na zmianę i pomoc pracownika socjalnego. Dostają także zasiłki, a ośrodki pomocy społecznej opłacają im składki na ubezpieczenie zdrowotne. Organizacje pozarządowe prowadzą w wielu placówkach dla bezdomnych działania z zakresu leczenia uzależnień oraz treningu umiejętności społecznych. NIK zwraca uwagę na rzadkie wykorzystywanie w pracy z osobami bezdomnymi indywidualnego programu wychodzenia z bezdomności. W skali kraju w 2012 roku objęto nim 3,5 tys. osób, spośród których usamodzielniało się 2,7 tys. Raport zwraca uwagę na brak profesjonalnej diagnozy zjawiska bezdomności, co może prowadzić do błędów w obliczaniu budżetów gmin przeznaczanych na pomoc dla bezdomnych. NIK pozytywnie ocenia działalność organizacji pozarządowych i stowarzyszeń zajmujących się pracą z osobami bezdomnymi. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej od 2010 roku realizuje Program wspierający powrót osób bezdomnych do społeczeństwa. W raporcie zwrócono uwagę na zbyt niskie środki finansowe przeznaczone na realizację programu przez organizacje pozarządowe (tylko 2,7% z wydatków przeznaczonych w 2013 roku na pomoc bezdomnym skierowano na program).

NIK (2014) zwraca uwagę przede wszystkim na fakt, że opieka nad bezdomnymi w Polsce ma głównie charakter interwencyjny i doraźny. Zwiększa się w okresie jesienno-zimowym i wtedy jest poprawnie zorganizowana. Brakuje jednak całorocznych, systemowych działań wspomagających wychodzenie z bezdomności. Istnieje potrzeba wypracowania takiego systemu, który nie tylko likwiduje doraźne skutki, ale przede wszystkim wspomaga wychodzenie z bezdomności i usuwanie jej przyczyn. W tym celu niezbędne będzie zaangażowanie i współdziałanie wielu instytucji, odpowiedzialnych nie tylko za politykę społeczną, ale też mieszkaniową, rodzinną, imigracyjną, zdrowotną (np. w zakresie wychodzenia z uzależnień, depresji itp.). Wszystko to wymaga zapewnienia odpowiedniego finansowania działań zarówno prewencyjnych, jak i aktywizujących wobec osób wymagających wsparcia instytucjonalnego. Zdaniem Najwyższej Izby Kontroli „system, na który składają się działania podejmowane przez organy administracji

rządowej, samorządowej oraz organizacje pozarządowe nie jest ani spójny, ani skuteczny – nie zapewnia osobom bezdomnym aktywizacji, dzięki której mogłyby osiągnąć życiową samodzielność [...] Nie prowadząc analizy skuteczności działań podjętych na rzecz osób bezdomnych, Ministerstwo naruszyło ustawę o pomocy społecznej, [...]choć obowiązujące przepisy do tego nie obligują, resort powinien przygotować specjalne mierniki, dzięki którym mógłby rzetelnie ocenić efekty realizacji tych działań. Resort nie monitorował także poziomu jakości usług oferowanych przez schroniska dla osób bezdomnych, schroniska dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi, noclegownie i ogrzewalnie” (NIK, 2014).

Analizując raport NIK z 2014 roku, widzimy wyraźny brak zmiany liczby osób bezdomnych. Można z tego wysnuć wniosek, że działania podejmowane na rzecz tych osób nie wyprowadzają ich trwale z bezdomności lub wyprowadzają tak niewielką grupę, że jest to niewiele znaczące w skali całego kraju. NIK zaznacza w raporcie, iż pomoc dla osób bezdomnych jest realizowana, jednak głównie w formie interwencyjnej i doraźnej. Jest to ważne, gdyż dzięki temu osoby te mają szanse na przeżycie w ogóle. Niestety na tym efektywność pomocy społecznej się kończy. W 2014 roku indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności została objęta nieduża grupa ludzi bezdomnych w skali całego kraju. Pocieszający jest fakt, że ponad połowa ludzi objętych tym programem wyszła z bezdomności, co napawa optymizmem. Można założyć, że jeśli w przyszłości stosować ten program częściej, więcej osób wyjdzie trwale z bezdomności. NIK zwraca uwagę na bardzo ważną kwestię, jaką jest brak ewaluacji działań pomocowych dla osób bezdomnych i brak dobrej diagnozy tego środowiska. Są to podstawowe metody naukowe mogące zobrazować sytuację realnej efektywności programów pomocy osobom bezdomnym. Co za tym idzie, tylko dzięki stosowaniu tych metod możemy wiedzieć, czy pieniądze podatników są wydawane w sposób przemyślany, mający na celu rozwiązanie problemu społecznego, jakim jest bezdomność, i ten cel realizujący. Rażący jest fakt, że ustawodawca nie przewidział w prawie obowiązku ewaluacji działań pomocowych. Daje nam to jasno do zrozumienia, iż fundusze płynące z kieszeni podatników, z jakichś powodów, nie są aż tak istotne, żeby kontrolować, na ile zostały dobrze wykorzystane. Społeczeństwo pracujące utrzymuje osoby bezdomne. Tworzy się zamknięta pętla, w której nie ma szans nic się zmienić. Wymagając ewaluacji działań, ośrodki i instytucje podejmujące się pomocy osobom bezdomnym i pobierające środki finansowe na ten cel, będą zmuszone zaplanować pomoc holistycznie. Problem bezdomności jest wielowarstwowy, złożony z aspektów społeczno-ekonomicznych, prawno-społecznych,

środowiskowych i psychologicznych. Nie ma możliwości rozwiązania problemu, jeśli nie zajmiemy się jego przyczynami. Jeśli spojrzymy na problem bezdomności z perspektywy społeczno-ekonomicznej, dojdziemy do wniosku, że wynika on ze zmian, które nastąpiły w wyniku transformacji gospodarczo-ustrojowej naszego kraju. Spowodowały one duże rozwarstwienie społeczeństwa na biednych, średnio zamożnych i bogatych. Wprowadzenie konkurencyjnego rynku pracy nastawionego na pracowników o wysokich kwalifikacjach i likwidacja dużych przedsiębiorstw państwowych spowodowały drastyczny wzrost bezrobocia wśród ludzi o niskich kwalifikacjach. Zamknięcie hoteli robotniczych przyczyniło się wprost do zwiększenia skali zjawiska bezdomności. Nie bez znaczenia są także czynniki prawno-społeczne, które sprzyjają procesowi wykluczenia społecznego, np. brak lokali socjalnych dla osób, które nie są w stanie opłacić wynajmu mieszkania na wolnym rynku, brak procedur umożliwiających reintegrację społeczną osobom opuszczającym zakłady karne, brak pomocy w rozpoczęciu dorosłego życia dla osób opuszczających zakłady opiekuńczo-wychowawcze. Jedną z najważniejszych luk prawnych jest brak odpowiednich procedur i programów działających prewencyjnie, mających na celu szybkie wykrywanie sygnałów ostrzegawczych, które w danej grupie społecznej mogą doprowadzić w przyszłości do bezdomności. Tutaj także możemy zwrócić uwagę na czynniki środowiskowe wpływające na zagrożenie sytuacją bezdomności. Stanowią je rodzina oraz społeczność lokalna, a także panujące w nich zasady, normy, wartości, w których jednostka wzrasta i które ją kształtują na przyszłość. Istotną rolę w popadaniu człowieka w bezdomność odgrywają czynniki psychologiczne, takie jak: niski poziom poczucia własnej wartości i samooceny, tendencja do zewnętrznego lokalizowania kontroli nad wydarzeniami we własnym życiu, wyuczona bezradność, niski poziom nadziei, wysoki poziom lęku i neurotyzmu, niski poziom wykształcenia i ambicji, skłonność do stosowania mechanizmów obronnych w warunkach zagrożenia i utrwalone zachowania o charakterze dezadaptacyjnym (Pawlik, 2015, s. 81–82). Już ujęcie bezdomności w tych czterech wyżej wymienionych aspektach rysuje obraz problemu skomplikowanego, mającego przyczyny makro- i mikrostrukturalne. Aby walczyć z tym zjawiskiem, potrzeba zarówno działań na poziomie prawnym, jak i szeroko zakrojonej pracy z jednostką, która ma swoje indywidualne problemy i potrzeby. Dlatego NIK zwraca uwagę na konieczność spójnej współpracy rządu, samorządów i organizacji pozarządowych. Ewa Szczypior przytacza wskazania opracowane przez Pomorskie Forum na Rzecz Wychodzenia z Bezdomności. Wśród kluczowych punktów znalazły się: wspieranie rozwoju standaryzacji i specjalizacji placówek dla osób bezdomnych zgodnie z lokalnym

zapotrzebowaniem i potrzebami osób bezdomnych, wspieranie lokalnych i regionalnych diagnoz dotyczących skali oraz charakteru bezdomności, zwiększenie dostępności do usług dla osób bezdomnych w zakresie wsparcia społecznego, wspieranie środowiskowych form pomocy, wspieranie współpracy z ośrodkami leczenia uzależnień, integracja społeczna i zawodowa osób bezdomnych, działania na rzecz uzyskania aktywności i samodzielności decyzji (Szczypior, 2008, s. 98). Ustalenia Forum zwracają uwagę na potrzebę szeroko zakrojonej pracy z osobami dotkniętymi bezdomnością. Sama pomoc doraźna problemu nie rozwiązuje, bo jest ona po prostu działaniem koniecznym, aby prowadzić dalszą pracę z klientem. Pomoc interwencyjna musi stanowić bezdyskusyjną podstawę. Jednocześnie warunkiem jej otrzymania powinna być chęć dalszej pracy podopiecznego nad sobą. Zaczynając w taki sposób, mamy szansę na uzyskanie pozytywnych efektów niesionej pomocy.

Dla porównania przytoczę teraz bardziej aktualny raport Najwyższej Izby Kontroli opublikowany 30 lipca 2020 roku (NIK, 2020). W 2020 roku liczba osób bezdomnych spadła o 6 tys. w porównaniu do 2015 roku. Jednak nie sposób ocenić, co jest przyczyną tego stanu rzeczy. Głównym problemem jest brak ewaluacji działań w kontrolowanych ośrodkach, zatem nie można stwierdzić, czy pomoc jest niesiona efektywnie i czy pieniądze na nią przeznaczane przez Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej są odpowiednio pożytkowane. Przepisy wprowadzone w 2016 roku do ustawy o pomocy społecznej mające na celu aktywizowanie ludzi bezdomnych nie przyniosły spodziewanych efektów. Tylko Caritas Archidiecezji Katowickiej wywiązał się w pełni ze swoich zadań. Mimo że integracja społeczna i aktywizacja zawodowa osób bezdomnych mają kluczowe znaczenie dla wyjścia z bezdomności, większość instytucji udzielających im pomocy skupia się na zaspokajaniu ich podstawowych potrzeb (schronienia, odzieży, posiłku). Jest to bardzo ważny element wsparcia, ale niestety przypomina leczenie u pacjenta ze złamaną nogą dolegliwości bólowych zamiast założenia gipsu na nogę. Raport NIK zwraca także uwagę na fakt, iż 23,5% kontrolowanych ośrodków nie zawierało kontraktów socjalnych z podopiecznymi, a według procedur dotyczących pomocy osobom bezdomnym jest to konieczne (z wyjątkiem nadzwyczajnych sytuacji). Problematyczny okazał się brak przepisów umożliwiający przesyłanie dokumentów dotyczących pracy z danym klientem (wywiad środowiskowy, kontrakt socjalny) pomiędzy ośrodkami pomocy społecznej a organizacjami pozarządowymi prowadzącymi schroniska dla bezdomnych. Również pracownik socjalny nie mógł monitorować sytuacji swojego klienta w takiej placówce, zwłaszcza jeśli była w znacznej odległości od OPS. NIK zaznacza, że

ośrodki pomocy bezdomnym powinny szerzej korzystać z indywidualnych programów wychodzenia z bezdomności, gdyż jest to jeszcze bardziej zindywidualizowane narzędzie pracy socjalnej niż kontrakt socjalny. Taką możliwość wykorzystwały jednak tylko 2 na 12 skontrolowanych ośrodków pomocy społecznej i 4 z 11 organizacji pozarządowych prowadzących schroniska objętych kontrolą planową. NIK wnioskuję do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej o wprowadzenie przepisu zobowiązującego OPS i organizacje pozarządowe do oceny skuteczności wsparcia udzielonego osobom bezdomnym, monitorowanie i kontrolę prawidłowości wydatków dokonywanych w ramach programów ministerialnych, monitorowanie jakości usług w placówkach zapewniających tymczasowe schronienie, a do wojewodów o przeprowadzania kontroli dotyczącej poziomu takich usług, doprecyzowanie zapisów dotyczących analizowania przez Ministra i wojewodów skuteczności udzielonej pomocy społecznej, a także mierników skuteczności i terminu sporządzania analiz. Kolejnym problemem okazały się rejestry miejsc udostępniane na stronach urzędów wojewódzkich, bo były one niekompletne, co wpływało na brak możliwości skutecznego nadzorowania pomocy przez wojewodów. Ośrodki pomocy społecznej w 95 z 585 gmin w kontrolowanych województwach nie zabezpieczały schronienia osobom bezdomnym lub takie schronienie znajdowało się w placówkach oddalonych o kilkaset kilometrów. Nie jest to zgodne z przepisami i uniemożliwia pracę socjalną z podopiecznymi. NIK zwraca uwagę, że spośród kontrolowanych schronisk 75% nie spełnia ustawowych wymagań dotyczących zatrudniania odpowiednio wykwalifikowanego personelu. Na koniec raportu NIK wymienia przypadki schronisk pobierające opłaty za pobyt w sposób niezgodny z przepisami. Przykładem jest praktyka przelewania pieniędzy z zasiłku celowego osoby bezdomnej bezpośrednio na konto schroniska z pominięciem beneficjenta zasiłku, co tworzy możliwość podwójnego finansowania (NIK, 2020).

Jak wynika z przedstawionego tutaj raportu, nadal mamy wiele nieprawidłowości w funkcjonowaniu instytucji pomocy społecznej, zaczynając już na najwyższych szczeblach. Utrudnia to rzetelną i efektywną pracę socjalną, jaką ma przed sobą do wykonania pracownik noclegowni czy schroniska dla bezdomnych. Żeby system mógł funkcjonować skutecznie, najpierw sytuacja prawna musi na to pozwalać. Oczywiście kluczowa jest ewaluacja działań, która, jak niestety wynika z raportu, jest nieobowiązkowa. O takiej sytuacji mówi także Małopolskie Centrum Polityki Społecznej, które w swoim raporcie stwierdza, że „ewaluacja w małopolskich jednostkach pomocy społecznej prowadzona jest w znikomym zakresie. Stosunkowo najbardziej powszechne jest prowadzenie oceny jakości

pracy pracowników, przy czym ocena formalna prowadzona jest jedynie w stosunku do pracowników samorządowych (i wynika z Ustawy o pracownikach samorządowych z dnia 21 listopada 2008 r.). Ponadto w przypadku oceny pracowników mamy raczej do czynienia z oceną sensu stricto obejmującą poprawność wywiązywania się pracownika z obowiązków służbowych wyznaczoną przez takie cechy, jak na przykład: poziom kompetencji zawodowych, poziom wiedzy zawodowej, poziom pożądanych cech pracowniczych, takich jak punktualność, rzetelność, uczciwość, koleżeńskość niż ewaluacją, w której dąży się do zmierzenia skuteczności pracownika w działaniu.” (Małopolskie Obserwatorium Polityki Społecznej, 2010, s. 12–13). Brak stosowania ewaluacji jest problemem odnoszącym się do funkcjonowania pomocy społecznej, realizowanych przez nią działań i pracujących w niej ludzi. Trudno sobie wyobrazić dobrze działające przedsiębiorstwo, w którym nie prowadzi się kontroli jakości wytwarzanych produktów, nie sprawdza ich przydatności dla konsumenta ani skuteczności pracujących w nim ludzi. Tak działająca firma jest skazana na bankructwo i upadek, jeśli nie od razu, to z czasem na pewno do tego dojdzie. Tutaj sytuację zweryfikowałby wolny rynek i konkurencyjne firmy. Pomoc społeczna jest finansowana z kieszeni podatnika, więc działając nieefektywnie, ma szansę działać dalej. Nadzieją w tej sytuacji mogą się okazać programy finansowane przez Unię Europejską, gdzie ewaluacja działań jest obowiązkowa. Mam tu na myśli Program Operacyjny Kapitał Ludzki, w ramach którego ewaluacji podlegają wszystkie działania systemowe wdrażane w ramach tego programu.

Podsumowanie

Pomoc osobom słabszym, w trudnej sytuacji życiowej to piękna i ukazująca dobrą stronę naszego człowieczeństwa idea. Jednak oprócz wzniosłych założeń powinna być także odpowiednio prowadzona, przez przygotowany do tego personel, a przede wszystkim efektywna. Niestety obecny stan prawny, który nie wymaga ewaluacji działań pomocowych, sprawia, że wprawdzie pomoc ta jest udzielana, lecz nie można określić, czy w efektywny sposób. Ważne jest kontrolowanie, w jakim zakresie działania te wymagają poprawy, i wskazywanie, które z nich powinny zostać usprawnione. Wprawdzie istnieją programy takie jak indywidualny program wychodzenia z bezdomności, ale nie są obligatoryjnie stosowane. Podatnik finansujący pomoc społeczną dla bezdomnych właściwie płaci za ich utrzymanie i niestety na tym pomoc się kończy.

Osoby bezdomne przychodzące do schroniska czy noclegowni należy zobowiązać nie tylko do zachowania elementarnych zasad współżycia społecznego i przestrzegania regulaminu takiego miejsca. Po etapie pierwszym, kiedy to nowy podopieczny dochodzi do siebie po przebywaniu na ulicy, powinien nastąpić etap drugi, na którym pracownik socjalny wieloaspektowo pracuje z klientem. Na osoby pozostające w placówce trzeba nałożyć obowiązek podjęcia terapii uzależnień, włączenia się do działań na terenie placówki, poszukiwania pracy lub – jeśli zdrowie na to nie pozwala – wykonywania drobnych prac na rzecz społeczeństwa, a także pracy z psychologiem.

Prawodawca powinien przewidzieć w ustawie obowiązkową ewaluację działań podejmowanych na rzecz bezdomnych, abyśmy wiedzieli, na ile są efektywne, i co ewentualnie należy zmienić, żeby takie były. Niedopuszczalna jest obecna sytuacja, w której obywatel pracujący i płacący podatki jest zmuszony do utrzymywania ludzi, którzy właściwie nic nie zmieniają w swoim życiu i latami żyją na koszt innych. Brak wymogu efektywności działań placówek sprawia, że bezdomni ulegają jeszcze większej degeneracji i syndromowi uzależnienia od pomocy społecznej. Uważam, że dla rozwiązania obecnego problemu w pomocy społecznej kluczowe jest wprowadzenie przez prawodawcę obowiązkowej ewaluacji działań podejmowanych przez placówki pomocowe z osobami bezdomnymi, a sami bezdomni powinni być zobowiązani do pracy nad sobą na wielu płaszczyznach. Działania pracowników socjalnych także muszą podlegać ewaluacji, gdyż to właśnie oni są osobami bezpośrednio realizującymi usługi. Bez wprowadzenia wyżej wymienionych zmian pomoc będzie niesiona dla samej pomocy.

Streszczenie: Artykuł skupia się wokół tematyki efektywności pomocy społecznej świadczonej dla osób bezdomnych. Zostały w nim porównane dwa raporty NIK na ten temat. Kluczowymi problemami, z którymi obecnie należy się zmierzyć w pomocy dla osób bezdomnych, są brak ewaluacji działań pomocowych i brak odpowiednich przepisów wymagających podejmowania ewaluacji tych działań. Niewielkiej grupie klientów udaje się wyjść z bezdomności, jednak w skali całego kraju jest to garstka osób. Nasuwa to wniosek, że pieniądze przeznaczone na pomoc społeczną są źle spożytkowane. Problem bezdomności nie jest rozwiązywany wieloaspektowo. Należy się skupić na poprawie efektywności działań pomocowych.

Słowa kluczowe: pomoc społeczna, NIK, raport

Abstract: The article focuses on the effectiveness of social assistance provided to the homeless. Two NIK reports on this subject were compared in it. The key problems that currently need to be tackled in helping the homeless are: the lack of evaluation of aid activities and the lack of appropriate regulations requiring evaluation of these activities. A small group of clients manage to get out of homelessness, but only a handful of people across the country. This leads to the conclusion that the money spent on social assistance is misused. The problem of homelessness is not solved in many ways. It is necessary to focus on improving the effectiveness of aid activities.

Keywords: social assistance, Supreme Audit Office, report

Bibliografia

- Małopolskie Obserwatorium Polityki Społecznej. (2010). *Model ewaluacji w pomocy społecznej. Raport z badań*. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- NIK. (4 lipca 2014). *NIK o działaniach państwa dla osób bezdomnych 2014 r.* <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/sprawy-spoeczne/wychodzenie-z-bezdomnosci.html>
- NIK. (30 lipca 2020). *NIK o działaniach wspierających i aktywizujących osoby bezdomne*. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/sprawy-spoeczne/wychodzenie-z-bezdomnosci.html>
- Pawlik, B. M. (2015). *Bezdomność. Modele pracy socjalnej. Wsparcie psychologiczne*. Wydawnictwo Difin.
- Szczypior, E. (2008). *System pomocy osobom bezdomnym – stan obecny i potrzeby zmian*. W: M. Dębski i K. Stachura (red.), *Oblicza bezdomności* (s. 92–105). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Mariusz Gajewski

ORCID: 0000-0001-6454-5876

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Młodzież a sekty w kontekście pandemii COVID-19: wskazania do pracy z młodzieżą i ich rodzinami dla pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów

Adolescents and cult groups and sects in the context of the COVID-19: indications for working with young people and their families for social workers, educators and psychologists

Problem sekt i pokrewnych im kontrowersyjnych grup ideologicznych w okresie pandemii COVID-19 nabrał nowego wymiaru i z pewnością może być uznany za ważny przedmiot analiz i refleksji. Liczne zmiany społeczne okresu pandemii wymusiły na dzieciach i młodzieży oraz ich rodzinach potrzebę podjęcia nowego sposobu codziennego funkcjonowania. Pandemia jako zjawisko społeczne w swym szczytowym okresie propagacji spowodowała konieczność zakwestionowania dotychczasowego społecznego *modus vivendi*, a więc jego stylu zorganizowania i funkcjonowania.

Okres pandemii to również czas szczególnych wyzwań zarówno dla instytucji publicznych, jak i konkretnych zaangażowanych w pomoc społeczną osób, w tym pracowników socjalnych, pedagogów, psychologów i innych podmiotów obszaru szeroko rozumianej pomocy społecznej oraz instytucji edukacyjnych i wychowawczych (Kaźmierczak, 2012; Necel, 2021). Pośród licznych mniej lub bardziej złożonych emocji społecznych ujawnionych w okresie pandemii poczucie osamotnienia,

zagubienie, a także rozdrażnienie psychiczne, obniżony nastrój oraz lęk stanowią charakterystyczne zmienne organizujące myślenie i zachowanie wielu osób (Sideris, 2021; Zychowicz i Halista-Telus, 2021).

Pracownicy socjalni, pedagodzy, psycholodzy i inni przedstawiciele zawodów pomocowych zgodnie ze swoją misją łączą myślenie o drugim człowieku i działanie dla niego z uwzględnieniem perspektywy społecznej polityki instytucji państwowych; realizują również działania na rzecz faktycznych potrzeb osób i ich rodzin w konkretnych środowiskach lokalnych. Niosąc pomoc ludziom znajdującym się w trudnych, często kryzysowych sytuacjach życiowych, pracownicy socjalni, pedagodzy i psychologowie odpowiadają na potrzeby dotyczące wymiaru ekonomicznego rodzin, relacji społecznych, zdrowia fizycznego, psychicznego, a także kwestii związanych z wychowaniem dzieci, socjalizacją, społeczną adaptacją, często również problemami kulturowymi i duchowymi (Młyński, 2009; Necel, 2021; Olubiński, 2007; Szatur-Jaworska, 1995; Wołk, 1997).

Działanie sekt i nowych ruchów religijnych to szczególny problem społeczny, którego nie można lekceważyć, a który wyraźnie wpisuje się w aktualny i ważny zarazem temat społeczny (Gajewski, 2016; Masek, 2017; Nowakowski, 2006; Szostak, 2001). Wymaga on niewątpliwie właściwego rozpoznania i odpowiedniego reagowania uwzględniającego dobro dzieci i młodzieży wraz z ich rodzinami (Clarke, 2006; Romańczuk-Grącka, 2008). Sytuacja rozpowszechnienia pandemii COVID-19 stworzyła szczególną przestrzeń dla aktywności sekt i grup im pokrewnych. Ważnym miejscem, w którym emisariusze grup kultowych odnajdują dogodne warunki dla swej działalności, jest sieć Internet, a więc różnego rodzaju społeczności gromadzące się na specjalnych forach internetowych, autorskie strony internetowe, specjalne portale, komunikatory itp. Problem destrukcyjnych ideologii rozbijających rodziny zawiera w sobie również aktywność grup, które nakładają na swoich adeptów nierzadko sprzeczne z zasadami bezpieczeństwa medycznego zasady codziennego funkcjonowania. Separacja od najbliższego otoczenia, snucie katastroficznych wizji końca świata to kolejne aspekty ich kontrowersyjnego funkcjonowania. Objęcie troską dzieci, młodzieży i ich rodzin wymaga dobrej diagnozy obecnego stanu rzeczy, a także przygotowania odpowiednich profilaktycznych i terapeutycznych programów w zakresie przeciwdziałania manipulacjom ze strony kontrowersyjnych grup kultowych, sekt i pokrewnych im grup i ruchów ideologicznych.

Czas pandemii jako sytuacja zmiany i kryzysu

Okres pandemii wywołanej rozprzestrzenianiem się pandemii COVID-19 to niekwestionowane wyzwanie dla całego społeczeństwa, zarówno osób dorosłych, jak i najmłodszych (Drozdowski i in., 2020; Skrabacz, 2021). Szybkie rozprzestrzenianie się wirusa SARS-CoV-2 wywołującego chorobę COVID-19 spowodowało, że Światowa Organizacja Zdrowia 11 marca 2020 roku nadała epidemii status pandemii. To z kolei wywołało lawinę zmian w funkcjonowaniu społeczeństwa na całym świecie. W Polsce pierwszy potwierdzony laboratoryjnie przypadek zachorowania na COVID-19 odnotowano 4 marca 2020 roku. W drugiej połowie marca ogłoszono natomiast stan epidemii w całym kraju (Rozporządzenie Ministra Zdrowia, 2020). Jak zauważa M. Iwińska (2020, s. 135) miało to „wpływ na wykonywanie codziennych obowiązków, pracę oraz organizację czasu i aktywność społeczeństwa. Zmiany objęły także edukację dzieci, młodzieży i dorosłych. Wprowadzono wiele ograniczeń”.

Wielu autorów podejmujących temat zmian społecznych wynikających z rozprzestrzeniania się COVID-19 wskazuje, że przebieg i charakter zmian indywidualnych i społecznych wywołanych wirusem posiada charakter złożony, co powoduje, że „bez wsparcia i pomocy innych trudno o przywrócenie stanu sprzed pandemii” (Łukasik i in., 2020, s. 32).

Czas pandemii stał się dla wielu czasem kryzysu, który wymusił dokonanie licznych życiowych korekt i zmian. W związku z tym obserwujemy swoistą dezorganizację życia codziennego w wymiarze społecznym, jak i osobistym. Analizując stan społeczeństwa w okresie pandemii, należy wskazać, że COVID-19 wzbudza powszechny lęk i liczne obawy „przed zdrowotnymi, ekonomicznymi i społecznymi skutkami na całym świecie” (Długosz, 2021, s. 9). Długotrwała deprywacja potrzeb dnia codziennego w okresie pandemii nasila przede wszystkim frustrację i zniechęcenie, wyzwała agresję i nieprzewidywalne aspołeczne zachowania. Uaktywniają się rodzinne konflikty, a istniejące dysfunkcje obejmują kolejne obszary życia rodzinnego (Singh i in., 2020).

Niezależnie od licznych zróżnicowanych potrzeb społecznych i problemów już rozpoznanych pojawiają się nowe, a te, które już w jakiś sposób są znane, wciąż ewoluują i przybierają niespotykane wcześniej formy, na które trzeba reagować w inny niż do tej pory sposób, dostosowany do obecnej sytuacji pandemicznej. Jednym z takich obszarów jest działanie nowych ruchów religijnych i sekt, które w sposób dla siebie zoptymalizowany dopasowały funkcjonowanie do warunków pandemii. Włączenie tematyki kontrowersyjnych grup kultowych

i sekt w obszar zainteresowania pracy socjalnej i wszelkiej działalności wychowawczej, opiekuńczej i pedagogicznej ma swój głęboki sens i znaczenie. Problem sekt jest ważny, gdyż dotyczy dobrostanu funkcjonowania dzieci, młodzieży i ich rodzin, a wszelka praca socjalna, wychowawcza i pedagogiczna jest właśnie na ten stan ukierunkowana.

Literatura poświęcona działalności grup kultowych wskazuje na szeroki wachlarz możliwości oddziaływania tych grup na młodzież i ich rodziny. Należy zauważyć, że wywołane przez COVID-19 zmiany społeczne mogą sprzyjać agitacji sekt i nowych ruchów religijnych. Wstępne badania i oceny sytuacji społecznej okresu pandemii wskazują na wzrost lęku społecznego, wzrost poczucia samotności związanej z izolacją społeczną, jak i na możliwość rekonstrukcji i redefinicji preferowanych wartości i poglądów, również w odniesieniu do religijnych praktyk czy identyfikacji grupowej w wymiarze rodzinnym, sąsiedzkim i społecznym (Jiao i in., 2020; Singh i in., 2020; Skrabacz, 2021). Z psychologicznego i pedagogicznego punktu widzenia czas pandemii nazwać można czasem licznych kryzysów osobistych i społecznych, których rozwiązanie wymaga nakładu energii i zaangażowania, ale również, które nie zawsze są możliwe do rozwiązania, często są pozostawione samym sobie bądź są rozwiązywane źle lub niestety bagatelizowane.

Młodzież w szczególnym okresie pandemii a jej potrzeby społeczne i religijne w świetle badań własnych

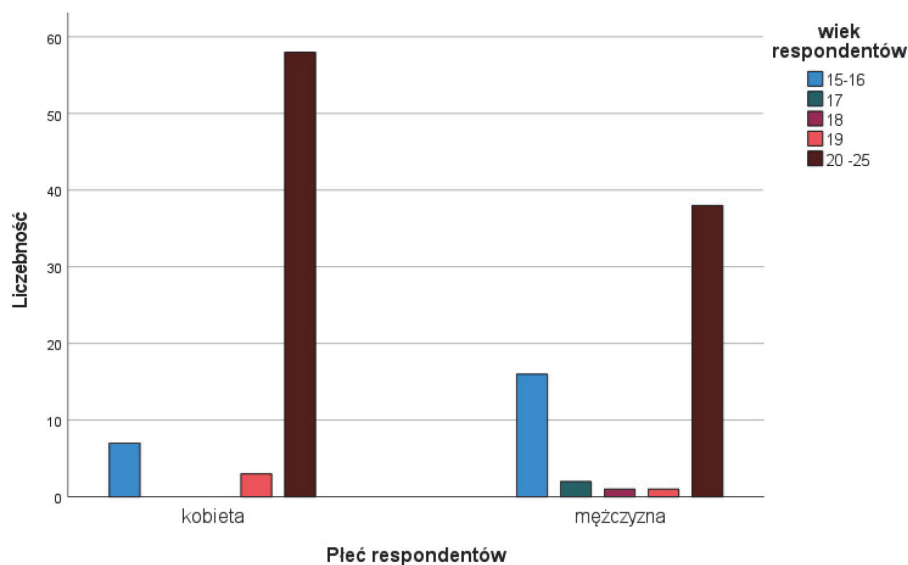
W szerokiej wielowątkowej debacie społecznej wskazuje się na szczególną sytuację dzieci i młodzieży w okresie pandemii COVID-19. Pojawiające się wstępne badania socjologiczne i psychologiczne stawiają sobie za cel poznanie psychologicznych i społecznych następstw pandemii w kontekście codziennego funkcjonowania dzieci i młodzieży i ich rodzin (Oosterhoff i in., 2020; Jiao i in., 2020). Aby się dowiedzieć, jak przedstawiają się polskie realia, przeprowadzono badanie wśród młodzieży celem poznania ich codziennej sytuacji egzystencjalnej w okresie pandemii COVID-19 ze szczególnym uwzględnieniem wymiaru potrzeb relacji społecznych, religijnych i duchowych. Pytania kwestionariuszowe objęły podstawowe przejawy ich codziennej aktywności społecznej, a więc środowiska domowego, szkolnego i rówieśniczego. Pytano również o ich doświadczenia związane z praktykami religijnymi, a także odczuwalnymi zmianami w zakresie możliwości realizowania siebie w aspekcie rozwoju osobistego.

Część z pytań odnosiła się do faktycznego wsparcia uzyskanego ze strony rówieśników czy też osób dorosłych w trudnych sytuacjach czasu pandemii lub jego braku. Wreszcie pytano o realny możliwy kontakt z kontrowersyjnymi grupami kultowymi, jak i ewentualną reakcję na ich propagandę. Zestawienie wieku i płci badanych osób przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Płeć i wiek respondentów

Płeć vs wiek respondentów								
			wiek					Ogółem
			15–16	17	18	19	20–25	
Płeć	kobieta	liczebność	7	0	0	3	58	68
		w proc.	10,3	0,0	0,0	4,4	85,3	100,0
	mężczyzna	liczebność	16	2	1	1	38	58
		w proc.	27,6	3,4	1,7	1,7	65,5	100,0
Ogółem		liczebność	23	2	1	4	96	126
		w proc.	18,3	1,6	0,8	3,2	76,2	100,0

Wykres 1. Graficzne przedstawienie zależności: płeć – wiek respondentów

Badaniami objęto grupę 126 osób. Mężczyźni stanowili 46% (58 osób), natomiast kobiety – 54% (68 osób). Większość badanych – 76% – stanowiły osoby mieszkające się w przedziale wiekowym 20–25 lat, a pozostali respondenci mieli od 15 do 19 lat. Zależności między płcią a wiekiem graficznie przedstawia wykres 1.

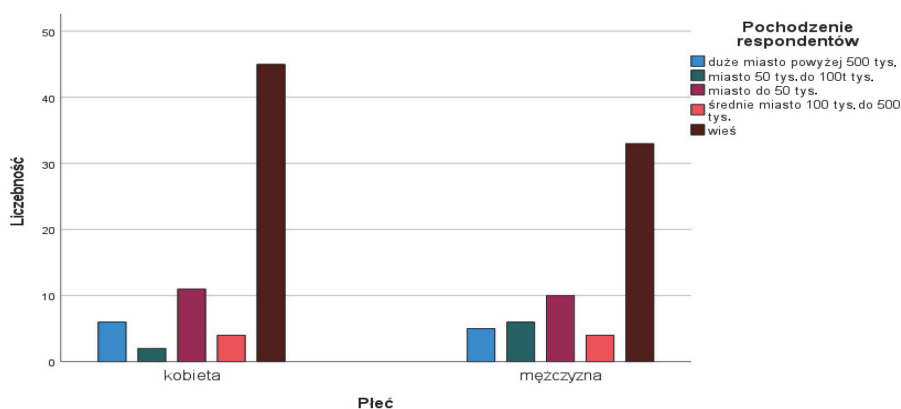
Pochodzenie wiejskie zadeklarowało 78 osób (61,9%), 21 badanych pochodziło z miasta do 50 tys. mieszkańców, natomiast pozostali – z większych miast powyżej 50 tys. (zob. tabela 2).

Tabela 2. Płeć i pochodzenie respondentów

			Pochodzenie					Ogółem
			miasto				wieś	
			> 500 tys.	100–500 tys.	50–100 tys.	do 50 tys.		
Płeć	kobieta	liczebność	6	4	2	11	45	68
		w proc.	8,8	5,9	2,9	16,2	66,2	100,0
	mężczyzna	liczebność	5	4	6	10	33	58
		w proc.	8,6	6,9	10,3	17,2	56,9	100,0
Ogółem		liczebność	11	8	8	21	78	126
		w proc.	8,7	6,3	6,3	16,7	61,9	100,0

Zależności między płcią a pochodzeniem graficznie przedstawia wykres 2.

Wykres 2. Graficzne przedstawienie zależności: płeć – pochodzenie respondentów

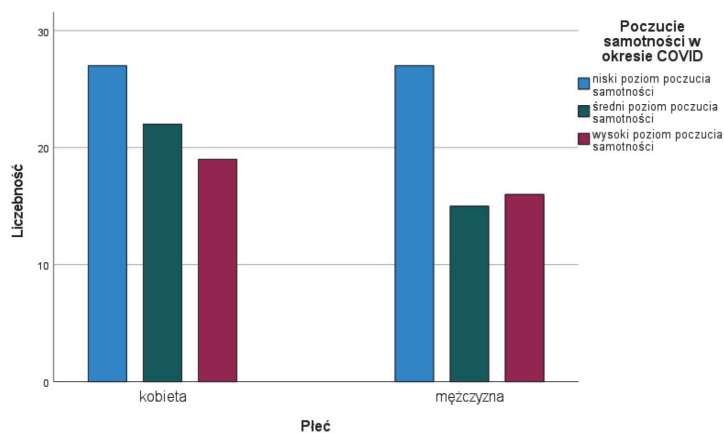
Analiza pytania dotyczącego poczucia samotności w okresie pandemii COVID-19 wskazuje na duże zróżnicowanie odczuć badanych. Respondenci zostali poproszeni o to, by określili poczucie samotności na 7-stopniowej skali, gdzie 0 oznaczało, że nie czuli się samotni, a 7 – że samotność odczuwali silnie. Nie odnotowano szczególnego natężenia którejs z odpowiedzi (zob. tabela 3). Sytuacja ta skłania do ostrożności w konstruowaniu jednoznacznych twierdzeń o występowaniu u badanych poczucia silnej samotności w okresie izolacji.

Tabela 3. Płeć a poczucie samotności w czasie pandemii COVID-19

Poczucie samotności w okresie COVID						
			poziom poczucia samotności			Ogółem
			niski	średni	wysoki	
Płeć	kobieta	liczebność	27	22	19	68
		w proc.	39,7	32,4	27,9	100,0
	mężczyzna	liczebność	27	15	16	58
		w proc.	46,6	25,9	27,6	100,0
Ogółem		liczebność	54	37	35	126
		w proc.	42,9	29,4	27,8	100,0

Zależności między płcią a poczuciem samotności graficznie przedstawia wykres 3.

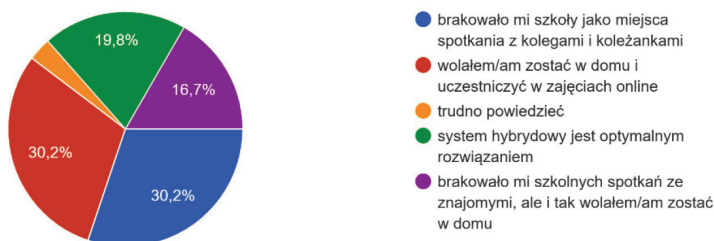
Wykres 3. Graficzne przedstawienie poczucia samotności w okresie pandemii COVID-19

Kolejne pytanie dotyczyło preferencji związanych z sytuacją zamknięcia szkoły/uczelni. Rozkład odpowiedzi potwierdził zróżnicowane podejście badanych do kwestii przymusowego pozostania w domu i zdalnej nauki, co z pewnością odzwierciedla odmienne potrzeby. Warto zauważyć, że najliczniejsze równoliczne grupy utworzyły osoby wskazujące na doświadczenie braku możliwości uczęszczania do szkoły i spotkania się z kolegami i koleżankami (38 osób – 30,2%), jak i osoby, które wołały zostać w domu i uczestniczyć w zajęciach za pośrednictwem Internetu, czyli w systemie online. Blisko 20% osób wybrało system hybrydowy. 21 osób (16,7%) wskazało preferencję pozostania w domu pomimo braku spotkań z rówieśnikami w klasie szkolnej.

Wykres 4. Preferencje dotyczące zamknięcia placówek edukacyjnych w okresie COVID-19

1. Podczas pandemii Covid-19 gdy zamknięto szkołę/uczelnię:
126 odpowiedzi

W ramach następnego pytania testowano sytuację rodzinną młodzieży. Co ciekawe, na zdecydowane pogorszenie się relacji rodzinnych wskazało 17 osób, zaś na lekkie pogorszenie – 13, co wspólnie świadczy o tym, że pogorszenie relacji rodzinnych w okresie pandemii odczuło blisko 24% badanych. Brak zmian w relacjach zadeklarowało 59 osób, natomiast polepszenie w lekkim stopniu – 31 (24,6%). Najmniej liczna grupa badanych – 6 osób, co stanowi niespełna 5% – odczuła zdecydowane polepszenie relacji rodzinnych w okresie pandemii (zob. wykres 5).

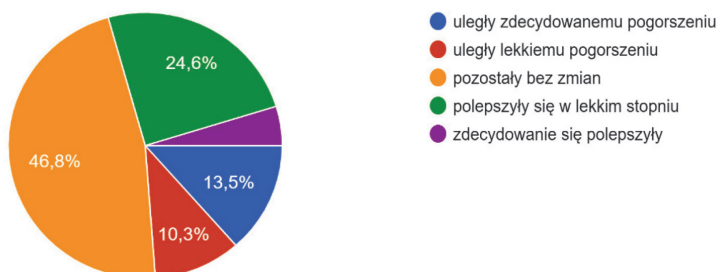
W kolejnym pytaniu badano częstotliwość występowania podczas pandemii COVID-19 różnych stanów afektywnych. Rozkład wskazań potwierdza zróżnicowany charakter doświadczanych emocji respondentów. Złość z powodu ograniczeń wskazało 40 osób (31,7% badanych), co stanowi najliczniejszą grupę wskazań. Kolejno deklarowano lęk i zaniepokojenie w odniesieniu do nadchodzącej przyszłości – 26,2% – oraz samotność i odizolowanie – 19% (24 osoby). Spośród

ankietowanych 29 osób, czyli 23%, wybrało odpowiedź: „nie doświadczyłem/doświadczyłam żadnych szczególnych emocji” (zob. wykres 6).

Wykres 5. Relacje rodzinne w okresie COVID-19

2. Podczas pandemii Covid-19 moje relacje rodzinne:

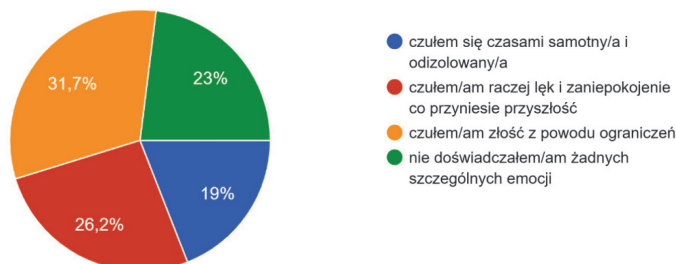
126 odpowiedzi

Wykres 6. Stany afektywne w okresie COVID-19

3. Podczas pandemii Covid-19 (wybierz najbardziej pasującą odpowiedź):

126 odpowiedzi

Badania młodzieży w sytuacji pandemii COVID-19 wskazują na niejednorodność grupy badawczej. Izolacja narzucająca edukację zdalną okazuje się z jednej strony utrudniać kontakty społeczne i budzić negatywne emocje, z drugiej – stała się dla części badanych optymalną formą edukacji. Hybrydowość wydaje się akceptowalną formą pośrednią dla innej grupy badanych. Warty odnotowania jest rozkład wskazań dotyczący życia rodzinnego. Okazuje się, że największą liczebnie grupą są młodzi, którzy nie odczuli zmian relacji rodzinnych. W kontekście pytania dotyczącego emocji warto podkreślić zróżnicowany ich charakter.

Badania ujawniły również pewne zmiany w życiu religijnym młodzieży. Jeżeli chodzi o praktyki religijne, 53,2% zadeklarowało, że podczas pandemii nic się w nich nie zmieniło. Na obniżenie zaangażowania religijnego wskazało 30,2% badanych. Wzrost odnotowujemy u niespełna 10% badanych. Rozkład wskazań w zakresie zaangażowania religijnego pozwala stwierdzić, że pandemia COVID-19 miała wpływ na religijne zaangażowanie młodzieży. Niemniej 56,3% badanych deklaruje, że nie była zainteresowana poszukiwaniem alternatywnych form duchowości w okresie pandemii. Jeżeli chodzi o same sekty i styczność z nimi badanych, 18,3% przyznało się do kontaktu z materiałami propagandowymi mogącymi należeć do kontrowersyjnego ruchu religijnego.

Pracownik socjalny/pedagog/psycholog wobec zjawiska sekt

Ogólna świadomość działania w społeczeństwie destrukcyjnych kultów nie jest wysoka. Wynika to z faktu, że wiele współczesnych sekt ukrywa się przed społeczeństwem i rekrutuje w ukryciu nowych członków w swoje szeregi. Z doświadczenia autora wynika, że niewielu pracowników sektora pomocy społecznej, służby zdrowia, pedagogów czy psychologów posiada wystarczającą wiedzę na temat dynamiki sekt i zróżnicowanego podejścia potrzebnego do rozwiązania problemów społecznych, zdrowotnych, socjalnych czy terapeutycznych, które należałoby oferować osobom pozostającym w relacji do tego typu grup oraz je opuszczającym. Niewątpliwie niewystarczająca wiedza, jak i brak specjalistycznych w tym zakresie szkoleń, co więcej niewielkie doświadczenie pracy z osobami opuszczającymi kultury i ich rodzinami potęgują bezradność i podejmowanie przez pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów działań nieadekwatnych i niewystarczających. Zrozumienie trudności, z jakimi boryka się osoba opuszczająca grupę kultową oraz jej rodzina, wymaga kompetencji w zakresie psychologicznego, jak również społecznego funkcjonowania młodzieży w kontekście ich sytuacji rozwojowej, osobowej i sytuacyjnej.

Potrzeba edukacji w zakresie mechanizmów kontroli umysłu stosowanej przez kultury oraz znajomości konkretnych praktycznych rozwiązań w zakresie wsparcia osób pozostających pod wpływem sekty i ich rodzin należy do istotnych praktycznych wskazań w obszarze planowania i realizowania społecznej profilaktyki antysektowej (Ward, 2000).

Zgodnie z ustawą z 12 marca 2004 roku, jak zauważa Józef Młyński (2015, s. 171), pomoc społeczna jest „instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji

życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwość”. Oznacza to w pierwszej kolejności konieczność inicjowania i wspierania edukacji w zakresie rozpoznawania psychomanipulacji, a następnie edukację medialną, w tym zasad funkcjonowania nowoczesnych mediów, jak i psychologicznych uwarunkowań rozwoju dzieci i młodzieży. Wśród pierwszoplanowych zadań pracowników socjalnych, pedagogów i wychowawców odnośnie do przeciwdziałania negatywnym skutkom przebywania w orbicie zainteresowania i wpływowi grup psychomanipulacyjnych winny być wszelkie formy wsparcia dzieci i młodzieży w osiągnięciu dojrzałości osobowej i społecznych kompetencji „przez rozbudzanie ich aktywności samowychowawczej, pomoc w kształtowaniu poczucia własnej wartości, samokontroli i odpowiedzialności, umiejętności decydowania o sobie, a także w nawiązywaniu pozytywnych i pogłębionych kontaktów międzyludzkich” (Pogodzińska i Wójcik, 2009; Zubrzycka-Maciąg, 2007, s. 145).

Nie bez znaczenia dla dobrej profilaktyki są również wszelkie działania edukacyjne wspierające pracowników socjalnych i pedagogów w rozumieniu możliwych wewnętrznych dynamizmów rodzinnych, jak i społecznych i kulturowych zależności pomiędzy jednostką, jej środowiskiem rodzinnym a środowiskiem społecznym, w tym szkolnym, pracowniczym i sąsiedzkim.

Wszelkie oddziaływania prewencyjne w zakresie przeciwdziałania kontrowersyjnym sektom, jak i działania naprawcze wymagają współpracy przedstawicieli różnych zawodów pomocowych. Wszelka praktyka w tym zakresie zawiera w sobie współpracę psychologów, pedagogów czy wreszcie pracowników socjalnych, asystentów rodziny, kuratorów rodzinnych itp.

Praca z młodzieżą i rodzinami wymaga należytego zdiagnozowania realnych potrzeb, które z różnych racji nie mogą być samodzielnie zaspakajane przez system rodzinny. Warto pamiętać przy tym, że wszelka praca socjalna to swoisty model działania z deficytami człowieka. W swej tradycyjnej koncepcji dotyczy ona przede wszystkim „wsparcia jednostki, grupy, organizacji społeczności w celu przywrócenia wśród nich właściwego funkcjonowania w społeczeństwie” (Młyński, 2015, s. 179). Problem sekt to przykład możliwego zagrożenia rodziny ze strony grupy kultowej o charakterze podkulturowym i psychomanipulacyjnym.

Praca z ofiarami sekt i ich rodzinami wymaga zidentyfikowania, nazwania i przetwarzania charakterystycznych skryptów poznawczych z towarzyszącym im dysfunkcyjnym myśleniem (Gajewski 2021, 2009). Nie bez znaczenia są uruchomione w sytuacji stresu emocje, które to pogłębiają często bezradność

wobec manipulacji ze strony sekt. W tabeli 4 zostały wymienione najważniejsze/najczęściej spotykane myśli, emocje i przekonania o charakterze dysfunkcyjnym w kontekście problemu sekty (myśli mogą się pojawiać zarówno u adepta sekty, jak i jego najbliższych).

Tabela 4. Wskazania dla interwencji psychologicznej/terapeutycznej i pedagogicznej do pracy z osobami w sytuacji rozpoznania u nich dysfunkcyjnych myśli, emocji i zachowań w wyniku utraty bliskiej osoby na rzecz kontrowersyjnego kultu/sekty

	Najczęstsze negatywne i dysfunkcyjne myśli, emocje i przekonania	Wskazania dla interwencji psychologicznej i pedagogicznej
1	Poczucie zagubienia i dezorientacji: – „nie wiem, co robić”, – „wszystko dzieje się tak szybko”, – „nie wiem, od czego zacząć” itp.	Warto wzmacniać u takich osób ich kompetencje osobiste. W tej sytuacji przydatne będzie wszelkie działanie na rzecz ich uspokojenia i skierowania uwagi na możliwe rozwiązania. Ważne będzie wspólne zaplanowanie działań i zachęcenie do niepozostawiania samemu z problemem.
2	Poczucie winy: – „co zrobiłem źle?”, – „to wszystko moja wina!”, – „gdybym był uważny, tobym mógł jakoś zapobiec tej całej sytuacji” itp.	Wskazane będzie w tej sytuacji wsparcie w zakresie uświadomienia osobie, że w trudnej sytuacji najważniejsze jest znalezienie konstruktywnej ścieżki rozwiązania trudnej sytuacji i skoncentrowanie się na możliwościach i rozwiązaniu, a nie autodevaluacyjnych ocenach, które hamują proces decyzyjny.
3	Wstyd przed samym sobą i przed innymi: – „jak wytłumaczę tę sytuację rodzinie?”, – „co pomyślą znajomi i sąsiedzi?”, – „co powiem, jak spotkam NN” itp.	Korzystne będzie, aby wytłumaczyć, że wstyd i zakłopotanie są naturalnymi emocjami, którym nie warto ulegać. Wstyd niepotrzebnie paraliżuje, dlatego warto dodawać odwagi i wspierać pozytywne myślenie.
4	Poczucie lęku i strach: – „a co, jeśli nie możemy go/jej wyciągnąć z tej grupy?”, – „może już nigdy do nas nie wróci?”, – „a co będzie, jak zaczną sprowadzać do domu jakieś podejrzane osoby z sekty?” itp.	Cenne będzie wsparcie takich osób w porządkowaniu natłoku myśli i rozszerzeniu perspektywy oglądu sytuacji, w której się znaleźli. Samo odkrycie, że sytuacje lękowe paraliżują i generują dysfunkcyjne myślenie, może mieć charakter uwalniający.
5	Oskarżanie innych: – „to wszystko twoja wina”, – „gdybyś uważał, tobyś nie wpadł”, – „zrobiłeś nam problem” itp.	W tej sytuacji warto pracować nad przeżywaną agresją i innymi negatywnymi emocjami. Wskazane będzie kierowanie uwagi na konstruktywne rozwiązania bez zbędnego obciążenia emocjonalnego, które utrudnia komunikację.

6	Poczucie niesprawiedliwości i skrzywdzenia: – „co zrobiłem nie tak, że mnie to spotkało?”, – „inni nie dbają o siebie i nie wpadają w kłopoty” itp., – „to niesprawiedliwe, dlaczego ja, dlaczego to spotkało moją rodzinę?” itp.	W takiej sytuacji warto wytłumaczyć, że sytuacje życiowe, które nas spotykają, nie są „za karę” ani „w nagrodę” i wszelkie porównywanie się z innymi nie prowadzi do konstruktywnych rozwiązań.
7	Poczucie obciążenia i przytłoczenia: – „po prostu nie wiem, co z tym wszystkim zrobić”, – „za dużo tego wszystkiego”, – „jestem zmęczony i nie mam dobrego pomysłu, jak z tego wybrnąć” itp.	W tej sytuacji warto pracować nad cierpliwością i motywacją. Intensywne poszukiwanie rozwiązania trudnej sytuacji może skutkować „wypaleniem” i zniechęceniem. Korzystne będzie wskazanie, jak ważna jest troska o własną psychikę, zarządzanie emocjami, jak i odpoczynek i ogólna troska o zdrowie.
8	Bezradność i poczucie niekompetencji: – „nic nie mogę na to poradzić”, – „próbowałem, ale nie wyszło”, – „nie znam się na psychice ludzkiej”, – „nie wiem, co robić, żeby czegoś nie zepsuć” itp.	Warto uzmysłowić w tej sytuacji osobie czującej swoistą bezsilność, że nie ma potrzeby, aby być w tej sytuacji ekspertem, ale ważne, żeby w miarę swoich możliwości zaangażować się w konstruktywne rozwiązanie przy udziale osób, które uważa się za kompetentne. Z biegiem czasu potrzebne kompetencje same przyjdą i staną się naturalną składową działań najbliższych zaangażowanych.
9	Poczucie odrzucenia i zranienia: – „jak on/ona mógł/mogła mi to zrobić?”, – „tyle lat wychowania, opieki a on/ona mi to robi”, – „to bardzo bolesne odejść do obcych” itp.	Poczucie porzucenia przez osobę bliską może być dotkliwie, dlatego ważne, aby – o ile to możliwe – rozdzielać negatywne oceniające myśli od faktów. Zerwanie relacji pomiędzy bliskimi w sposób naturalny budzi różne negatywne emocje, którymi nie jest łatwo zarządzać w samotności. Warto pracować nad świadomością tego, że zerwane relacje można z czasem odbudować.
10	Poczucie osamotnienia: – „naprawdę tęsknię za nią/za nim”, – „samotność mnie dobija”, – „nie poradzę sobie sam”, – „wciąż o nim myślę i jak uzmysławiam sobie, że go nie ma, tracę sens życia” itp.	Warto różnicować charakter przeżywanej samotności celem dostosowania oddziaływań pomocowych. Stworzenie warunków podtrzymania pozytywnych relacji z bliskimi i społecznego zaangażowania może w tej sytuacji być również pomocne.
11	Poczucie, że życie straciło sens: „naprawdę teraz już nie ma po co żyć!”, „wszystko co miało sens, stracone”, „przegrałem życie, nie udało się” itp.	Wsparcie osoby w sytuacji kryzysu związania się bliskiej osoby z sektą może budzić wiele negatywnych emocji, myśli i zachowań. W poczuciu przeżycia ważnej porażki życie wielu osób ulega niekiedy zakwestionowaniu i przewartościowaniu. W tej sytuacji warto wspierać myślenie w kategoriach otwartych możliwości z dala od definitywnych rozstrzygnięć.

Źródło: opracowanie własne.

Warto zaznaczyć, że przedstawione myśli pojawiają się u adeptów sekt i ich bliskich w różnych konstelacjach i różnym nasileniu. Ewentualna praca z ofiarami sekt realizowana przez pracowników służb społecznych wymaga szeroko rozumianych kompetencji zgodnych z wykonywanym zawodem. Uwzględnienie systemu rodzinnego, możliwych czynników wsparcia społecznego to absolutne minimum w tym obszarze działań. Warto wskazać na ważność współpracy specjalistów i pracy w interdyscyplinarnych zespołach, wspierających efektywność oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych.

Podsumowanie i wnioski

Poczucie niepewności, zagubienie, a przede wszystkim lęk społeczny potęgują u wielu osób lękową recepcję codziennych informacji o licznych zachorowaniach i zgonach wywołanych przez COVID-19. Pojawiające się w związku z tą sytuacją zróżnicowane obostrzenia wzmagają i utrzymują społeczną dezorientację oraz niepożądane napięcia społeczne. Zamknięcie instytucji edukacyjnych, kulturowych i rozrywkowych niewątpliwie znalazło swoje odzwierciedlenie w codziennym sposobie funkcjonowania dzieci i młodzieży. Zmiana układu relacji rodzinnych i koleżeńskich również wpłynęła na osobiste i społeczne formy ich funkcjonowania. Szczególnie trudnym doświadczeniem czasu pandemii „stała się przymusowa izolacja społeczna, zamknięcie szkół, instytucji edukacyjnych, kultury, placówek medycznych, większości zakładów pracy, instytucji administracji rządowej i samorządowej” (Łukasik i in., 2020, s. 33).

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu badania wskazują na niejednoznaczną recepcję sytuacji pandemii COVID-19 i wskazują, że pomimo pojawienia się nowych barier komunikacyjnych i relacyjnych młodzieży doszło do zróżnicowanej zmiany codziennej ich aktywności w wymiarze psychicznym, emocjonalnym i społecznym.

Izolacja społeczna okresu pandemii to również szczególny czas redefiniowania duchowych wartości, przekonań egzystencjalnych i praktyk duchowych, a także ograniczenie dotychczasowego sposobu ich realizacji. Słusznie zauważa K. Jagielska (2020, s. 95), że szybkie rozprzestrzenianie się wirusa doprowadziło do sytuacji, w której „w jednej chwili trzeba było przewartościować swoje życie” i nie dotyczy to tylko osób młodych, ale również dorosłych i starszych (Pikuła, 2015).

Współczesne nowe ruchy religijne i sekty umiejętnie zagospodarowują pustą przestrzeń, traktując ją jako doskonałe miejsce dla propagacji swoich idei

i pozyskiwania nowych adeptów. To właśnie w tej przestrzeni dochodzi w wielu przypadkach do pierwszego kontaktu młodzieży z sektami i kontrowersyjnymi grupami psychomanipulacyjnymi. Niewątpliwie w okresie ograniczenia swobody korzystania z dotychczasowych miejsc kultu i religijnej edukacji młodzież stara się znaleźć możliwości realizowania swoich potrzeb w tym zakresie w świecie pełnym izolacji i nie zawsze do końca racjonalnych i zrozumiałych obostrzeń. Poszukiwania sensu życia, nowych ścieżek rozwoju niestety nie zawsze są prowadzone bezpiecznie i odpowiedzialnie. Znaczna część ludzi młodych ostatecznie nie jest w ogóle zainteresowana duchowością i praktykowaniem jakiejkolwiek religii, co więcej deklaruje dystans wobec religii zinstytucjonalizowanej.

Uwzględniając wieloaspektowy kontekst potrzeb natury społecznej i psychologicznej młodzieży, wymuszonej społecznej izolacji, a także konieczności dostosowania się do represyjnych wytycznych instytucji odpowiedzialnych za zdrowie i ład społeczny, do najważniejszych wyzwań związanych z reagowaniem na działanie sekt należy adekwatny sposób rozpoznawania faktycznych zagrożeń z nimi związanych. Istotne jest także wdrożenie odpowiednich procedur terapeutycznych uwzględniających samą młodzież, jak i najbliższe otoczenie. Wypełnienie tych zadań będzie możliwe pod warunkiem, że zostanie dostrzeżona ważna potrzeba edukacji pracowników służb społecznych i pedagogów w zakresie specyfiki funkcjonowania sekt i pokrewnych im grup ideologicznych oraz podjęte adekwatne czynności wspierające młodzież wraz z ich rodzinami.

Streszczenie: Problem sekt i kontrowersyjnych grup kultowych w czasie propagacji pandemii COVID-19 może być uznany za ważny przedmiot do analiz i refleksji. Liczne zmiany społeczne okresu pandemii wymusiły na dzieciach i młodzieży oraz ich rodzinach nowe sposoby codziennego funkcjonowania. Zauważa się, że sytuacja rozpowszechnienia pandemii COVID-19 stworzyła szczególną przestrzeń dla aktywności sekt i grup im pokrewnych. W związku z powyższym artykuł obok rozważań o charakterze teoretyczno-analitycznym prezentuje wyniki badań przeprowadzonych w okresie pandemii COVID-19 na grupie młodzieży. Objęto nimi 126 osób, zarówno chłopców, jak i dziewczyn. Wyniki wskazują na zależność poczucia samotności od płci, a także określają uwarunkowania poczucia przynależności społecznej. W badaniu pytano o opinię na temat przymusowej izolacji, w tym zamknięcie placówek edukacyjnych. Podjęto również temat relacji rodzinnych i przeżywanych emocji. Uzyskane dane mogą posłużyć do analiz potrzeb dzieci i młodzieży w okresie izolacji i rozpowszechniania się w tym okresie grup kultowych.

Artykuł kończą konkretne wnioski i wskazania dla pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów. Zauważono potrzebę objęcia specjalną uwagą zarówno dzieci, młodzież, jak i ich rodziny. Podkreślono znaczenie i potrzebę prawidłowej diagnozy obecnego stanu rzeczy, przygotowanie dobrych profilaktycznych i terapeutycznych programów w zakresie przeciwdziałania manipulacji ze strony kontrowersyjnych grup kultowych, sekt i pokrewnych im grup i ruchów ideologicznych. W artykule przedstawiono wskazania dla interwencji psychologicznej/ terapeutycznej i pedagogicznej do pracy z osobami w sytuacji rozpoznania u nich dysfunkcyjnych myśli, emocji i zachowań w wyniku utraty bliskiej osoby na rzecz kontrowersyjnego kultu/sekty.

Słowa kluczowe: młodzież, sekty, grupy kultowe, COVID-19, pracownik socjalny, pedagog, psycholog, pedagogika

Abstract: The problem of sects and controversial ideological groups during the propagation of the COVID-19 pandemic can be recognized as an important subject for analysis and reflection. Numerous social changes during COVID-19 forced children and adolescents and their families to take up a new way of everyday functioning. The spread of COVID-19 has created a special space for the activity of sects and groups related to them. Apart from theoretical and analytical considerations, the article presents the results of research carried out on a group of young people. 126 people, both boys and girls, were included in the study. This research shows differences in the perceived loneliness of adolescents during the pandemic time. It also points to the differentiating role of gender and origin of the respondents in experiencing by them the time of social isolation. The survey asked about their opinion on forced isolation, including the closure of educational institutions. They were also asked about family relationships and the emotions they experienced. The data obtained from the questionnaire may help to better understand the needs of young people and include them in preventive programs directed against cult groups and sects.

The article summarizes specific conclusions and recommendations for the work of social workers, educators and psychologists. Finally, the article highlights the important need for special attention to be given to both children, adolescents and their families. It was also emphasized the importance of a good diagnosis of mental, emotional and social needs of adolescents and their families. Finally, it was indicated that it was necessary to prepare good preventive and therapeutic programs in the field of counteracting manipulation by controversial cult groups, sects and related ideological groups and movements.

Keywords: adolescent, sect, cult groups, COVID-19, social worker, educator, pedagogy

Bibliografia

- Babicki, M., Mastalerz-Migas, A. (2021). Występowanie zaburzeń lękowych wśród Polaków w dobie pandemii COVID-19, *Psychiatria Polska*, 55(3), 497–509, <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/126230>
- Clarke, P. (2006). *New religions in global perspective*. Routledge.
- Długosz, P. (2021). *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*. CeDeWu.
- Drozdowski, R., Frąckowiak, M., Krajewski, M., Kubacka, M., Modrzyk, A., Rogowski, Ł., Rura, P., Stamm, A. (2020). *Życie codzienne w czasach pandemii. Raport z pierwszego etapu badań*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Gajewski, M. (2009). *Sekty i nowe ruchy religijne*. Wydawnictwo Salwator.
- Gajewski, M. (2016). *Fałszywi nauczyciele. Sekty dzisiaj*. Wydawnictwo Monumen.
- Gajewski, M. (2021). Rekonstrukcja tożsamości osób przynależnych do kontrowersyjnych grup kultowych i sekt. W: K. Salamon, K. Kutek-Sładek i B. Karcz (red.), *Teoretyczno-empiryczne interpretacje tożsamości społecznej z uwzględnieniem perspektywyfamiliologii* (s. 199–217). Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe. <https://doi.org/10.15633/9788374389839.12>
- Iwińska, M. (2020). Wyzwania edukacyjne podczas pandemii w opinii studentów pracy socjalnej. W: N. G. Pikula, K. Jagielska i J. M. Łukasik (red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*, Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 13, s. 135–150. Wydawnictwo «scriptum».
- Jagielska, K. (2020). Edukacja zdalna w sytuacji pandemii w doświadczeniach uczniów szkół średnich. W: N. G. Pikula, K. Jagielska i J. M. Łukasik (red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*, Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych, Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 13 (s. 95–118). Wydawnictwo «scriptum».
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221, 264–266. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>
- Kaźmierczak, T. (2012). Pracownicy socjalni, kapitał ludzki, profesjonalna praktyka. W: M. Rymśa (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem* (s. 159–186). Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
- Łukasik, J. M., Jagielska, K., Mróz, A., Koperna, P. (2020). Młodzi nauczyciele o zdalnej edukacji w czasie COVID-19. W: N. G. Pikula, K. Jagielska i J. M. Łukasik (red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*, Biblioteka Instytutu Spraw Społecznych, Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, nr 13 (s. 31–56). Wydawnictwo «scriptum».
- Masek, C. M. (2017). Status prawny sekt destrukcyjnych oraz nowych ruchów religijnych działających na obszarze Polski. *Studia Prawnicze*, 209(1), 135–149. <https://doi.org/10.37232/sp.2017.1.6>

- Młyński, J. (2009). *Człowiek wobec pomocy... Zarys pracy socjalnej*. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Młyński, J. (2015). Zarządzanie pracownikiem socjalnym w pomocy społecznej. *Studia Socialia Cracoviensia*, 7(2), 169–183. <https://doi.org/10.15633/ssc.1614>
- Necel, R. (2021). Instytucje pomocy społecznej a pandemia COVID-19 w świetle badań pracowników socjalnych. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne/Labour and Social Security Journal*, 62(2), 13–23. <https://doi.org/10.33226/0032-6186.2021.2.2>
- Nowakowski, P. T. (2006). *Co każdy powinien wiedzieć o sektach. Materiały pomocnicze*. Dom Wydawniczy „Rafael”.
- Olubiński, A. (2007). Praca socjalno-opiekuńcza i pedagogika społeczna. W: E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki* (s. 254–268). Wydawnictwo PWN.
- Oosterhoff, B., Palmer, C. A., Wilson, J., Shook, N. (2020). Adolescents’ motivations to engage in social distancing during the COVID-19 pandemic: Associations with mental and social health. *Journal of Adolescent Health*, 67(2), 179–185. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.05.004>
- Pikuła, N. G. (2015). Znaczenie relacji społecznych w pokonywaniu samotności osób starszych. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 3, 39–46.
- Pogodzińska, R., Wójcik, D. (2009). Kontrakt socjalny w praktyce. *Praca Socjalna*, 4, 81–106.
- Romańczuk-Grącka, M. (2008). *Kryminologiczne aspekty sekt destrukcyjnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. z 2020 r. poz. 491).
- Sideris, E. (2021). Człowiek w sytuacji zagrożenia COVID-19. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 43(2), 35–51. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2021-2-002>
- Singh, S., Roy, D., Sinha, K., Parveen, S., Sharma, G., Joshi, G. (2020). Impact of COVID-19 and lockdown on mental health of children and adolescents: A narrative review with recommendations. *Psychiatry Research*, 293, artykuł 113429. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113429>
- Skrabacz, A. (2021). Wpływ pandemii koronawirusa na stan bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego Polaków. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 43(2), 17–33. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2021-2-001>
- Szatur-Jaworska, B. (1995). Teoretyczne podstawy pracy socjalnej. W: T. Pilch i I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna* (s. 106–122). Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szostak, M. (2001). *Sekty destrukcyjne. Studium metodologiczno-kryminalistyczne*. Zakamycze.
- Ustawa z dnia 14 maja 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie działań osłonowych w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2 (Dz.U. z 2020 r. poz. 875 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 374 ze zm.).

- Ward, D. (2000). „Where do I start?": Assessment and intervention with ex-cult members, *Australian Social Work*, 53(2), 37–42. <https://doi.org/10.1080/03124070008414147>
- Wołk, Z. (1997). Praca socjalna wyzwaniem dla humanisty i prakseologa, *Zeszyty Naukowe Lubuskie. Nauki Społeczne*.
- World Health Organization. (2019). *Coronavirus disease (COVID-19) pandemic*. Pobrane 30 marca 2021 z: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
- Zubrzycka-Maciąg, T. (2007). *Trening asertywności w kształceniu pedagogicznym*. Wydawnictwo UMCS.
- Zychowicz, I., Halista-Telus, E. (2021). Poczucie bezpieczeństwa i zaufania społecznego w obliczu pandemii. *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 43(2), 91–105. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2021-2-005>

Część II

Z praktyki pracy socjalnej i pomocy społecznej

Aleksandra Kowalczyk

ORCID: 0000-0002-2312-3236

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Maria Stępień

ORCID: 0000-0002-1595-8006

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wpływ pandemii COVID-19 na funkcjonowanie urzędów organów administracji publicznej

The impact of the COVID-19 pandemic on the functioning of public administration bodies

Stan epidemii wprowadzono w Polsce od 20 marca 2020 roku i trwał on do 16 maja 2022 roku. Epidemia COVID-19 wpłynęła praktycznie na wszystkie aspekty życia Polaków. Konieczne stało się również dostosowanie regulacji prawnych do nowej rzeczywistości. Ustawodawca zdecydował się na wiele nowych, nieznanych dotąd rozwiązań i instytucji. Jedną z największych zmian było wprowadzenie pracy zdalnej, również w urzędach administracji publicznej. Konieczność przestrzegania restrykcyjnych zasad sanitarnych, w tym przede wszystkim ograniczenie bezpośrednich kontaktów, niewątpliwie wpłynęła na funkcjonowanie urzędów oraz terminy rozpoznawania spraw. Ochrona zdrowia i bezpieczeństwo pracowników i petentów przy zachowaniu standardów obsługi interesantów w praktyce stanowiły bardzo duże wyzwanie. Problemатyczne okazało się również prawidłowe zastosowanie przepisów regulujących pracę zdalną z uwagi na ich duży stopień ogólności. Celem niniejszego

artykułu jest omówienie zmian w prawie, które wywarły największy wpływ na funkcjonowanie urzędów administracji publicznej. Szczegółowego omówienia wymaga przede wszystkim wdrożenie pracy zdalnej oraz wykorzystywanie cyfrowych usług publicznych w urzędach administracji publicznej.

Praca zdalna w ustawie covidowej

Jedną z największych zmian w związku z epidemią było wprowadzenie możliwości pracy zdalnej. Pierwotnie art. 3 ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.; dalej: ustawa covidowa) przewidywał, że w celu przeciwdziałania COVID-19 pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę poza miejscem jej stałego wykonywania (praca zdalna).

Szybko okazało się, że zarówno pracodawcy, jak i pracownicy mają problem z prawidłową interpretacją przepisu. Polskie prawo pracy nie definiuje bowiem „pracy zdalnej”. W momencie wprowadzenia stanu epidemii, Kodeks pracy dopuszczał jedynie telepracę. Dla jasności wyводу warto poświęcić nieco uwagi podstawowym zagadnieniom związanym ze świadczeniem telepracy. Zgodnie z art. 67⁵ § 1 Kodeksu pracy, praca może być wykonywana regularnie poza zakładem pracy, z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej w rozumieniu przepisów o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Telepracownikiem jest pracownik, który wykonuje pracę w warunkach telepracy i przekazuje pracodawcy wyniki pracy, w szczególności za pośrednictwem środków komunikacji elektronicznej (art. 67⁵ § 2 Kodeksu pracy). Zgodnie z art. 67⁶ § 1 i 4 Kodeksu pracy warunki stosowania telepracy przez pracodawcę określa się w porozumieniu zawieranym między pracodawcą i zakładową organizacją związkową, a w przypadku gdy u pracodawcy działa więcej niż jedna zakładowa organizacja związkowa – w porozumieniu między pracodawcą a tymi organizacjami. Jeżeli u danego pracodawcy nie działają zakładowe organizacje związkowe, warunki stosowania telepracy określa pracodawca w regulaminie po konsultacji z przedstawicielami pracowników wyłoniionymi w trybie przyjętym u danego pracodawcy. Kodeks pracy umożliwia również wykonywanie pracy w formie telepracy na wniosek pracownika złożony w postaci papierowej lub elektronicznej niezależnie od zawarcia porozumienia określającego warunki stosowania telepracy albo określenia tych warunków w regulaminie. Pracodawca w takim przypadku jest zobowiązany

udzielić odpowiedzi na wniosek o pracę w formie telepracy oraz poinformować o przyczynie odmowy uwzględnienia wniosku (art. 67⁶ § 6 Kodeksu pracy).

W związku z zatrudnieniem w formie telepracy pracodawca powinien dostarczyć telepracownikowi sprzęt niezbędny do wykonywania pracy w formie telepracy, ubezpieczyć sprzęt, pokryć koszty związane z instalacją, serwisem, eksploatacją i konserwacją sprzętu, jak również zapewnić telepracownikowi pomoc techniczną i niezbędne szkolenia w zakresie obsługi sprzętu, stosownie do regulacji zawartej w art. 67¹¹ § 1 Kodeksu pracy. Powyższe obowiązki pracodawcy mogą zostać zmodyfikowane na skutek zawarcia odrębnej umowy pomiędzy pracownikiem a pracodawcą. Zgodnie bowiem z art. 67¹¹ § 2 Kodeksu pracy, pracodawca i telepracownik mogą, w odrębnej umowie, określić w szczególności: 1) zakres ubezpieczenia i zasady wykorzystywania przez telepracownika sprzętu niezbędnego do wykonywania pracy w formie telepracy, stanowiącego własność telepracownika, spełniającego wymagania określone w rozdziale IV działu dziesiątego; 2) zasady porozumiewania się pracodawcy z telepracownikiem, w tym sposób potwierdzania obecności telepracownika na stanowisku pracy; 3) sposób i formę kontroli wykonywania pracy przez telepracownika.

Już na pierwszy rzut oka widać, że regulacja pracy zdalnej zawarta w ustawie covidowej jest nader ogólna, a co za tym idzie, trudna do zastosowania w praktyce. W porównaniu do regulacji telepracy pierwotne brzmienie przepisu nie uwzględniało m.in. obowiązków pracodawcy związanych z koniecznością zapewnienia odpowiednich narzędzi pracy, czy też uprawnienia do kontroli czynności wykonywanych przez pracownika w trakcie świadczenia pracy zdalnej.

W związku z powyższym ustawodawca zdecydował się rozszerzyć regulację i znowelizować art. 3 ustawy covidowej. Do omawianego przepisu dodano ustępy od 1 do 8 na podstawie ustawy z dnia 19 czerwca 2020 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 1086 ze zm.; t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2141), zwanej potocznie „Tarczą 4.0”.

Ustawodawca znowelizował również sam przepis art. 3 ust. 1 ustawy covidowej w następujący sposób: w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19, oraz w okresie 3 miesięcy po ich odwołaniu, w celu przeciwdziałania COVID-19 pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem jej stałego wykonywania (praca zdalna).

Zgodnie z ustawą poprzez pracę zdalną należy rozumieć pracę wykonywaną na polecenie pracodawcy określoną w umowie o pracę poza miejscem jej stałego wykonywania przez czas oznaczony. Istotne jest, że wszystkie wymienione elementy muszą być spełnione łącznie (Szmid, 2020). Powyższy zapis

wyraźnie akcentuje, że wykonywanie pracy zdalnej wiąże się z przeciwdziałaniem COVID-19. W związku z powyższym jedynym dopuszczalnym celem polecenia pracownikowi pracy zdalnej jest przeciwdziałanie COVID-19. Jeśli zatem pracownik otrzymał polecenie pracy poza siedzibą pracodawcy w związku z innym zdarzeniem niż epidemia (np. za zgodą pracodawcy w związku z wnioskiem samego pracownika, który preferuje pracę w innym miejscu niż siedziba pracodawcy, przejściowymi problemami lokalowymi pracodawcy itd.), powinien być traktowany w świetle przepisów Kodeksu pracy jako telepracownik (Szmid, 2020). Tym samym istotne jest, aby w poleceniu pracy zdalnej zawrzeć uzasadnienie, że ma ono związek z pandemią COVID-19.

Z punktu widzenia pracowników bardzo ważna regulacja znajduje się w art. 3 ust. 3 i 4 ustawy covidowej. Zgodnie z art. 3 ust. 3 tej ustawy wykonywanie pracy zdalnej może zostać polecone, jeżeli pracownik ma umiejętności i możliwości techniczne oraz lokalowe do wykonywania takiej pracy i pozwala na to rodzaj pracy. W szczególności praca zdalna może być wykonywana przy wykorzystaniu środków bezpośredniego porozumiewania się na odległość lub dotyczyć wykonywania części wytwórczych lub usług materialnych. Ustawodawca doprecyzował zatem, że pracownik może świadczyć pracę w formie zdalnej tylko wtedy, kiedy posiada umiejętności, możliwości techniczne i lokalowe oraz oczywiście pozwala na to charakter pracy. Z kolei pracodawca powinien zapewnić narzędzia i materiały potrzebne do wykonywania pracy zdalnej oraz obsługę logistyczną pracy zdalnej. Pracodawca, polecając pracę zdalną, powinien zatem zapewnić te niezbędne narzędzia pracy, którymi pracownik posługuje się, świadcząc pracę w siedzibie pracodawcy, np. komputer wraz z odpowiednim oprogramowaniem, telefon, drukarkę, skaner.

Ustawodawca nie sprecyzował, w jakiej formie należy polecić pracownikowi pracę zdalną, ale nie budzi żadnych wątpliwości, że dla celów dowodowych powinno to nastąpić na piśmie. Pracodawca może samodzielnie zdecydować o poleceniu pracownikowi pracy zdalnej. Dlatego też pojawia się pytanie, czy pracownik może odmówić pracy zdalnej, a jeśli tak, to w jakich przypadkach.

Należy wskazać, że zgodnie z art. 100 § 1 Kodeksu pracy pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie i starannie oraz stosować się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę. W związku z powyższym pracownik ma prawo odmówić wykonania polecenia tylko wtedy, kiedy polecenie to byłoby niezgodne z przepisami prawa pracy lub samą umową o pracę. Pracownik nie ma zatem obowiązku wykonania polecenia pracy w formie zdalnej, innej niż wskazana w umowie o pracę

oraz poleconej na czas nieokreślony. Taki wniosek wynika wprost z definicji pracy zdalnej. Ponadto polecenie pracy w formie zdalnej pracownikowi, który nie ma umiejętności i możliwości technicznych oraz lokalowych do wykonywania takiej pracy, będzie sprzeczne z przepisami prawa pracy, tj. z art. 3 ustawy covidowej. Pracownik, który nie zastosuje się do polecenia, może jednak zostać ukarany w sposób, który przewidują przepisy Kodeksu pracy. Zgodnie z art. 108 § 1 i 2 Kodeksu pracy pracodawca może w razie nieprzestrzegania przez pracownika ustalonej organizacji i porządku w procesie pracy, przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy, przepisów przeciwpożarowych, a także przyjętego sposobu potwierdzania przybycia i obecności w pracy oraz usprawiedliwiania nieobecności w pracy, zastosować karę upomnienia lub karę nagany. W uzasadnionych przypadkach odmowa wykonania polecenia może być również przyczyną wypowiedzenia stosunku pracy (Szmid, 2020).

Oczywiście również sam rodzaj pracy może nie pozwalać na polecenie pracy zdalnej. W urzędach administracji publicznej trudno jest co do zasady powierzyć pracę zdalną osobom zatrudnionych na stanowiskach pomocniczych i obsługi (np. konserwatorom), czy też pracownikom urzędu stanu cywilnego z uwagi na trudność w sporządzeniu aktów stanu cywilnego w warunkach zdalnych.

Bardzo ważną zmianą było również to, iż na polecenie pracodawcy pracownik wykonujący pracę zdalną ma obowiązek prowadzić ewidencję wykonanych czynności, uwzględniającą w szczególności opis tych czynności, a także datę oraz czas ich wykonania. Pracownik powinien sporządzać tę ewidencję w formie i z częstotliwością określoną w poleceniu pracy zdalnej. Prowadzenie ewidencji jest fakultatywnym sposobem kontroli pracownika i tego, jakie czynności wykonuje poza siedzibą pracodawcy. Są to istotne kwestie praktyczne, które mogą wpłynąć na ocenę pracy, przyznanie ewentualnych premii lub nagród.

Oczywiście regulacja w ustawie ma jedynie charakter ramowy i nie obejmuje ważkich zagadnień, takich jak obowiązki pracodawcy w zakresie BHP, pokrywanie kosztów Internetu czy zasady ochrony informacji poufnych (Szmid, 2020).

Ocena Najwyższej Izby Kontroli

Wpływ pracy zdalnej na funkcjonowanie urzędów oceniła również Najwyższa Izba Kontroli. W raporcie stwierdziła, że „w okresie epidemii COVID-19 zapewniona została ciągłość działalności urzędów administracji publicznej, jednak we wszystkich jednostkach wprowadzano ograniczenia w dostępie do nich. W 20% skontrolowanych urzędach zawieszano możliwość bezpośredniej obsługi

klientów. Administracja nie była w pełni przygotowana na sytuację kryzysową, w tym sprawne działanie w warunkach izolacji społecznej oraz ograniczonej mobilności osób. Podstawową formą kontaktu z urzędem były skrzynki podawcze. Nie wykorzystywano możliwości, jakie daje cyfryzacja. Jedynie 10% usług publicznych świadczone w formie elektronicznej. W gminach o jedną trzecią zmalała liczba zrealizowanych spraw. Posiłowano się doraźnie wdrażanymi regulacjami, mającymi na celu zapewnienie nieprzerwanej realizacji zadań, w tym świadczenie usług” (Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej..., 2022). Najwyższa Izba Kontroli podkreśliła, że urzędy zbyt mało wykorzystały środki cyfrowe pozwalające na załatwianie spraw w formie elektronicznej. Kontrolerzy NIK zwrócili ponadto uwagę na brak zagwarantowania pracownikom wsparcia psychologicznego. Mimo pracy zdalnej nie wszyscy pracownicy zostali wyposażeni w sprzęt komputerowy, dostęp do systemów dziedzinowych oraz poczty elektronicznej. Urzędy jednak nie wprowadzały też zasad rozliczania kosztów związanych z używaniem własnego sprzętu (Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej..., 2022).

Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej

Wybuch epidemii COVID-19 znacząco wpłynął również na funkcjonowanie administracji publicznej. Koniecznością stało się wprowadzenie nowych rozwiązań, których celem było przystosowanie urzędów do obsługi klientów w nowych warunkach sanitarnych. Petenci urzędów musieli przywyknąć do ograniczonego dostępu do budynków urzędów oraz do załatwiania spraw poprzez składanie dokumentów do skrzynek podawczych. Natomiast kontakt z urzędem odbywał się za pośrednictwem tradycyjnej poczty, poczty elektronicznej, telefonu lub platformy ePUAP. Chcąc ograniczyć rozprzestrzenianie się wirusa, podjęto szereg działań, począwszy od wprowadzenia stanu zagrożenia epidemicznego, a następnie stanu epidemii, po wprowadzanie kolejnych nakazów i zakazów. Wprowadzane ograniczenia dotyczyły również funkcjonowania administracji publicznej, ponieważ po pierwsze urzędy skupiają znaczną liczbę pracowników, a po drugie są miejscem dużej rotacji osób. Początkowo obsługa interesantów odbywała się przy użyciu środków bezpieczeństwa, następnie dalej idące ograniczenia przewidziane zostały w § 8 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, a następnie w § 10 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu

epidemii. Przepisy te umożliwiły ograniczenie wykonywania zadań przez urzędy administracji publicznej lub jednostki organizacyjne wykonujące zadania o charakterze publicznym do realizowania:

- 1) wyłącznie zadań niezbędnych do zapewnienia pomocy obywatelom,
- 2) określonych zadań przez ten urząd lub jednostkę w sposób wyłączający bezpośrednią obsługę interesantów.

Decyzja o rodzaju i formie wprowadzonych ograniczeń leżała w gestii kierownika urzędu administracji publicznej, który zawiadamiał o tych ograniczeniach, w drodze ogłoszenia, na stronie podmiotowej urzędu, a także przez wywieszenie ogłoszenia w siedzibie urzędu.

Wyróżnić można kilka obszarów działalności administracji publicznej, w których ze względu na rozprzestrzenianie się choroby COVID-19 konieczne było wprowadzenie nowych rozwiązań w celu realizacji działalności operacyjnej (Szyja, 2020, s. 275–276). W najważniejszym obszarze obsługi klienta wprowadzano takie zmiany jak:

- fizyczne zamknięcie budynków urzędów dla klientów,
- wyznaczenie stacjonarnych dyżurów urzędników w urzędach,
- określenie ram pracy zdalnej urzędników (czasu, zakresu obowiązków, wyposażenia w rozwiązania teleinformatyczne),
- wydzielenie specjalnych miejsc w urzędzie, w których obsługiwano klientów z zachowaniem wymogów bezpieczeństwa oraz reżimu sanitarnego,
- przyjmowanie klientów w sprawach pilnych jedynie po uprzednim wyznaczeniu np. drogą telefoniczną daty i godziny wizyty w urzędzie przy zachowaniu zasad reżimu sanitarnego,
- pełnienie dyżuru przez pracownika, który udzielał informacji o wprowadzonych ograniczeniach, a w razie potrzeby kontaktował się z pracownikiem merytorycznym,
- ograniczenie liczby klientów obecnych jednocześnie w budynku urzędu,
- bezpośrednia obsługa klientów z zachowaniem wymogów reżimu sanitarnego,
- wprowadzenie elektronicznych druków, aplikacji.

Zmiany w zakresie wewnętrznej organizacji urzędu to przede wszystkim:

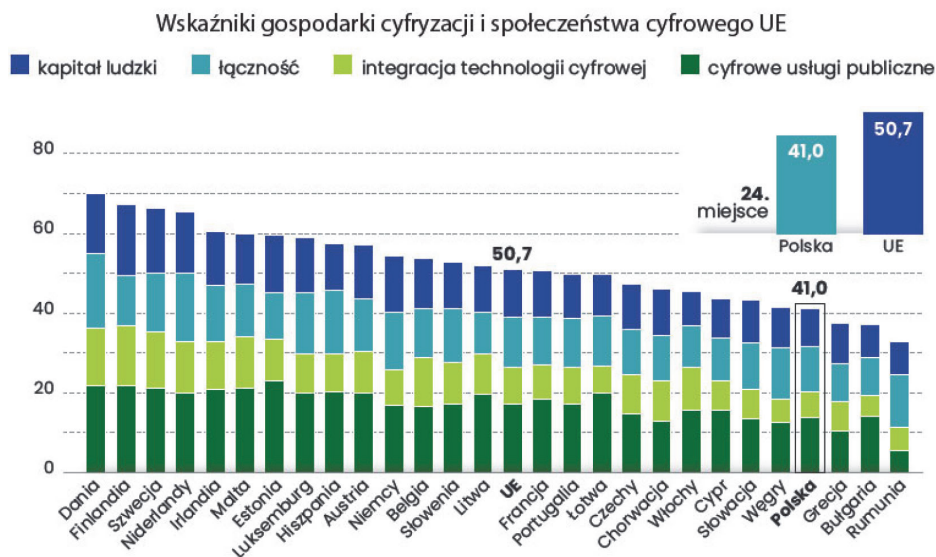
- wprowadzenie pracy zdalnej,
- organizacja systemu obiegu dokumentów z wykorzystaniem wewnętrznych rozwiązań typu intranet,
- wprowadzenie zmianowego systemu czasu pracy,
- wykonywanie pracy w formie rotacyjnej,

- jednostronne udzielanie zaległego urlopu wypoczynkowego (na podstawie art. 15gc ustawy covidowej),
- zachowanie dystansu społecznego, noszenie maseczek ochronnych i rękawiczek, stosowanie środków do dezynfekcji rąk i powierzchni.

Wprowadzenie powyższych zmian pozwoliło zachować ciągłość działalności urzędów administracji publicznej przy jednoczesnym zapewnieniu bezpieczeństwa sanitarnego dla pracowników oraz klientów. Jednak jak wykazała kontrola Najwyższej Izby Kontroli przeprowadzona w wybranych urzędach administracji publicznej województwa zachodniopomorskiego: „Administracja publiczna nie była w pełni przygotowana na sytuację kryzysową jaką była epidemia COVID-19” (Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej..., 2022, s. 19). Kontrola ukazała opieszałość we wprowadzaniu cyfryzacji usług publicznych. Zwrócono uwagę, że regulacje prawne były opracowywane, uzupełniane i aktualizowane dopiero po wybuchu epidemii, gdy konieczne było wprowadzenie możliwości załatwienia spraw na odległość na szeroką skalę.

Cyfrowe usługi publiczne

Pandemia COVID-19 okazała się więc również czasem sprawdzenia rozwoju usług cyfrowych oferowanych przez administrację publiczną. Od 2000 roku we wszystkich krajowych i regionalnych dokumentach strategicznych jednym z głównych celów było wprowadzanie nowych technologii i rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Szczególną uwagę zwracano na konieczność zwiększenia dostępności administracji publicznej właśnie przez łatwe i szybkie załatwianie spraw drogą cyfrową. Niestety w trakcie epidemii okazało się, że: „mimo tworzenia od ponad 20 lat krajowych programów w tym obszarze, wiele jst nie opracowało i nie wdrożyło dokumentów strategicznych dotyczących informatyzacji urzędu i cyfryzacji usług” (Funkcjonowanie urzędów administracji..., 2022, s. 8). Niski poziom cyfryzacji usług administracji publicznej przedstawia wykres opracowany przez Najwyższą Izbę Kontroli na podstawie danych z Eurostatu. Obrazuje on coroczne sprawozdania dotyczące indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego. Polska zajmuje na nim 24 miejsce w Unii Europejskiej.

Wykres 1. Wskaźniki gospodarki cyfryzacji i społeczeństwa cyfrowego UE

Źródło: Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej w okresie epidemii COVID-19. Informacja o wynikach kontroli, LSZ.430.005.2021, nr ewid. 173/2021/P/21/094/LSZ (s. 9), 11 stycznia 2022, Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Szczecinie.

Wyniki te znalazły odzwierciedlenie w sposobach załatwiania spraw w czasie pandemii, kiedy to podstawową formą kontaktu z urzędem była skrzynka podawcza. Przez cały czas zasadniczo dokumentowano przebieg i rozstrzyganie spraw w systemie papierowym, jedynie wspomaganym przez systemy elektronicznego obiegu dokumentów. Wiele urzędów rozpoczęło wdrażanie nowych metod załatwiania spraw dopiero w trakcie trwania pandemii COVID-19.

Wybuch pandemii zweryfikował rzeczywisty poziom rozwoju informatyzacji społeczeństwa oraz urzędów administracji publicznej. Widać, że konieczne jest dalsze prowadzenie programów wspierających rozwój cyfryzacji Polski. Należy również kontynuować takie programy jak Polska Cyfrowa, który był realizowany w latach 2014–2020 i z pewnością przysłużył się do transformacji cyfrowej naszego kraju. Fundusze z programu wsparły m.in. zdalne nauczanie, umożliwiając zakup sprzętu odpowiedniego do realizacji kształcenia w czasie izolacji społecznej wywołanej pandemią, przyczyniły się także do wzrostu kompetencji cyfrowych obywateli poprzez organizację kursów i szkoleń oraz zwiększyły dostęp do

szerokopasmowego Internetu o wysokich przepustowościach. Część funduszy przeznaczona była na rozwój e-administracji publicznej, program zakładał większą dostępność spraw urzędowych załatwianych przez Internet. Sprawozdania z realizacji programu wskazują na rozwój e-administracji oraz na to, że realizowane w ostatnich latach przedsięwzięcia zwiększające jakość i dostępność e-usług publicznych finansowane ze środków UE oraz krajowych przekładają się na wzrost zaufania do tego rodzaju kontaktu obywatela z państwem. W najnowszym raporcie eGovernment Benchmark 2020 zakres dostępności usług administracji publicznej online został oceniony średnio w 36 badanych państwach na 68%. Polska z wynikiem 59% uplasowała się na odległej, 27 pozycji (eGovernment Benchmark, 2020). Pokazuje to, że w dalszym ciągu konieczny jest rozwój e-administracji. W 2021 roku rozpoczął się kolejny program pn. Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021–2027, w jego projekcie wzięto pod uwagę potrzebę znacznego rozwoju e-usług w administracji publicznej oraz doświadczenia z realizowanych wcześniej projektów takich jak Polska Cyfrowa.

Kryzys wywołany pandemią COVID-19 w znacznym stopniu uwypuklił znaczenie e-administracji i niejako wymusił podejmowanie wysiłków na rzecz jej wdrożenia, uwidocznił również przepaści cyfrowe pomiędzy poszczególnymi gospodarkami europejskimi. Polska z pewnością musi kontynuować programy rozwijające cyfrową administrację publiczną, tak aby zniwelować różnice w stosunku do pozostałych europejskich państw. Przede wszystkim natomiast rozwój e-administracji jest potrzebny obywatelom. Ze względu na to, że świat ciągle rozwija się technologicznie i jest coraz bardziej z informatyzowany, państwo musi zaspokajać potrzeby obywateli również i w tej dziedzinie życia.

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest ukazanie wpływu wybuchu pandemii COVID-19 na pracę i funkcjonowanie urzędów administracji publicznej. Ukazano znaczącą rolę wykorzystania pracy zdalnej w administracji publicznej oraz omówiono problematykę jej wdrożenia. Poruszono temat organizacji pracy w urzędach oraz przeanalizowano poziom cyfryzacji usług administracji publicznej w Polsce. Podstawową metodą badawczą była metoda dogmatyczno-prawna opierająca się na analizie aktów prawnych wprowadzonych na potrzeby zwalczania pandemii. Wykorzystano również metodę analityczno-prawną w celu przeanalizowania rozwoju i wpływu cyfryzacji usług publicznych. Główne pytanie badawcze brzmiało: w jaki sposób pandemia COVID-19 wpłynęła na funkcjonowanie administracji publicznej?

Słowa kluczowe: praca zdalna, pandemia, cyfryzacja, administracja publiczna

Abstract: The subject of the article is to show the impact of the outbreak of COVID-19 pandemic on the work and functioning of public administration offices. It shows the significant role of the use of remote work in public administration and discusses the problems of its implementation. The subject of work organisation in offices was raised and the level of digitisation of public administration services in Poland was analysed. The basic research method was the dogmatic-legal method, based on the analysis of legal acts introduced for the purpose of fighting pandemics. The analytical-legal method was also used to analyze the development and impact of digitization of public services. The main research question is: how did the COVID-19 pandemic affect the functioning of public administration?

Keywords: remote working, pandemic, digitization, public administration

Bibliografia

- Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021–2027, program przyjęty przez RM 5 stycznia 2022 r. Pobrane 15 czerwca 2022 z: <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-rozwoj-cyfrowy-2021-2027/zalozenia-do-nowego-programu>
- Funkcjonowanie urzędów administracji publicznej w okresie epidemii COVID-19. Informacja o wynikach kontroli, LSZ.430.005.2021, nrewid.173/2021/P/21/094/LSZ. (11 stycznia 2022). Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Szczecinie.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 433 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 491 ze zm.).
- Szmid, K. (2020). *Komentarz do art. 3*. W: Szmid, K. (red.). *Ustawa o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych. Komentarz*. Legalis [wersja elektroniczna].
- Szyja, P. (2020). Funkcjonowanie administracji publicznej w sytuacji kryzysu spowodowanego czynnikami zewnętrznymi – studium przypadku COVID-19, *Rocznik Administracji Publicznej*, (6), 267–281. <https://doi.org/10.4467/24497800RAP.20.015.12909>
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1320 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.).
- Ustawa z dnia 19 czerwca 2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2141).

Grzegorz Sudół
ORCID: 0000-0002-2861-5678
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Bezpieczeństwo społeczne w kontekście skutków pandemii COVID-19 na przykładzie diagnozy potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa

The issue of social safety in context of the outcomes of COVID-19 pandemic on the example of diagnosis of needs and capabilities of local community in terms of social welfare in municipality of the city of Tarnów

Wstęp

Znaczenie bezpieczeństwa i badań dotyczących tej problematyki wzrosło dziś na nieznaną w historii skalę, a natężenie i zasięg niektórych rodzajów zagrożeń nigdy dotąd nie były tak ogromne, jak obecnie. Szczególne niebezpieczeństwo wydaje się wynikać z sytuacji covidowej i jej wpływem na różne sfery życia społecznego. Osobne zagadnienie stanowi zaangażowanie instytucji i organizacji na rzecz przeciwdziałania skutkom wywołanym przez COVID-19 (ang. *coronavirus disease 2019*) i kolejne odmiany tego wirusa.

W naukach o bezpieczeństwie trudno dokonać generalizacji obszaru, obiektu i przedmiotu badań, ponieważ wszelkie sfery życia społecznego

związane są z przedmiotem badań. Dotyczy to zarówno instytucji czy organizacji o charakterze globalnym, regionalnym bądź lokalnym oraz ich środowiska. Innymi słowy przedmiot nauk o bezpieczeństwie może dotyczyć samego środowiska społecznego ze szczególnym uwzględnieniem człowieka, grup społecznych, narodów czy ludzkości. Szanse i zagrożenia, a także wyzwania, w które doskonale wpisuje się przeciwdziałanie niekorzystnemu wpływowi pandemii, są również obszarami zainteresowania dla badaczy zagadnienia bezpieczeństwa. Można zatem wnioskować, że przedmiot „badań nauk o bezpieczeństwie jest zbiorem rozmytym, któremu nie można oznaczyć granic poznawalności, ponieważ ma cechy entropii” (Czupryński i in., 2017, s. 31).

W każdym razie podmiotem bezpieczeństwa jawi się człowiek traktowany jako jednostka społeczna, a także określona zbiorowość społeczna o różnym charakterze więzi i uwarunkowań (Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 2013, s. 247; Kitler, 2002, s. 21). Zgodnie z tą definicją podmiot bezpieczeństwa może być zatem jednostką – osobą – lub mieć charakter zbiorowości ludzkiej. Natomiast elementem zagrożenia bezpieczeństwa jest wszystko to, co odnosi się do „utruty określonego dobra lub wartości (na przykład życia, zdrowia, mienia, suwerenności, ukochanej osoby itp.) bądź czasowej lub względnie trwałej utraty zdolności do szeroko rozumianego rozwoju” (Kalina, 1991, s. 80–81).

W odniesieniu do tych **dwóch** pojęć, bezpieczeństwa i podmiotowości, pojawia się zagadnienie zagrożeń, które stanowią czynniki powodujące stan niepewności i obaw w stosunku do podmiotu. Obraz zagrożenia jest zatem obiektywnym zjawiskiem stanowiącym niebezpieczeństwo dla danego bytu bez względu na to, czy uświadamia sobie sytuację, czy też jest nieświadomy niebezpieczeństwa (por. Calhoun i Weston, 2008; Shostack, 2014). Bez wątpienia stan pandemii i związany z nią wirus COVID-19 spełniają te wszystkie założenia.

Artykuł jest próbą opisu funkcjonowania instytucji publicznej, jaką jest gmina miasto Tarnów, w zakresie usług pomocy społecznej w sytuacji zagrożeń wywołanych epidemią COVID-19 i opracowania diagnozy obecnej sytuacji. Jest ona odzwierciedleniem zagrożeń o charakterze globalnym i na szczeblu samorządowym spotkała się z reakcją systemu zarządzania kryzysowego i próbą opracowania sposobów przeciwdziałania niespotykanym dotąd zjawiskom. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja społeczno-gospodarcza wywołana długotrwałym ograniczeniem kontaktów społecznych oraz tzw. lockdownem ujawniła nowe problemy społeczne, które wymagają zaangażowania instytucji pomocy społecznej.

Warto nadmienić, że na szczeblu ustawodawczym państwa polskiego opracowano szereg ustaw i uchwał, które regulują sposób postępowania podczas pandemii zarówno na poziomie państwowym, jak i lokalnym. Ponadto struktura działania pracownika socjalnego musiała ulec modyfikacji ze względu na okoliczności.

Szybko rozwijający się stan zagrożenia zdrowia publicznego już 2 marca 2020 roku doprowadził do uchwalenia ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 poz. 374 ze zm., t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.). Ustawa precyzuje zadania organów administracji publicznej w zakresie zapobiegania oraz zwalczania zakażenia lub choroby zakaźnej. Przepisy ustawy wprowadziły praktyczne rozwiązania w obszarze kompetencji i pracy ministerstw, Narodowego Funduszu Zdrowia, samorządu, instytucji pomocy, podmiotów opieki zdrowotnej, gospodarczym i działalności społecznej. Ta specjalna ustawa została zmieniona i uzupełniona innymi ustawami i rozporządzeniami poszczególnych resortów (Dobska, 2021, s. 76–89).

Rola pracownika socjalnego

W tym miejscu nie można nie wspomnieć o rolach, jakie wyłaniają się w pracy pracownika socjalnego w ramach struktur organizacyjnych. Ze względu na przydatność tych struktur dla realizacji zadań przez podmiot w trakcie pandemii za najbardziej adekwatną uznać można **strukturę sieciową** (Strategor, 1995, s. 390–406). Projektowanie organizacji sieciowej nie ma na celu wypracowania jednej optymalnej kombinacji elementów, lecz przeciwnie, jest próbą zdefiniowania podstaw kombinatoryki, gwarantujących szybkie przystosowanie sposobów działania (Dobska, 2021, s. 84).

Ustawa o pomocy społecznej posługuje się pojęciem interwencji kryzysowej, której cel w jej art. 47 ust. 1 został określony jako: „[...] przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej”. Po pierwsze zatem **interwencja** musi być działaniem ofensywnym sprowadzającym się do nakazu wejścia w środowisko doświadczające określonych ryzyk, a nie czekaniem z pomocą oraz mobilizacją do samopomocy, czyli wspieraniem zachowań altruistycznych i samozachowawczych wśród osób poszkodowanych (Szmagański, 2014, s. 80). Po drugie, pracownik socjalny w sytuacji kryzysu wywołanego pandemią może **wejść w rolę organizatora społeczności lokalnej** (zob. Kaźmierczak i in., 2014).

Z tej racji przed przedstawicielami służb społecznych stawia się zadanie rozwijania kapitału społecznego jako kluczowego zasobu w budowaniu silnych społeczności (zob. Skinner, 2014). Jest to propozycja myślenia o pracy socjalnej „jako o procesie asystowania ludziom w ulepszaniu społeczności, w której żyją, w wyniku podejmowania przez nich niezależnych, wspólnych działań” (Twelvetrees, 2014, s. 22). Pracownik socjalny, korzystając ze swoich umiejętności pracy w środowiskach narażonych na nieoczekiwane ryzyka socjalne i znający indywidualne i społeczne zasoby mieszkańców, ma misję budowania społeczności zdolnej do przeżycia (Henderson i Thomas, 2013, s. 45). Po trzecie, sytuacja kryzysu powoduje, że zdefiniowane wcześniej strategie działań stają się mniej efektywne, a równie często całkowicie nieprzydatne w nowych warunkach, w jakich zmuszeni są funkcjonować przedstawiciele zawodów pomocowych. Adaptacja do nowej sytuacji pandemicznej wymaga od pracownika socjalnego **wejścia w rolę innowatora**.

W tym kontekście zawodowym pracownik socjalny występuje jako agent zmiany społecznej „ze względu na specyfikę swojej profesji – jak pisze T. Kamiński – może być zarówno generatorem zmiany, jak i jej praktykiem, a także adaptatorem” (Kamiński, 2017, s. 33). Pracownika socjalnego w tej szczególnej roli można określić również mianem eksperta zmiany, który potrafi wykreować nowe rozwiązania w formie usług, modeli współpracy etc. Potrafi też oszacować efektywność innowacji względem dotychczas realizowanych interwencji oraz przewidzieć konsekwencje swoich decyzji wobec klienta i szerszej społeczności (Necel, 2016, s. 169). Taką społecznością są mieszkańcy Tarnowa, który jest jednym z trzech miast na prawach powiatu województwa małopolskiego (obok Krakowa i Nowego Sącza) i jednocześnie drugim największym pod względem liczby ludności miastem regionu. W 2020 roku według danych Głównego Urzędu Statystycznego gminę miasto Tarnów zamieszkiwało 107 498 mieszkańców, co stanowiło 3,2% populacji województwa małopolskiego.

Cel diagnozy i metodologia badań

Przygotowana *Diagnoza potrzeb i potencjału wspólnoty samorządowej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa* to zlecenie Centrum Usług Społecznych w Tarnowie. Podmiot ten rozpoczął działanie 1 stycznia 2022 roku, kiedy to Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tarnowie na mocy Uchwały Rady Miejskiej w Tarnowie Nr LIV/507/2021 z dnia 28 października 2021 r. w sprawie przekształcenia Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, utworzenia Centrum Usług Społecznych w Tarnowie oraz nadania mu statutu (Dz.Urz.

Woj. Małop. z 2021 r. poz. 6392 ze zm.) został przekształcony w Centrum Usług Społecznych w Tarnowie.

Celem przeprowadzenia diagnozy było m.in. dostarczenie informacji o potrzebach mieszkańców w zakresie usług społecznych oraz danych o potencjale organizacji pozarządowych służącym zaspokajaniu potrzeb w zakresie usług społecznych i działań wspierających.

W ramach diagnozowania społeczeństwa miasta Tarnowa zastosowano następujące procedury metodologiczne:

- **Analiza desk research** – poddano jej m.in. następujące źródła: dane statystyczne pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego, Powiatowego Urzędu Pracy w Tarnowie, Bazy Podmiotów Ekonomii Społecznej, Bazy Organizacji Pożytku Publicznego, sprawozdania z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, oceny zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa, projekt Strategii Rozwoju Miasta – Tarnów 2030, Strategię Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tarnowa na lata 2017–2020, Gminny Program Profilaktyki, Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Przeciwdziałania Narkomanii dla Miasta Tarnowa na 2021 rok i 2022 rok, Program Działań na Rzecz Osób Niepełnosprawnych w Mieście Tarnowie na lata 2021–2025, Program Rozwoju Pieczy Zastępczej dla Miasta Tarnowa na lata 2021–2023, Informację o stanie rynku pracy w regionie tarnowskim Powiatowego Urzędu Pracy w Tarnowie, Wieloletni program współpracy Gminy Miasta Tarnowa z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie na lata 2021–2025, projekt Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030 roku, Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej, ogólnodostępne materiały zamieszczone w internecie, w tym na stronach internetowych i profilach w mediach społecznościowych instytucji i organizacji pozarządowych.
- **Ankieta CAWI i PAPI** – badanie zostało przeprowadzone z wykorzystaniem dwóch technik – PAPI (ang. *Paper & Pen Personal Interview*) oraz CAWI (ang. *Computer-Assisted Web Interview*). Ankieta została wypełniona przez łącznie 438 respondentów – mieszkańców Tarnowa. Dotarcie do respondentów nastąpiło poprzez: kampanię informacyjną o realizacji badania realizowaną w internecie z wykorzystaniem social mediów, grup zrzeszających mieszkańców oraz fanpage’y instytucji miejskich

i organizacji działających w mieście (główne źródło pozyskania odpowiedzi), umieszczenie linku do kwestionariusza na stronach internetowych miejskich instytucji, w tym Centrum Usług Społecznych w Tarnowie, umieszczenie ankiet papierowych do dyspozycji osób odwiedzających instytucje/organizacje związane z pomocą społeczną w mieście, przekazanie ankiet do wypełnienia (zarówno elektronicznych, jak i papierowych) na spotkaniach realizowanych w ramach wywiadów grupowych.

- **Wywiady grupowe** (FGI), które przeprowadzono trzy razy. Były to wywiady z: przedstawicielami podmiotów, zaangażowanych w obszar pomocy społecznej w mieście (FGI 1), w których udział wzięli przedstawiciele miejskich instytucji ochrony zdrowia, kultury, służb mundurowych, Powiatowego Urzędu Pracy w Tarnowie, szkół i organizacji pozarządowych działających na rzecz społeczności lokalnej; przedstawicielami Centrum Usług Społecznych w Tarnowie (FGI 2), w których udział wzięli pracownicy CUS, w szczególności bezpośrednio zaangażowani w pracę z mieszkańcami; przedstawicielami podmiotów wspierających środowisko seniorów i osób z niepełnosprawnościami (FGI 3), w których udział wzięli przedstawiciele Międzyosiedlowych Centrów Aktywności Senioralnej, Klubów Seniora i organizacji pozarządowych działających na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Pandemia COVID-19 nasiliła część negatywnych zjawisk w tarnowskich domach. Skupmy się teraz na wpływie pandemii i zmian wywołanych przez COVID-19 na organizację życia rodzinnego.

Jednym z elementów diagnozy sytuacji w obszarze polityki prorodzinnej było zdobycie informacji o dzietności w Tarnowie. Miasto cechują rokroczne **ujemne wartości przyrostu naturalnego**, co więcej – z roku na rok wartości przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców są coraz niższe. Tarnów osiągnął w 2020 roku rekordowo niski przyrost naturalny w stosunku do poprzednich lat (zob. tabela 1). Odnotowano wyjątkowo wysoką liczbę zgonów (1390 w 2020 roku, zaś średnia z lat 2016–2020 to 1142). Powodem takiego ukształtowania wskaźników przyrostu naturalnego w 2020 roku była najpewniej trwająca w tym czasie pandemia COVID-19. Powodowała ona z jednej strony dodatkowe zgony z powodu choroby, z drugiej – wpływała na utrudnienia w dostępie do opieki zdrowotnej wobec ograniczeń dla funkcjonowania placówek ochrony zdrowia.

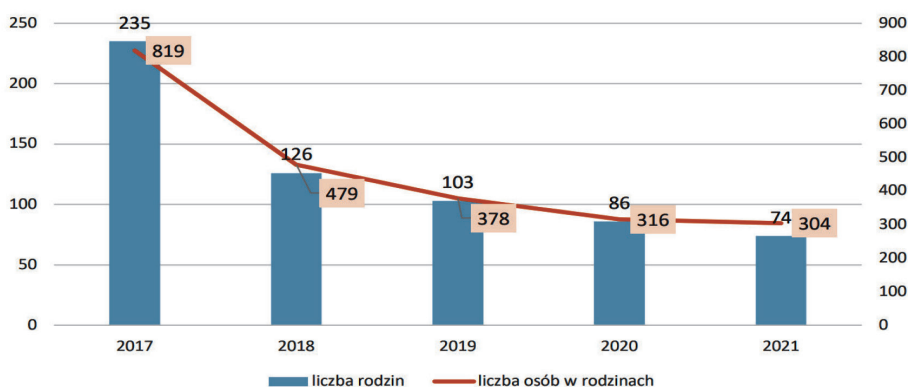
Tabela 1. Dane statystyczne na temat rodzin, małżeństw i dzietności w gminie miasta Tarnowa w latach 2016–2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców [%o]	–0,57	–1,24	–1,82	–2,26	–4,87
Liczba urodzeń żywych w danym roku w przeliczeniu na 1 kobietę w wieku 15–49 lat [os.]	0,035	0,037	0,038	0,037	0,036

Źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Jednym z powodów udzielania pomocy społecznej rodzinom jest bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. Spada liczba rodzin wspieranych z tego powodu. Na przestrzeni lat 2017–2021 odnotowuje się spadek o 68,5 punktu procentowego, jednak nadal część tarnowskich rodzin wykazuje negatywne postawy i zachowania (zob. wykres 1).

Wykres 1. Liczba osób [os.] i rodzin [szt.], którym udzielono pomocy z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego w gminie miasta Tarnowa w latach 2017–2021

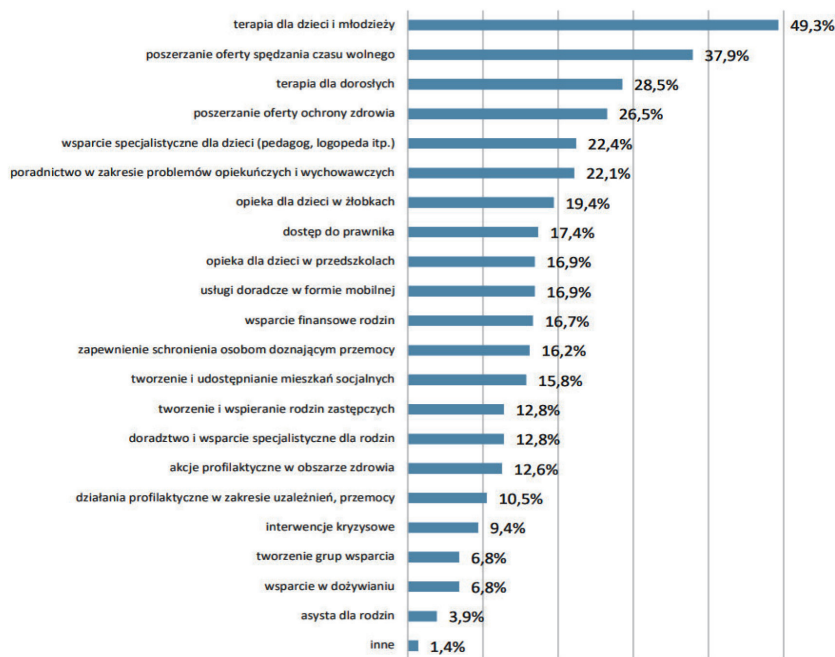

Źródło: sprawozdania z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, oceny zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa z lat 2017–2021.

Czynnikiem dodatkowo pobudzającym negatywne zjawiska w rodzinach była w ostatnim czasie pandemia COVID-19. Przedstawiciele Centrum Usług Społecznych w Tarnowie wskazali na nasilenie problemów opiekuńczo-wycho-

wawczych właśnie podczas pandemii (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Ankieta FGI 2*). Powrót do normalnego funkcjonowania zaczyna unaoczniać szereg trudności, jakie ta sytuacja spowodowała w lokalnej społeczności. Ankietowani wyraźnie zaznaczyli deficyty i zapotrzebowanie na różne usługi. Najwięcej respondentów – 49,3% – uznało zapotrzebowanie na terapię dzieci i młodzieży za najbardziej istotny element bezpieczeństwa rodziny. Na pierwszy plan wysuwają się potrzeby terapeutyczne, takie jak: terapia dla dorosłych (28,5%), wsparcie specjalistyczne dzieci (22,4%) oraz poradnictwo w zakresie opiekuńczo-wychowawczym (22,1%). Istotna wydaje się kwestia spędzania wolnego czasu (37,9%), który w okresie pandemii skupiał się niejednokrotnie w sieci. Wyniki badania w zakresie zapotrzebowania na usługi dla rodzin przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2. Odpowiedź na pytanie: „Na które z wymienionych poniżej usług dedykowanych rodzinom jest największe zapotrzebowanie w Tarnowie?”

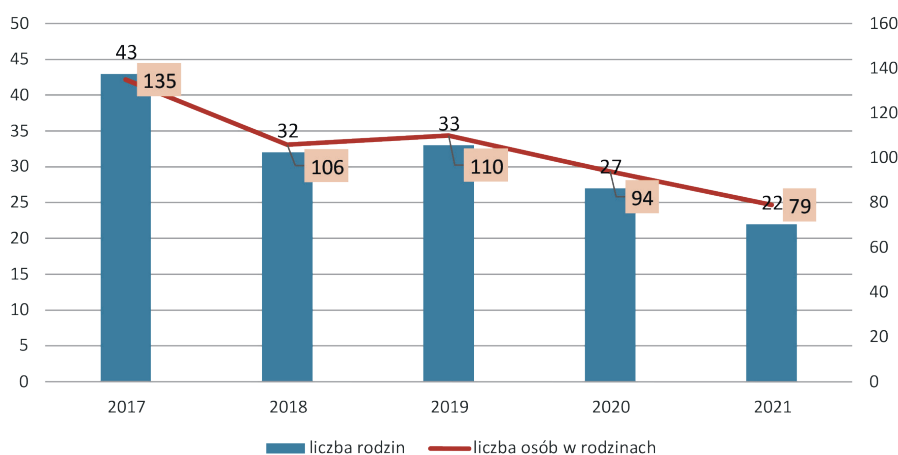

Źródło: ankieta wśród mieszkańców gminy miasta Tarnobrzeg (CUS Tarnobrzeg).

Widoczne jest, jak duże znaczenie dla tarnobrzegskich rodzin mają usługi wsparcia w zachowaniu dobrego zdrowia – zarówno w aspekcie fizycznym, jak i psychicznym.

Szczególnie kryzysowym aspektem jest **przemoc w rodzinie**. Informacji o potencjalnej skali popytu na wsparcie w tym problemie w Tarnowie dostarczać może liczba rodzin korzystających z pomocy społecznej z powodu właśnie przemocy w rodzinie. Ta spadła o połowę od 2017 roku do 22 rodzin i 79 osób w tych rodzinach (zob. wykres 3). Mimo to podczas wywiadu grupowego realizowanego z udziałem przedstawicieli podmiotów działających w obszarze wsparcia społecznego w mieście (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Ankieta FGI 1*) przemoc domowa była wymieniana jako jeden z ważniejszych problemów w Tarnowie. Wspomniano o kwestii nasilenia zjawisk przemocowych wskutek pandemii COVID-19, związanego m.in. z izolacją, brakiem możliwości spędzania czasu wolnego na zewnątrz, w gronie innych osób, z możliwością wyładowania swoich emocji przez sport czy inne pasje itd. Wskazano, że przyjmuje ona często postać przemocy emocjonalnej względem dzieci.

Wykres 3. Liczba osób [os.] i rodzin [szt.], którym udzielono pomocy z powodu przemocy w rodzinie w gminie miasta Tarnowa w latach 2017–2021

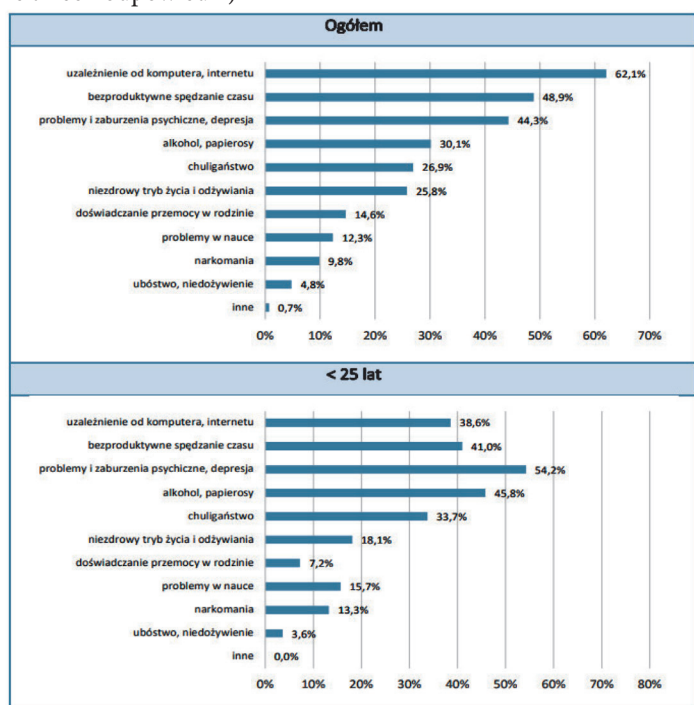

Źródło: sprawozdania z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, oceny zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa z lat 2017–2021.

Odnosząc się do sytuacji **dzieci i młodzieży** w gminie miasta Tarnowa, spytano respondentów ankiety o najczęstsze negatywne zjawiska. Niemale znaczenie w tej kwestii ma COVID-19 i izolacja związana z jego wystąpieniem. Wśród najczęściej zaznaczanych odpowiedzi były: uzależnienie od komputera i internetu

(62,1%), bezproduktywne spędzanie czasu wolnego (48,9%) oraz problemy i zaburzenia psychiczne, depresja (44,3%). Na te zależności zwraca również uwagę Rzecznik Praw Dziecka w najnowszej publikacji (zob. *Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce. Raport Rzecznika Praw Dziecka*, 2022, s. 74–95). Warto zauważyć, że w grupie osób poniżej 25 lat na pierwszym miejscu, wskazane przez ponad połowę ankietowanych, były problemy natury psychicznej (54,2%), a drugie miejsce zajęły uzależnienia (45,5%). Na szczególną uwagę zasługuje również zjawisko bierności w stosunku do upływającego czasu (41,0%). Wyniki badania w zakresie negatywnych zjawisk odnoszących się do dzieci i młodzieży przedstawia wykres 4.

Wykres 4. Odpowiedź na pytanie: „Jakie negatywne zjawiska odnoszące się do dzieci i młodzieży są w Pana/Pani opinii najczęstsze w Tarnowie?” (poproszono o zaznaczenie maksymalnie trzech odpowiedzi)

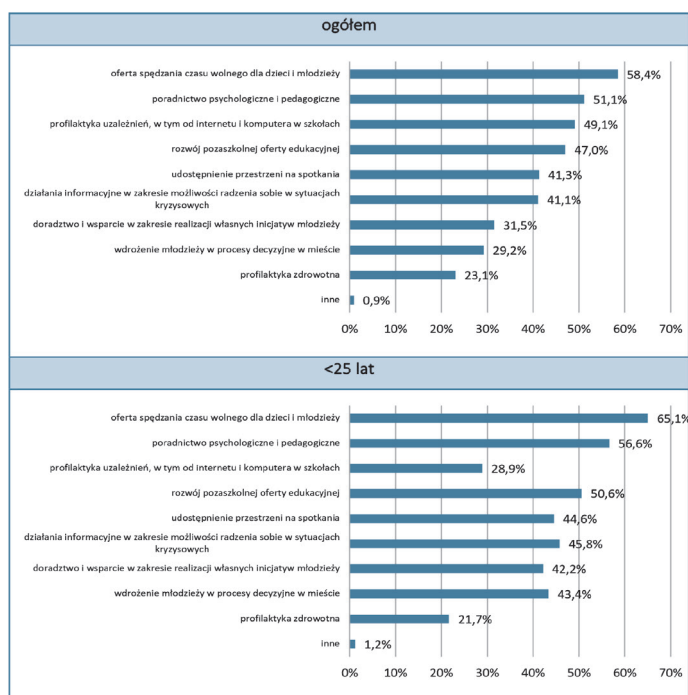

Źródło: ankieta wśród mieszkańców gminy miasta Tarnowa.

Ankietowanym zadano dodatkowe pytanie o zapotrzebowanie na usługi dla młodzieży. Najwięcej odpowiedzi w ankiecie w obu kategoriach wiekowych

uzyskała oferta spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży (58,4%), wśród ankietowanych poniżej 25 lat wybrało ją 65,1% osób. W odpowiedziach uwzględniono ponadto poradnictwo psychologiczne i pedagogiczne (51,1%; w grupie poniżej 25 lat – 56,6%). Dodatkowo istotna wydaje się profilaktyka uzależnień w przypadku młodzieży (49,1% ankietowanych). Kwestia potrzeby wsparcia ze strony psychoterapii dla dzieci i młodzieży została zaakcentowana także podczas wywiadu grupowego z przedstawicielami Centrum Usług Społecznych w Tarnowie (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 2*). Wskazano na wzmożone zapotrzebowanie na takie usługi, szczególnie po izolacji związanej z pandemią COVID-19. Zestawienie odpowiedzi dotyczących zapotrzebowania na usługi przeznaczone dla młodzieży przedstawiono na wykresie 5.

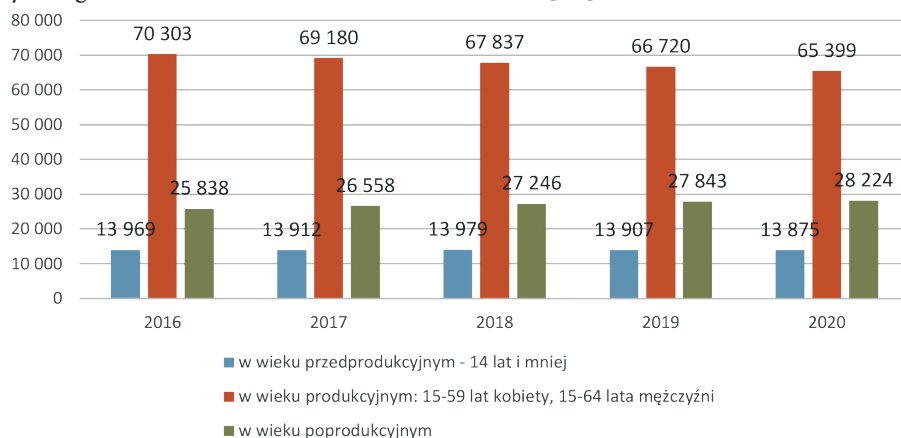
Wykres 5. Odpowiedź na pytanie „Na które z wymienionych poniżej usług dedykowanych młodzieży jest największe zapotrzebowanie w Tarnowie?” (poproszono o zaznaczenie maksymalnie pięciu odpowiedzi)

Źródło: ankieta wśród mieszkańców gminy miasta Tarnowa.

W kontekście rodziny i potencjalnych zmian jej potrzeb w zakresie pomocy społecznej uwagę zwracają **zmiany liczby ludności ze względu na wiek** w gminie miasta Tarnowa. Można zauważyć stopniowy wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym przy spadku liczby osób w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym. W roku 2016 w wieku produkcyjnym pozostawało 70 303 osoby. W 2020 – 65 399. W kontrze do tych liczb staje drugi wskaźnik – osób w wieku poprodukcyjnym, gdzie widać tendencję wzrostową, która w 2020 roku przyjęła wskaźnik większy o 2386 osób w porównaniu do roku 2016 (zob. wykres 6).

Wykres 6. Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w gminie miasta Tarnowa w latach 2016–2020 [os.]

Źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Takie tendencje pociągają za sobą zmiany w strukturze ludności. Warto zaznaczyć dynamikę zmian na przestrzeni ostatnich lat, a prognozy demograficzne i ujemny przyrost naturalny nie sprzyjają zmianie tej tendencji. Przemiany demograficzne i starzejące się społeczeństwo zostały przedstawione jako jedno z głównych zjawisk w Małopolsce w projekcie Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030 roku (2021, s. 6). Będzie zatem coraz więcej osób starszych w gminie miasta Tarnowa. Zmiana profilu osób, które wymagają wsparcia ze strony instytucji i organizacji działających w sferze wsparcia społecznego została nakreślona także w opracowywanym sprawozdaniu z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie oraz z realizacji Programu Rozwoju Rodzinnej Pieczy Zastępczej dla Miasta Tarnowa na lata 2021–2023 za 2021 rok. Staje się wyraźnie widoczne, że

coraz większą grupą beneficjentów wsparcia są osoby chore, starsze i niepełnosprawne, które z uwagi na niskie świadczenia emerytalno-rentowe i wzmożone wydatki na leczenie nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb bytowych (Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie..., 2022, s. 26).

Pomimo znaczącej aktywizacji środowiska seniorów w ostatnich latach część osób starszych nadal pozostała w swoich domach. Istnieje podejrzenie, że mają oni poczucie, iż trudno będzie im dołączyć do już stworzonych grup, a część osób nie ma świadomości o możliwościach aktywizacji (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 2*). Można zatem stwierdzić, że nadal istnieją potrzeby rozwoju oferty dla seniorów i docierania z nią do osób, które jeszcze o niej nie wiedzą (Młyński, 2021b, s. 271–289). To także istotne zwłaszcza w kontekście przestoju w realizacji inicjatyw dla osób starszych spowodowanego pandemią COVID-19, która w szczególnie sposób uderzyła w dotychczasowe aktywności seniorów.

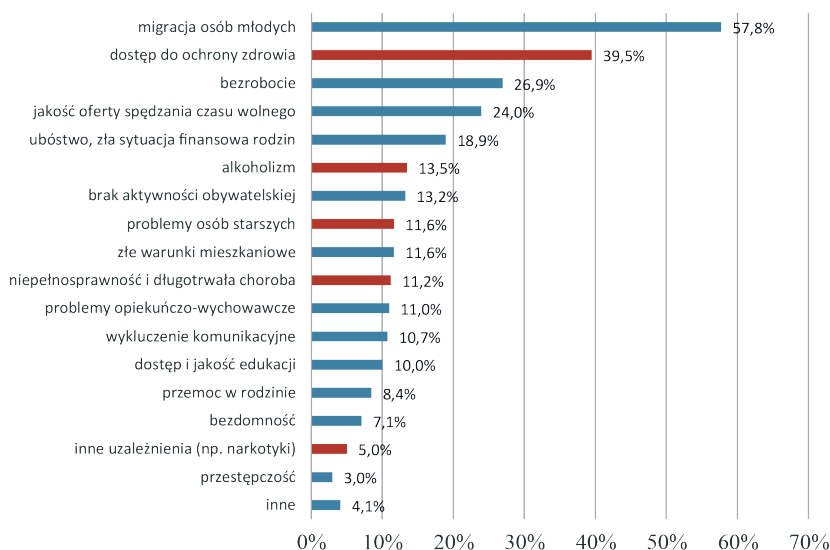
Seniorzy wskazują na kilka problemów, z jakimi się mierzą, są to problemy natury zdrowotnej, samotność czy trudna sytuacja finansowa. Odnotowuje się potrzebę realizacji działań aktywizujących dostosowanych do stanu zdrowia, możliwości finansowych i czasowych tarnowskich seniorów (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 3*). Podczas wywiadu z przedstawicielami Centrum Usług Społecznych w Tarnowie (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 2*) wskazano ponadto na potrzebę wsparcia psychologicznego w środowisku osób starszych, a także rozwoju usług mobilnych dla tej grupy osób.

Pomoc społeczna

Mieszkańcy w przeprowadzonej na potrzeby diagnozy ankiecie dostali do oceny spektrum sytuacji w mieście – także dotyczących **ochrony zdrowia** – i oceniali swoje zadowolenie w związku z każdą z nich w 5-stopniowej skali. Duże znaczenie w opinii przedstawicieli podmiotów działających w obszarze wsparcia społecznego w mieście (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 1*) ma dostęp do ochrony zdrowia (39,5%) i profilaktyka zdrowotna (zob. wykres 7). Wskazuje się, że jest to opcja bardziej efektywna i mniej kosztowna niż późniejsze leczenie już chorych osób. Podczas jednego z wywiadów grupowych zasygnalizowano dodatkowo

problem długu zdrowotnego, który powstał wskutek pandemii COVID-19, podczas której nastawiono się na problemy związane z pandemią, tymczasem wiele innych narosło wobec utrudnionego dostępu do placówek i specjalistów ochrony zdrowia (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 1*).

Wykres 7. Odpowiedzi na pytanie: „Jakie problemy uważa Pan/Pani za najważniejsze w Tarnowie?” – odpowiedzi dotyczące obszaru ochrony zdrowia (poproszono o zaznaczenie maksymalnie trzech odpowiedzi)

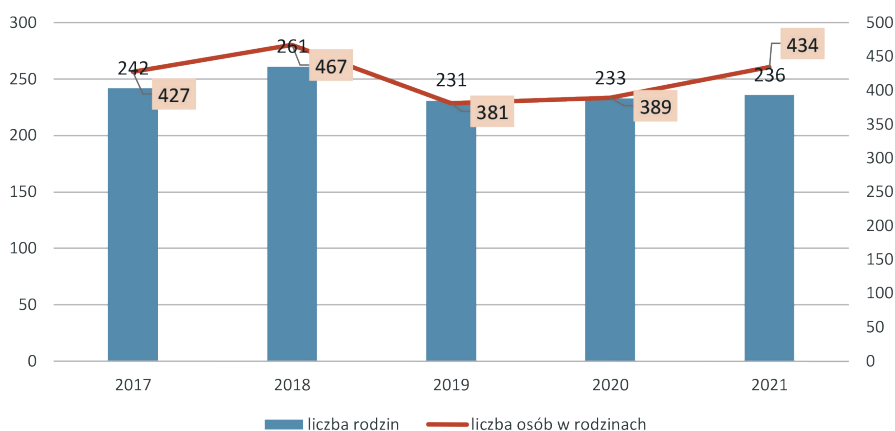
Źródło: ankieta wśród mieszkańców gminy miasta Tarnowa.

Podczas wywiadu grupowego realizowanego z udziałem przedstawicieli różnych podmiotów działających w obszarze wsparcia społecznego w mieście (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 2*) zaakcentowano, że jedną z grup narażonych na wykluczenie społeczne są osoby borykające się z problemami psychicznymi i tendencję wzrostową tego zjawiska (Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie..., s. 75). Niekiedy nie są to poważne problemy psychiczne wymagające wsparcia psychiatrów, ale kłopoty spowodowane różnymi trudnościami życiowymi, niską odpornością na zjawiska cywilizacyjne, podatnością na izolację wskutek COVID-19 z którymi można się uporać przy wsparciu psychologa lub psychoterapeuty. Coraz częściej

tego typu problemy dotyczą dzieci i młodzieży. Także przedstawiciele Centrum Usług Społecznych w Tarnowie wskazali na nasilenie problemów w rodzinach osób z zaburzeniami psychicznymi podczas pandemii COVID-19 (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa* – Diagnoza FGI 2). W projekcie Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030 roku podkreśla się rosnące problemy ze zdrowiem psychicznym, w tym – coraz częstszymi przypadkami depresji. Przejawiają się one w statystykach dotyczących zwiększonej liczby prób samobójczych – w ciągu dekad (2008–2018) liczba prób samobójczych zarejestrowanych przez Komendę Wojewódzką Policji w Krakowie wzrosła z 369 do 1033 (w 2019 roku – 1075; Projekt Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii..., 2021, s. 6). Niewątpliwie wpływ na to ma zjawisko pandemii.

Zagrożeniem dla stanu zdrowotnego mieszkańców gminy miasta Tarnowa są m.in. **uzależnienia** (Gminny Program Profilaktyki..., 2020, s. 6–8). Widoczny jest negatywny wpływ pandemii COVID-19 na nasilenie się problemów alkoholowych mieszkańców (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa* – Diagnoza FGI 2). Wzrost spożycia alkoholu obrazuje wyraźnie wskaźnik osób, które z powodu alkoholizmu potrzebowały pomocy (zob. wykres 8). W roku wybuchu pandemii (2019) było to 381 osób, a już w 2021 – 434 osoby.

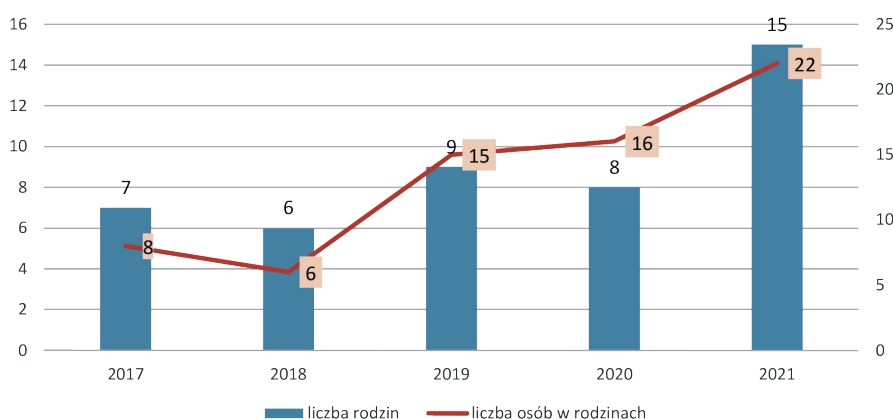
Wykres 8. Liczba osób [os.] i rodzin [szt.], którym udzielono pomocy z powodu alkoholizmu w gminie miasta Tarnowa w latach 2017–2021

Źródło: sprawozdania z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, oceny zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa z lat 2017–2021.

W odniesieniu do innych uzależnień warto nadmienić, że w 2021 roku wsparcia z przyczyny narkomanii Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Tarnowie udzielił 15 rodzinom i 22 osobom w tych rodzinach (zob. wykres 9). To skokowy wzrost w stosunku do lat poprzednich. Analiza w kolejnych latach pozwoli na określenie, czy to jednorazowy wzrost, czy też ewentualnie rozpoczynająca się negatywna tendencja, być może związana ze skutkiem oddziaływania na psychikę zagrożenia, jakim jest okres pandemiczny (COVID-19) związany z izolacją.

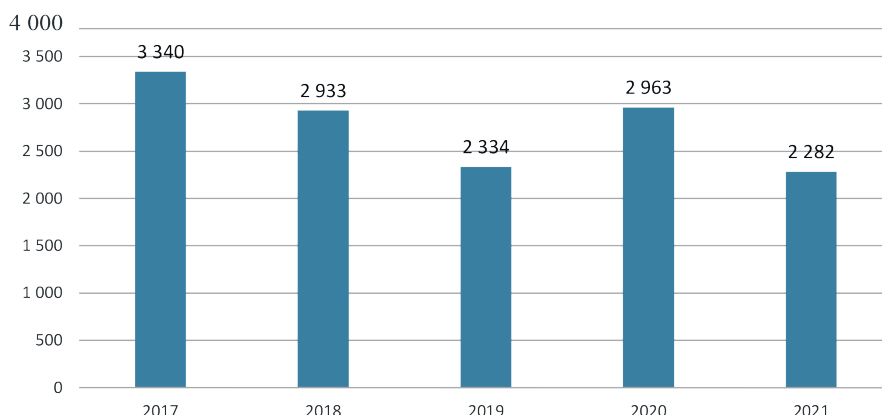
Wykres 9. Liczba osób [os.] i rodzin [szt.], którym udzielono pomocy z powodu narkomanii w gminie miasta Tarnowa w latach 2017–2021

Źródło: sprawozdania z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, oceny zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa z lat 2017–2021.

Kolejnym obszarem pomocy społecznej jest wsparcie osób pozostających bez pracy. Liczba **bezrobotnych** zarejestrowanych w Tarnowie do 2019 roku notowała tendencję spadkową (2334 osoby), by wzrosnąć w 2020 roku wskutek pandemii COVID-19 i kryzysu gospodarczego o 629 osób. W Powiatowym Urzędzie Pracy w Tarnowie zarejestrowanych było na koniec 2021 roku ponad 2200 mieszkańców miasta. Zmiany w poziomie bezrobocia w Tarnowie w latach 2017–2021 przedstawiono na wykresie 10.

Wykres 10. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych w gminie miasta Tarnowa w latach 2017–2021 [os.]

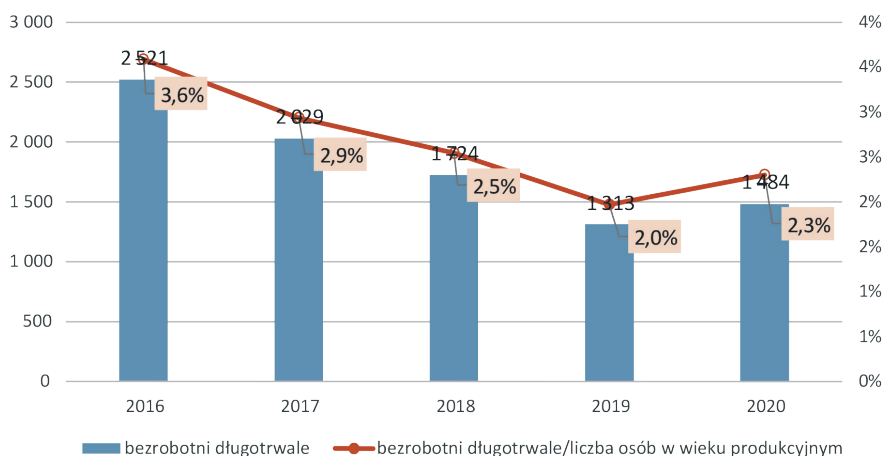

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Tarnowie.

Szczególnie istotnym aspektem bezrobocia jest skala bezrobocia długotrwałego. Dłuższe pozostawanie w rejestrach Powiatowego Urzędu Pracy wskazuje na trwałe trudności ze znalezieniem zatrudnienia przez część bezrobotnych w mieście. Można zauważyć, że do 2019 roku liczba bezrobotnych długotrwale w Tarnowie spadała z roku na rok, by wzrosnąć w 2020 roku razem ze wzrostem ogólnej liczby osób bezrobotnych do wartości blisko 1500 (zob. wykres 11).

Pandemia koronawirusa spowodowała znaczne zmiany na lokalnym rynku pracy. Liczba dostępnych miejsc pracy zmniejszyła się w czasie jej trwania. Sytuację na ten moment określa się jako dynamiczną w kierunku poprawy. Elementem zaczynającym wpływać na lokalny rynek pracy staje się także wojna na Ukrainie i fala uchodźców, którzy przybyli do miasta i poszukują zatrudnienia (*Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa – Diagnoza FGI 1*).

Wykres 11. Liczba bezrobotnych długotrwale zarejestrowanych [os.] i ich udział w ogólnej liczbie osób w wieku produkcyjnym [%] w gminie miasta Tarnowa w latach 2016–2020

Źródło: Powiatowy Urząd Pracy w Tarnowie, Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

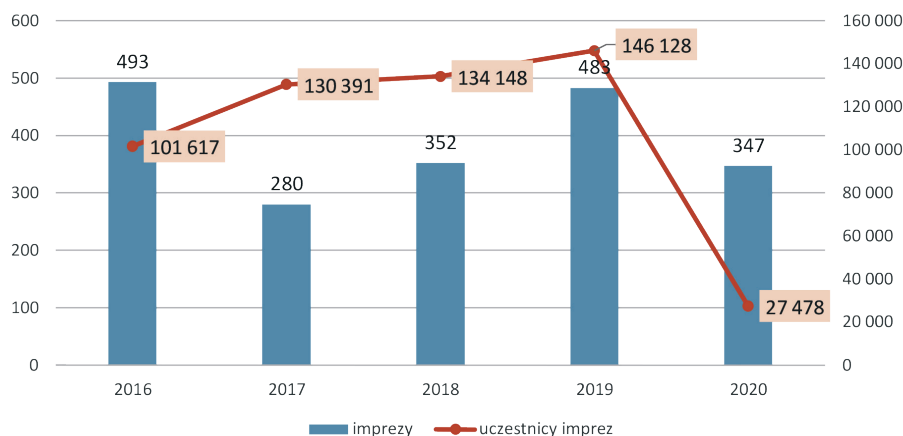
Polityka obszaru edukacji i aktywności

Jeśli chodzi o zagadnienia związane z edukacją i aktywnością, to na pierwszy plan wysuwa się **edukacja publiczna**. Tarnów charakteryzuje się relatywnie wysokimi wartościami wskaźnika skolaryzacji brutto, czyli relacji liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności w wieku określonym jako odpowiadający temu poziomowi nauczania. Wyzwaniem dla edukacji publicznej jest powrót do pełnego, efektywnego funkcjonowania po trudnym czasie pandemii COVID-19, podczas której w polskich szkołach okresy pracy w normalnej formule były przeplatane – często długimi – okresami pracy zdalnej. Ocena zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa za 2021 rok przywołuje wyniki badania ankietowego wśród uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych w wieku od 13 do 19 lat, rodziców i nauczycieli, które pokazały, że po roku trwania pandemii stan emocjonalny zarówno dorosłych, jak i młodych ludzi uległ znacznemu pogorszeniu (Ocena zasobów pomocy społecznej..., 2022, s. 14–15).

Według danych GUS liczba **impresz kulturalnych i ich uczestników** organizowanych przez zasoby kulturalne gminy miasta w roku 2020 (27 478 uczestników)

wyraźnie spadła w stosunku do roku 2019 (146 128 osób; zob. wykres 12). Pokazuje to, jaki wpływ na życie kulturalne miasta miała pandemia.

Wykres 12. Liczba imprez kulturalnych organizowanych przez centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice [szt.] i ich uczestników [os.] w gminie miasta Tarnowa w latach 2016–2020

Źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Opisaną zależność między życiem kulturalnym a pandemią pokazują również dane dotyczące podmiotów, w których już wcześniej notowano spadki liczby widzów, słuchaczy czy zwiedzających. Okres pandemii tylko wzmocnił tendencję spadkową, bo dla przykładu w roku 2016 z ofert muzeów skorzystało 1568 osób na 1000 ludności, a w 2020 – tylko 140 (zob. tabela 2). Tendencja ma zatem charakter „uśpienia”. Wyzwaniem staje się odrodzenie lokalnej aktywności kulturalnej i przygotowanie formuły korzystania z usług kulturalnych.

Tabela 2. Dane statystyczne na temat dostępności i wykorzystania miejsc kulturalnych w gminie miasta Tarnowa w latach 2016–2020

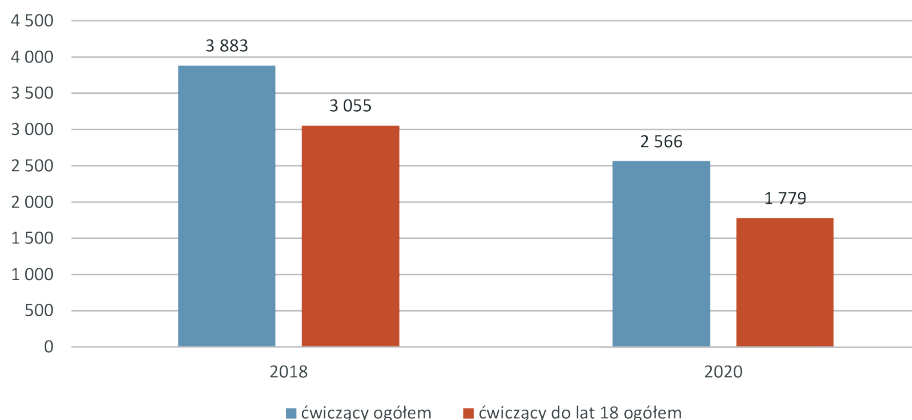
Obiekt kulturalny	Wskaźnik	2016	2017	2018	2019	2020
Biblioteki publiczne	Czytelnicy w ciągu roku [os.]	22 499	21 856	22 621	23 072	18 832
	Ludność na 1 placówkę biblioteczną* [os.]	8 470	8 435	7 790	7 231	7 678
	Czytelnicy bibliotek na 1000 ludności [os.]	204	199	207	212	174
Teatr	Widzowie w stałych salach teatralnych [os.]	57 412	57 762	45 614	50 199	19 678
Kina	Widzowie [os.]	226 382	363 513	364 953	388 462	116 699
	Liczba ludności na 1 miejsce w kinach stałych [os.]	62	62	62	62	61
	Widzowie w kinach stałych na 1000 ludności [os.]	2 056	3 315	3 346	3 581	1 086
Muzea	Zwiedzający muzea i oddziały [os.]	173 049	181 083	30 041	41 718	15 179
	Zwiedzający muzea i oddziały na 1000 ludności [os.]	1 568	1 649	275	384	140

* łącznie z punktami bibliotecznymi ujętymi zgodnie z siedzibą jednostki macierzystej

Źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Ostatnimi elementami, które warto omówić, są **kultura fizyczna i turystyka**. Są one jednymi z najbardziej niewralgicznych obszarów związanych ze zdrowiem, a tak bardzo ograniczonymi przez pandemię. Badania wykazały, że aktywność fizyczna spadła podczas pandemii. Pojawiło się niepokojące zjawisko **spadającej liczby ćwiczących w klubach sportowych** – w 2018 roku było ich 3883, natomiast dwa lata później – już tylko 2566 (zob. wykres 13). Ograniczenie korzystania z obiektów sportowych spowodowane było zapewne limitami covidowymi. Utrudnienia w zakresie możliwości podejmowania aktywności fizycznej przekładają się na problemy zdrowotne populacji, które na pewno ujawnią się w przyszłości.

Wykres 13. Liczba ćwiczących w klubach sportowych w gminie miasta Tarnowa w latach 2018 i 2020 [os.]

Źródło: Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Podsumowanie

W diagnozie potrzeb i potencjału społeczności lokalnej gminy miasta Tarnowa przeprowadzonej w różnych obszarach wyraźnie zaznaczono zagadnienie bezpieczeństwa społecznego. Opracowana na podstawie badań charakterystyka rodzin, obejmująca m.in. problem bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i omówienie obszaru pomocy społecznej oraz edukacji i aktywności, jasno wskazuje na możliwe kierunki wsparcia, a co za tym idzie na konkretną pomoc w celu wyeliminowania negatywnych skutków pandemii.

Wsparcie na każdym etapie życia rodziny jako podmiotu badań stanowi element, który powinien znaleźć odzwierciedlenie w obszarze instytucjonalnym. Działania prowadzone w sposób sieciowy należy skoncentrować wokół: poszerzania i tworzenia nowych miejsc z dostępem do bezpłatnej lub dofinansowywanej opieki psychologa, psychoterapeuty czy psychiatry, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży; zwiększenia dostępności psychologów i pedagogów w szkołach; zapewnienia szybszego dostępu do terapeutów do spraw uzależnień, także w godzinach dostosowanych do osób pracujących (np. oferta weekendowa) oraz specjalistów z zakresu tzw. nowych uzależnień (komputer, internet); wzmocnienia działań profilaktycznych i informacyjnych; rozpowszechniania wiedzy na temat mechanizmów uzależniania się i konsekwencji z tego wynikających, np.

poprzez zajęcia w szkołach; prowadzenia kampanii uświadamiających wagę przemocy psychicznej; zapewnienia gotowości służb odpowiedzialnych za obszar przemocy w rodzinie poprzez np. szkolenia; promocji już istniejących miejsc realizujących wsparcie dla rodziców; wsparcia seniorów – zwłaszcza pozostających w swoich domach i samotnych. Konieczne jest dotarcie do potrzebujących ww. pomocy, uświadomienie im możliwości dalszego rozwoju i zaopiekowanie się nimi. Istotne wsparcie dla seniorów, wobec utrudnionego przemieszczania się, stanowiłoby świadczenie przewidzianych dla nich usług w formie mobilnej. W kwestii bezpieczeństwa zdrowotnego istotne wydaje się przeprowadzenie analizy sytuacji w obszarach innych niż COVID-19 jednostek chorobowych po czasie pandemii. Dostarczanie potrzebującym wiedzy i kompetencji w dziedzinie planowania przyszłości pomimo pandemii, zarządzania budżetem i perspektywicznego myślenia stanowi podstawę działania edukacyjnego, mającego na celu zahamowanie procesu tzw. dziedziczenia biedy. Należy zwrócić uwagę na konieczność rozwoju nowoczesnej oferty edukacyjnej odpowiadającej zmieniającym się wyzwaniom. Wydaje się, że w okresie długotrwałego wyizolowania kluczowym elementem powinno być m.in. poszerzanie oferty spędzania czasu wolnego szczególnie o propozycje atrakcyjniejsze dla współczesnego odbiorcy. Dotyczy to zarówno rozwoju i pomnażania inicjatyw sportowych, jak i stworzenia kompleksowej oferty turystycznej opartej na dziedzictwie historycznym i kulturowym.

Wnioski są liczne, a wdrożenie odpowiednich zmian może zasadniczo wpłynąć na poczucie bezpieczeństwa lokalnych społeczności. W szerszym ujęciu omówione inicjatywy mogą stanowić również propozycje działań wychodzących naprzeciw negatywnym skutkom pandemii.

Streszczenie: Artykuł przedstawia zagadnienie bezpieczeństwa społecznego w kontekście głównych zmian wywołanych pandemią oraz wyzwań socjalnych, które pojawiły się przed instytucjami w obliczu zintensyfikowania się już istniejących lub powstania nowych problemów społecznych. W materiale podjęto wyzwanie zdefiniowania i przedstawienia konkretnych wniosków, które mogą się przyczynić do wdrażania działań zaradczych ograniczających negatywny wpływ COVID-19 na społeczności lokalne. Za przykład posłużyła diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych realizowana przez Centrum Usług Społecznych w Tarnowie. Opracowanie przedstawia wyniki diagnozy i związanych z nią analiz, badań, a także obserwacje respondentów na temat socjalnych konsekwencji pandemii COVID-19. Ponadto w tekście przywołano inne dokumenty przygotowane i wdrożone w związku z wystąpieniem pandemii w celu zmniejszenia skutków jej oddziaływania na lokalną społeczność.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, praca socjalna, społeczne konsekwencje COVID-19, pomoc społeczna, diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej

Abstract: This article depicts the issue of social safety in the context of major changes caused by the global pandemic and social challenges which appeared in front of institutions in the face of intensification of already present social problems and emergence of new ones. In this material the challenge of defining and presenting specific findings which can contribute to implementation of remedial actions aimed at reducing the negative influence of COVID-19 on local communities was taken. Diagnosis of needs and capabilities of local community in terms of social welfare which was carried out by Social Welfare Centre of Tarnow City was used as an example. The elaboration displays the results of the diagnosis and all associated research along with observations made by respondents on the problem of social consequences of global COVID-19 pandemic. Furthermore, other documents prepared and implemented in the event of a pandemic and reducing effects of its impact on local community were quoted.

Keywords: social work, social problems, social consequences of COVID-19, local social welfare centers, diagnosis of needs and capabilities of local community

Bibliografia

- Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. (2013). Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
- Calhoun, F. S., Weston, S. W. (2008). *Threat assessment and management strategies*. CRC Press.
- Czupryński, A., Wiśniewski, B., Zboina, J. (2017). *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*. Wydawnictwo CNBOP-PIB.
- Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych gminy miasta Tarnowa* (2022). Centrum Usług Społecznych w Tarnowie.
- Dobska, M. (2021). *Zarządzanie w opiece zdrowotnej w czasie COVID-19*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Główny Urząd Statystyczny. *Bank Danych Lokalnych*. <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>
- Gminny Program Profilaktyki, Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Przeciwdziałania Narkomanii dla Miasta Tarnowa na 2021 rok, załącznik do uchwały Nr XLII/363/2020 Rady Miejskiej w Tarnowie z dnia 26 listopada 2020 r.
- Henderson, P., Thomas, D. N. (2013). *Umiejętności pomocne w pracy ze społecznością*. Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Kalina, R. M. (1991). Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych. W: B. Hołyst (red.), *Człowiek w sytuacji trudnej* (s. 80–81). Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej.
- Kamiński, T. (2017). Pracownicy socjalni – agenci zmiany czy konserwatorzy systemu. *Praca Socjalna*, 3(34), 29–38.
- Kaźmierczak, T., Bąbska, B., Jordan, P., Dudkiewicz, M., Mendel, M., Popłońska-Kowalska, M. (2014). *Organizator społeczności lokalnej – refleksyjny praktyk*. Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Kitler, W. (2002). *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*. Ministerstwo Obrony Narodowej.
- Młyński, J. (2021a). *Praca socjalna w bezpieczeństwie społecznym. Myśleć – widzieć – działać*. Wydawnictwo «scriptum».
- Młyński, J. (2021b). Senior policy as an element of local government activities in Tarnow. *The Person and the Challenges*, 11(1), 271–289. <https://doi.org/10.15633/pch.3895>
- Necel, R. (2016). *Orientacja innowacyjna pracownika socjalnego – teoretyczne perspektywy i determinanty rozwoju*. W: A. Kotlarska-Michalska i P. Nosal (red.), *Zaradność społeczna. Współczesne przejawy i ograniczenia* (s. 165–176). Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Ocena zasobów pomocy społecznej gminy miasta Tarnowa za 2021 rok, załącznik do uchwały Nr LXIV/626/2022 Rady Miejskiej w Tarnowie z dnia 28 kwietnia 2022 r.
- Ogólnopolskie badanie jakości życia dzieci i młodzieży w Polsce. *Raport Rzecznika Praw Dziecka*. (2022). Rzecznik Praw Dziecka Mikołaj Pawlak.

- Projekt Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030 roku, Załącznik do Uchwały nr 1878/21 Zarządu Województwa Małopolskiego z 21 grudnia 2021 r.
- Shostack, A. (2014). *Threat modeling: Designing for security*. John Wiley & Sons.
- Skinner, S. (2014). *Silniejsze społeczności. Jak budować potencjał społeczności i sektora publicznego*. Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL.
- Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie oraz z realizacji Programu Rozwoju Rodzinnej Pieczy Zastępczej dla Miasta Tarnowa na lata 2021–2023 za 2021 rok. (2022).
- Strategor. (1995). *Zarządzanie firmą*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Szmagalski, J. (2014). *Praca socjalna wobec katastrof i klęsk żywiołowych*. Instytut Rozwoju Służb Społecznych.
- Twelvetrees, A. (2014). *Pracując ze społecznością*. Instytut Spraw Publicznych.
- Uchwała Rady Miejskiej w Tarnowie Nr LIV/507/2021 z dnia 28 października 2021 r. w sprawie przekształcenia Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Tarnowie, utworzenia Centrum Usług Społecznych w Tarnowie oraz nadania mu statutu (Dz.Urz. Woj. Małop. z 2021 r. poz. 6392 ze zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2004 r. poz. 593 ze zm., t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 374 ze zm., t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.).
- Żukiewicz, A. (2002). *Praca socjalna ośrodków pomocy społecznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Marek Banach

ORCID: 0000-0001-6973-350X

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Anna Zagata

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Nowym Targu

Funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Nowym Targu w okresie pandemii

Functioning of the Commune Center Social Assistance in Nowy Targ during the pandemic

Wstęp

Na przełomie 2019 i 2020 roku cały współczesny świat stanął w obliczu ogromnego wyzwania. Przyczyną takiego stanu rzeczy było pojawienie się nieznanej dotąd jednostki chorobowej – COVID-19. Szybkość rozprzestrzeniania się wirusa, ciężki przebieg, wysoka śmiertelność zarażonych, a także brak szczepionki potęgowały uczucie niepokoju. Wystąpienie nowej choroby było ogromnym wyzwaniem – poza problemami zdrowotnymi pojawiły się problemy organizacyjne: przepełnione szpitale, niewystarczająca liczba personelu medycznego, problem z dostępem do środków ochrony osobistej, a także niedoinformowanie społeczeństwa. Konieczne było wprowadzanie kolejnych obostrzeń, które skutkowały zmianą lub zakończeniem dotychczasowego sposobu funkcjonowania różnych instytucji i miejsc publicznych. Zmiany tych zasad dotyczyły prawie każdego miejsca pracy, w tym ośrodków pomocy społecznej. W ramach podejmowanych działań zdecydowano

o prowadzeniu większości spraw za pośrednictwem telefonów oraz wprowadzono ograniczenia liczby osób mogących przebywać na terenie placówki. Zdarzało się również, że wejście do instytucji było niemożliwe. Wprowadzane zasady miały na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobom pracującym w placówkach przy równoczesnym stałym dostępie do korzystania z wszelakich usług w danej instytucji, w tym również w ośrodku pomocy społecznej.

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu jest zjawisko pandemii związane z koronawirusem COVID-19 oraz jego wpływ na funkcjonowanie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Nowym Targu. Celem pracy było poznanie specyfiki związanej z funkcjonowaniem GOPS podczas pandemii COVID-19. Autorzy opracowania postawili następujące pytania badawcze:

1. Jakie działania podejmowano podczas pandemii COVID-19 w Gminnym Ośrodku Pomocy Społecznej w Nowym Targu?
2. Jak oceniano funkcjonowanie Ośrodka w czasie pandemii?

Aby skutecznie zrealizować postawione cele badawcze i zweryfikować postawione problemy, przyjęto metodę monografii pedagogicznej. Zasadnicze badania przeprowadzono na przełomie sierpnia i września 2021 roku. Badania zostały przeprowadzone z wykorzystaniem wywiadu swobodnego. Na potrzeby niniejszej pracy określono w sposób celowy próbę badawczą. W badaniach wzięło udział 12 pracowników Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Nowym Targu.

Działalność gminnego ośrodka pomocy społecznej polega na pomocy w zakresie przezwyciężania trudnych życiowych sytuacji osobom, które nie są w stanie same ich pokonać, wykorzystując swoje zasoby, możliwości oraz uprawnienia. Wspierane są one w wysiłkach, zmierzających do tego, aby zaspokoić podstawowe potrzeby oraz umożliwić im życie w warunkach odpowiadających godności człowieka. Głównie zadanie pomocy społecznej to również zapobieganie pojawianiu się trudnych sytuacji życiowych przez podejmowanie działań, których celem jest dążenie do usamodzielnienia osób oraz rodzin, a także ich integracja ze środowiskiem.

Gminny ośrodek pomocy społecznej jest jednostką powołaną do wykonywania zadań własnych oraz zleconych określonych przez szereg aktów prawnych.

Głównym celem Gminnego Ośrodka w Nowym Targu jest realizowanie zadań pomocy społecznej rozumianej jako systemu działań mających charakter profilaktyczny, rozwojowy, opiekuńczy i wychowawczy, które zmierzają do wsparcia osób oraz rodzin w działaniach skierowanych do zaspokojenia potrzeb rodzin i osób z trudnościami życiowymi. Pomoc, którą świadczy Ośrodek, powinna

prowadzić do usamodzielnienia się życiowego, a jej rodzaje i formy należy dostosować do okoliczności udzielania pomocy.

Ośrodek to jednostka budżetowa. Jego siedzibą jest budynek zlokalizowany przy ulicy Bulwarowej 9 w Nowym Targu.

Koronawirus – ujęcie teoretyczne

Koronawirusy są liczną grupą wirusów należących do rodziny *coronaviridae*. W grupie tej wskazać można na istnienie kilku rodzajów oraz gatunków, które są zdolne do infekowania zwierząt oraz ludzi. Nazwa koronawirus wywodzi się z łacińskiego słowa *corona* oznaczającego koronę. Nie jest to przypadkowa nazwa, bowiem nawiązuje ona do budowy otoczki znajdującej się wokół wirusów. Pod mikroskopem elektronowym dostrzec można pierścień niewielkich struktur, które przypominają kształtem żarówki (Zajac i Zajac, 2018, s. 116). W tabeli 1 przedstawiono systematykę koronawirusów.

Tabela 1. Systematyka koronawirusów

Rząd	Nidovirales	Nidovirale,	Nidovirales	Nidovirales
Rodzina	Coronavirinae	Coronavirinae	Coronavirinae	Coronavirinae
Rodzaj	Alfacoronavirus	Betacoronavirus	Deltacoronavirus	Gammacoronavirus
Gatunek	HCoV-NL63 HCoV-229E HKU2 HKU8 TGEV FIPV PEDV;	HCoV-OC43 HCoV-HKU1 MHV HCoV-SARS HCoV-MERS HKU4 HKU5 HKU9	HKU11 HKU12 HKU13	IBV TuCoV

Źródło: „Koronawirusy – realne zagrożenie?”, K. Zajac i A. Zajac, w: M. Dąsał (red.), *Acta Uroboroi – w kręgu epidemii* (s. 116), 2018, SKN Uroboros.

Pierwszy koronawirus ludzki B814 został wyizolowany w roku 1962 i pochodził od dziecka mającego objawy przeziębienia. Zastosowano hodowlę narządową pochodzącą z tchawicy. Jednakże dokładna gatunkowa przynależność tego izolatu jest nieznana, bowiem próbka zaginęła, nim metody badawcze umożliwiające identyfikowanie nowych wirusowych patogenów stały się dostępne. W dalszych badaniach pozyskano inne izolaty kliniczne, łącznie z koronawirusami 229E oraz OC43, które uznano z czasem za przedstawicieli osobnych gatunków.

W przeszłości zakładano pewne hipotezy, zgodnie z którymi koronawirusy ludzkie OC43 i 229E mogą powodować także – czy też indukować – rozwój innych chorób. Sugerowano między innymi, że wirus HCov-OC43 może wywołać zakażenie układu pokarmowego (Pyrć, 2015, s. 49–50).

Pierwsze przypadki związane z pojawieniem się nowego rodzaju koronawirusa odnotowano 29 grudnia 2019 roku w mieście Wuhan, w Chinach. Zgłoszono cztery przypadki zapaleń płuc o nieznaney przyczynie. 31 grudnia 2019 roku Miejska Komisja Zdrowia Wuhan zdecydowała się opublikować pierwszą oficjalną informację w tym zakresie. Wszystkie przypadki epidemiologicznie powiązano z miejskim targiem owoców morza, co wskazywało, że zakażenie ma charakter transmisji odzwierzęcej. Tego samego dnia (31 grudnia 2019 roku) przez Chińskie Centrum Kontroli i Zapobiegania Chorobom został powołany zespół szybkiego reagowania w celu przeprowadzenia dochodzenia etiologicznego oraz epidemiologicznego, odnoszącego się do nieznanego czynnika zakaźnego. W kolejnych dniach podjęto decyzję o zamknięciu i odkażeniu targu rybnego. Następnie 9 stycznia 2020 roku China CDC na łamach *The Wall Street Journal* wskazało, że został zidentyfikowany nowy koronawirus 2019-nCoV. Wyizolowany on został od pierwszego chorego, a następnie zweryfikowano go u kolejnych osób. Pierwsze sekwencje genomu tego wirusa podano 10–11 stycznia 2020 roku. Od 13 stycznia władze innych państw zaczęły również zgłaszać przypadki zachorowań na ich terenach. Na samym początku były to: Korea Południowa, Japonia i Tajlandia. Ponadto w tym samym okresie odnotowano pierwsze zgodny spowodowane zapaleniem płuc wywołanym przez nowego wirusa. Dodatkowo zaczęto również opisywać przypadki choroby występujące u pracowników ochrony zdrowia oraz członków ich rodzin niemających kontaktu bezpośredniego ze źródłem zwierzęcym. W ten sposób zwrócono uwagę, że możliwe jest rozprzestrzenianie się wirusa z człowieka na człowieka (Wawrzyniak i in., 2019, s. 2).

Koronawirus w obecnej pandemii przenika do wnętrza komórek przez interakcję białka S oraz enzymu konwertazy angiotensyny. Obecność wspomnianych białek na powierzchni komórek wpływa na ich podatność na wniknięcie wirusa. Znajdują się one w dużych ilościach na komórkach śródbłonka naczyń płucnych oraz komórkach nabłonka dróg oddechowych. Zainfekowanie komórek dolnych dróg oddechowych wywołuje u części pacjentów wzmożone uszkodzenie płucnych pęcherzyków, co jest powiązane z uszkodzeniem bariery pęcherzykowo-włośniczkowej, formowaniem wysięków, uszkodzeniem kapilar płucnych oraz naciekami z obojętnochłonnych granulocytów. W procesie tym uczestniczy także układ odpornościowy danego pacjenta (Duszyński i in., 2020, s. 178). Wśród

najczęstszych objawów choroby wskazuje się gorączkę, suchy kaszel, ogólne osłabienie i dolegliwości bólowe mięśni. Dodatkowo występować mogą także bóle głowy, biegunka i krwiotłucie. U wielu pacjentów rozwija się ponadto również duszność. Leczenie choroby opiera się na leczeniu objawowym poprzez podawanie leków przeciwwirusowych (Wawrzyniak i in., 2019, s. 3–4).

Obostrzenia sanitarne w Polsce – ujęcie chronologiczne

W związku z pojawieniem się pierwszego pacjenta z potwierdzonym pozytywnym wynikiem testu na koronawirusa w Polsce w marcu 2020 roku zaczęto wprowadzać obostrzenia. Na przestrzeni kilkunastu miesięcy w tym zakresie odnotowano różnego rodzaju zmiany związane z luzowaniem obostrzeń oraz ich przywracaniem. Działania te wynikały z aktualnej sytuacji epidemiologicznej. W tabeli 2 przedstawiono ujęcie chronologiczne obostrzeń sanitarnych w Polsce.

Tabela 2. Obostrzenia sanitarne w Polsce – ujęcie chronologiczne

Data	Rodzaj obostrzenia
6 marca 2020	– zakaz wywozu leków przeciwwirusowych, przeciwbólowych i przeciwgorączkowych; – zakaz wywozu maseczek, czepków i sprzętu medycznego niezbędnego do walki z COVID-19;
10 marca 2020	– zakaz organizowania masowych imprez;
11 marca 2020	– zamknięcie przedszkoli, szkół oraz uczelni wyższych na okres 2 tygodni;
16 marca 2020	– wprowadzenie stanu zagrożenia epidemicznego; – przywrócenie granic oraz kontroli granicznych dla osób, które wracają z zagranicy oraz konieczność odbycia 14-dniowej kwarantanny; – zakaz wjazdu cudzoziemców do kraju; – wstrzymanie międzynarodowych pasażerskich połączeń lotniczych; – zamknięcie sklepów w galeriach handlowych (nie dotyczy pralni, sklepów spożywczych, aptek i drogerii); – wprowadzenie zakazu organizowania osób powyżej 50 osób; – zamknięcie barów, pubów, restauracji (możliwość wydawania jedzenia na wynos);
25 marca 2020	– wprowadzenie nauczania zdalnego; – na ulicy mogą obok siebie iść tylko dwie osoby; – zakaz gromadzenia w parkach, na bulwarach i placach zabaw;

25 marca 2020	– ograniczenia w komunikacji miejskiej – połowa miejsc siedzących może być zajęta; – ograniczenie uczestnictwa w mszy świętej i pogrzebie do 5 osób;
31 marca 2020	– konieczność zachowania 2 metrów odstępu od innych w trakcie pobytu na zewnątrz; – zamknięcie parków i miejsc rekreacji; – zakaz wychodzenia z domu osób poniżej 18 roku życia bez nadzoru osoby pełnoletniej; – ograniczenie liczby osób znajdujących się w sklepie – 3 osoby na jedną kasę; – konieczność zakładania rękawiczek jednorazowych przed wejściem do sklepu; – wprowadzenie tzw. godzin dla seniora (10–12); – odwołanie zabiegów rehabilitacyjnych; – zakaz uprawiania sportu (dopuszczalny jest krótki spacer); – osoby w trakcie kwarantanny muszą odizolować się od pozostałych członków rodziny; – zamknięcie salonów fryzjerskich, kosmetycznych i tatuażu; – zamknięcie hoteli i miejsc noclegowych;
3 kwietnia 2020	– zakaz wstępu do lasu;
16 kwietnia 2020	– obowiązek zasłaniania ust i nosa;
20 kwietnia 2020	– wprowadzenie nowych zasad w handlu i usługach – 4 osoby na jedną kasę (sklepy do 100 m²) oraz 1 osoba na 15 m² (sklepy powyżej 100 m²); – zniesienie zakazu wstępu do lasu i parku; – miejsca kultu religijnego – 1 osoba na 15 m²; – osoby powyżej 13 lat mogą poruszać się bez nadzoru osoby dorosłej; – nakaz zasłaniania nosa i ust w publicznej sferze; – sklepy odzieżowe, hotele, miejsca noclegowe, galerie, salony fryzjerskie, tatuażu i kosmetyczne pozostają nadal zamknięte;
4 maja 2020	– otwarcie sklepów w galeriach handlowych; – zniesienie godzin dla seniorów; – otwarcie miejsc noclegowych, hoteli i bibliotek; – wznowienie zabiegów rehabilitacyjnych; – organizowanie opieki nad dziećmi w żłobkach i przedszkolach w małych grupach (dotyczy rodziców pracujących); – uczelnie wyższe i szkoły nadal nauczają w systemie zdalnym; – place zabaw na powietrzu są nadal zamknięte; – nakaz zasłaniania ust i nosa; – nadal zamknięte są salony fryzjerskie, kosmetyczne i tatuażu;

18 maja 2020	– otwarcie salonów kosmetycznych i fryzjerskich; – otwarcie usług gastronomicznych – 1 osoba na 4 m²; – zmiany w limitach pasażerów w środkach komunikacji publicznej; – otwarcie pełnowymiarowych boisk; – możliwość uprawiania sportu na infrastrukturze otwartej; – otwarcie sal i hal sportowych; – kościoły – 1 osoba na 10 m²; – wznowienie działania schronisk młodzieżowych; – możliwość prowadzenia zajęć na uczelniach muzycznych i artystycznych oraz w szkołach policealnych; – utrzymanie dystansu społecznego; – nakaz noszenia maseczek na usta i nos; – przedłużenie do 12 czerwca 2020 kontroli na granicach
25 maja 2020	– uruchomienie opieki dla dzieci w klasach I–III; – możliwość konsultacji z nauczycielami dla ósmoklasistów i maturzystów;
30 maja 2020	– zniesienie obowiązku zasłaniania nosa i ust w otwartej przestrzeni; – zniesienie limitu osób w kościołach, na pocztach, na targu, w sklepach; – zniesienie limitu osób w barach, kawiarniach i restauracjach; – możliwość organizowania zgromadzeń do 150 osób;
6 czerwca 2020	– możliwość organizowania wesel oraz rodzinnych uroczystości do 150 osób; – otwarcie basenów, solariów, klubów fitness, sal zabaw, siłowni, parków rozrywki; - salonów tatuażu i masażu; – opery, kina, balety, teatry pozostają otwarte;
13 czerwca 2020	– zniesienie ograniczeń w ruchu na granicy;
16 czerwca 2020	– wznowienie lotów międzynarodowych;
19 czerwca 2020	– możliwość zapełnienia stadionów – 25%;
17 lipca 2020	– możliwość przebywania nieograniczonej liczby osób na basenie; – targi, konferencje, wystawy – 1 osoba na 2,5 m²; – obiekt sportowy – 50% publiczności; – zmniejszenie dystansu społecznego do 1,5 m.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Naklicka, 2021.

W sierpniu 2020 roku dokonano podziału Polski na trzy strefy – czerwoną, żółtą oraz zieloną. Obostrzenia wprowadzane 8 sierpnia 2020 roku przy podziale Polski na strefy:

- strefa czerwona:
 - bezwzględny nakaz noszenia maseczek, także na powietrzu;
 - zamknięcie parków rozrywki, wesołych miasteczek, dyskotek, klubów, sanatoriów;
 - zakaz organizacji imprez masowych;
 - wesele/pogrzeb – do 50 osób;
 - zakaz organizowania kulturalnych wydarzeń;
 - zakaz uczestniczenia kibiców wydarzeniach sportowych;
 - siłownie – 1 osoba na 10 m²;
 - komunikacja miejska – 50% miejsc;
 - kina – 25% miejsc;
 - kościoły – 50% miejsc;
- strefa żółta:
 - wesele/pogrzeb – do 100 osób;
 - targi, kongresy, wystawy, konferencje – 1 osoba na 4 m²;
 - siłownie – 1 osoba na 7 m²;
 - kina – 25% miejsc;
- strefa zielona:
 - obowiązek noszenia maseczek w przestrzeniach zamkniętych;
 - dystans społeczny 1,5 m (Naklicka, 2021).

Następnie 8 października 2020 roku zdecydowano, że cała Polska znajdzie się w strefie żółtej. W związku z tym wprowadzono następujące obostrzenia:

- strefa żółta:
 - imprezy sportowe/kulturalne – 25% publiczności;
 - siłownie/kluby fitness – 1 osoba na 7 m²;
 - wesele / uroczystości rodzinne maksymalnie 75 osób (od 17 października 2020 roku);
 - konieczność stosowania rękawiczek jednorazowych i dezynfekcji rąk w trakcie zakupów;
 - zakaz funkcjonowania klubów nocnych i dyskotek;
 - zgromadzenia – do 150 osób z zachowaniem dystansu 1,5 m;
 - przywrócenie godzin dla seniorów (od 15 października 2020 roku);
- strefa czerwona:

- zakaz organizacji imprez sportowych, kulturalnych, targów i kongresów;
- siłownie / kluby fitness – 1 osoba na 10 m²;
- sale kinowe – 25% miejsc;
- zakaz działania parków rekreacji, rozrywki i wesołych miasteczek;
- wesela / pogrzeby – maksymalnie 50 osób;
- zakaz działania dyskotek i klubów nocnych;
- przewozy komunikacja miejską – 50% wszystkich miejsc (Naklicka, 2021).

Kolejne obostrzenia w strefach żółtej i czerwonej zostały wprowadzone 17 października 2020 roku:

- strefa czerwona:
 - nakaz zasłaniania nosa i ust w publicznej przestrzeni;
 - zakaz organizowania imprez okolicznościowych (od 19 października 2020 roku);
 - zmiany w funkcjonowaniu placówek handlowych;
 - miejsca kultu – 1 osoba na 7 m²;
 - publiczne zgromadzenie – do 25 osób;
 - nauczanie zdalne w szkołach wyższych i ponadpodstawowych;
 - zakaz udziału publiczności w wydarzeniach sportowych;
 - wydarzenia kulturalne – 25% miejsc zajętych;
 - zawieszenie działalności siłowni, aquaparków i basenów;
 - gastronomia – lokale otwarte w godzinach 6–21;
 - transport miejski – 50% miejsc siedzących albo 30% wszystkich miejsc;
- strefa żółta:
 - nakaz zasłaniania nosa i ust w przestrzeni publicznej;
 - gastronomia – lokale otwarte w godzinach 6–21;
 - transport miejski – 50% miejsc siedzących albo 30% wszystkich miejsc;
 - miejsca kultu – 1 osoba na 4 m²;
 - nauczanie hybrydowe w szkołach wyższych i ponadpodstawowych;
 - zakaz udziału publiczności w wydarzeniach sportowych;
 - wydarzenia kulturalne – 25% miejsc zajętych;
 - zawieszenie działalności siłowni, aquaparków i basenów (Naklicka, 2021).

Od 23 października 2020 roku cała Polska znalazła się w strefie czerwonej, w związku z czym wprowadzono kolejne obostrzenia:

- sektor edukacji, kultury oraz sportu:
 - zdalne nauczanie w klasach IV–VIII;
 - zdalne nauczanie w szkołach ponadgimnazjalnych oraz wyższych;
 - brak udziału publiczności w wydarzeniach sportowych;
 - młodzież do 16 roku życia w godzinach 8–16 może przebywać na zewnątrz tylko pod opieką dorosłej osoby;
 - wydarzenia kulturalne – 25% publiczności;
 - zawieszenie działalności siłowni, aquaparków i basenów;
- sektor gospodarki:
 - zawieszenie działalności sanatoriów;
 - zmiany w funkcjonowaniu placówek handlowych;
 - zakaz działalności stacjonarnej w lokalach gastronomicznych i restauracjach;
 - transport miejski – 50% miejsc siedzących albo 30% wszystkich miejsc;
- sektor życia społecznego:
 - imprezy, spotkania, zgromadzenia – do 5 osób spoza domowego gospodarstwa;
 - ograniczenie przemieszczania osób powyżej 70 roku życia;
 - powołanie Solidarnościowego Korpusu Wsparcia Seniorów (Naklicka, 2021).

W tabeli 2 przedstawiono kolejne działania związane z obostrzeniami w kraju.

Tabela 2. Obostrzenia w Polsce

Data	Rodzaj obostrzenia
30 października 2020	– zamknięcie cmentarzy na święto zmarłych;
7 listopada 2020	– w okresie od 9 do 29 listopada – nauka zdalna w klasach I–III; – przedłużenie nauki zdalnej w klasach IV–VIII i szkołach ponadpodstawowych; – zamknięcie placówek kultury; – kościoły – 1 osoba na 15 m ² ; – zamknięcie sklepów w galeriach handlowych; – hotele otwarte jedynie dla gości w podróży służbowej;
28 listopada 2020	– otwarcie galerii handlowych;
28 grudnia 2020	– wprowadzenie kwarantanny narodowej;

1 lutego 2021	– otwarcie galerii handlowych;
12 lutego 2021	– otwarcie kin, muzeów, basenów, galerii sztuki i stoków narciarskich; – otwarcie hoteli;
26 lutego 2021	– przywrócenie części obostrzeń w województwie warmińsko-mazurskim (zamknięte kina, teatry, baseny, hotele, nauka zdalna w klasach I–III, zamknięcie galerii handlowych);
27 lutego 2021	– w przestrzeni publicznej można nosić jedynie maseczki (zakazane są przyłbice, szaliki, opaski);
15 marca 2021	– wprowadzenie obostrzeń w województwie pomorskim, lubuskim, mazowieckim i warmińsko-mazurskim – nauka hybrydowa w klasach I–III, zamknięte kina, teatry, baseny, hotele, zamknięcie galerii handlowych; – obostrzenia w kraju – wznowienie sportu amatorskiego na świeżym powietrzu; – baseny i stoki są otwarte; siłownie oraz aquaparki pozostają zamknięte; – teatr, kino, opera – 50% publiczności; hotele – 50% pokoi;
20 marca 2021	– częściowy lockdown w całej Polsce; – kina, teatry, muzea zostają zamknięte; – zamknięte sklepów w centrach handlowych; – nauka zdalna w klasach I–III; – baseny, kasyna, łaźnie tureckie, sauny zostają zamknięte; – hotele otwarte jedynie dla wyjazdów służbowych; – zamknięcie siłowni i klubów fitness oraz stoków narciarskich; – kościoły – 1 osoba na 15 m ² ; – zamknięcie obiektów sportowych;
27 marca 2021	– zamknięcie galerii handlowych; – zamknięcie wielkopowierzchniowych sklepów budowlanych > 2000 m ² ; – limit na pocztę, w placówkach handlowych, na targu: 1 os./15 m ² – w sklepach do 100 m ² ; 1 os./20 m ² – w sklepach powyżej 100 m ² ; – kościoły – 1 osoba na 20 m ² ; – zamknięcie zakładów fryzjerskich, kosmetycznych i salonów urody; – zamknięcie żłobków i przedszkoli; – ograniczenie działalności obiektów sportowych jedynie do sportu zawodowego; – zamknięcie kortów tenisowych i ścianek wspinaczkowych;

19 kwietnia 2021	– otwarcie żłobków i przedszkoli; – przywrócenie amatorskiego sportu na świeżym powietrzu;
26 kwietnia 2021	– zniesienie niektórych obostrzeń w pewnych województwach – powrót do nauki hybrydowej w klasach I–III; – otwarcie zakładów fryzjerskich, kosmetycznych i salonów urody;
1 maja 2021	– otwarcie zakładów fryzjerskich, kosmetycznych i salonów urody w całej Polsce; – otwarcie obiektów sportowych na powietrzu; – baseny, zamknięte obiekty sportowe – grupy zorganizowane dzieci i młodzieży do 50% obłożenia;
4 maja 2021	– kościoły – 1 osoba na 15 m²; – otwarcie galerii handlowych, sklepów budowlanych i meblowych; – otwarcie galerii sztuki i muzeów; – nauka stacjonarna w klasach I–III;
8 maja 2021	– otwarcie hoteli;
15 maja 2021	– otwarcie ogródków restauracyjnych; – otwarcie kin oraz teatrów na świeżym powietrzu; – zniesienie nakazu zakrywania ust i nosa na powietrzu; – imprezy okolicznościowe – do 25 osób; – nauka hybrydowa klasy IV–VIII oraz I–IV (szkoły średnie); – publiczność w obiektach sportowych na świeżym powietrzu do 25% obłożenia; – otwarcie teatrów i kin – 50% obłożenia; – transport zbiorowy – 50% miejsc siedzących albo 30% wszystkich;
21 maja 2021	– działalność parków rozrywki – 50% obłożenia; – wznowienie działalności ośrodków kultury, świetlic;
28 maja 2021	– otwarcie restauracji – 50% obłożenia; – imprezy okolicznościowe – 50 osób; – kryte baseny i obiekty sportowe – 50% obłożenia; – zajęcia i wydarzenia sportowe na świeżym powietrzu – 250 osób; – otwarcie siłowni, klubów fitness, solariów – 1 osoba na 15 m²;
29 maja 2021	– nauka stacjonarna dla wszystkich;
13 czerwca 2021	– możliwość sprzedaży oraz spożywania w kinach, na koncertach; – kościoły – 50% obłożenia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Naklicka, 2021.

Kolejne działania związane z obostrzeniami w państwie zostały podjęte od 26 czerwca 2021 roku i były następujące:

- kina, teatry, parki rozrywki – 75% obłożenia;
- biblioteki – 1 osoba na 10 m²;
- koncerty w pomieszczeniach – 75% miejsc na widowni;
- koncerty na świeżym powietrzu – 75% miejsc;
- galerie sztuki i muzea – 1 osoba na 15 m²;
- kina – 50% obłożenia;
- parki rozrywki na świeżym powietrzu – 50% obłożenia;
- środki transportu – 100% obłożenia;
- kościoły – 75% obłożenia;
- zgromadzenia publiczne – 150 osób;
- imprezy okolicznościowe – 150 osób;
- wznowienie działalności przez kluby nocne, dyskoteki – 150 osób;
- konferencje, kongresy, targi – 1 osoba na 10 m²;
- żłobki oraz przedszkola funkcjonują normalnie;
- sklepy meblowe, budowlane, galerie handlowe – 1 osoba na 10 m²;
- gastronomia – 75% obłożenia;
- restauracje hotelowe – 75% obłożenia;
- hotele – 75% obłożenia;
- siłownie i kluby fitness – 1 osoba na 10 m²;
- baseny, aquaparki, zamknięte obiekty sportowe – 75% widowni;
- obiekty na świeżym powietrzu – 50% publiczności (*Koronawirus: informacje i zalecenia...*, b.d.)

W tym czasie Polska brała udział w unijnym procesie tworzenia systemu Unijnego Certyfikatu COVID. Równolegle toczył się proces legislacyjny na poziomie Unii Europejskiej oraz proces związany z opracowaniem rozwiązania technicznego na poziomie Komisji Europejskiej oraz na poziomie państw członkowskich. Unijny Certyfikat COVID miał ułatwić swobodne podróżowanie obywatelom Unii Europejskiej podczas pandemii.

System Unijnego Certyfikatu COVID powstał m.in. po to, by niwelować różnice w zakresie stosowanych przez państwa członkowskie obostrzeń i ograniczeń dla swobody przemieszczania oraz wzorów dokumentów potwierdzających status osoby przekraczającej granice. Jednocześnie certyfikat nie miał być warunkiem wstępnym dla ewentualnej podróży ani w sposób bezwarunkowy do niej uprawniać.

Działania i ocena GOPS w czasie pandemii

Pandemia koronawirusa spowodowała, że konieczne było podjęcie różnorodnych działań, aby usprawnić funkcjonowanie ośrodka. Oprócz tego istotną kwestią było zadbanie o bezpieczeństwo pracowników, by bez przeszkód mogli wykonywać swoją pracę.

Respondenci zostali poproszeni o określenie, czy w trakcie pandemii mają odpowiednią ilość czasu na zawodowe obowiązki związane z pracą z interesantami. Większość z nich odpowiedziała na to pytanie twierdząco.

W kolejnym pytaniu badani mieli za zadanie określić częstotliwości realizowania poszczególnych działań w okresie pandemii. Biorąc pod uwagę odpowiedzi udzielone przez respondentów, wskazać można, że większość działań realizowana była często oraz bardzo często. Jedynie w przypadku pomocy usługowej, uczestniczenia w opracowywaniu programów pomocy społecznej czy też inicjowania nowych rozwiązań pomocy oraz pełnienia roli rzecznika pojawiają się odpowiedzi typu: rzadko, bardzo rzadko oraz nigdy. Jedna osoba wskazała ponadto, że rzadko podejmowała współpracę z innymi specjalistami.

Na pytanie o to, czy czuli się bezpiecznie w trakcie pracy w biurze, ankietowani udzielili odpowiedzi, które można podzielić dokładnie na pół, bowiem sześciu badanych odpowiedziało twierdząco, natomiast sześciu zaprzeczyło. Połowa wskazała ponadto, że nie czuła się bezpiecznie podczas pracy w terenie w trakcie pandemii.

Pytano także badanych o to, jakie działania podejmowali najczęściej w trakcie pandemii. Wśród odpowiedzi znalazły się działania takie jak:

- prowadzenie wywiadów środowiskowych przez telefon;
- wprowadzenie zmian w zakresie sposobu kwalifikowania uzyskania świadczeń (np. elektroniczne dokumenty);
- czasowe wyłączenie możliwości wejścia do OPS/PCPR osobom postronnym;
- superwizja;
- dostęp do środków ochrony osobistej;
- praca zdalna;
- utworzenie infolinii przeznaczonych dla osób w trudnej sytuacji, np. dotkniętych problemem przemocy.

Do działań, które nie były podejmowane, respondenci zaliczyli następujące:

- monitoring stanu zdrowia pracowników socjalnych (np. mierzenie temperatury);

- wsparcie finansowe dla pracowników terenowych;
- dostęp do telefonu komórkowego do własnej dyspozycji;
- wsparcie psychologiczne dla kadry;
- ograniczenie zakresu świadczenia usług socjalnych;
- możliwość nieodpłatnego przeprowadzenia testów na obecność wirusa.

Następnie ankietowani zostali poproszeni o wskazanie, co w ich opinii wpłynęłoby na zwiększenie efektywności działania instytucji podczas pandemii. Biorąc pod uwagę udzielone odpowiedzi, można wskazać, że według nich najważniejszym działaniem byłoby wprowadzenie zmian w zakresie sposobu kwalifikowania uzyskania świadczeń (np. elektroniczne dokumenty). Stwierdzili ponadto, że istotne byłoby także usprawnienie współpracy pomiędzy ośrodkiem a innymi instytucjami. Warto zwrócić uwagę, że żadna osoba uczestnicząca w badaniu nie wskazała, że na efektywność wpłynęłoby przygotowanie ochronnych procedur dla osób, które świadczą usługi opiekuńcze.

W dalszej kolejności respondenci mieli określić, czy podczas pandemii nastąpił wzrost liczby osób korzystających z pomocy społecznej. Większość z nich odpowiedziała twierdząco. Tylko kilka osób stwierdziło, że „trudno powiedzieć” z uwagi na niewielką i trudną do zaobserwowania zmianę w tym zakresie.

Na pytanie o to, w jakiej grupie odnotowano przyrost liczby osób korzystających z pomocy społecznej podczas pandemii, nieco ponad połowa ankietowanych wskazała, że zauważono przyrost w grupie osób starszych, które są niesamodzielne. Kilka osób zwróciło ponadto uwagę, że zwiększenie liczby osób miało miejsce wśród dorosłych korzystających z dożywiania.

Kolejna kwestia dotyczyła rozwiązań stosowanych w celu ochrony zdrowia psychicznego pracowników. Większość osób wskazała, że była to superrewizja. Kilkoro natomiast stwierdziło, że takich działań nie podejmowano.

Zadaniem badanych osób było także dokonanie oceny działań podejmowanych przez ośrodek w czasie pandemii. Nie ulega wątpliwości, że pandemia i związane z nią zmiany wpłynęły nie tylko na funkcjonowanie ośrodka, ale również na poczucie bezpieczeństwa wśród pracowników. Respondenci mieli wskazać, jakie problemy są największym wyzwaniem dla pracy socjalnej w trakcie pandemii. Ponad połowa z nich wymieniła alkoholizm. Pozostali wskazali na przemoc w rodzinie, ubóstwo oraz zdarzenia losowe. Nikt z respondentów nie wybrał takich problemów, jak: integracja uchodźców, bezdomność, sieroctwo, nieprzystosowanie do życia po opuszczeniu zakładu karnego czy klęski żywiołowe.

Pytano także o dostęp do różnych specjalistów podczas pandemii. Zdecydowana większość ankietowanych stwierdziła, że była ona niewystarczająca, a w wielu aspektach znacznie ograniczona.

Poproszono także respondentów o wskazanie czynników najbardziej stresujących w pracy od momentu ogłoszenia pandemii. W opinii większości były to: niejasność procedur w ośrodku, konflikty zawodowe, praca w warunkach zagrożenia życia. Czynnikiem w mniejszym stopniu stresującym były trudności połączenia pracy z obowiązkami rodzinnymi oraz konflikty prywatne.

Na koniec badane osoby miały ogólnie ocenić funkcjonowanie instytucji w czasie pandemii. Większość z nich stwierdziła, że jest im trudno dokonać takiej oceny. Pozytywnie działalność GOPS oceniło kilku respondentów, natomiast negatywnie – tylko jedna osoba.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwoliły na weryfikację postawionych celów i problemów badawczych. Wynika z nich specyfika działań podejmowanych przez GOPS w sytuacji pandemii. Wyrażna różnica dotyczy sposobów prowadzenia wywiadów środowiskowych. Wszyscy uczestnicy badań wskazali, że były one prowadzone telefonicznie, z uwagi na fakt, że czasowo wyłączono możliwość wejścia do OPS osobom postronnym.

Wprowadzono zmiany w zakresie sposobu kwalifikowania uzyskania świadczeń (np. elektroniczne dokumenty) oraz pracę zdalną. Dodatkowo utworzono infolinię przeznaczone dla osób w trudnej sytuacji, np. dotkniętych problemem przemocy.

Pracownikom zabezpieczono w stopniu wystraszającym środki ochrony osobistej. Niewątpliwym problemem był natomiast brak monitorowania stanu zdrowia pracowników socjalnych (np. mierzenia temperatury) oraz brak wsparcia finansowego dla pracowników terenowych. Zwrócono także uwagę na brak zorganizowanego i systematycznego wsparcia psychologicznego dla kadry. Jednym ze sposobów przeciwdziałania niepożądanym stanom psychicznym wśród pracowników było stosowanie superwizji. Pomimo występujących trudności organizacyjnych nie ograniczono zakresu świadczenia usług socjalnych.

Zauważono natomiast przyrost działań socjalnych adresowanych do grupy osób starszych – niesamodzielnych oraz osób dorosłych korzystających z dożywiania. Nie zmniejszyła się skala pomocy dla osób uzależnionych od alkoholu

oraz ofiar i sprawców przemocy wewnątrzrodzinnej, osób doświadczających ubóstwa oraz negatywnych skutków następstw zdarzeń losowych.

Wydaje się, że najważniejszym elementem wpływającym na efektywność pracy było wprowadzenie dokumentów elektronicznych, które usprawniały pracę instytucji. Badani sugerowali także usprawnienie i zwiększenie intensywności kontaktów pomiędzy Ośrodkiem a innymi instytucjami.

Odnosząc się do oceny pracy GOPS przez badanych, stwierdzić należy, że w większości były to opinie neutralne.

W wyniku analizy wyników przeprowadzonych badań można stwierdzić, że w Ośrodku podjęto szereg różnorodnych działań, które umożliwiły jego ciągłe funkcjonowanie w trakcie pandemii. Bardzo ważną kwestią pozostaje fakt, że pomimo wielu ograniczeń oraz obaw działanie Ośrodka nie zostało zawieszone. Pandemia nie wpłynęła istotnie na świadczenie usług socjalnych. Jest to istotne, bowiem osoby potrzebujące nie zostały pozbawione możliwości uzyskania pomocy. Wprowadzane środki bezpieczeństwa pozwoliły poprawić poczucie bezpieczeństwa zarówno u osób korzystających z oferty Ośrodka, jaki i u tych, które pomocy udzielają.

Pandemia koronawirusa wywołała (i nadal wywołuje) wiele skutków, które dotyczą poszczególne jednostki, społeczeństwa, państwa, a nawet cały świat. Wpłynęła ona na różne aspekty funkcjonowania krajów i spowodowała konieczność dostosowania się do nowej rzeczywistości.

W rezultacie pandemii odnotowano pojawienie się głębokiego kryzysu gospodarczego mającego charakter popytowy i podażowy, co powoduje, że jest on trudniejszy w zażegnaniu i jednocześnie powiększa się jego skala. Jak można przypuszczać, nastąpi częściowy odwrót od globalizacji i pojawią się zmiany w zakresie funkcjonowania globalnych łańcuchów wartości. Zwiększy się ponadto skala protekcjonizmu, będzie miał też miejsce spadek obrotów w handlu międzynarodowym oraz jego udział w globalnym PKB (Kulesa i in., 2020, s. 6). Nie ulega wątpliwości, że pandemia przez długi czas pozostawi skutki w zdrowiu psychicznym i zachowaniach społecznych ludności na całym świecie. Zauważane są już objawy zespołu stresu pourazowego w społeczeństwie – między innymi odnotowano wzrost lęku antycypacyjnego (jest to tzw. lęk przed lękiem – człowiek boi się, ale nie wie do końca czego). Może on się odnosić do poczucia niepewności oraz niestabilności, które było związane z izolacją, pandemią czy koniecznością zmiany planów i utartą stabilności zawodowej oraz finansowej. W szczególności jednostki odczuwały poczucie braku kontroli nad swoim życiem. Są to stresory, które w trakcie pandemii wpływają na człowieka znacznie silniej. Wśród

osób nadmiernie reagujących na sytuację związaną z koronawirusem wskazuje się przede wszystkim osoby starsze, dzieci oraz młodzież, pracowników służby zdrowia i osoby zmagające się z zaburzeniami psychicznymi. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez COVID-19 Peritraumatic Distress Index to kobiety znacznie mocniej aniżeli mężczyźni odczuwają nasilenie stresu psychologicznego w trakcie pandemii oraz są w większym stopniu podatne na stres, a także częściej wykazują rozwinięcie zespołu stresu pourazowego. Wiadomo również, że osoby, które przebywały na kwarantannie, w wielu przypadkach odczuwają zaburzenia depresyjne, drażliwość, stres, wyczerpanie emocjonalne, a także cierpią na bezsenność. Z kolei u osób bezpośrednio zaangażowanych w walkę z COVID-19 może się pojawić wtórny zespół stresu pourazowego. Objawia się on między innymi tendencją do wycofania w kontaktach społecznych, poczuciem winy, zaburzeniami koncentracji uwagi, snu, wybuchami gniewu czy drażliwością. Wśród objawów nadmiernego stresu wskazać można także zaburzenia snu, zwiększenie zażywania alkoholu i papierosów, brak apetytu czy somatyczne objawy lęku takie jak bóle brzucha (*Psychospołeczne skutki pandemii COVID-19...*, 2020).

Pandemia wywołała również wiele skutków w stosunkach międzynarodowych, dotykając poszczególne kraje w różnorodnym stopniu. Wskazuje się, że najbardziej ucierpią państwa Południa dysponujące najmniejszymi środkami do walki z chorobą. Podobną zależność można dostrzec w Unii Europejskiej, gdzie w największym stopniu ucierpiały te państwa członkowskie, które posiadają ograniczone środki przeznaczone na odbudowę gospodarki. Kryzys może spowodować również pogłębienie nierównowagi stanowiącej już przed jego pojawieniem się poważne wyzwanie. Dodatkowo kryzys wywoływany przez koronawirusa jest przełomowym momentem dla całej Unii Europejskiej. Jego rezultatem może być zacieśnienie integracji połączone z transformacją systemu gospodarczego lub też zmianą obowiązującego modelu integracji, co będzie konsekwencją nasilenia wewnętrznych sporów. W reakcji Unii Europejskiej na kryzys wystąpiły problemy, które nie były spowodowane przerostem integracji, ale brakiem mocniejszych mechanizmów koordynacyjnych (Kulesa, 2020, s. 5). O tym, że są to fakty niezaprzeczalne mogliśmy się przekonać w kolejnych miesiącach trwania pandemii.

Pozytywnym aspektem jest stopniowe ogłaszanie przez Ministra Zdrowia znoszenia kolejnych wprowadzonych wcześniej obostrzeń. I tak od 28 marca 2022 roku nie trzeba już nosić maseczek w restauracjach, sklepach czy hotelach. Wcześniej, bo od 1 marca rząd zniósł limity oraz ograniczenia dotyczące liczby osób uczestniczących w spotkaniach. Oznacza to, że znikają już ostatnie ograniczenia związane z pandemią.

Streszczenie: Praca socjalna stanowi bardzo ważny aspekt funkcjonowania każdego państwa. Poprzez swoje działania przyczynia się do zaspokojenia różnorodnych potrzeb człowieka, a także wzmocnienia jego szans w zakresie rozwoju. W okresie pandemii bardzo istotne stało się zatem podejmowanie wszelkich działań, dzięki którym działalność placówki byłaby efektywna, a osoby potrzebujące nadal mogły korzystać z różnych form pomocy. Niniejszy artykuł dotyczy zagadnień związanych z pracą socjalną realizowaną w Gminnym Ośrodku Pomocy Społecznej w Nowym Targu podczas pandemii COVID-19.

Słowa kluczowe: praca socjalna, pandemia, koronawirus, ośrodek pomocy społecznej

Abstract: Social work is a very important aspect in the functioning of any state or country. It contributes to satisfying a variety of human needs, as well as enhancing its development opportunities through its work. Therefore, it became very important to undertake all activities during the pandemic, thanks to which the functioning of the facility was effective and people could still benefit from various forms of social work assistance. This article describes issues related to social work carried out at the Municipal Social Welfare Center in Nowy Targ during the COVID-19 pandemic.

Keywords: social work, pandemic, coronavirus, social welfare center

Bibliografia

- Duszyński, J., Afelt, A., Ochab-Marcinek, A., Owczuk, R., Pyrc, K., Rosińska, M., Rychard, A., Smiatcz, T. (2020). *Zrozumieć COVID-19*. Polska Akademia Nauk.
- Koronawirus: informacje i zalecenia. Aktualne zasady*. (b.d.). Pobrane 27 czerwca 2021 z: <https://www.gov.pl/web/koronawirus/aktualne-zasady-i-ograniczenia>
- Kulesa, Ł., Płóciennik, S., Sasnał, P., Szczepanik, M., Szymańska, J., Terlikowski, M., Wasiński, M., Wnukowski, D., Zaręba, S., Znojek, B. (2020). *Konsekwencje pandemii COVID-19 dla stosunków międzynarodowych*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych.
- Naklicka, T. (10 maja 2021). *Koronawirus COVID-19 w Polsce – luzowanie obostrzeń na wakacje 2021*. <https://www.medonet.pl/koronawirus-pytania-i-odpowiedzi/sars-cov-2,koronawirus---aktualne-obostrzenia-w-polsce---aktualizacja>

-,artykul,98382723.html#koronawirus-w-polsce-kiedy-zostaly-wprowadzone-pierwsze-ograniczenia

Psychospołeczne skutki pandemii COVID-19. (21 sierpnia 2020). <https://www.swiatlekara.pl/psychospoleczne-skutki-pandemii-covid19>

Pyrć, K. (2015). Ludzkie koronawirusy. *Postępy Nauk Medycznych*, 28(4B), 48–54.

Wawrzyniak, A., Kuczborska, K., Lipińska-Opalka, A., Będzichowska, A., Kalicki, B. (2019). Koronawirus 2019-nCoV – transmisja zakażenia, objawy i leczenie. *Pediatrics i Medycyna Rodzinna*, 15(4), 1–5. <https://doi.org/10.15557/PiMR.2020.0001>

Zajac, K., Zajac, A. (2018). Koronawirusy – realne zagrożenie? W: M. Dąsal (red.), *Acta Uroboroi. W kręgu epidemii* (s. 115–122). SKN Uroboros.

Barbara Brzezicka

ORCID: 0000-0003-3584-0061

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Natalia Pytel

ORCID: 0000-0001-9381-7594

Świetlica Terapeutyczna w Chrzanowie

Funkcjonowanie środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii COVID-19

The functioning of Community Self-help Centres in Cracow during the COVID-19 pandemic

Zasady funkcjonowania środowiskowych domów samopomocy

Jedną z form wsparcia osób z niepełnosprawnościami lub chorobami psychicznymi są usługi świadczone przez środowiskowe domy samopomocy. W Polsce placówki te, nazywane również ośrodkami wsparcia, funkcjonują jako jednostki organizacyjne pomocy społecznej w formie dziennej lub całodobowej opieki. Ich działanie jest oparte na podstawie ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 2123.), ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 930 ze zm.) oraz rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie środowiskowych domów samopomocy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 249). Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej podało w 2016 roku, że w 2015 roku w Polsce funkcjonowało 760 środowiskowych domów samopomocy (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej [MRPiPS], 2016). Z kolei Najwyższa Izba Kontroli (2019) opublikowała

informację o 809 działających ośrodkach wsparcia w 2018 roku. Można więc zauważyć tendencję rozwoju tej formy wsparcia i ciągłego zapotrzebowania na powstawanie nowych ośrodków. Zgodnie z rozporządzeniem w sprawie środowiskowych domów samopomocy ośrodki te są dzielone na cztery typy zgodnie z przeznaczeniem udzielanej pomocy. Są to domy dla osób z:

- A – przewlekłymi chorobami psychicznymi,
- B – niepełnosprawnością intelektualną,
- C – przewlekłymi zaburzeniami czynności psychicznych oraz
- D – niepełnosprawnościami sprzężonymi lub ze spektrum autyzmu (Dz.U. z 2020 r. poz. 249).

Przepisy dopuszczają także możliwość prowadzeniu domu, który swoją działalnością obejmuje wsparcie więcej niż jednej kategorii osób. Środowiskowy dom samopomocy może oferować usługi w formie dziennej lub całodobowej. Placówka dzienna funkcjonuje 8 godzin dziennie przez minimum 5 dni w tygodniu, z czego zobligowana jest do prowadzenia zajęć z uczestnikami co najmniej przez 6 godzin każdego dnia (Dz.U. z 2020 r. poz. 249). Uczestnicy mają więc możliwość uczestniczenia w zajęciach i treningach od poniedziałku do piątku. Pozostałe dwie godziny to czas na przygotowanie do zajęć, prowadzenie dokumentacji, czynności porządkowe albo czas na dowiezienie uczestników na zajęcia lub do domu, o ile dom zapewnia usługi transportowe. W przypadku domów z opieką całodobową uczestnik nie wraca do swojego domu codziennie po zakończonym treningu, jednak musi zostać mu zapewnione co najmniej 10 godzin w ciągu doby na wypoczynek oraz sen. W art. 5 rozporządzenie reguluje także dokładne limity miejsc dla przyjmowanych podopiecznych. Dla ośrodka, który jest umiejscowiony w jednym budynku, minimalna liczba miejsc to 15, a maksymalna – 60, z kolei dla ośrodka rozmieszczonego w więcej niż jednym budynku maksymalny limit wzrasta do 120 uczestników. Wyjątkiem są domy typu D dla osób ze spektrum autyzmu – tam minimalna liczba miejsc wynosi 5, a w domu dla osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi albo ze spektrum autyzmu i niepełnosprawnościami sprzężonymi minimalny limit to 7 (Dz.U. z 2020 r. poz. 249). Aby móc zostać uczestnikiem zajęć prowadzonych w domach, należy przejść procedurę skierowania w najbliższym, odpowiednim ze względu na miejsce zamieszkania ośrodka pomocy społecznej. Do wniosku należy dołączyć zaświadczenie lekarskie, które wyklucza wszelkie przeciwwskazania do uczestnictwa w zajęciach. Procedura skierowania osoby przez ośrodek pomocy społecznej do środowiskowego domu samopomocy jest wykonywana w drodze

decyzji administracyjnej. Przedmiotowe rozporządzenie reguluje również kwestie zatrudnienia pracowników. Kadra pracownicza powinna zostać zatrudniona stosownie do potrzeb uczestników domu danego typu. Wśród wymaganych ukończonych kierunków wykształcenia, wymienionych przez rozporządzenie znajdują się: pracownik socjalny, pedagog, psycholog, instruktor terapii zajęciowej, asystent osoby niepełnosprawnej lub inne kwalifikacje specjalistyczne, na które jest zapotrzebowanie w danym domu (Dz.U. z 2020 r. poz. 249).

Wsparcie i pomoc oferowane w ramach środowiskowych domów samopomocy obejmują treningi samodzielności oraz umiejętności społecznych. Są to działania, które mają na celu poprawienie lub przywrócenie samodzielności życiowej i funkcjonowania w społeczeństwie uczestnika, a także zapobieganie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu. Rozporządzenie w sprawie środowiskowych domów samopomocy wskazuje na dziesięć form wsparcia udzielanego w ośrodku. Są to:

- trening związany z funkcjonowaniem w życiu codziennym dotyczący zarządzania budżetem, dbania o higienę oraz wygląd czy naukę gotowania,
- doskonalenie umiejętności interpersonalnych oraz umiejętności rozwiązywania problemów, np. w relacjach rodzinnych, znajomościach, a także w sytuacjach oficjalnych,
- ćwiczenia komunikacji interpersonalnej,
- zarządzanie swoim czasem wolnym i rozwijanie zainteresowań,
- pomoc w formie opieki psychologicznej,
- wsparcie w załatwianiu spraw urzędowych lub towarzyszenie przy wizytach lekarskich i zakupach leków,
- zapewnienie niezbędnej opieki,
- zajęcia ruchowe, sportowe, rekreacyjne,
- wyżywienie w formie posiłków lub produktów do przygotowania posiłków,
- inne formy wsparcia, które pomagają uczestnikowi w podjęciu terapii zajęciowej lub podjęcia zatrudnienia (Dz.U. z 2020 r. poz. 249).

W środowiskowym domu samopomocy dla każdego z uczestników opracowywany i realizowany jest indywidualny plan postępowania wspierającego-aktywizującego dostosowany do potrzeb. Plany te są ewaluowane przez kadrę co najmniej raz na 6 miesięcy. Kontynuacja procesu usamodzielnienia podopiecznego może się realizować z wykorzystaniem innych form wsparcia (Dz.U. z 2020 r. poz. 249).

Środowiskowe domy samopomocy w Krakowie – placówki wsparcia dziennego w czasie pandemii

W Polsce jedną z form systemu zabezpieczenia społecznego są ośrodki wsparcia. Głównym celem ich działania jest zapobieganie marginalizacji, wykluczeniu oraz w miarę możliwości uczestnikowi pomoc w samodzielnym funkcjonowaniu w społeczeństwie. Założone cele są realizowane w formie treningów, np. czynności dnia codziennego, kulinarnych czy funkcjonowania w życiu społecznym.

Zapotrzebowanie na ośrodki wsparcia z roku na rok wzrasta. Spowodowane jest to tym, że grupa osób chętnych do korzystania z usług tego typu placówek wciąż się powiększa. Dzięki temu, że środowiskowych domów samopomocy czy warsztatów terapii zajęciowych jest coraz więcej, osoby z niepełnosprawnością mogą się uczyć, rozwijać, poszerzać swoje zainteresowania oraz zaspokajać podstawowe potrzeby. W Polsce istnieją tzw. białe plamy – powiaty, w których nie funkcjonuje żaden środowiskowy dom samopomocy. Priorytetem działań Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej jest likwidacja tych „plam”. Działania podejmowane w tym kierunku polegają na przeznaczaniu większych środków pieniężnych na finansowanie ŚDS-ów.

Według sprawozdania za 2019 rok w Polsce na dzień 31 grudnia tego roku funkcjonowało 830 środowiskowych domów samopomocy (MRPiPS, 2020). Z danych zawartych w Internetowym Obserwatorze Statystyk Społecznych dostępnym na stronie internetowej Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie wynika, że w Małopolsce w 2019 roku było 80 środowiskowych domów samopomocy (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, 2019). W stolicy województwa małopolskiego, tj. w Krakowie funkcjonowało 13 ŚDS-ów (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie [MOPS], 2019). Ze wstępnych danych ze sprawozdania Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej wynika, że na koniec 2020 roku w Polsce funkcjonowało 840 środowiskowych domów samopomocy (Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, 2021). W Krakowie liczba placówek nie zmieniła się w porównaniu do roku 2019 (MOPS, 2020).

W związku z rozpowszechnianiem się na całym świecie wirusa SARS-CoV-2 wiele państw wprowadziło liczne restrykcje w przestrzeni publicznej i społecznej. Instytucje edukacyjne oraz opiekuńcze prowadzące wsparcie dzienne, tj. środowiskowe domy samopomocy, warsztaty terapii zajęciowej czy kluby seniora, zostały zamknięte i wdrożyły system pracy na odległość. W Polsce wprowadzono ograniczenia w przemieszczaniu się (zalecano wyjścia w pilnych potrzebach, tj.

do pracy, na zakupy spożywcze, do apteki), zamknięto parki, lasy, miejsca grupowych spotkań rekreacyjnych (Kosiak, 2020). Pandemia szczególnie dotknęła osoby niepełnosprawne. Konieczność izolacji ograniczyła ich dostęp do usług społecznych, które są niezbędne do codziennego funkcjonowania. W efekcie spowodowało to utrudnienia w prowadzeniu samodzielnego życia (Kocejko, 2021).

Rok 2020 był trudny dla systemu pomocy społecznej. Pandemia koronawirusa wymusiła zmianę dotychczasowego funkcjonowania wszystkich ośrodków wsparcia oraz innych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej. Zaczęto pracować zdalnie, w mniejszych grupach, rotacyjnie. Wykorzystywano alternatywne formy pracy oraz komunikacji. W związku z pojawieniem się wirusa SARS-CoV-2 Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.).

Pierwszy przypadek wirusa SARS-CoV-2 w Polsce stwierdzono 4 marca 2020 roku. Był to pacjent z Zielonej Góry w województwie lubuskim (Ministerstwo Zdrowia, 2020a). W stolicy województwa małopolskiego pierwsze zakażenie odnotowano 9 marca 2020 roku (Ministerstwo Zdrowia, 2020b). W związku z pojawieniem się pierwszego przypadku COVID-19 w Polsce, a następnie z codziennym wzrostem liczby nowych zachorowań wojewoda małopolski wydał polecenie o czasowym zawieszeniu działalności ośrodków wsparcia, m.in. klubów integracji społecznej, dziennych domów i klubów seniora, środowiskowych domów samopomocy czy warsztatów terapii zajęciowej.

Pierwsze polecenie (nr 2/2020) zawieszało działalność placówek od dnia 12 marca 2020 roku do dnia 25 marca 2020 roku (polecenie nr 2/2020, 2020). Ze względu na wzrost zachorowań 24 marca 2020 roku przedłużono zamknięcie ośrodków aż do odwołania – polecenie nr 16/2020 (2020). 9 kwietnia 2020 roku placówki wsparcia dziennego swoje funkcjonowanie musiały wstrzymać do 24 kwietnia 2020 roku – zgodnie z poleceniem nr 36/2020 (2020). Decyzją nr 1/2020 (polecenie nr 49/2020) wojewoda przedłużył zawieszenie działalności placówek do 10 maja 2020 roku (decyzja nr 1/2020, 2020). 7 maja 2020 roku na mocy decyzji nr 2/2020 (polecenie nr 52/2020) po raz kolejny wydłużono zamknięcie placówek do 24 maja 2020 roku (decyzja nr 2/2020, 2020). Od 25 maja placówki powróciły do stacjonarnej pracy. Kolejne zamknięcie placówek nastąpiło z początkiem września na podstawie decyzji nr 50/2020 (polecenie nr 124/2020). Wojewoda małopolski polecił prezydentowi Krakowa czasowe zawieszenie działalności na terenie miasta od dnia 2 września 2020 roku do 13 września 2020 roku.

Uzasadniając swoją decyzję tym, iż ma ona na celu ochronę życia i zdrowia ludzi, a aktualna (na tamten czas) sytuacja epidemiczna na terenie Krakowa jest celowa i konieczna (decyzja nr 50/2020, 2020). Od 14 września krakowskie środowiskowe domy samopomocy i inne ośrodki wsparcia powróciły do funkcjonowania zgodnie z zaleceniami Głównego Inspektoratu Sanitarnego aż do 16 października 2020 roku. Decyzją nr 138/2020 (polecenie nr 214/2020) wojewoda małopolski po raz kolejny czasowo zawiesił działalność placówek wsparcia na terenie całego województwa małopolskiego. Zamknięcie ośrodków wsparcia obowiązywało do odwołania decyzją nr 138/2020 (2020). Uchylenie powyższej decyzji nastąpiło 26 listopada 2020 roku – decyzją nr 272/2020 (polecenie nr 348/2020, 2020). Z uwagi na potrzebę zapewnienia dostępu do usług świadczonych ośrodki wsparcia musiały zostać otwarte. Wojewoda małopolski polecił, aby placówki:

- realizowały swoje zadania z wykorzystaniem metod i technik porozumiewania się na odległość oraz w formie alternatywnych sposobów realizacji zajęć prowadzonych poza siedzibą ośrodka lub warsztatu – np. spacerów;
- w dniach i godzinach działalności placówki prowadziły dyżur pracownika, który będzie przeprowadzał indywidualne spotkania z uczestnikami (po wcześniejszym uzgodnieniu terminu);
- w sytuacjach szczególnych, w których jest to konieczne dla zapewnienia niezbędnych świadczeń dla uczestników, po uwzględnieniu sytuacji uczestnika oraz jego rodziny, w uzgodnieniu z osobą kierującą placówką, za zgodą uczestników lub ich opiekunów prawnych, prowadziły zajęcia grupowe dla nie więcej niż pięciu osób przebywających jednocześnie na terenie placówki, realizowane zgodnie z rekomendacjami Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej (decyzja nr 274/2020, 2020).

Decyzją nr 33/2021 (polecenie nr 33/2021) z dnia 18 lutego 2021 roku wojewoda małopolski zwiększył liczbę uczestników przebywających jednocześnie na terenie placówki. W przypadku środowiskowego domu samopomocy mogła ona wynosić maksymalnie 50% liczby miejsc uzgodnionych z wojewodą (decyzja nr 33/2021, 2021).

W związku z zamykaniem ośrodków wsparcia z powodu pandemii Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych [PFRON] uruchomił program „Pomoc osobom niepełnosprawnym poszkodowanym w wyniku żywiołu lub sytuacji kryzysowych wywołanych chorobami zakaźnymi”. Było to wsparcie finansowe, które uzupełniało pomoc wypłacaną przez organy administracji rządowej i samorządowej. Adresatami programu były:

- osoby niepełnosprawne, które posiadały aktualne orzeczenie o stopniu niepełnosprawności,
- dzieci i młodzież z aktualnym orzeczeniem o niepełnosprawności wydanym przed ukończeniem 16 roku życia (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, 2020),
- samorządy powiatowe i gminne, które w czasie pandemii uruchomiły dodatkowe wsparcie dla osób niepełnosprawnych lub ich otoczenia (np. transport, organizację opieki domowej, zakup środków ochrony; PFRON, 2021).

Osoby niepełnosprawne, dzieci oraz młodzież z aktualnym orzeczeniem o niepełnosprawności mogły wnioskować o pomoc pieniężną w wysokości 500 zł na jedną osobę niepełnosprawną. Wsparcie skierowano do uczestników między innymi ośrodków wsparcia, tj. warsztatów terapii zajęciowej, środowiskowych domów samopomocy, dziennych domów pomocy społecznej.

W okresie pandemii klienci pomocy społecznej wskazywali na nasilenie potrzeb wsparcia finansowego oraz opieki psychologicznej, co jednocześnie stało się wyzwaniem dla instytucji pomocy społecznej (Wojtanowicz i Białas, 2020). Polacy obawiali się o swoje zdrowie oraz zabezpieczenie materialne. Osoby na stanowiskach kierowniczych w ośrodkach wsparcia również poddane zostały sprawdzianowi, bo musiały pogodzić ze sobą bezpieczeństwo pracowników z jak najskuteczniejszą pomocą dla społeczeństwa. Wszechobecnie panujący lęk i strach utrudniały podejmowanie racjonalnych decyzji (Trębski, 2021).

Czas pandemii koronawirusa był bardzo szczególny dla uczestników ośrodków wsparcia. Z dnia na dzień ich codzienność się zmieniła. Musieli pozostać w swoich domach. Zostały im ograniczone realne kontakty ze znajomymi na poczet alternatywnych spotkań. Niestety nikt nie przewidział, że wirus rozprzestrzeni się na cały świat, nabierze takiej siły i będzie stwarzał aż takie zagrożenie dla życia i zdrowia podopiecznych ośrodków wsparcia oraz ich rodzin. W związku z tym, że osoby z niepełnosprawnością zmagają się z wieloma schorzeniami oraz chorobami współistniejącymi, był to czas, w którym kontakty z innymi ludźmi mogły im zaszkodzić, a nawet doprowadzić do śmierci. Dlatego tak ważne były zamknięcia, ograniczenia w funkcjonowaniu, bo miały za cel zminimalizować ryzyko zakażenia i rozprzestrzenienia wirusa pomiędzy uczestnikami i ich najbliższymi.

Funkcjonowanie środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii SARS-CoV-2

Na zarażenie koronawirusem szczególnie narażone są osoby zmagające się z chorobami przewlekłymi. W związku z ochroną zdrowia podopiecznych ośrodków wsparcia, ich aktywność w społeczeństwie została ograniczona. W głównej mierze dotyczy to uczęszczania do placówek wsparcia.

Aby poznać funkcjonowanie krakowskich środowiskowych domów samopomocy w czasie pandemii wirusa SARS-CoV-2 przeprowadzono badania z kierownikami wyżej wspomnianych ośrodków. Przedmiotem badań było funkcjonowanie środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii SARS-CoV-2. Za cele badań uznano:

- poznanie funkcjonowania placówek w czasie pandemii koronawirusa, tj. zapoznanie się z działaniami mającymi na celu wsparcie podopiecznych podczas zamknięcia placówek oraz alternatywnymi formami działania placówki,
- określenie działań mających na celu ochronę zdrowia podopiecznych oraz pracowników,
- poznanie oceny zaangażowania podopiecznych do alternatywnych form działania,
- poznanie oceny funkcjonowania placówki przez kierownika placówki wsparcia dziennego.

W badaniach posłużono się wywiadem indywidualnym skierowanym do kierowników krakowskich ŚDS-ów. Wywiady przeprowadzono w sposób bezosobowy – utworzono internetowy kwestionariusz wywiadu, który został wysłany 19 maja na adres e-mail każdego z trzynastu krakowskich środowiskowych domów samopomocy. Na zwrot odpowiedzi czekano dwa tygodnie. W badaniach wzięły udział cztery placówki.

Pandemia wirusa SARS-CoV-2 postawiła kierowników oraz pozostałych pracowników środowiskowych domów samopomocy przed nie lada wyzwaniem. Musieli oni z dnia na dzień zmienić sposób pracy. W czasie zamknięcia ośrodki wsparcia miały obowiązek wspierać swoich podopiecznych w alternatywnych formach. Pracownicy środowiskowych domów samopomocy wykorzystywali różne metody i techniki porozumiewania się na odległość. Uczestnikami ŚDS-ów są osoby starsze i niepełnosprawne. Nie każdy podopieczny potrafi korzystać z mediów – telefonu, komputera czy laptopa, a także nie zawsze ma dostęp do Internetu. Pracownicy musieli znaleźć tzw. złoty środek, aby dotrzeć do każdego

uczestnika oraz objąć go należytą opieką. Wśród alternatywnych form prowadzenia zajęć oraz kontaktu z uczestnikami były rozmowy telefoniczne terapeutów z podopiecznymi. Podczas tych rozmów terapeuci starali się wesprzeć i zachęcić podopiecznych do podejmowania aktywności w domu. Proponowali sposób spędzania czasu wolnego, sugerowali zadania do wykonania. Inną metodą alternatywnej komunikacji były wideorozmowy pomiędzy pracownikami a podopiecznymi. Stanowiły one idealną okazję do tego, aby wspólnie porozmawiać, zobaczyć się wirtualnie oraz przeprowadzić zajęcia online. Ośrodki, które posiadały konta na portalach społecznościowych, udostępniały zdjęcia podopiecznych (za ich zgodą), aby uczestnicy mogli zobaczyć, co robią ich znajomi w czasie zamknięcia bądź izolacji. Dodatkowo otwierały ogólnodostępne grupy na portalu społecznościowym Facebook i tam zamieszczały materiały dydaktyczne, edukacyjne, rozrywkowe dla swoich podopiecznych. Terapeuci przygotowywali również zestawy zadań i dowozili osobiście podopiecznym. W miarę możliwości udostępniano zasoby ośrodka – tj. puzzle, gry planszowe, pomoce dydaktyczne. Aby zaktywizować uczestników w domu, organizowano konkursy z nagrodami. Placówki zapewniające wyżywienie dodatkowo dostarczały ciepłe posiłki podopiecznym.

W przypadku seniorów korzystających z usług środowiskowych domów samopomocy alternatywną formą prowadzenia zajęć były rozmowy telefoniczne, spotkania na odległość – przez okno, balkon, bramkę. Część ośrodków wsparcia pomagała w zakupach, umawianiu wizyt lekarskich czy dowozie na szczepienia. Osoby z niepełnosprawnością nieposiadające umiejętności obsługi telefonu czy laptopa, korzystały z pomocy swoich bliskich – rodziców, rodzeństwa. Stan zdrowia oraz aktywności podejmowane w domu przez uczestników z barierą komunikacyjną wynikającą z niepełnosprawności były monitorowane za pośrednictwem opiekunów. To z nimi prowadzone były rozmowy telefoniczne. Opieką objęto również rodziny podopiecznych. Mogli oni skorzystać z poradnictwa psychologa. Gdy sytuacja w kraju się uspokoiła, umożliwiono zajęcia indywidualne, np. spacer, podczas gdy rodzina mogła załatwić swoje sprawy prywatne.

Pracownicy środowiskowych domów samopomocy zostali przeszkoleni pod kątem reżimu sanitarnego – dezynfekcja powierzchni, wietrzenie pomieszczeń, używanie środków ochrony osobistej, tj. rękawiczek, masek, fartuchów ochronnych. Zaczęto pracować rotacyjnie bądź zdalnie. Czas ograniczenia funkcjonowania ośrodków wsparcia spowodował, że pracownicy brali udział w wielu szkoleniach, aby podnieść swoją wiedzę i kompetencje. W celu ochrony zdrowia podopiecznych łączono ich w stałe grupy, często dezynfekowano stoły, klamki, meble, krany i inne powierzchnie wspólne. Ze względu na ograniczenie terapii

kulinarnej jeden ośrodek zakupił catering dla swoich podopiecznych, pozostałe gotowały same.

Zaangażowanie uczestników krakowskich środowiskowych domów samopomocy jest zależne od ich rodzaju niepełnosprawności i wieku. Osoby starsze z zaburzeniami poznawczymi (choroba Alzheimera, demencja) nie obsługiwały mediów, tj. telefonów, laptopów, tabletów, do komunikacji na odległość. Zdarzały się przypadki, że pracownicy deklarowali nawet brak możliwości pracy zdalnej z bliskimi osób starszych. W przypadku osób starszych głównym celem wsparcia w czasie zamknięcia było docieranie do ich miejsca zamieszkania i przeprowadzanie rozmów na odległość. Osoby niepełnosprawne intelektualnie chętniej angażowały się w zajęcia zdalne czy wideorozmowy. Szybko wykonywały przekazywane im zadania. Wielu podopiecznych miało wsparcie swoich bliskich – rodziców, brata, siostry przy rozmowach internetowych czy telefonicznych. Chętnie także brały udział w konkursach organizowanych przez placówki.

Okres pandemii bardzo utrudnił funkcjonowanie każdej placówki. Był to trudny czas dla pracowników, a jeszcze trudniejszy dla podopiecznych. Ideą pracy środowiskowego domu samopomocy jest prowadzenie stałych, codziennych treningów, które będą podtrzymywać samodzielne funkcjonowanie oraz odciążać opiekunów w opiece (Trębski i Młyński, 2022). Kierownicy deklarują, że sytuacja pandemiczna w kraju zaburzyła funkcjonowanie uczestników. Pomimo różnych sposobów realizacji treningów – praca na odległość nie sprzyja osiągnięciu celów terapeutycznych. Zauważają, że najbardziej efektywne są działania stacjonarne odbywające się w placówce. Pandemia spowodowała również liczne braki kadrowe, zmianę rytmu dnia oraz wyuczonych schematów życia. Z perspektywy czasu kierownicy dostrzegają, gdzie popełnili błędy, i w przypadku ewentualnego powrotu pandemii wiedzą, jak organizować pracę na przyszłość, co trzeba zmienić i nad czym pracować.

Czas pandemii był trudny dla każdego człowieka. Przez ciągłe zamknięcia, ograniczenia w funkcjonowaniu stan fizyczny i psychiczny podopiecznych ośrodków wsparcia się pogorszył. Pomimo zapewniania stałej terapii i realizacji wyznaczonych celów u wielu z nich można zauważyć regres w funkcjonowaniu (Trębski i Młyński, 2022). Brak systematyczności spowodował problemy m.in.: natury poznawczej – rozkojarzenie, brak koncentracji, zdezorientowanie, czy dotyczące sprawności fizycznej – otyłość, mniejsza wydolność płuc, słabsza kondycja.

Zakończenie

Podsumowując, pandemia COVID-19 znacznie utrudniła funkcjonowanie wybranych, krakowskich środowiskowych domów samopomocy. Prowadzenie codziennych zajęć w dotychczasowej formie zostało z dnia na dzień całkowicie zawieszone z zaleceniem aktywności w formule zdalnej. Pracownicy podejmowali szereg działań aktywizujących w różnych formach, jak rozmowy telefoniczne, zajęcia z wykorzystaniem wideorozmowy online, czy też dowozili podopiecznym przygotowane zadania lub materiały dydaktyczne ośrodka. Problemem był brak możliwości technicznego uczestniczenia w zajęciach zdalnych niektórych z podopiecznych, co całkowicie wykluczyło ich z procesu aktywizacji. Zaburzony został także podstawowy cel działania domów, czyli zapewnianie treningów prowadzących do poprawy funkcjonowania lub pełnej samodzielności osoby. Pomimo starań pracowników placówek kierownicy przyznają, że działania na odległość nie pozwalają na osiągnięcie celów terapeutycznych i pandemia znacznie zaburzyła codzienne funkcjonowanie uczestników.

Streszczenie: Niniejszy artykuł podejmuje temat funkcjonowania wybranych środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii COVID-19. Scharakteryzowano przepisy i regulacje prawne dotyczące działania ośrodków z wyszczególnieniem placówek na terenie Krakowa. Opisano rozporządzenia oraz zmiany w funkcjonowaniu placówek powstałe na skutek pandemii koronawirusa. W artykule przedstawiono także wyniki badań dotyczących wyzwań w funkcjonowaniu wybranych środowiskowych domów samopomocy w Krakowie w czasie pandemii SARS-CoV-2 w Polsce.

Słowa kluczowe: środowiskowy dom samopomocy, pandemia, niepełnosprawność

Abstract: This article discusses the functioning of selected community self-help centres in Krakow during the COVID-19 pandemic. The rules and legal regulations concerning the operation of centres were characterized, with the specification of centres in Cracow. Article describes also regulations and changes in the functioning of institutions resulting from the coronavirus pandemic. The following publication presents the results of a study on the challenges in the functioning of selected community self-help centres in Krakow during the SARS-CoV-2 pandemic in Poland.

Keywords: community self-hep centres, pandemic, disability

Bibliografia

- Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych. (29 kwietnia 2021). 45 mln zł na rozwój sieci ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi. <http://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=article&id=1216&>
- Decyzja nr 1/2020 (polecenie nr 49/2020) Wojewody Małopolskiego. (23 kwietnia 2020). <https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/POLECENIE%20WOJEWODY%20MA%C5%81OPOLSKIEGO%20DECYZJA%20NR%201.pdf>
- Decyzja nr 2/2020 (polecenie nr 52/2020) Wojewody Małopolskiego. (7 maja 2020). <https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/POLECENIE%20%20WOJEWODY%20MA%C5%81OPOLSKIEGO%20NR%2052.pdf>
- Decyzja nr 50/2020 (polecenie nr 124/2020) Wojewody Małopolskiego. (31 sierpnia 2020). <https://muw.pl/Docs/Decyzja%20Nr%2050%202020%20polecenie%20>

- Nr%20124%202020%20czasowe%20zawieszenie%20dzialalnosci%20osrodkow%20wsparcia%20w%20Krakowie.pdf
- Decyzja nr 138/2020 (polecenie nr 214/2020) Wojewody Małopolskiego. (14 października 2020). [https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/DECYZJA%20Nr%20138%202020%20\(POLECENIE%20NR%20214%202020\)%20o%20czasowym%20za%20wieszeniu%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20plac%C3%B3wek%20z%20ca%C5%82ego%20terenu%20wojew%C3%B3dztwa%20ma%C5%82opolskiego.pdf](https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/DECYZJA%20Nr%20138%202020%20(POLECENIE%20NR%20214%202020)%20o%20czasowym%20za%20wieszeniu%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20plac%C3%B3wek%20z%20ca%C5%82ego%20terenu%20wojew%C3%B3dztwa%20ma%C5%82opolskiego.pdf)
- Decyzja nr 272/2020 (polecenie nr 348/2020) Wojewody Małopolskiego. (26 listopada 2020). <https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/Decyzja%20272%202020,%20polecenie%20348%202020%20uchylaj%C4%85ce%20polecenie%20ws.%20plac%C3%B3wek%20dziennego%20pobytu.pdf>
- Decyzja nr 274/2020 (polecenie nr 350/2020) Wojewody Małopolskiego. (26 listopada 2020). <https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/Decyzja%20274%202020,%20polecenie%20350%202020%20dot.%20dzia%C5%82alno%C5%9Bci%20C5%9ADS%20i%20WTZ.pdf>
- Decyzja nr 33/2021 (polecenie nr 33/2021) Wojewody Małopolskiego. (18 lutego 2021). <https://bip.malopolska.pl/Download/get/id,2572378.html>
- Kocejko, M. (2021). Sytuacja dzieci z niepełnosprawnościami w czasie pandemii COVID-19 – analiza intersekcyjna. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 20(2), 76–91.
- Kosiak, P. (2020). *Sytuacja polskiej rodziny w dobie pandemii koronawirusa*. W: N. G. Pikula, M. Grewiński, E. Zdebska i W. Glac (red.), *Wybrane krajowe i międzynarodowe aspekty polityki społecznej w czasie pandemii koronawirusa* (s. 15–27). Wydawnictwo «scriptum».
- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie. (2019). *Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie za rok 2019*. Pobrane 24 maja 2021 z: <https://mops.krakow.pl/zalacznik/358016>
- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie (2020), *Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Krakowie za rok 2020*. Pobrane 24 maja 2021 z: <https://mops.krakow.pl/zalacznik/384575>
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. (30 grudnia 2016). *Środowiskowe domy samopomocy – informator*. <https://www.gov.pl/web/rodzina/srodowisko-we-domy-samopomocy-informator>
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. (17 lipca 2020). *Sprawozdanie o placówkach zapewniających całodobową opiekę i wsparcie za I–XII 2019*. <https://www.gov.pl/attachment/2372e09e-8347-4f42-8dac-9f43c8b2573d>
- Ministerstwo Zdrowia. (4 marca 2020a). *Pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce*. <https://www.gov.pl/web/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce>
- Ministerstwo Zdrowia. (9 marca 2020b). *Pięć nowych potwierdzonych przypadków koronawirusa*. <https://www.gov.pl/web/zdrowie/piec-nowych-potwierdzonych-przypadkow-koronawirusa>

- Najwyższa Izba Kontroli. (28 października 2019). *Pomoc państwa dla osób z zaburzeniami psychicznymi*. <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/pomoc-panstwa-dla-osob-z-zaburzeniami-psychicznymi.html>
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. (2 kwietnia 2020). *Pomoc PFRON dla osób niepełnosprawnych w związku z epidemią koronawirusa*. <https://www.pfron.org.pl/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci/news/pomoc-pfron-dla-osob-niepelnosprawnych-w-zwiazku-z-epidemia-koronawirusa>
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. (1 kwietnia 2021). *PFRON uruchomił realizację Modułu IV programu „Pomoc osobom niepełnosprawnym poszkodowanym w wyniku żywiołu lub sytuacji kryzysowych wywołanych chorobami zakaźnymi” w 2021 roku*. <https://www.pfron.org.pl/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci/news/pfron-uruchomil-realizacje-modulu-iv-programu-pomoc-osobom-niepelnosprawnym-poszkodowanym-w-Polecenie-nr-2/2020-Wojewody-Malopolskiego>. (11 marca 2020). <https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/Polecenie%202.2020.pdf>
- Polecenie nr 16/2020 Wojewody Małopolskiego. (24 marca 2020). https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/polecenie%20Nr%2016_2020%20WM%20z%2024.03.2020.pdf
- Polecenie nr 36/2020 Wojewody Małopolskiego. (9 kwietnia 2020). https://www.malopolska.uw.gov.pl/Docs/polecenie%20nr%2036_2020-2.pdf
- Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie. (2019). *Internetowy Obserwator Statystyk Społecznych*. Pobrane 24 maja 2021 z: <http://obserwator.rops.krakow.pl/trendanalysis>
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie środowiskowych domów samopomocy (t.j. Dz.U. 2020 poz. 249).
- Trębski, K. (2021). The benefits of online counselling in dealing with the psychological consequences of the COVID-19 pandemic relevant for the post-COVID era. *Acta Missiologica*, 15(1), s. 91–103.
- Trębski, K., Młyński, J. (2022). Counseling as a means of providing safe social support during the COVID-19 pandemic. *Fides et Ratio*, 49(1), 204–208. <https://doi.org/10.34766/fetr.v49i1.1045>
- Wojtanowicz, K., Białas, A. (2020). Pomoc społeczna w obliczu kryzysu wywołanego pandemią. *Praca Socjalna*, 35(2), 54–71. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1488>

Agnieszka Tajak-Bobek

ORCID: 0000-0002-8352-1367

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Streetworker w służbie drugiemu człowiekowi. Przegląd projektów realizowanych przez streetworkerów

Streetworker at the service of another human being. Review of streetworkers's projects

Streetworking – wprowadzenie

Streetworking jest metodą pracy z drugim człowiekiem, stanowi przykład metody *outreach* prowadzonej w środowisku przebywania klientów, czyli pracy poza instytucjami. Streetworking jest określany jako długofalowe działania socjoedukacyjne – wynikające z różnych potrzeb, dążeń ludzi – mające wzmocnić ich zdolności do przyjęcia odpowiedzialności za własne życie. Budowane przez streetworkerów relacje mają być oparte na zaufaniu i szacunku do drugiego człowieka (Fontaine i in., 2008; Michel, 2011). Ta metoda pracy socjalnej jest odpowiedzią na potrzeby ludzi, którzy znaleźli się w różnych kryzysach i polega na długotrwałej pracy z drugim człowiekiem (Wasilewska-Ostrowska, 2018).

Streetworkerzy pełnią w swojej pracy różne funkcje. Jedną z nich jest funkcja informacyjna skoncentrowana na przekazywaniu wiedzy o tym, gdzie i w jaki sposób można uzyskać dla siebie potrzebną pomoc. Ponadto motywuje się klienta do zmiany swojego życia, nawiązuje się współpracę z różnymi instytucjami pomocowymi, by w jak najbardziej kompleksowy sposób podjąć skutecznie działania. Streetworkerowi towarzyszy również terapia jako jego narzędzie do pracy, polegająca na oddziaływaniu w ramach krótkich interwencji (Białożył, 2014).

Praca streetworkera jest trudna i wymaga rozwiniętych umiejętności, kwalifikacji osobowościowych, gdyż człowiek staje się głównym narzędziem w tej profesji. W związku z powyższym streetworker powinien być osobą cierpliwą, otwartą, komunikatywną, lubiącą ludzi, autentyczną. Silną psychicznie i emocjonalnie, charyzmatyczną, umiejącą dostosować się do innych osób, z postawą wyrozumiałości i akceptacji. Są to cechy dość specyficzne, dlatego też streetworkingiem często zajmują się osoby młode, które powinny być wspierane poprzez udział w różnych szkoleniach czy supervizjach (*Podręcznik streetworkingu...*, b.d.).

Praca streetworkera charakteryzuje się dużą elastycznością, mimo tego wyróżnia się w jej ramach pewne formy i metody działania w tym:

- streetworking nastawiony na jednostkę (ważny przede wszystkim osobisty kontakt z podopiecznym, wytwarzanie więzi, udzielanie wsparcia i indywidualnej opieki),
- streetworking nastawiony na grupę (wiąże się z tworzeniem i rozwijaniem integracji w danych grupach społecznych, działaniami opartymi o wspólne przeżycia, które prowadzą do wzrostu zaufania w grupie),
- streetworking oparty na ofertach pomocy (praca z określonym programem pomocy skierowanym do konkretnych odbiorców),
- streetworking ukierunkowany na multiplikatorów (działania skierowane na tworzenie inicjatyw o charakterze samopomocy; Michel, 2013, s. 264–266; Walendzik, 2005).

Streetworkerzy podejmują pracę z dziećmi ulicy, osobami bezdomnymi, osobami świadczącymi odpłatne usługi seksualne, osobami uzależnionymi, nadużywającymi alkoholu i środków psychoaktywnych, mniejszościami etnicznymi, kulturowymi, uchodźcami czy migrantami (Michel, 2011). W zależności od adresatów realizowane przez streetworkerów projekty różnią się między sobą. Poniżej zostaną zaprezentowane wybrane ciekawe projekty realizowane przez organizacje streetworkerskie w Polsce.

Streetworkerzy w pracy bazują na projektach niejednokrotnie współtworzonych przez adresatów ich działań. W przypadku projektów, w których biorą udział młode osoby, nacisk kładzie się na to, aby to one mogły planować działania przy małej pomocy streetworkera. Pedagog ulicy wspiera, pomaga dzieciom tak, by mogły przy okazji uczyć się nowych umiejętności, planowania, podziału obowiązków, kreatywności, systematyczności czy wytrwałości (*Podręcznik streetworkingu...*, b.d.). Realizowane przez streetworkerów działania są bardzo różnorodne i dokładnie dostosowywane do potrzeb adresatów.

Streetworkerzy zrzeszają się w różnych organizacjach, stowarzyszeniach, fundacjach, w ramach których otrzymują dofinansowania na swoje działania. Dużym problemem i jednocześnie wyzwaniem dla ich pracy jest brak regulacji prawnych, które mogłyby uregulować ich funkcjonowanie w przestrzeni społecznej i sprawić, że streetworking stałby się określonym prawnie zawodem. W sytuacji pojawienia się pandemii COVID-19 problem braku regulacji prawnych jeszcze bardziej się uwidocznił, bo utrudniał funkcjonowanie streetworkerów w tych trudnych czasach.

Poniżej zaprezentowano przegląd przykładowych działań, projektów streetworkerów, które zostały opisane przez różne organizacje w mediach społecznościowych i na stronach internetowych prowadzonych przez pedagogów ulicy.

Streetworking w Krakowie

Jedną z organizacji streetworkerskich działających na terenie Krakowa jest Fundacja Nowe Centrum. Jest to organizacja pozarządowa powstała w 2012 roku z inicjatywy osób, które chciały wprowadzać nową jakość w pracy z drugim człowiekiem. Głównym celem fundacji jest wsparcie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz promowanie idei wolontariatu. Jedną z metod wykorzystywanych przez streetworkerów jest StreetRocket, czyli przenośna rakietka, przestrzeń zawierająca różnego rodzaju gry i tablice edukacyjne skierowane do dzieci i młodzieży (Fundacja Nowe Centrum, b.d.c).

Wśród ciekawych przedsięwzięć Fundacji Nowe Centrum skierowanych do dzieci warto zwrócić uwagę na projekt realizowany w latach 2018–2021 – „Aktywizacja dzieci i młodzieży metodą streetworkingu na terenie dzielnicy IV”. Był on skoncentrowany na działaniach aktywizujących dzieci, edukacyjnych, wspierających rozwój dzieci i młodzieży. W ramach aktywności wdrażano działania profilaktyczne, które miały zapobiegać używaniu przez dzieci i młodzież narkotyków i innych używek. Streetworkerzy regularnie uczestniczyli w życiu ulicy, podpowiadając adresatom swoich działań nowe formy spędzania wolnego czasu, poszerzając ich kompetencje społeczne, przekazując wiedzę. Była to praca podejmowana cyklicznie, cztery razy w tygodniu (Fundacja Nowe Centrum, b.d.b).

Inicjatywą Fundacji skierowaną tym razem do seniorów był projekt „Centrum Aktywności Seniorów Mistrzejowice”, który rozpoczął się w 2020 roku i jest zaplanowany do 2024 roku. Ma on na celu poprawę jakości życia i aktywności społecznej osób powyżej 60. roku życia. Duży nacisk kładzie się w projekcie na edukację ekologiczną, a działania przybierają różne formy: zajęć o charakterze

edukacyjnym (np. kurs języka obcego, obsługi komputera), zajęć o charakterze rozwojowym (np. zajęcia ruchowe, warsztaty), zajęć w dziedzinie działań międzypokoleniowych (wolontariat prowadzony przez seniorów). Co więcej, w trakcie spotkań w centrum aktywności dużą uwagę przywiązuje się do integracji i wzajemnego poznawania się seniorów (Fundacja Nowe Centrum, b.d.c).

Inną organizacją streetworkerską działającą na terenie Krakowa jest Centrum Profilaktyki i Edukacji Społecznej PARASOL. Jest to stowarzyszenie, które od wielu lat współpracuje z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi przy wspieraniu ich rozwoju poprzez ukazywanie nowych możliwości, zachęcanie do kreatywności i odkrywania własnego potencjału. Duży nacisk kładzie się ponadto na rozwijanie talentów. Parasol prowadzi program Rakowicka 10, w ramach którego streetworkerzy pracują stacjonarnie oraz w terenie. Jego celem jest docieranie zarówno do dzieci jak i młodzieży, która niejednokrotnie w bezproduktywny sposób spędza czas na osiedlach, podwórkach, ulicach Krakowa. Na ulicach streetworkerzy organizują dzieciom i młodzieży różnorodne formy spędzania wolnego czasu, udzielają informacji, gdzie uzyskać pomoc, rozpowszechniają materiały edukacyjne i informacyjne. Stacjonarnie streetworkerzy w swoim centrum oferują podopiecznym również wielorakie formy wykorzystywania wolnego czasu, w tym rozmaite gry, zajęcia tematyczne, artystyczne, rozwijające. Zapewniają wsparcie, rozmowy, pomoc psychologiczną, nie tylko podopiecznym, ale i również ich rodzinom. Poza tym proponują pomoc w kontakcie z różnymi instytucjami, w tym reprezentują interesy podopiecznych w mediacjach ze szkołą, policją lub innymi instytucjami (*Program Rakowicka 10*, b.d.). Oprócz sztandarowego projektu Parasol prowadzi szereg innych inicjatyw. Jedną z nich jest Żywa Biblioteka – program, w ramach którego organizowana jest dla dzieci i młodzieży w społecznościach lokalnych wymiana książek, warsztaty kulturowo-kulinarne i warsztaty czytelnicze. W te działania włączane są również rodziny i znajomi podopiecznych. Projekt ma za zadanie wsparcie edukacji językowej, rozwijanie zainteresowań czytelnictwem oraz zwiększanie dostępności książek w społeczności lokalnej. Innym ciekawym przedsięwzięciem, o którym warto wspomnieć, jest projekt „Każde dziecko ma talent”. Umożliwia on rozwój umiejętności młodych ludzi w takich obszarach jak aktywność fizyczna, muzyka czy sztuka. Uczestnicy projektu biorą udział w profesjonalnych warsztatach z instruktorami, dzięki czemu niejednokrotnie odkrywają swoje nowe zainteresowania (*Program Rakowicka 10*, b.d.).

Streetworking w Ełku, Giżycku, Olecku

Streetworkerzy z Ełku współpracują z dziećmi, młodzieżą w ich środowisku, na podwórkach, ulicach, w parkach, wspierając i rozwijając potencjał tkwiący w młodych ludziach. Na terenie Ełku funkcjonuje fundacja Human „Lex” Instytut, która to od 2010 roku podejmuje różnego rodzaju przedsięwzięcia o charakterze profilaktycznym, terapeutycznym, wspierającym. Jednym z ciekawych projektów jest organizacja profilaktycznych festiwali Juchy Soundsystem – Zażywam Tylko Dźwięków. Jest to coroczny festiwal łączący muzykę, dobrą zabawę z edukacją i profilaktyką. Główna idea przyświecająca festiwalowi to zabawa bez narkotyków. Organizatorzy podczas wydarzenia tworzą przestrzeń do rozmowy na trudne tematy związane z narkotykami i innymi problemami dotyczącymi w dużej mierze młodych ludzi. Podczas festiwalu oprócz koncertów jest organizowany szereg debat. Oprócz artystów aktywny udział biorą w nich uczestnicy festiwalu. Wydarzenie jest również bogate w wizyty specjalistów z zakresu profilaktyki, którzy wygłaszają liczne prelekcje. Oprócz muzyki –motywu przewodniego wydarzenia – możemy zobaczyć tam również występy grup teatralnych, filmy edukacyjne czy wystawy fotograficzne nawiązujące do działalności profilaktycznej (Łebski, 2015).

Niedawno młodzi ludzie zainspirowani pracą z streetworkerami z Ełku nagrali własne piosenki wraz z teledyskami, które zostały zamieszczone w mediach społecznościowych. Takie inicjatywy pomagają rozwijać młodzieży swoje umiejętności, dając jednocześnie siłę i wiarę we własne możliwości, a to z kolei przekłada się na w lepsze funkcjonowanie w społeczeństwie (zob. Śliwa, 2016).

Ponadto fundacja Human „Lex” Instytut zajmuje się pracą w środowiskach postrzeganych jako niebezpieczne w Ełku, Giżycku, Olecku i Prostkach. Na tych terenach opiekują się ponad 200 osobami wykluczonymi, niedostosowanymi społecznie, zagrożonymi wykluczeniem, znajdującymi się w różnych kryzysach (Human „Lex” Instytut, 2015).

W Giżycku funkcjonuje Centrum Profilaktyki Uzależnień i Integracji Społecznej, które wraz z fundacją Human „Lex” Instytut koordynuje oraz wspiera działania streetworkerów. Na ulice, podwórka Giżycka wychodzą pedagodzy ulicy, nawiązują dobre relacje z podopiecznymi i stanowią odpowiedź na potrzeby środowiska. Streetworkerzy w swojej działalności wykorzystują różne formy pracy. Organizowane są wielorakiego rodzaju działania aktywizujące młodzież, stosowane są elementy dogoterapii, arteterapii czy innych form pracy profilaktycznej. Ciekawym sposobem pracy wykorzystywanym przez streetworkerów

z Giżycka jest hortiterapia, czyli terapia ogrodem. W tej metodzie wykorzystuje się różnorodne prace ogrodowe takie jak sadzenie, podlewanie czy pielenie. Jest ona wykorzystywana w pracy z dziećmi, młodzieżą i seniorami. We współpracy z Instytutem Hortiterapii Zielony Promień z Mrągowa organizowane są warsztaty hortiterapeutyczne, które cieszą się dużym zainteresowaniem wśród odbiorców. Dzięki otrzymaniu dofinansowania na projekt związany z hortiterapią młodzież, dzieci, rodzice, babcie, opiekunowie, streetworkerzy zostali zaangażowani w sadzenie kompozycji kwiatowych, ich pielęgnację, podlewanie na Giżyckich podwórkach. Co więcej, upiększono również tereny przy budynkach, podnosząc walory estetyczne miasta (Centrum Profilaktyki Uzależnień i Integracji Społecznej, 2020, 2021).

Na terenie Olecka również widać pracę streetworkerów. Jednym z przykładów jest spektakl teatralny *Poszukiwacze Marzeń* przygotowany przez dzieci i młodzież (zob. *Poszukiwacze Marzeń...*, 2014). W ramach Active Festival Olecko podopieczni streetworkerów prezentują na warsztatach efekty swojej pracy. W 2021 roku odbyły się zorganizowane wraz z Domem Dziennym Senior+ warsztaty tworzenia papierowych kwiatów i odlewów gipsowych (IB, 2021). Do innych ciekawych inicjatyw zrealizowanych w 2021 roku przez streetworkerów z Olecka można zaliczyć m.in. obóz wypoczynkowy w ośrodku Mazurska Górka, wyjazdy do Movement Arena Suwałki oraz Oleckiego Klubu Wodnego, gdzie podopieczni doświadczyli wielu pozytywnych wrażeń, wartościowych relacji i dobrej zabawy (Streetworking Olecko, 2022).

Streetworking w Radomiu

Caritas Diecezji Radomskiej prowadzi działania streetworkerskie skoncentrowane głównie na pracy z osobami bezdomnymi, wykluczonymi, znajdującymi się poza systemem pomocy instytucjonalnej. Praca pedagogów ulicy polega na wejściu w obszary wykluczone, pełne różnych problemów społecznych. Miejsca te są badane i adekwatnie do potrzeb stosuje się tam różne rozwiązania w celu udzielenia pomocy drugiemu człowiekowi. Praca z bezdomnymi jest specyficzną formą działania. Bezdomni to osoby, które: nie mają dachu nad głową, posiadają różne osobowości, są bez pracy, mają problemy z alkoholem, długami, niedawno opuściły zakłady karne. Charakteryzuje ich bezradność życiowa czy też nieumiejętność radzenia sobie z dotykającymi ich problemami. Streetworkerzy w Radomiu ze swoją pomocą docierają do osób w pustostanach, na klatkach schodowych, śmietnikach, w altankach działkowych i tym podobnych wykluczonych

przestrzeniach. Ludzie, z którymi pracują, zwykle nie korzystają z usług lekarzy czy terapeutów uzależnień. Za niewywiązywanie się m.in. z obowiązków alimentacyjnych trafiają do aresztów czy zakładów karnych. Dzieje się tak dlatego, że w ich otoczeniu brakuje osób mogących skutecznie udzielić im wsparcia i konkretnej pomocy. W związku z tym streetworkerzy z Radomia wychodzą na przeciw tym potrzebom i dają szansę bezdomnym na zmianę dotychczasowego życia. Dzięki ich działaniom problem bezdomności został również nagłośniony w mieście, a społeczność lokalna zwiększyła swoją wrażliwość na sytuacje osób bezdomnych. Działania streetworkerów w Radomiu są skoncentrowane na budowaniu zintegrowanego systemu wsparcia dla bezdomnych. Ich aktywność polega między innymi na monitorowaniu miejsc opuszczonych, a w razie konieczności na wdrożeniu odpowiednich działań, które mają na celu zapobiec utracie zdrowia i życia przez bezdomnych. W trakcie kontaktu z opuszczonymi ludźmi udzielana jest potrzebna pomoc, wydawane są gorące posiłki, a nawet niejednokrotnie zachodzi potrzeba wzywania pogotowia ratunkowego. Streetworkerzy podejmują czynności w celu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu m.in. udzielają pomocy w: wypełnianiu wniosków o dowody osobiste, rejestracji w PUP, zgłoszeniu się do podjęcia terapii odwykowej, kontakcie z psychologiem, prawnikiem, pracownikiem socjalnym, odnawianiu relacji z bliskimi osobami. Ludzie pracujący na ulicy motywują bezdomnych do podejmowania różnego rodzaju pracy czy też wydają skierowania do jadłodajni. W okresie zimowym streetworkerzy dbają o to, aby osoby bezdomne nie umierały z wychłodzenia, dostarczając im m.in. ciepłą odzież, posiłki, materace czy poduszki (Caritas Diecezji Radomskiej, b.d.; Streetworking w Radomiu, 2022).

Streetworking w Wyszkanie

Streetworkerzy z Wyszkanie określają się jako pedagodzy niekonwencjonalni, którzy oferują osobom odrzucanym i niezrozumianym przez społeczność czas, energię i cierpliwość. Streetworkerzy w Fundacji Nad Bugiem podejmują różnego rodzaju innowacyjne działania zmierzające do organizacji czasu wolnego dzieciom, młodzieży i wspierania osób, które są samotne i schorowane. Jedną z bardzo interesujących metod pracy wykorzystywanych przez streetworkerów w Wyszkanie jest połączenie działań wychowawczych ze szkołą przetrwania (Fundacja Nad Bugiem, 2022; Streetworking Wyszkanie, 2022). Organizowane są zimowe wyprawy m.in. na bagna, które fundują uczestnikom różne niespodzianki takie jak np. błotna kąpiel. Jak relacjonują streetworkerzy, każdy z uczestników

takiej wyprawy na początku jest pełen optymizmu i odwagi, nie zdając sobie sprawy z wyzwań, jakie go czekają na podmokłych terenach. Kolejno młodzież musi wykazać się wytrzymałością i poradzić sobie z trudnym, wymagającym terenem. Na koniec takiej wyprawy czeka wspólne ognisko, kielbaski, herbata i podsumowanie przygody. Jest to świetna koncepcja dotarcia do trudnego młodego człowieka, atrakcyjna z jego punktu widzenia (Grajczyk, 2021). Oprócz większych projektów tego typu w Wyszkowie młodzież spędza czas ze streetworkerami, organizując wiosenne porządki, lepiąc karnawałowe pierogi czy przygotowując się na obchody różnych świąt m.in. wigilii. W roku 2021 grupy streetworkerskie w świątecznie przystrojonym pomieszczeniu spotkały się z pedagogami i specjalnymi gośćmi, przekazując dzieciom zebrane dla nich prezenty. Młodzież objęta wsparciem streetworkerów uczestniczy również w spływach kajakowych, marszu w przededniu Wszystkich Świętych, w wyprawie do fortów, jak i w wielu innych uroczystościach okolicznościowych, co bardzo urozmaica życie młodym ludziom i zachęca ich do pozytywnego spędzania wolnego czasu (Pochmara, 2021).

Podsumowanie

Przytoczone powyżej różne formy pracy streetworkerów na terenie Polski cieszą i wskazują na to, że streetworking jako sposób udzielania wsparcia osobom młodym, jak i starszym się rozwija. Przykłady podejmowanych działań i efekty pracy mobilizują do tego, aby propagować tę metodę pracy z drugim człowiekiem, który znalazł się lub może się znaleźć w kryzysie. Efekty pracy, projekty zakończone sukcesem powinny zachęcać do tego, by dokładać wszelkich starań, wspierając dalszy rozwój tej formy pracy socjalnej. Warto pomagać streetworkerom w podejmowaniu wyzwań, które są im stawiane nie tylko przez ustawodawstwo i brak regulacji prawnych, lecz także w pracy projektowej. Bo taka praca na żywych, trudnych doświadczeniach ludzkich, praca w służbie drugiego człowieka jest czymś bardzo wartościowym i pożądanym z punktu widzenia funkcjonowania w zdrowym społeczeństwie.

Streszczenie: Artykuł stanowi teoretyczne opracowanie streetworkingu. Zawiera przegląd projektów streetworkerskich, jakie są realizowane w Polsce. W prezentacji projektów uwzględniono miasta, które w sposób prężny propagują streetworking i tę formę pracy w społecznościach lokalnych. Opis projektów pochodzi z analizy informacji zamieszczanych przez pedagogów ulicy na stronach internetowych oraz materiałów multimedialnych organizacji streetworkerskich.

Słowa kluczowe: streetworking, projekty, pedagog ulicy

Abstract: This article is a theoretical study of streetworking. Includes a review of streetworking projects that are implemented in Poland. The review includes cities which promote streetworking and this form of work in local communities. The description of projects is based on the analysis of websites, multimedia materials of streetworker organisations, posted by street educator.

Keywords: streetworking, projects, street educator

Bibliografia

- Białożył, K. (2014). Streetworking jako metoda działania pracownika socjalnego. *Roczniki Teologiczne*, 61(1), 217–225.
- Caritas Diecezji Radomskiej. (b.d.). *Streetworking*. Pobrane 28 lutego 2022 z: <https://caritasradom.pl/streetworking>
- Centrum Profilaktyki Uzależnień i Integracji Społecznej. (17 sierpnia 2020). *Streetworking Giżycko – Zielenią się, mienią się kwiatowymi kolorami – nasze podwórka pięknieją*. Pobrane 20 października 2021 z: <https://www.centrumprofilaktyki.pl/streetworking-gizycko/2149-zielenia-sie-mienia-sie-kwiatowymi-kolorami-nasze-podwórka-pieknieja>
- Centrum Profilaktyki Uzależnień i Integracji Społecznej. (2021). *Streetworking Giżycko*. Pobrane 20 października 2021 z: <https://www.centrumprofilaktyki.pl/streetworking-gizycko>
- Fontaine, A., Andersson, M., Quoc-Duy, T., Etxeberria, J., Boewé, E., Martin, J., Mukanz-Diyamby, S. K., Giraldi M. (red.). (2008). *Międzynarodowy przewodnik metodologiczny po streetworkingu na świecie*. Międzynarodowa Sieć Streetworkerów Społecznych. Pobrane 21 września 2020 z: http://www.praktycy.org/osos/osos_przewodnik_metodologiczny.pdf

- Fundacja Nad Bugiem. (b.d.). *O Fundacji*. Pobrane 21 lutego 2022 z: <http://fundacjanadbugiem.pl/index.php?cmd=zawartosc&opt=pokaz&id=5>
- Fundacja Nowe Centrum. (b.d.a). *Aktywizacja dzieci i młodzieży metodą streetworkingu na terenie dzielnicy IV*. Pobrane 26 lutego 2022 z: <http://www.nowecentrum.org/aktywizacja-dzieci-i-mlodziezy-metoda-streetworkingu-na-terenie-dzielnicy-iv>
- Fundacja Nowe Centrum. (b.d.b). *Centrum Aktywności Seniorów Mistrzejowice*. Pobrane 26 lutego 2022 z: <http://www.nowecentrum.org/centrum-aktywnosci-seniorow-mistrzejowice>
- Fundacja Nowe Centrum. (b.d.c). *O nas*. Pobrane 26 lutego 2022 z: <http://www.nowecentrum.org/about-2>
- Grajczyk, A. (22 lutego 2021). *Zimowa wyprawa na bagna*. Pobrane 23 lutego 2022 z: <http://www.fundacjanadbugiem.pl/index.php?cmd=aktualnosci&opt=pokaz&id=16>
- Human „Lex” Instytut. (22 stycznia 2015). *Festiwale profilaktyczne*. Pobrane 22 stycznia 2015 z: <http://www.e-psycholog.org/index.php/item/5-sp-page-builder>
- IB. (9 sierpnia 2021). *Active Festival Olecko*. Pobrane 9 października 2021 z: <https://radio5.com.pl/2021/08/active-festival-olecko>
- Łebski, M. (10 sierpnia 2015). *Wspomnienie z VI Festiwalu Juchy Soundsystem*. <https://www.stare-juchy.pl/aktualnosci/i,wspomnienie-z-vi-festiwalu-juchy-soundsystem,3047.html>
- Michel, M. (red.). (2011). *Streetworking. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Michel, M. (2013). *Lokalny system profilaktyki społecznej i resocjalizacji nieletnich*. Pedagogium.
- Pochmara, J. (21 grudnia 2021). *W świątecznym klimacie*. Pobrane 21 grudnia 2021 z: <https://wyszkowiak.pl/index.php?cmd=news&opt=pokaz&id=4383&fbclid=IwAR0kkhi-9rwSKNqvJ5UkniOZw-76BQhcs4VN4xl1K4WyuZIRAJMOVZGPfXA>
- Podręcznik streetworkingu w ramach projektu „Nowe Śródmieście Miasta Elk – wzór na rewitalizację” współfinansowanego ze środków Funduszu Spójności w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014–2020 oraz budżetu państwa*. (b.d.). Pobrane 12 września 2020 z: https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/68902/6_Podrecznik_Streetworkingu.pdf
- Poszukiwacze Marzeń – Streetworking Olecko*. (20 grudnia 2014). Pobrane 20 grudnia 2014 z: <https://www.youtube.com/watch?v=8I6RFbksuMk>
- Program Rakowicka 10*. (b.d.). Pobrane 26 lutego 2022 z: www.rakowicka10.pl/projekty.php
- Streetworking Olecko. (2022). Facebook. Pobrane 26 lutego 2022 z: <https://www.facebook.com/Streetworking-Olecko-761325670621289>
- Streetworking w Radomiu. (2022). Facebook. Pobrane 22 lutego 2022 z: <https://www.facebook.com/Streetworkerzy-Caritas-Radom-2235710676685308>

- Streetworking Wyszków. (2022). Facebook. Pobrane 23 lutego 2022 z: <https://www.facebook.com/streetworkingwyszkow>
- Śliwa. (31 grudnia 2016). *Outsider Story*. Pobrane 26 lutego 2022 z: https://www.youtube.com/watch?v=4xO27wsIpc&list=RDMM&start_radio=1
- Walendzik, A. (2005). Streetworking jako forma pracy socjalnej. W: E. Bielecka (red.), *Streetworking – teoria i praktyka* (s. 35–44). Pedagogium.
- Wasilewska-Ostrowska, K. (2018). Znaczenie streetworkingu w systemie pomocy społecznej. *Seminare*, 39(2), 95–105.

Marzena Socha

Dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy

Praca Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy w czasie pandemii COVID-19

The work of the Municipal Social Welfare Center in Dębica during the COVID-19 pandemic

Wprowadzenie

W połowie marca 2020 roku z powodu pandemii koronawirusa dla większości z nas czas się zatrzymał. Zostaliśmy w domach, aby chronić siebie i swoich najbliższych. Czas epidemii był doświadczeniem, które trudno porównać z jakimkolwiek innym momentem w historii. Pandemia spowodowała zawieszenie lub zmianę sposobu funkcjonowania życia społecznego zarówno w wymiarze życia osobistego, jak i reorganizacji funkcjonowania instytucji. Dotyczyła obszaru całego kraju, co w kontekście dotychczasowych sytuacji kryzysowych i zdarzeń losowych było całkowicie nowym zjawiskiem. Na konieczność szybkiego zreorganizowania funkcjonowania życia społecznego i działalności instytucji nakładały się strach przed zachorowaniem, niepewność co do skuteczności podejmowanych działań, brak wzorców, zwiększenie liczby osób potrzebujących pomocy i wsparcia. Kadry pomocy społecznej były jedną z grup zawodowych, dla których czas przyspieszył. Celem niniejszego artykułu jest przypomnienie, opisanie i analiza funkcjonowania ośrodka pomocy społecznej w 2020 i 2021 roku na podstawie działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy.

Działania pracowników socjalnych, opiekunek środowiskowych i pielęgniarek działu usług oraz opiekunów i terapeutów ośrodków wsparcia dziennego

Pracownicy socjalni są grupą zawodową, która z uwagi na specyfikę wykonywanego zawodu stanowi pierwszą linię kontaktu, a tym samym potencjalnego ryzyka zakażenia się wirusem oraz jego transmisji (Frąckowiak-Sochańska i in., 2020). Pandemia dotknęła wielu mieszkańców Dębicy. Dla kadry Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy rozpoczął się okres ważnej i trudnej pracy oraz podejmowania szeregu działań na rzecz podopiecznych oraz mieszkańców naszego miasta, którzy dotychczas nie korzystali z usług ośrodka pomocy społecznej. Pracownicy tutejszego ośrodka w tym niebezpiecznym i trudnym dla wszystkich czasie wykonywali swoje obowiązki zawodowe, a ośrodek, pomimo wprowadzenia pewnych obostrzeń wynikających z konieczności zachowania bezpieczeństwa pracowników, cały czas funkcjonował. W odróżnieniu od wielu instytucji nie zawiesiliśmy żadnej z form naszej działalności, a jedynie nieliczne z nich zostały zmodyfikowane, np. część wywiadów środowiskowych przeprowadzana była telefonicznie (art. 15o ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych).

Realizowane były wszystkie zadania ustawowe w zakresie świadczeń pieniężnych i niepieniężnych (art. 36 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej) oraz projekty współfinansowane zarówno ze środków UE, jak i krajowych, przygotowywane sprawozdania i zapotrzebowania. Do MOPS-u zgłaszały się ponadto osoby, które wcześniej nie były odbiorcami naszych świadczeń i usług. Częściej niż dotychczas wsparcia potrzebowały osoby starsze, niesamodzielne, osoby doświadczające przemocy domowej oraz rodziny z problemami opiekuńczo-wychowawczymi. Przymusowe stałe przebywanie często na niewielkiej przestrzeni, nauka i praca zdalna ujawniły problemy w komunikacji i inne trudności w funkcjonowaniu rodzin (często bezradność rodziców, brak autorytetów). Pojawiły się nowe negatywne zjawiska społeczne np. przewlekły stres wywołany zagrożeniem utraty zdrowia i życia. Organizacja niezbędnych potrzeb w czasie kwarantanny i izolacji bardzo często spoczywała na pracownikach ośrodka. Realizowane były projekty socjalne na rzecz osób starszych i dzieci. Po krótkiej przerwie funkcjonował Klub Integracji Społecznej (polecenia Wojewody Podkarpackiego z 11 marca 2020 roku i 10 kwietnia 2020 roku oraz decyzja tego

organu z 8 maja 2020 roku, dotyczące czasowego zawieszenia zajęć w centrach integracji społecznej i klubach integracji społecznej). Po okresie tzw. twardego lockdownu organizowaliśmy pikniki rodzinne i kolonie dla dzieci.

Pomimo okresowego zawieszenia działalności ośrodków wsparcia dziennego (polecenie Wojewody Podkarpackiego z 12 marca 2020 roku dotyczące zamknięcia placówek wsparcia dziennego) nie pozostawiliśmy naszych seniorów bez pomocy i opieki. Pracownicy odwiedzali swoich podopiecznych w ich domach, robili potrzebne zakupy spożywcze, opłacali rachunki i kupowali niezbędne leki. W okresach przedświątecznych do wszystkich uczestników ośrodków wsparcia dziennego udawali się pracownicy z życzeniami i paczkami żywnościowymi wraz z własnoręcznie upieczonym ciastem.

Reagowaliśmy także na telefony od wszystkich dębickich seniorów, którzy z powodu wieku i obawy o własne zdrowie i bezpieczeństwo nie wychodzili z domów. To właśnie im nasi pracownicy oraz wolontariusze zanosili niezbędne zakupy żywnościowe i lekarstwa (polecenie Wojewody Podkarpackiego z 14 marca 2020 roku dotyczące zapewnienia wsparcia osobom starszym, samotnym i niepełnosprawnym). Pozostawaliśmy także w gotowości, aby nieść pomoc osobom będącym w kwarantannie. Wspólnie z wolontariuszami docieraliśmy do każdej osoby, która wymagała pomocy. Koordynowaliśmy zgłoszenia (zarówno te umieszczane na platformie, jak i zgłaszane bezpośrednio do ośrodka) z wolontariuszami, którzy docierali do domów osób potrzebujących wsparcia. Praca ta wykonywana była w systemie całodziennym. Pracownicy socjalni ośrodka we współpracy z żołnierzami Wojsk Obrony Terytorialnej oraz młodzieżą z Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży przy Parafii Miłosierdzia Bożego w Dębicy dla rodzin będących w kwarantannie dokonywali zakupów produktów żywnościowych, koniecznych leków lub innych artykułów pierwszej potrzeby.

Osobom najbardziej potrzebującym, chorym, niepełnosprawnym i samotnym nasi kierownicy dowozili żywność z Podkarpackiego Banku Żywności, a w okresie Świąt Wielkanocnych Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Dębicy wraz z Urzędem Miejskim przygotował paczki świąteczne oraz stroiki, które pracownicy Dziennego Domu „Senior+” oraz Domu Dziennego Pobytu „Dom Seniora” dowieźli do mieszkań podopiecznych. W tych działaniach wsparciem służyli wychowawcy placówek wsparcia dziennego Zgrana Paka.

Przyznawane i wypłacane były zasiłki zarówno z pomocy społecznej, jak i świadczeń rodzinnych. Asystenci rodzin prowadzili swoją pracę online, udzielając wsparcia rodzinom przy pomocy telefonów komórkowych i wideokonferencji. Współpracowaliśmy z funkcjonariuszami policji, straży miejskiej oraz kuratorami

sądowymi, w tym również w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie (polecenie Wojewody Podkarpackiego z 14 marca 2020 roku koordynacji pracy służb w odniesieniu do osób starszych, samotnych, niepełnosprawnych i bezdomnych).

W ośrodku dyżurowali pracownicy socjalni służący wsparciem i poradnictwem wszystkim tym, którzy takiej pomocy potrzebowali, a szukali jej w naszym ośrodku. Pracownicy socjalni dokonywali ponadto zakupów spożywczych, medycznych, higienicznych itp. dla osób, które z uwagi na swój wiek, zły stan zdrowia, obawę przed zakażeniem bały się wychodzić z domów, wchodzić do sklepów, kontaktować z innymi. Pomagali również osobom i rodzinom będącym w kwarantannie domowej. Wszyscy, którzy zgłosili się do tut. ośrodka z prośbą o pomoc, mieli tę pomoc zapewnioną. Dotyczyło to głównie zakupów spożywczych, zakupów leków, dokonania opłat, dowiezienia ciepłego posiłku.

Pracownicy z Działu Usług Opiekuńczych docierali każdego dnia do osób samotnych, chorych, niepełnosprawnych, które nie są w stanie samodzielnie funkcjonować, a ich życie jest zależne od pomocy osób innych. Narażali swoje życie i zdrowie, gdyż niejednokrotnie rodziny nie informowały o objawach chorobowych seniorów lub sami odwiedzali ich chorzy, co powodowało transmisję wirusa. Opiekunki środowiskowe musiały pozostawać w kwarantannie lub – co gorsze – same zostawały zarażone i członkowie ich rodzin również. Powodowało to trudności organizacyjne w zapewnieniu opieki pozostałym środowiskom, w których świadczone są usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze.

W 2021 roku w ośrodku realizowany był program „Wspieraj seniora” w ramach Solidarnościowego Korpusu Wsparcia Seniorów. Dzięki programowi osoby w wieku powyżej 70 lat uzyskały niezbędną pomoc w czasie pandemii bez konieczności wychodzenia z domu. Wsparcie w postaci np. niezbędnych produktów było dostarczone do domu seniora. W ramach tego programu zaangażowani byli wolontariusze. Z tej formy pomocy skorzystało 124 osoby, od których przyjęto łącznie 764 zgłoszenia. Wszystkie te zgłoszenia zostały zrealizowane (Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy za 2021 rok).

Realizacja dodatkowych działań na rzecz społeczności lokalnej i wsparcie organizacyjne dla pracowników MOPS Dębica

Wojewoda Podkarpacki decyzją nałożyła na gminy obowiązek realizacji zadania pn. transport osób mających trudności w samodzielnym dotarciu do punktów szczepień przeciwko wirusowi SARS-CoV-2, w tym osób niepełnosprawnych

(decyzje Wojewody Podkarpackiego z 12 stycznia 2021 roku, 14 stycznia 2021 roku i 12 lutego 2021 roku).

Zgodnie z poleceniem Wojewody osobami uprawnionymi do dowozu do punktów szczepień były osoby niepełnosprawne, tj. posiadające aktualne orzeczenie o niepełnosprawności w stopniu znacznym o kodzie R lub N lub odpowiednio I grupę z ww. schorzeniami, a także osoby mające obiektywne i niemożliwe do przezwyciężenia we własnym zakresie trudności w samodzielnym dotarciu do najbliższego miejsca zamieszkania punktu szczepień, w przypadku miast poniżej 100 tys. osób, gmin miejsko-wiejskich oraz wiejskich.

Burmistrz Dębicy polecił Dyrektorowi Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy zorganizowanie transportu na terenie Dębicy. Został również powołany koordynator ds. organizacji szczepień, którego zadaniem było uruchomienie infolinii, przyjmowanie zgłoszeń oraz zorganizowanie przewozu osób bezpośrednio z miejsca zamieszkania do wyznaczonego punktu szczepień. Od 27 stycznia do 31 grudnia 2021 roku przewieziono na szczepienie 23 osoby z terenu Dębicy.

Uszyliśmy ponadto około 5000 maseczek, które trafiły do naszych pracowników, mieszkańców miasta, funkcjonariuszy policji oraz pracowników dębickiego szpitala.

Pracownicy socjalni, asystenci rodzin oraz kierownicy i pracownicy: Dziennego Domu „Senior+”, Domu Dziennego Pobytu „Dom Seniora” i placówek wsparcia dziennego przy wsparciu wolontariuszy i seniorów szyli maseczki ochronne. Maseczki te pracownicy socjalni wraz z funkcjonariuszami Straży Miejskiej w Dębicy rozdawali osobom bezdomnym przebywającym na terenie miasta. W akcję zostali również zaangażowani wolontariusze, w tym w pozyskiwanie materiałów do szycia.

Zmiany organizacyjne i działania, które podjęto w ośrodku miały na celu przede wszystkim ograniczenie osobistego kontaktu pracowników i osób, które korzystały w tym czasie z pomocy i wsparcia. W miejscach ogólnodostępnych, wspólnego przebywania pracowników rozmieszczono ulotki i plakaty przypominające o zasadach higieny, zachowaniu dystansu i dezynfekcji rąk.

Pracowników zabezpieczono w środki ochrony zbiorowej oraz osobistej, zakupiono bezdotykowe stacje do dezynfekcji rąk. Wyłączono możliwości wejścia do ośrodka osobom postronnym. Wprowadzono zdalne formy pracy i pracę naprzemienną oraz przyjmowanie dokumentów w formie elektronicznej. Korespondencję, która była dostarczana do ośrodka w formie tradycyjnej, poddawano kwarantannie. Za zgodą pracowników w ich miejscu zamieszkania na sprzącie osobistym lub udostępnionym przez pracodawcę wgrano programy

umożliwiają pracę z domu. Pracowników podzielono na dwie grupy, które pracowały wymiennie w siedzibie ośrodka i w miejscu zamieszkania.

Podjęte działania miały na celu przede wszystkim ograniczenie osobistego kontaktu pracowników i osób, które korzystały w tym czasie z pomocy i wsparcia. Wprowadzono zmiany przestrzenne w pomieszczeniach, umożliwiając zachowanie bezpiecznego dystansu i tym samym zwiększenie poczucia bezpieczeństwa. Strona internetowa była nieustannie aktualizowana, tak aby mieszkańcy mieli stały dostęp do informacji o możliwościach i formach wsparcia m.in. pomocy socjalnej i pomocy psychologicznej.

Emocjonalne koszty pracy w warunkach pandemii COVID-19 i znaczne obciążenie stresem staraliśmy się chociaż częściowo niwelować wsparciem przełożonych (stałymi bezpośrednimi i telefonicznymi rozmowami) i superwizją koleżeńską. W pierwszym możliwym terminie zorganizowano spotkania superwizyjne dla pracowników socjalnych, asystentów rodzin oraz opiekunek i pielęgniarek środowiskowych. To dla tych grup zawodowych praca w pandemii była największym obciążeniem emocjonalnym ze względu na konieczność wykonywania jej w warunkach zagrażających zdrowiu oraz odpowiedzialność za inne osoby (współpracowników, własną rodzinę i podopiecznych). Połączenie poczucia braku bezpieczeństwa z ograniczonym wpływem na bieg zdarzeń zanurza nas w silnej transakcji stresowej, której przewlekły przebieg może spowodować ogromne spustoszenie dla zdrowia, utratę zdolności adaptacyjnych jednostki i w ostateczności jej degradację w możliwie każdym obszarze funkcjonowania (Heszen-Celińska i Sęk, 2020; Selye, 1974; Terelak, 2005; Wrona-Polańska, 2003). W celu niwelowania negatywnych skutków stresu podejmowano liczne działania poprawiające bezpieczeństwo poprzez systematyczne uzupełnianie środków do dezynfekcji powierzchni, klamek i części wspólnych. Jednocześnie w ramach Narodowego Programu Szczepień przeciw COVID-19 na etapie „0” motywowano i pomagano pracownikom w rejestracji na pośrednictwem strony internetowej <https://szczepieniakadry.rcb.gov.pl>.

Pracownicy, którzy sygnalizowali złe samopoczucie, mogli pozostać w domu i pracować zdalnie w okresie oczekiwania na wynik testu i wyjaśnienie swojej sytuacji zdrowotnej.

Zakończenie

Czas pandemii pokazał, jak ważne są relacje pomiędzy sąsiadami, współpracownikami, więzi, które powstają w społecznościach lokalnych. Empatia,

wzajemne pomaganie sobie, życzliwość to wartości, które stają się warunkiem zachowania godności i normalności, a były często ignorowane w czasach prosperity gospodarczej i nieskrępowanej konsumpcji. Idea solidarności społecznej właśnie teraz nabiera prawdziwego znaczenia, dlatego obecnie zwracamy szczególną uwagę na samopomoc społeczną (Augustyniak i in., 2020).

Czas, który przeżyliśmy, stanowił ogromne wyzwanie dla pomocy społecznej zarówno w wymiarze ilościowym (obejmowaliśmy wsparciem wszystkich potrzebujących pomocy mieszkańców miasta), jak i jakościowym (nowe zadania realizowane pod presją czasu, z lękiem o zdrowie własne i swoich rodzin). Oczekiwanie na uregulowania prawne w sytuacji konieczności podejmowania natychmiastowych działań było dodatkowym czynnikiem stresującym. Jednocześnie towarzyszyło nam ogromne poczucie odpowiedzialności za życie i zdrowie mieszkańców oraz konieczność rozwiązywania nowych, nieznanych dotąd problemów społecznych. Zmieniły się zadania i role pracowników społecznych, którzy bez bezpośredniego kontaktu z osobami potrzebującymi wsparcia zabezpieczali podstawowe ich potrzeby i prowadzili pracę socjalną. Zespół pogłębionej pracy socjalnej podejmował interwencje w środowiskach, realizował procedurę Niebieskiej Karty oraz wspierał osoby w kryzysie zdrowia, również psychicznego. Kadra zarządzająca nieustannie podejmowała działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa pracowników przy jednoczesnym realizowaniu zadań ustawowych i dynamicznie pojawiających się nowych wyzwań.

Postulaty na przyszłość dotyczące minimalizowania negatywnych skutków pracy w pandemii to:

- wsparcie kadry poradnictwem specjalistycznym i gratyfikacją finansową,
- organizacja pracy i zabezpieczenie w środki ochrony minimalizujące ryzyko zarażenia,
- szkolenia dla kadry OPS dotyczące zachowań w sytuacjach kryzysowych, nowych metod pracy i korzystania z nowych technologii i narzędzi.

Koniec stanu epidemii został ogłoszony oficjalnie w maju tego roku. Już wcześniej jednak, bo jeszcze pod koniec marca, zniesione zostały niemal wszystkie obostrzenia. Nadal żyjemy w stanie zagrożenia epidemicznego, a prognozy mówią, że jesienią możemy się spodziewać kolejnej fali zachorowań i ponownego lockdownu. Czekając na rozwój wydarzeń, pozostaje nam liczyć na społeczną solidarność zarówno wśród kadr pomocy społecznej, jak i całego społeczeństwa, która towarzyszyła nam w tym tak trudnym czasie. Zdaliśmy egzamin.

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza działania ośrodka pomocy społecznej w okresie lockdownu z powodu epidemii COVID-19 na przykładzie Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy. Artykuł zawiera opis działań poszczególnych grup zawodowych, tj. pracowników socjalnych, opiekunek i pielęgniarek, pracowników ośrodków i placówek wsparcia dziennego oraz zaangażowanie pozostałej kadry. Podkreślić należy, iż realizowano w tym czasie wiele zadań dodatkowych wynikających z potrzeb lokalnego środowiska i poleceń Wojewody. Najważniejszy wniosek z analizy to stwierdzenie, że mimo trudności, własnych lęków i obaw wynikających z zagrożenia zdrowia kadra MOPS w Dębicy realizowała wszystkie zadania wynikające z 41 ustaw i rozporządzeń, na podstawie których świadczy pomoc na rzecz mieszkańców miasta. Zmiana warunków funkcjonowania życia społecznego nie spowodowała pozostawiania bez pomocy i wsparcia dotychczasowych klientów (podopiecznych), ale rozszerzyła zakres i formę świadczonych usług na pozostałych mieszkańców miasta.

Słowa kluczowe: pandemia, społeczność lokalna, pomoc społeczna, wsparcie społeczne

Abstract: The aim of the article is to analyze the operation of a social welfare center during the lockdown period due to the COVID-19 epidemic on the example of the Municipal Social Welfare Center in Dębica. The article describes the activities of individual professional groups, i.e. social workers, carers and nurses, employees of day support centers and centers, and the involvement of other staff. It should be emphasized that many additional tasks were carried out at that time, resulting from the needs of the local environment and the voivode's instructions. The most important conclusion from the analysis is the statement that despite the difficulties, own fears and fears resulting from the threat to health, the staff of MOPS in Dębica carried out all the tasks resulting from 41 acts and regulations, on the basis of which it provides assistance to the city's inhabitants. The change in the conditions of the functioning of social life did not leave the existing clients (wards) without help and support, but extended the scope and form of services provided to other residents of the city.

Keywords: pandemic, local community, social assistance, social support

Bibliografia

- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.).
- Polecenia Wojewody Podkarpackiego w związku z przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19:
- **2020 rok**
- Polecenie z 11 marca 2020 r., ZK-II.68.13.2020 dotyczące zamknięcia CIS, KIS, DDS+, KS, ŚDS, WTZ.
- Polecenie z 12 marca 2020 r., ZK-II.68.14.2020 dotyczące zamknięcia placówek wsparcia dziennego.
- Polecenie z 12 marca 2020 r., ZK-I.6333.42.9.2020 dotyczące współpracy Policji z ośrodkami pomocy społecznej.
- Polecenie z 14 marca 2020 r., S-I.6333.1.2020.ASz dotyczące zapewnienia wsparcia osobom starszym, samotnym i niepełnosprawnym.
- Polecenie z 14 marca 2020 r., S-I.6333.2.2020.ASz koordynacji pracy służb w odniesieniu do osób starszych, samotnych, niepełnosprawnych i bezdomnych.
- Polecenie z 10 kwietnia 2020 r., S-I.6333.55.2020.TO dotyczące czasowego zawieszenia zajęć w centrach integracji społecznej i klubach integracji społecznej.
- Decyzja z 8 maja 2020 r., S-I.6333.144.2020.TO dotycząca czasowego zawieszenia zajęć w centrach integracji społecznej i klubach integracji społecznej.
- **2021 rok**
- Decyzje z 12 stycznia 2021 r., S-I.6333.5.2021.ASz dotyczące transportu osób niepełnosprawnych lub mających trudności z dostępem do punktu szczepień (decyzje skierowane do wszystkich gmin województwa podkarpackiego o liczbie mieszkańców poniżej 100 tys.).
- Decyzja zmieniająca z 14 stycznia 2021 r., S-I.6333.10.2021.ASz dotycząca transportu osób niepełnosprawnych do punktu szczepień oraz uruchomienia infolinii.
- Decyzja nr 3 z 12 lutego 2021 r., S-I.6333.38.2021.AKI dotycząca organizacji transportu do punktów szczepień (decyzje skierowane do gmin województwa podkarpackiego).
- Augustyniak, P., Ciesiołkiewicz, K., Dudkiewicz, I., Fandrejewska, A., Gąciarz, B., Obracht-Prondzyński, C., Pacut, A., Przedlacki, M., Sadzik, J., Tarkowski, A., Wygnański, K. (8 kwietnia 2020). *Alert Społeczny 1. Ratujemy najsłabszych, bądźmy wspólnotą*. Open Eyes Economy Summit oraz Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. <https://dialogkig.pl/wp-content/uploads/2020/04/Alert-Spoleczny-1-OEES.pdf>

- Frąckowiak-Sochańska, M., Hermanowski, M., Kasprzak, T., Kotlarska-Michalska, A., Necel, R., Zaręba, M. (2020). *Instytucje pomocy społecznej w czasie pandemii. Raport z badań. Część pierwsza*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu.
- Heszen-Celińska, I., Sęk, H. (2020). *Psychologia zdrowia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Selye, H. (1974). *Stres okiełznany*. „Biblioteka Myśli Współczesnej”. Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sprawozdanie z działalności Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Dębicy za 2021 rok.
- Terelak, J. (2005). *Psychologia organizacji i zarządzania*. Wydawnictwo Difin.
- Wrona-Polańska, H. (2003). *Zdrowie jako funkcja twórczego radzenia sobie ze stresem. Psychologiczne mechanizmy i uwarunkowania zdrowia w zawodzie nauczyciela*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

Klaudia Czekaj, Natalia Dubak,
Natalia Królik, Jakub Mikuszewski,
Agnieszka Wadoń

Postrzeganie życia więziennego w Polsce przez studentów w czasie pandemii COVID-19

Students' perception of polish prison life during the COVID-19 pandemic

Wprowadzenie

W każdym polityczno-prawnym systemie więziennictwo jest nieodzownym elementem aparatu państwowego. W unowocześnionych systemach skłaniających się ku idei myśli penitencjarnej więzienie poza spełnianiem funkcji izolacyjnej odgrywa również rolę resocjalizacyjną (Kwiatkowski, 2009, s. 5). Jest to miejsce, w którym dąży się do „naprawiania” przestępców i przywracania ich do społeczeństwa już jako zresocjalizowanych (Kwiatkowski, 2009). Zakład karny na niewielkim obszarze skupia dwie grupy społeczne, a mianowicie więźniów i personel, co czyni je bardzo szczególnym środowiskiem (Poklek, 2010, s. 17). Z uwagi na powstające więzi społeczne więzienie możemy interpretować między innymi jako instytucję, system społeczny czy także układ grup (Poklek, 2010).

Przez ostatnie lata więziennictwo w Polsce było poddane wielu znaczącym zmianom. Zmiany te wynikały między innymi z braku stabilności prawa, ale także światopoglądów politycznych czy osób stojących na czele formacji. Sytuacja ta bezpośrednio wpływała na brak stabilizacji zawodowej funkcjonariuszy i wiele zmian z zakresu funkcjonowania zakładów karnych w Polsce (Zajac, 2022, s. 64). Z racji tego, że służba

więzienna jest formacją pracującą w zamknięciu, niewiele o niej wiadomo, przez co ciężko jest społeczeństwu stworzyć prawidłowy i rzetelny obraz funkcjonowania owej instytucji (Zajac, 2022). Według Marii Niełaczonej (2017, s. 27–28) „przeciętny obywatel nie wie, czym jest więzienie i jego administracja, a wobec tego nie ma pożywki dla swojej wyobraźni, za wyjątkiem filmów fabularnych i medialnych newsów”. Obydwa źródła kreują pewną wizję nadaną przez autora, ale nie przekazują wiedzy. „Tworzą wybiórczy i tendencyjny lub subiektywny obraz więzienia” (Niełaczone, 2017, s. 27–28). Dlatego też otwarcie krytykowany jest schemat organizacyjny więzienia tworzący odrębny świat rządzący się swoimi prawami, oddzielony od reszty społeczeństwa (Helios i in., 2020, s. 19). Podążając owym schematem, otrzymujemy instytucję, której charakter jasno można określić jako represyjny, na której spoczywają ogromne oczekiwania ze strony społeczeństwa w stosunku do skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Jest to swoistego rodzaju paradoks i należy mu sprostać.

Wobec polskiego więziennictwa stosunkowo często pojawiały się zarzuty dotyczące występowania niezgodności pomiędzy celami a środkami kary. Zakłady karne były postrzegane jako te, które mają destrukcyjny wpływ na życie jednostki, co więcej, nie stwarzają skazanemu warunków do skutecznej resocjalizacji i powrotu do społeczności (Zajac, 2022, s. 65). Argumentem zdecydowanie przemawiającym za dotychczasową krytyką owej instytucji jest izolacja osób pozbawionych wolności, która znacząco utrudnia zaspokajanie ich potrzeb na poziomie podstawowym w sferze nie tylko fizycznej, ale i społecznej (Zajac, 2022). Wpływa ona zasadniczo na psychikę większości osadzonych i może oddziaływać na autoagresję czy również pojawienie się myśli samobójczych (Bezpieczeństwo osadzonych..., 2020). Węzienie, podejmując się izolacji człowieka, powoduje, że znajduje się on w nienaturalnej sytuacji życiowej. Wywołuje to depriwację potrzeb, frustrację, przeciążenie oraz konflikty intrapsychiczne (Ozga, 2017, s. 65). To, jakie konsekwencje będzie miała dla człowieka sytuacja uwięzienia, zależy od takich czynników jak: jego wcześniejsze doświadczenia życiowe, wsparcie społeczne, psychika oraz predyspozycje osobowościowe (Ozga, 2017). Odnosząc się z kolei do procesu resocjalizacji, występuje wiele kontrowersji wokół tego, czy jest konieczność, a także zasadność jej stosowania. Według opinii Henryka Machela (2014, s. 171–175) w tym obszarze występują pewne problemy, które wynikają między innymi ze specyfiki pracy z osobą skazaną. Nie bez znaczenia są również negatywny wpływ podkultury więziennej, wadliwie funkcjonujący personel więzienny czy też sama instytucja więzienia.

W związku z dylematami i zarzutami związanymi z funkcjonowaniem polskiego więziennictwa postanowiono zbadać to, jak życie w zakładzie karnym jest postrzegane przez studentów.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Artykuł prezentuje wyniki badań własnych nad postrzeganiem przez studentów instytucji więziennictwa w Polsce, które zostały przeprowadzone w czasie pandemii COVID-19. Przedmiotem badań ustanowiono zbadanie opinii studentów dotyczących życia w zakładzie karnym. Za cel postawiono sobie ukazanie opinii studentów na temat wybranych aspektów życia w zakładzie karnym. Sformułowano następujący problem główny: jak postrzegane przez studentów jest życie w zakładzie karnym? Aby skonkretyzować problem główny, dokonano podziału na problemy szczegółowe, które dotyczyły warunków w zakładzie karnym, planu dnia w zakładzie karnym, możliwości rozwoju osadzonych, dostępu do kultury, panującej w zakładzie karnym dyscypliny, przemocy, psychiki skazanego, skuteczności resocjalizacji oraz postrzegania przyszłości skazanych po opuszczeniu zakładu karnego.

Grupę badawczą stanowili studenci w liczbie 55 osób, którzy zostali dobrani losowo. Niemal trzy czwarte badanych stanowiły kobiety. Znaczna liczba respondentów znajdowała się w przedziale wiekowym od 21 do 22 lat, zaś najmniejszy odsetek stanowiły osoby w wieku kolejno 25 lat, 33 lata i 39 lat. Przeważająca liczba ankietowanych zamieszkiwała miasta powyżej 500 tys. mieszkańców. Niewielką grupę stanowiły osoby bytujące w miastach zamieszkałych przez 150 tys. – 499 tys. osób.

Badania przeprowadzono online. W analizie zebranego materiału badawczego wykorzystano metodę ilościową, metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety i kwestionariusza ankiety.

Warunki panujące w zakładach karnych

Respondentów zapytano o postrzeganie panujących w więzieniu warunków. Spośród wszystkich ankietowanych niemal 42% uznało warunki w zakładach karnych za złe, 27% nie miało zdania. Z kolei blisko 31% uważa stan za dobry.

Postrzegany przez studentów obraz więziennictwa wydaje się sprzeczny z ideałem więziennictwa, jaki rysuje się w literaturze przedmiotu, lecz tożsamy z wynikami badań prowadzonych na temat realnych warunków panujących

w więziennictwie. Warunki bytowe w jednostkach penitencjarnych, w których przebywają osoby pozbawione wolności, stanowią bardzo istotną kwestię w kontekście poszanowania godności osobistej więźniów. Prawo do kąpieli, energii elektrycznej, spaceru, kontaktu z rodziną czy wolności religijnej to jedne z podstawowych praw, które powinny zostać zapewnione. Maria Niełacna (2011, s. 22), twórczyni publikacji *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce*, wyznaczyła nawet minimalne standardy dotyczące warunków w więziennych celach: na jednego więźnia powinny przypadać 3 m² powierzchni w celi; więźniowie powinni posiadać dostęp do ciepłej wody oraz kąciek sanitarny; w celach powinna figurować odpowiednia temperatura, wentylacja, a także dostęp do światła; w celi powinna panować czystość i przyzwoity stan sprzętów. Gwarancję respektowania praw człowieka, a także praw obywatelskich wobec więźniów stanowi katalog praw więźnia znajdujący się w art. 102 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 53, ze zm.) oraz Europejskie Reguły Więzienne.

W wyniku czynności prowadzonych przez pracowników Biura Rzecznika Praw Obywatelskich stwierdzono, że istotnym problemem w zakładach karnych jest kwaterowanie więźniów w wieloosobowych celach (Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich, 2017). Przydzielanie do dużych cel zbyt licznej grupy osób, które często borykają się z ogromnymi problemami dotyczącymi kontrolowania emocji, powoduje wzrost stresu i napięcia, co prowadzi do sytuacji konfliktowych stanowiących zagrożenie bezpieczeństwa jednostki i osobistego osadzonego. Szczególnie cierpią na tym jednostki najsłabsze, z racji występowania znęcania fizycznego, które dla każdej z tych osób jest niezwykle traumatyzującym przeżyciem i niesie za sobą opłakane konsekwencje. Oprócz wyżej wymienionego problemu w celach tych panują bardzo trudne warunki bytowe, które nie mają nic wspólnego z poszanowaniem godności ludzkiej i prawa do prywatności. Jedna umywalka czy toaleta na całą celę, brak sprawnej wentylacji to jednoznaczne dowody na niespełnianie standardów uregulowanych w przepisach (Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich, 2017).

Jak wynika ze statystyk, od 2014 do 2018 roku do kierowników jednostek organizacyjnych służby więziennej trafiło ponad 35 tys. skarg od więźniów dotyczących złych warunków bytowych (Nowak i in., 2020). Wyniki te obrazują, jak duża jest skala problemu zapewnienia osadzonym godnych warunków bytowych w polskim więziennictwie.

Plan dnia obowiązujący w zakładzie karnym

Ankietowanych zapytano o opinie w sprawie obowiązującego w zakładzie karnym planu dnia. Znaczna grupa badanych (83,7%) uznaje harmonogram za ściśle określony, co jasno może wskazywać, że postrzegają oni instytucję więzienia jako skrupulatnie zorganizowaną. Ponad 14% wykazało brak zdania w tym temacie, tylko jedna osoba nie postrzega planu dnia jako jasno sprecyzowany.

Literatura opisująca ten aspekt potwierdza wyniki badań własnych, że codziennosc więzienna jest ściśle zaplanowana. Z założeń instytucji totalnej wynika nieustanna kontrola osadzonych. Obecny tam plan dnia wywodzi się z wewnętrznego porządku, który regulują zasady wykonywania kar pozbawienia wolności. Skonkretyzowane są podstawowe elementy dnia codziennego, takie jak: czas na sen, pracę, organizowane zajęcia proponowane przez administrację, spotkania ze specjalistami, czas i miejsce spożywania posiłków przez osadzonych. Wynika stamtąd również porządek widzeń, nabożeństw i katechez. Uporządkowana jest także kwestia robienia przez osadzonych zakupów, otrzymywania korespondencji, przeprowadzania rozmów telefonicznych. Ściśle określone są też miejsce, czas i sposób poruszania się osadzonych po jednostce. Na tej podstawie można założyć, jak bardzo nasilona jest ingerencja instytucji w życie osobiste więźniów przez wewnętrzny porządek (Poklek, 2010, s. 41–42).

Możliwości rozwoju dla osadzonych

Czas odbywania kary pozbawienia wolności z założeń wynikających z procesu resocjalizacji powinien umożliwiać więźniom rozwój oraz dążenie do re-adaptacji społecznej. Należy zadbać o to, by samorealizacja mogła przyjmować wielorakie formy.

Respondentów poproszono o przedstawienie opinii na temat możliwości pracy osadzonych nad swoim własnym zachowaniem. Większość (63,6%) uznała szanse rozwoju dla osadzonych za duże, ponad 27% wybrało opcję „nie mam zdania”, zaś 9,1% uważa, iż skazani nie mają możliwości pracy nad własnym zachowaniem.

Potwierdzenie opinii studentów znajduje się w literaturze, gdzie przedstawione są różnorodne opcje rozwoju, z których mogą skorzystać skazani. Spędzanie czasu wolnego przez więźniów w sposób nieaktywny grozi konsekwencjami o charakterze demoralizującym bądź deprywacyjnym. Deprywacja w tym znaczeniu odnosić się może do braku zaspokojenia potrzeb takich jak docenienie jednostki, sprawczość czy potrzeba pełnienia określonej roli w społeczności.

Osadzeni wspomagają swój proces resocjalizacji i readaptacji społecznej poprzez np. pracę, wolontariat. Praca skazanych przybiera różne formy: pozazakładową lub zakładową; odpłatną lub nieodpłatną (Karpuszenko, 2017, s. 186–187). Z Rocznej informacji statystycznej wydanej przez Centralny Zarząd Służby Więziennej wynika, że w roku 2021 „powszechność zatrudnienia skazanych i ukaranych” wynosiła średnio 51,7%, co daje 32 304 więźniów. Zatrudnieni odpłatnie skazani/ukarani stanowili 23,9%, zaś pozostałe 27,8% to zatrudnieni nieodpłatnie (Roczna informacja statystyczna za rok 2021, 2022, s. 25). Zatrudnienie ma zwykle charakter pracy fizycznej np. w stolarni czy kuchni. Praca kształtuje poczucie odpowiedzialności za powierzone obowiązki, uczy przestrzegania zasad oraz daje osadzonym wrażenie „normalności” w czasie przymusowej izolacji.

Odpowiednio sprawujący się skazany może być również brany pod uwagę jako wolontariusz. Więzienia często obejmowane są programami wolontariatu przez różne instytucje, przykładowo: domy pomocy społecznej, hospicja bądź schroniska dla zwierząt. Działalność w każdym z wyżej wymienionych miejsc związana może być z różnymi zadaniami, począwszy od prac remontowych, przez pomoc w sprzątanii, gotowaniu, a kończąc na bezpośredniej opiece nad pacjentem w placówkach paliatywno-hospicyjnych. Przywołana forma aktywności pozwala na kształtowanie wielu cech, np. cierpliwości, otwartości na nowe wyzwania czy wrażliwości (Braun, 2019, s. 102–106). Kluczowy jest fakt, że możliwość podjęcia pracy bądź wolontariatu przez więźniów należy uznać za formę nagrody, ponieważ nie każdy więzień dostaje tę szansę. Osadzeni, którzy są agresywni, z wysokim ryzykiem ucieczki bądź nie zasługują na taki przywilej (w wyniku np. nieprawidłowego zachowania), nie otrzymają zgody na owe aktywności (Karpuszenko, 2017, s. 187).

Powyżej skupiono się na dwóch możliwościach działalności skazanych. Wspomnieć należy, że istnieje znacznie więcej form dążenia do readaptacji – spotkania z bliskimi, ze specjalistami, korzystanie z przywileju edukacji w szkołach przywieziennych czy aktywność fizyczna. To wszystko i wiele innych form oddziaływań korekcyjnych kształtuje pożądane cechy, poszerza horyzonty jednostki oraz daje szansę na zakończenie procesu resocjalizacji powodzeniem.

Dostęp do kultury dla więźniów w zakładach karnych

Kultura jest szeroko rozumianym i szeroko definiowalnym pojęciem. Można ją określać jako ogół wytworów ludzkich przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Jest pewnego rodzaju właściwością (cechą) ludzkich zbiorowości. Co należy

podkreślić, w rozwoju kultury głównym impulsem do jej powstawania i szerzenia się jest fakt życia w społeczeństwie, społecznościach. To społeczeństwo dostarcza, rozprzestrzenia i konsumuje powstałe twory kultury, jak m.in. zachowania, obrzędy, wierzenia, ideologię, teksty spisane i mówione, film, sztukę, modę czy sposób, w jaki wchodzimy w relacje z innymi ludźmi (Nowak, 2018). Toteż zasadne może być ogórné założenie, że w zakładach karnych występuje ograniczenie w dostępie do kultury.

Respondentów zapytano o to, jaki dostęp do kultury posiadają skazani. Z udzielonych odpowiedzi wynika, że ankietowani w większości – 63,6% – twierdzą, iż skazani posiadają pewne ograniczenia co do możliwości rozwoju kulturalnego. Ponad 16% uważa, że dostęp do kultury w zakładach karnych nie jest ograniczony, a 20% nie ma zdania na ten temat.

W przeciwieństwie do opinii studentów dotyczących dostępności kultury w zakładach karnych w literaturze znajdujemy badania, z których wynika, że osadzeni mają znaczące możliwości korzystania z dóbr kultury.

Poziom dostępności do kultury w więzieniu może zatem budzić zdziwienie, bo jest ona na wyższym poziomie, niż można by się tego spodziewać. Za przykład niech posłużą badania dotyczące poziomu czytelnictwa w Polsce. W 2021 roku wśród respondentów zapytanych o to, czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy przeczytali jedną książkę, twierdząco odpowiedziało 38% (Zasacka i Chymkowski, 2022, s. 12). Porównując ten wynik ze społecznościami osadzonych, gdzie czytelnictwo sięga nawet 80%, można stwierdzić, że polscy więźniowie poprawiają statystyki czytelnictwa. Biblioteki to jedne z najczęściej odwiedzanych miejsc w aresztach. Literatura często stanowi sposób na rekreację w zakładzie, ale oprócz tego jest możliwością na chwilowe zatracenie się w treści książki i przedostanie się przez nią poza mury instytucji, błędząc myślami z dala od panującej rzeczywistości. Księgozbiory niektórych bibliotek instytucji karnych liczą nawet parę tysięcy egzemplarzy, a dodatkowo czytelnictwo promowane jest poprzez różnego rodzaju akcje np. konkursy literackie, zaproszenia autorów i panele dyskusyjne.

Książka nie jest jedynym elementem dostępu do kultury w więzieniu. Istnieją różnego rodzaju zorganizowane akcje, które mają za zadanie promocję kultury. Od 2015 roku Fundacja Pomost realizuje autorski projekt ekspresji osadzonych poprzez muzykę. Uczestnicy warsztatów piszą na nich teksty, uczą dykcji i finalizują swoją pracę grupowym utworem, który tworzą w całości – od tekstu do teledysku. Przegląd Sztuki Więziennnej w Sztumie to jedno z najstarszych przedsięwzięć artystycznych w więzieniach w Polsce. Organizowany przez Zakład Karny w Sztumie oraz Sztumskie Centrum Kultury, ma za zadanie popularyzować

twórczość więzienną i działać jako wydarzenie przedstawiające owoce prac artystycznych osadzonych. Z inicjatywy Aresztu Śledczego w Poznaniu odbywa się Ogólnopolski Konkurs Więziennej Twórczości Teatralnej. Podczas konkursu wybrane grupy teatralne, złożone z osadzonych, mają możliwość przedstawić swoje spektakle.

Ograniczony dostęp do kultury wpływa negatywnie na człowieka. Jako że jest zintegrowaną częścią życia codziennego, jego brak może prowadzić do pogarszających się stosunków ze społeczeństwem żyjącym poza zakładem karnym i tym samym do niepowodzenia w readaptacji społecznej. Oprócz tego zauważa się szczególny wpływ kultury na zdrowie. Liczni badacze analizujący uwarunkowania zdrowotne dostrzegają związek między kulturą (związany z nią styl życia, zachowania) a powtarzającymi się elementami modeli i koncepcji prezentujących się w czynnikach kształtujących zdrowie (Jaroszewska, 2013, s. 71–84). Dlatego tak ważna jest promocja kultury w środowiskach więziennych, zwłaszcza że większość osadzonych dopiero w zakładzie karnym pierwszy raz ma szansę na głębsze zetknięcie się z kulturą. Zajęcia kulturowe mają bardzo pozytywny wpływ na człowieka przebywającego w zakładzie karnym. Tego typu działania umożliwiają uwrażliwienie emocjonalne, pobudzenie twórczego potencjału jednostki, naukę nowych umiejętności i stanowią pomoc w odczuwaniu większej wartości siebie. Dają możliwość uzewnętrznienia swoich myśli i uczuć. Co więcej, pomagają w nawiązywaniu relacji, są sposobem na kreatywne i przyjemne spędzenie czasu, które również działa odśrodkowująco. Tego typu przedsięwzięcia można nazwać twórczym postępowaniem resocjalizacyjnym, które jest nastawione na: „rozwój potencjałów tych osób, ich kompetencji i umiejętności społecznych, a w konsekwencji powstawanie odmiennych od dotychczasowych parametrów tożsamości społecznej i indywidualnej” (Konopczyński, 2014, s. 24).

Dyscyplina panująca w zakładach karnych

Badanych zapytano również o to, jak postrzegają rygor panujący w zakładach karnych. Ponad 43% studentów uważa, iż więźniowie podlegają surowej dyscyplinie. Niemal 22% ankietowanych twierdzi, że w zakładach karnych nie występują rygorystyczne zasady, zaś 35,5% nie wyraziło opinii na dany temat.

Przekonania studentów zgadzają się z teoretycznym założeniem, że zakład kar-ny jest instytucją totalną, gdzie obowiązuje system kar i nagród. Zarówno kary, jak i nagrody są formą przymusu, z czego wywnioskować można, że w zakładach karnych obowiązuje dyscyplina i określony porządek. Do tradycyjnych środków

oddziaływania penitencjarnego zalicza się pracę, naukę i zajęcia kulturowo-oświatowe oraz sportowe. Obecnie należą do nich również nagrody i kary dyscyplinarne. Wszystkie środki oddziaływań na skazanych są ujęte w poszczególnych ustawach i rozporządzeniach, takich jak rozporządzenie w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych z 14 sierpnia 2003 roku. Rozporządzenie to nie tylko określa ogólną definicję oddziaływania penitencjarnego, ale również warunkuje formę, zakres, podmioty upoważnione do jego prowadzenia oraz sposoby dokumentowania.

Tego typu przedsięwzięcia nazwać można twórczym postępowaniem resocjalizacyjnym, które jest nastawione na rozwój potencjałów więźniów, ich kompetencji i umiejętności społecznych. W konsekwencji nadaje im ono poczucie pewnej atrakcyjności interpersonalnej (nie odstają od reszty, nie są mniej zdolni, mniej utalentowani), co zwiększa szansę pozytywnej readaptacji (Szewczyk, 2021, s. 47).

Przemoc w zakładach karnych

Etap przymusowej izolacji jest bez wątpienia trudnym czasem. Zbyt duża liczba osób w jednej celi, zaspokajanie tylko podstawowych potrzeb, stres, odseparowanie od społeczeństwa oraz emocje temu towarzyszące często powodują zachowania destrukcyjne, niepożądane. Wśród osadzonych pojawiają się konflikty, które często przeradzają się w przemoc (Lewicka-Zelent i Huczuk-Kapłuk, 2021, s. 16).

Poproszono badanych studentów o przedstawienie opinii w kwestii częstotliwości występowania zjawiska przemocy w więzieniu. Ankietowani w 60% uznali przemoc za zjawisko będące codziennością w zakładach karnych. Niemal 24% wskazało pozycję „nie mam zdania”, podczas gdy pozostałe 16,3% uważa, iż przemoc nie jest częstym problemem wśród skazanych.

Postrzeganie przez studentów częstotliwości występowania przemocy w zakładach karnych znajduje potwierdzenie w literaturze oraz publikowanych przez służby statystykach. Dostępne informacje jednoznacznie wskazują na potrzebę zmniejszenia skali przejawów tego zjawiska.

Przemoc jest jednym z problemów społecznych. W porównaniu do agresji jest zjawiskiem cechującym się nieporównywalnością sił oraz intencjonalnością. Niezależnie od jej rodzaju celem jest wyrządzenie krzywdy (Młyński, 2012, s. 143–144). Służba więzienna jest zobowiązana przez ustawę z dnia 9 kwietnia 2010 roku o Służbie Więziennej (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1064 ze zm.) do zapewniania bezpieczeństwa osadzonym oraz właściwego ich traktowania. Zadanie

to nie należy do łatwych, na zazwyczaj niewielkiej przestrzeni znajdują się setki lub nawet tysiące osadzonych, skazanych za różnego rodzaju przestępstwa, co potęguje niewskazane zachowania. Owo zjawisko znacznie osłabia skuteczność resocjalizacji oraz wzmacnia trudności w pracy funkcjonariuszy (Michalska i Michalski, 2020, s. 93).

W zakładzie karnym przemoc można rozgraniczyć na tę, która przejawia się w ramach stosunku: więzień kontra więzień, więzień kontra Służba Więzienna. Przemoc między współosadzonymi bywa uwarunkowana chęcią zademonstrowania wyższości, dominacji. Wśród aktów przemocy wobec współwięźniów wyróżniono: zgwałcenie osadzonego, znęcanie się nad osadzonym, bójki lub pobicia. W 2021 roku Centralny Zarząd Służby Więziennej odnotował następujące liczby tych zdarzeń: zgwałcenie osadzonego – 2, znęcanie się nad osadzonym – 13, bójka lub pobicie – 73 (Roczna informacja statystyczna za rok 2021, 2022, s. 39). Liczba bójek i pobić wydaje się zaskakująco niska w porównaniu ze stanem z 2017 roku, gdzie to zdarzenie nadzwyczajne miało miejsce 1102 razy (Roczna informacja statystyczna za rok 2017, 2018, s. 39). Różnica nie jest wynikiem zminimalizowania zjawiska przemocy fizycznej w zakładach karnych, ale konsekwencją zarządzenia Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 3 stycznia 2018 roku. Dokument wprowadził uaktualniony wykaz zdarzeń, które mogą wystąpić w Służbie. Według niego obydwie wyżej wymienione sprawy klasyfikowane są jako zdarzenia nadzwyczajne, jeśli w wyniku zajścia nastąpiło „naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwające dłużej niż 7 dni” (Bezpieczeństwo osadzonych..., 2020; Zarządzenie nr 1/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 roku w sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej oraz sposobu ich wyjaśniania i dokumentowania).

Przemoc nie występuje jednak tylko w zamkniętych celach pod nieobecność Służby Więziennej. Funkcjonariusze z racji wypełniania powierzonych obowiązków, egzekwowania dyscypliny, nagradzania i karania bywają traktowani przez osadzonych jak wrogowie, w szczególności gdy ograniczana jest umniejszona już wolność skazanych np. przez brak zezwolenia na widzenie z bliskimi. Praca w Służbie jest kwestią niosącą za sobą ogromne ryzyko, w końcu otoczenie stanowią często więźniowie odsiadujący kary za okrutne czyny. Według wyżej przywołanych statystyk w 2021 roku zdarzenie nadzwyczajne „napaść na funkcjonariusza” zaistniało 126 razy. Analizując te dane, można dostrzec tendencję spadkową – w roku 2018 miało miejsce 148 incydentów tego typu i z każdym rokiem ich liczba się zmniejszała (Roczne informacje statystyczne za lata 2018–2021, 2019–2022).

Jolanta Malina (2013, s. 40–50) skonstruowała zalecenia, które mogą pomóc w zniwelowaniu zjawiska przemocy w zakładach karnych. Wśród nich wyróżnia m.in. te związane ze wzmożoną czujnością pracowników, stosowaniem nagród, poprawą ogólnej komunikacji czy uświadamianiem skali problemu i konsekwencji jego popełnienia.

Zapobieganie przemocy w owych warunkach z pewnością sprawia trudności. Jednak dla poprawnego przebiegu resocjalizacji przeciwdziałanie jej jest konieczne.

Konsekwencje psychiczne odbywania kary w zakładach karnych

Kolejne stwierdzenie, które zostało poddane ocenie ankietowanych, dotyczyło obciążenia psychicznego w zakładach karnych. Niemalże 82% uważa, że odbywanie kary pozbawienia wolności przez skazanych negatywnie wpływa na ich zdrowie psychiczne. Ponad 5% osób twierdzi, że odbywanie kary nie jest obciążające psychicznie. Zdania na ten temat nie miało 12,7% respondentów.

Opinie studentów są tożsame z ogólnodostępną literaturą przejrzyście ukazującą negatywne skutki psychiczne odbywania kary.

Pozbawienie wolności ma ogromny wpływ na zdrowie psychiczne osoby skazanej. Duży związek z tym, jak będzie się czuła osoba pozbawiona wolności, ma kontakt z najbliższymi, który w warunkach więziennych jest bardzo ograniczony lub nie ma go w ogóle. Innym czynnikiem, który wywołuje negatywne skutki, jest harmonogram dnia. Ze względu na jego ścisłe ustalenia skazany nie może sobie pozwolić na wykonywanie w dowolnym czasie wybranych przez siebie czynności, co mógł robić poza murami więzienia. Do najczęściej zgłaszanych przez skazanych dolegliwości w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności należy notoryczny stan deprivacji potrzeb jako tzw. stan niezaspokojenia dowolnej potrzeby w poczuciu własnej wartości i sensie przeżywanej egzystencji (Ostrowska, 2013, s. 256). Złe samopoczucie może prowadzić do chorób psychicznych, a w konsekwencji do agresji, samookaleczania czy prób samobójczych.

Zjawisko resocjalizacji w zakładach karnych

Ankietowani zostali również zapytani o opinie na temat możliwości pozytywnej zmiany osadzonych i skuteczności resocjalizacji w zakładach karnych. Równe 40% badanych twierdzi, że resocjalizacja w polskim systemie więziennictwa raczej nie przynosi pożądanych efektów. Blisko 11% stanowczo stwierdza brak skuteczności resocjalizacji, a 20% respondentów zauważa efektywność przywołanego procesu. Z kolei ponad 29% wybrało opcję „nie mam zdania”.

Opinia studentów jest zgodna ze statystykami dotyczącymi poziomu recydywy. „Najważniejszym, nieodmiennie pierwszoplanowym wyznacznikiem skuteczności resocjalizacji, którym posługują się tak prawnicy, jak i pedagodzy jest kryterium recydywy” (Bartkowicz, 2016, s. 47). Zaprzeszanie działalności przestępczej powinno pokazywać skuteczność resocjalizacji. Im mniej byłych więźniów po raz kolejny złamało prawo, tym resocjalizacja jest bardziej skuteczna. Niestety nie bierze się tu pod uwagę bardzo wielu czynników. Osoba odsiadująca wyrok, mimo dużej zmiany wewnętrznej, w przyszłości znów może popełnić czyn karalny, gdy znajdzie się w bardzo trudnej sytuacji. Często zdarza się też tak, że skazani tylko chwilowo nie łamią prawa, by sprawić wrażenie zresocjalizowanych, a w rzeczywistości dążą do popełnienia kolejnych przestępstw. Oprócz prewencji recydywy ważne jest zapewnienie tego, by skazany poradził sobie w życiu w społeczeństwie w warunkach dalece odmiennych od tych panujących w więzieniach. Mimo bardzo dużych nakładów finansowych oraz grona wyspecjalizowanych osób resocjalizacja w Polsce wciąż opiera się na tych samych sposobach działania, które nie przynoszą oczekiwanych efektów.

Obawy więźniów dotyczące życia po ukończeniu odbywania kary

Respondenci zostali również zapytani o to, jak według nich więźniowie postrzegają swoją przyszłość po opuszczeniu zakładów karnych. Ponad 87% ankietowanych uważa, iż osadzeni obawiają się o swoją przyszłość, natomiast 3,6% twierdzi, że więźniowie nie przejawiają obaw dotyczących wyjścia na wolność. Około 9% badanych studentów wyraziło brak opinii na ten temat.

Przekonania studentów są zgodne z literaturą przedmiotu. W publikacjach zawierających wyniki badań tego zagadnienia wskazuje się na wiele obaw, z którymi zmagają się zarówno więźniowie, jak i byli osadzeni. Do najbardziej powszechnych należy zaliczyć strach przed wykluczeniem ze strony rodziny. Nie każdy skazany może liczyć na wsparcie najbliższych, ponieważ w wielu przypadkach mogło dojść do zerwania więzi rodzinnych, w momencie popełnienia przestępstwa, w czasie odsiadki wyroku albo jeszcze przed złamaniem prawa. Brak kontaktu i pomocy ze strony bliskich nie tylko wpływa na psychikę osoby skazanej, utrudniając powrót do życia na wolności, ale ma także skutki związane ze sferą mieszkaniowo-bytową. Brak możliwości zamieszkania z rodziną czy pomocy finansowej sprawia, że sytuacja tych osób jest więc szczególnie trudna, gdyż zazwyczaj zasilają oni szeregi bezdomnych bądź zamieszkują z osobami

poznanych w zakładzie karnym, w melinach i mieszkaniach opanowanych przez „świat przestępczy” (Woźniakowska, 2006, s. 8).

Więźniowie obawiają się także wykluczenia ze społeczeństwa, co jest często spowodowane stereotypowym myśleniem o skazanych. Istotną rolę w tym procesie mają media, które nie tylko często wydają nieprawdziwe opinie o skazanych, aby wywołać sensację i poruszenie społeczne, ale przede wszystkim umożliwiają dotarcie do szerokiej grupy odbiorców w kreowaniu „nowego” wizerunku sprawcy przestępstwa (Witkowska-Paleń, 2013, s. 43). Skazani mają także obawy przed znalezieniem pracy, ponieważ napiętnowanie osób, które odsiadywały wyrok, sprawia, że pracodawcy niechętnie chcą je zatrudnić. Dodatkowo więźniowie boją się, że nie będą posiadać odpowiedniego wykształcenia i zdolności do podjęcia pracy. Przedstawione powyżej przykłady to tylko mała część obaw, z którymi muszą się mierzyć więźniowie wracający do życia na wolności.

Podsumowanie

Jedną z podstawowych potrzeb człowieka jako istoty społecznej jest poczucie bezpieczeństwa. Jej zaspokojenie na poziomie państwowym stoi po stronie różnych instytucji powołanych do tego celu przez władze. W uproszczeniu można stwierdzić, że rola państwa w tym zakresie polega na odizolowaniu ludzi nieprzestrzegających określonych społecznie zasad wyrażonych przez ustanowione normy prawne. Ukaranie takich jednostek sprowadza się do umieszczania ich w zakładach karnych wchodzących w skład ogólnopaństwowego systemu więziennictwa. Na przestrzeni lat podlegał on licznym przeobrażeniom strukturalno-organizacyjnym dokonywanym przez aparat państwowy. Ta reorganizacja miała za zadanie poprawić skuteczność i efektywność jego funkcjonowania. Taka sytuacja wykreowała dogodne pole do tworzenia się wielu stereotypów o pozytywnym bądź negatywnym wydźwięku na tematy więziennictwa. Należy tutaj podkreślić, że pojęcia więziennictwa nie można monopolizować i odnosić tylko do osadzonych. Dotyczy ono bowiem zespołu uzupełniających się elementów, takich jak zakłady karne, ich personel czy system organizacji. Taka komplementarna zbiorowość jest przeznaczona przez władze państwowe do spełniania zadań na dwóch płaszczyznach: resocjalizacyjnej oraz izolacyjnej. Pobyt w zakładzie karnym ma z założenia sprzyjać readaptacji do ponownego wejścia w sferę życia społecznego. Stwarza to jednak pewien paradoks, powodując sytuację, w której pojedyncze jednostki z założenia zdemoralizowane (świadczy o tym sam fakt zamknięcia i odbywania kary) tworzą wspólnotę hermetyczną, co z kolei odbiera

im możliwość odbycia procesu resocjalizacyjnego tak efektywnie, jak gdyby zachodził on przy udziale pozostałej części społeczeństwa. Wiele niepoprawnych lub subiektywnych opinii narosło także wokół pracowników służby więziennej. Wynika to nierzadko ze specyfiki pracy jej członków, których środowiskiem są zakłady karne. Taki charakter profesji, podobnie jak u odbywających karę, determinuje ich enigmatyczność wobec innych zawodów. Ów stan rzeczy powoduje zainteresowanie opinii publicznej, która wykorzystując siłę przekazu, tworzy i implikuje masom utarte schematy oraz poglądy na więziennictwo. To z kolei buduje wokół całego systemu penitencjarnego powszechne mniemanie o jego represyjno-nieefektywnym charakterze.

Wobec tak wielu odmiennych przekonań narosłych przez lata wokół polskiego systemu więziennictwa konieczne wydaje się ponowne jego zbadanie. Podsumowując, znacząca liczba studentów prawidłowo postrzega życie więzienne osadzonych. Szczególnie zauważalna jest zgodność z literaturą w kwestii ściśle określonego planu dnia oraz możliwości rozwoju i pracy nad swoim zachowaniem podczas odbywania kary. Tożsame ze źródłami były również opinie na temat obciążenia psychicznego występującego u osadzonych oraz ich obaw o przyszłość po opuszczeniu zakładu karnego. Badania przeprowadzone były w trakcie COVID-19. Bez wątpienia w czasie postpandemicznym nastąpią zmiany w badanych obszarach, co warto poddać kolejnym analizom.

Streszczenie: Izolacja skazanych ma z założenia charakter ochronny dla społeczeństwa, jak i dla osadzonych, którzy w placówkach poddawani są działaniom resocjalizacyjnym mającym na celu ich powrót do życia społecznego. Z uwagi na specyfikę działalności zakładów karnych postrzeganie osadzonych i życia więziennego przez populację ogólną może przebiegać błędnie. W artykule na podstawie ankiety przeprowadzonej w trakcie pandemii COVID-19 przedstawiono opinie studentów na temat funkcjonowania polskich zakładów karnych. Wyniki badań studentów porównano do wiedzy i badań zawartych we współczesnej literaturze naukowej.

Słowa kluczowe: zakład karny, COVID-19, postrzeganie zakładów karnych, student

Abstract: The isolation of prisoners is meant to be of protective kind to the society and the imprisoned, who are subjected to all kinds of readaptation treatments to return to society. Due to the specifics of penal institutions, the general mass may have a flawed view of the facilities and the imprisoned. In the article we address this issue by comparing students' opinions that we have gathered during the COVID 19 pandemic, on the functioning of polish prisons and we analyse it based on current research in this field.

Keywords: prison, COVID-19, perception of prison life, student

Bibliografia

- Bartkowicz, Z. (2016). Skuteczność resocjalizacji – w kręgu drażliwych pytań. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 35(2), 45–54. <https://doi.org/10.17951/lrp.2016.35.2.45>
- Bezpieczeństwo osadzonych. Informacja o wynikach kontroli, KPB.430.002.2020, nr ewid. 52/2020/P/19/040/KPB. (18 czerwca 2020). Najwyższa Izba Kontroli. (2020). <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/19/040>
- Braun, K. (2019). Wolontariat w procesie resocjalizacji w zakładach karnych. *Roczniki Pedagogiczne*, 11(47), 95–108. <https://doi.org/10.18290/rped.2019.11s-6>
- Helios, J., Jedlecka, W., Kalisz, T. (2020). Zakład karny – pojęcie i podstawowe regulacje prawne. W: J. Helios, W. Jedlecka i T. Kalisz, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych* (wyd. 173; s. 19–63). E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.

- Jaroszevska, E. (2013). Kultura jako czynnik warunkujący zdrowie, diagnozowanie chorób i ich leczenie. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje* (Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego), 21(2), 71–84.
- Karpuszenko, E. (2017). Praca a readaptacja społeczna osadzonych. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, 26(1), 185–197. <https://doi.org/10.16926/p.2017.26.14>
- Konopczyński, M. (2014). Twórcza Resocjalizacja. Zarys koncepcji rozwijania potencjałów. *Resocjalizacja Polska (Polish Journal of Social Rehabilitation)*, (7), 13–28.
- Kusztal, J. (2011). Resocjalizacja przez kulturę artystyczną. W: B. Żurkowski (red.), *Kultura artystyczna w przestrzeni wychowania* (s. 139–148). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kwiatkowski, K. (2009). Słowo wstępne. *Przegląd Więziennictwa Polskiego. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom kryminologicznym i penitencjarnym*, (62–63), 5–9.
- Lewicka-Zelent, A., Huczuk-Kapłuk, S. (2021). Violence in prison isolation. *Probacja*, 1, 13–26. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.8935>
- Machel, H. (2014). *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Malina, J. (2013). Agresja i przemoc w środowisku osób pozbawionych wolności na przykładzie zakładów karnych w Wojkowicach i w Herbach. *Przegląd Więziennictwa Polskiego. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom kryminologicznym i penitencjarnym*, (80), 25–50.
- Maszota, A. (2 lutego 2020). *Polscy więźniowie poprawiają statystyki czytelnictwa. Biblioteki to jedne z najczęściej odwiedzanych miejsc w aresztach, po książki sięga do 80% skazanych*. Booklips.pl. <https://booklips.pl/newsy/polscy-wiezniowie-poprawiaja-statystyki-czytelnictwa-biblioteki-to-jedne-z-najczesciej-odwiedzanych-miejsc-w-aresztach-po-ksiazki-siega-do-80-skazanych>
- Michalska, A., Michalski, D. (2020). *Zachowania niepożądane w zakładach karnych. Wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo AEH.
- Młyński, J. (2012). Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych. *Studia Socialia Cracoviensia*, 4(2), 141–156. <https://doi.org/10.15633/ssc.416>
- Niełacznna, M. (2011). *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce*. Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
- Niełacznna, M. (2017). *Mechanizm nie-doskonały? Dobra administracja więzienna – ustalenia i konkluzje badawcze*. Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
- Nowak, B. (2018). Wychowawcze oddziaływanie obcowania z kulturą w kontekście pomocy postpenitencjarnej. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 50, 95–109. <https://doi.org/10.19195/2084-5065.50.7>
- Nowak, B. M., Mielnik, D. Nowacki, Z., Kasprzyk, M. Stachowicz, A. (2020). *Badania prawno-porównawcze dotyczące procedur, trybu, sposobu i zakresu rozpoznawania skarg oraz organów uprawnionych do rozpoznawania skarg osób odbywających kary i środki skutkujące pozbawieniem wolności w wybranych krajach europejskich*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Wyższa Szkoła

- Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie. https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2020/05/2020_Ekspertyza-Badania-prawno-por%C3%B3wnawcze-dotycz%C4%85ce-procedur.pdf
- Ostrowska, K. (2013). *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*. Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
- Ozga, A. (2017). Psychospołeczne skutki kary pozbawienia wolności w zakresie problemów społecznych. *Homo et Societas*, (2), 61–71.
- Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich IX.517.599.2017.PM skierowane do gen. Jacka Kitlińskiego w sprawie warunków bytowych w jednostkach penitencjarnych. (2017). <https://bip.brpo.gov.pl/sprawy-generalne/pdf//2018/11/IX.517.599.2017/1499883.pdf>
- Poklek, R. (2010). *Instytucjonalne i psychospołeczne aspekty więzienia*. Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu.
- Roczna informacja statystyczna za rok 2017, BIS.0332.18.2017.GM. (28 lutego 2018). Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
- Roczna informacja statystyczna za rok 2018, BIS.0332.17.2018.AP. (28 lutego 2019). Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
- Roczna informacja statystyczna za rok 2019, BIS.0332.17.2019.AP. (27 lutego 2020). Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
- Roczna informacja statystyczna za rok 2020, BIS.0332.17.2020.AP. (26 lutego 2021). Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
- Roczna informacja statystyczna za rok 2021, BIS.0332.18.2021.MM. (25 lutego 2022). Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej. <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>
- Szewczyk, M. (2021). Czy kara może motywować? Wybrane aspekty systemu motywacji pozapłacowej w Służbie Więziennej. W: M. Strzelec i W. Kołodziejczyk (red.), *Zarządzanie dynamiczne w Służbie Więziennej – podręcznik refleksyjnej praktyki* (s. 41–54). Wydawnictwo DiG.
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1064 ze zm.).
- Witkowska-Paleń, A. (2013). Wykluczenie społeczne b. więźniów a możliwości pomocy społecznej. W: J. Zimny (red.), *Współczesne zagrożenia. Formy i skutki* (s. 25–48). Katedra Pedagogiki Katolickiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Woźniakowska, D. przy współpracy: Bugno, P., Łagodziński M. i Nasiłowski, P. (2006). *Skazani i byli skazani na rynku pracy – ocena problemu z punktu widzenia organizacji pozarządowych* [raport]. Program „Bezrobocie – co robić?”. Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Zajac, B. (2022). Wybrane problemy współczesnego więziennictwa w Polsce. *Kortowski Przegląd Prawniczy*, (1), 63–74. <https://doi.org/10.31648/kpp.7769>

Zasacka, Z., Chymkowski, R. (2022). *Stan czytelnictwa książek w Polsce w drugim roku pandemii (2021–2022)*. Biblioteka Narodowa.

Zarządzenie nr 1/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 roku w sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej oraz sposobu ich wyjaśniania i dokumentowania. <https://edu.coss.w.pl/file/redir.php?f=bzCzw0BPKKi>

Józef Młyński

ORCID: 0000-0002-2475-9658

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Katarzyna A. Białecka-Urbańska

ORCID: 0000-0001-8859-0743

Stowarzyszenie „Familiaris”, Freiburg – Niemcy

Pomoc i bezpieczeństwo socjalne seniorów w czasie pandemii w warunkach lokalnych Freiburga

Help and social security for seniors during a pandemic in Freiburg's local society

Wprowadzenie

Pomoc seniorom rozumiana jako wsparcie, towarzyszenie czy relacja ma wymiar biologiczny, psychiczny, społeczny i duchowy, zaś troska o seniora przyjmuje formę całościowej opieki gerontologicznej. Dotychczasowy opracowany i ustabilizowany model pomocy i wsparcia seniorów został zakłócony przez kryzys związany z pandemią koronawirusa. W obliczu rosnącej liczby zakażeń ważne jest zachowanie świadomości oraz roztropne zauważenie potrzeb seniorów w społeczności lokalnej. Od marca 2020 roku tysiące seniorów potrzebuje realnej pomocy i wsparcia w najprostszych codziennych czynnościach, w ramach ich ogólnie rozumianego bezpieczeństwa: społecznego, socjalnego, zdrowotnego, egzystencjalnego. Zapewnienie samotnym seniorom pomocy w zaspokojeniu podstawowych potrzeb w zakresie żywienia czy środków ochronnych stanowi wyzwanie na środowiska lokalnego ich zamieszkania. Jedną z konsekwencji pandemii jest obserwowana zwiększona częstotliwość i intensywność pracy psychologów i psychoterapeutów. Samotność osób starszych i samotnych jest dużym problemem

społecznym nasilonym przez całkowite zamknięcie się seniorów na otoczenie z konieczności, słuszności i obawy przed chorobą i jej skutkami.

Z tej racji wsparcie środowiskowe dla osób starszych jawi się jako pierwszy obszar bezpieczeństwa (Trębski, 2018). Prostą formą i obecnie powszechną jest konkretna pomoc sąsiedzka, a także finansowe wsparcie akcji charytatywnych, zakupu i dystrybucji żywności, lekarstw, środków ochronnych, które pozwalają na objęcie pomocą tych, którzy mają do niej obecnie utrudniony dostęp, w tym szczególnie seniorów. Ten rodzaj pomocy interpretowany jest jako samopomoc. Konieczna jednak jest pomoc instytucjonalna skierowana do osób starszych, samotnych, przewlekle chorych i niepełnosprawnych. Ta grupa osób wydaje się najbardziej zagrożona i oczekuje profesjonalnego, odpowiedzialnego i relatywnie szybkiego działania wolontariuszy oraz różnych instytucji i organizacji społecznych (Trębski, 2017).

Polska społeczność na emigracji w Niemczech, a w ramach niej seniorzy emigracyjni, korzysta z istniejącego od lat systemu wsparcia polityki społecznej realizowanej w tym kraju na szczeblu państwowym i lokalnym wobec osób starszych. Pomoc skierowana do tej kategorii osób szczególnie zapewniają instytucje rządowe na szczeblu federalnym. W krajach związkowych istotną rolę odgrywają natomiast instytucje administracji pozarządowej (kasy społecznego ubezpieczenia pielęgnacyjnego oraz ubezpieczenia chorobowego), a także jednostki samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnej sytuacji elementów zabezpieczenia społecznego na rzecz seniorów na emigracji w sytuacji pandemii, w kontekście pomocy oferowanej przez instytucje państwowe, socjalne, medyczne i charytatywne, a także pomocy indywidualnej.

Pomoc instytucji państwowych w czasie pandemii w warunkach lokalnych

Stanowisko instytucji politycznych w obliczu pandemii pozostaje stanowcze, zachowawcze i konsekwentne. Państwo niemieckie ze względów strukturalnych odznacza się różnorodnością norm i zasad, które obowiązują na określonym terenie, a regulacje są stanowione na poziomie krajów związkowych (*Land*). Władze państwowe w celu opracowania koniecznych obostrzeń podjęły regularną współpracę z Instytutem Roberta Kocha, który został powołany na czas pandemii jako instytucja ochrony zdrowia obywateli Niemiec.

Priorytetową formą pomocy seniorom, jako grupie społecznej wysoce zagrożonej, jest zapewnienie możliwie łatwego dostępu do szczepionek w celu ochrony ich zdrowia i życia, a także spokoju i wsparcia poprzez udzielanie prawdziwych informacji i obecność. Samotność bardzo skutecznie i szybko degraduje zdrowie psychiczne seniorów.

Kancelarz Angela Merkel prowadzi bardzo świadomą politykę bezpieczeństwa obywateli w walce z pandemią, przez co zyskała zaufanie opinii publicznej i obywateli (Altenheim Lösungen fürs Management, 2020; Lang, 2021). Wspólna troska i wzajemna odpowiedzialność są jedyną drogą powrotu do normalności i funkcjonowania społeczeństwa bez obostrzeń związanych z pandemią. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja i paraliżujący strach społeczeństwa równoważone postawą wsparcia i zapewnienia pomocy są czynnikami bezpośrednio oddziałującymi na aktualną sytuację społeczną. Słowa przywódczyni państwa niemieckiego okazują się ostoją i oddają wizję wspólnego czasu pokoleń bez powszechnego lęku i obostrzeń. Podejście władz rządowych zapewnia spokój i poczucie bezpieczeństwa społeczeństwa (Altenheim Lösungen fürs Management, 2020).

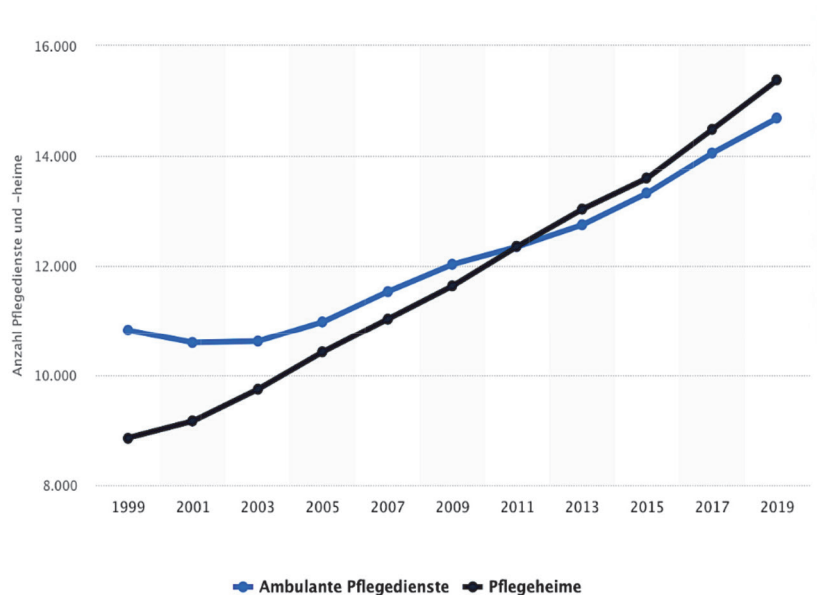
Pomoc instytucji socjalnych w czasie pandemii w warunkach lokalnych

W warunkach lokalnych seniorzy wymagający opieki – bez względu na wyznaczenie, wiek, choroby lub niepełnosprawność – otrzymują regularne wsparcie i pomoc nie tylko w okresie wyjątkowym (Trębski, 2019). Opieką taką objęte są przede wszystkim osoby samotne, chronicznie chore i niepełnosprawne. Wszelkie oferowane przez instytucje rodzaje pomocy wspomagające seniorów, jak również członków ich rodzin są bardzo potrzebne szczególnie w czasie pandemii (Trębski i Młyński, 2022). Bez względu na sytuację materialną w ramach świadczeń niepieniężnych instytucje socjalne oferują pomoc i wsparcie w postaci poradnictwa specjalistycznego, w szczególności prawnego, psychologicznego i rodzinnego, dla osób i rodzin, które mają trudności w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych lub potrzebują wsparcia (Trębski, 2020). Polityka wobec osób starszych również w tej wyjątkowej sytuacji pandemii realizowana jest przede wszystkim na poziomie lokalnym. W kształtowaniu zakresu wsparcia i jego organizowania pomocne są plany działania (*Altenplan*) opracowane po uprzedniej diagnozie społecznej dotyczącej seniorów. Plany takie dotyczą rozwoju usług adresowanych do osób starszych w tym również niesamodzielnych i obejmują szeroki zakres

świadczeń pomocy społecznej, zwłaszcza udzielanie pomocy w szczególnych sytuacjach życiowych (*Hilfe in besonderen Lebenslagen*, HBL; Sozialgesetzbuch, 2004). Za organizację i udzielanie świadczeń pielęgnacyjnych odpowiada stacja socjalna (*Sozialstation*). Państwo niemieckie w sposób bardzo godziwy i z wielką troską traktuje każdego seniora, otaczając go opieką i zapewniając dobre warunki życia. Bez względu na posiadany dochód, świadczenia rentowne czy emerytalne w ramach świadczeń niepieniężnych z pomocy społecznej oferowana jest pomoc socjalna, poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne. Pomoc socjalna jest realizowana jako wsparcie dla osób i rodzin, które mają trudności w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych lub potrzebują towarzyszenia. Ze względu na obostrzenia pandemiczne realizacja projektów jest spowolniona, jednak nie zawieszona. Funkcjonowanie dziennych ośrodków pomocy i wsparcie w okresie całkowitego lockdownu jest niemożliwe lub znacznie ograniczone, mimo że socjalne instytucje lokalne są bardzo dobrze zorganizowane i oferują kompleksowe usługi wsparcia. Szczególnie ograniczone są możliwości wykonywania obowiązków przez pracowników socjalnych (*Sozialarbeiter*). Z uwagi na brak kontaktów lub ograniczone kontakty z jednostką, nie są oni w stanie dokonać konsultacji i podjąć decyzji o zakresie pomocy. Innym rodzajem pomocy ze strony instytucji socjalnych jest oferowana specjalistyczna opieka dostosowana do szczególnych potrzeb wynikających z rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności (Trębski, 2021). Świadczą ją osoby ze odpowiednim przygotowaniem zawodowym. Osoby wymagające opieki stałej (pobyt stacjonarny) lub czasowej (pobyt częściowy stacjonarny) pozostają pod opieką profesjonalnego personelu pielęgniarstwa (*Pflegekräfte*) w domach opieki (*Pflegeheim*). Sytuacja pandemii pokazała istotę i znaczenie domów opieki dla seniorów. Obserwuje się ciągły systematyczny wzrost zapotrzebowania na miejsca w placówkach, które oferują fachową pomoc i opiekę. Z uwagi na obostrzenia występują opóźnienia w otrzymaniu miejsca w domu opieki, mimo to seniorzy chętnie i w sposób w pełni świadomy decydują się na zmianę swojej sytuacji życiowej. Zmiana ta jest oceniana jako poprawa sytuacji i otrzymanie możliwości fachowej opieki oraz wsparcia w codziennym życiu. Z reguły stałe i długoterminowe zakwaterowanie zapewniające jest w placówkach w pełni stacjonarnych. W niektórych domach opieki oferowana jest także tymczasowa opieka krótkoterminowa (*Kurzzeitpflege*). Domy opieki różnią się też od mieszkań (*Wohnheim*), ale osoby niepełnosprawne, niesamodzielne lub chore mogą być na stałe zakwaterowane w obu placówkach. Osoby zamieszkujące w mieszkaniu mogą również potrzebować opieki, ale w tym przypadku nacisk kładzie się na integrację mieszkańca ze

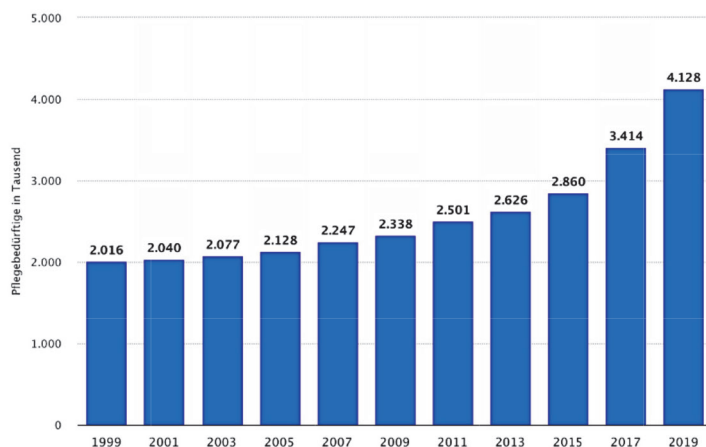
środowiskiem społecznym, być może również z pracą, a nie na opiekę (*Pflege*). W 2019 roku w Niemczech naliczono 15 380 domów opieki i 14 688 usług opieki ambulatoryjnej (Radtke, 2021; zob. wykres 1).

Wykres 1. Liczba domów opieki (czarna linia) i ambulatoryjnych usług pielęgniarских (niebieska linia) w Niemczech w latach 1999–2019

Źródło: Anzahl der Pflegebedürftigen in Deutschland in den Jahren 1999 bis 2019, 01/2021, Dane statystyczne z Bundesministerium für Gesundheit (BMG): Zahlen und Fakten zur Pflegeversicherung, 07/2020, R. Radtke, 2021.

Oznacza to, że w ciągu ostatnich 20 lat liczba usług pielęgniarских wzrosła o ponad 30%, a placówek stacjonarnych o około 60%. Z roku na rok przybywa osób starszych potrzebujących fachowej opieki (zob. wykres 2). Pandemia przyspiesza ten wzrost, co będzie widoczne w danych statystycznych z okresu trwania epidemii i po niej.

Wykres 2. Liczba osób wymagających opieki w Niemczech w latach 1999–2019

Źródło: Anzahl der Pflegebedürftigen in Deutschland in den Jahren 1999 bis 2019, 01/2021, Dane statystyczne z Bundesministerium für Gesundheit (BMG): Zahlen und Fakten zur Pflegeversicherung, 07/2020, R. Radtke, 2021.

Pomoc instytucji charytatywnych w czasie pandemii w warunkach lokalnych

Podstawą wolontariatu jako pomocy drugiemu człowiekowi, szczególnie człowiekowi starszemu, samotnemu i schorowanemu jest czas, który zostaje oferowany jako bezcenny dar. Współdzielenie zarówno materii, jak i czasu jest nierzadko oceniane jako naiwność, głupota, bezsens. Współczesny człowiek bowiem w pędzie życia zapomina o istocie bądź istotą stała się inna bardziej atrakcyjna przestrzeń. Na kryzys cywilizacji trzeba jednak odpowiedzieć cywilizacją miłości (Jan Paweł II, 1994). Człowiek współczesny jest wielki przez to, czym dzieli się z innymi, co w aktualnej sytuacji nabiera wymiaru prawdy moralnej i jest elementem realnego życia. Pomoc instytucji charytatywnych jest najczęściej organizowana na poziomie regionalnym, gdzie realizuje i wdraża się rozwiązania najbardziej odpowiadające miejscowym potrzebom. Zakres pomocy jest uzgadniany w zależności od rozpoznanych potrzeb i dostępności wolontariuszy. Ilość i jakość pracy wolontariuszy to podstawa dobrego funkcjonowania zespołu, co decyduje o efektywności i rzetelności niesionej pomocy. Podejmowane działania mogą polegać na uruchamianiu specjalnych dyżurów telefonicznych, przygotowywaniu

paczek żywnościowych czy obejmować bezpośrednie formy dystrybucji pomocy (dowozenie posiłków, zakupy dla seniorów itp.). Dodatkowe wsparcie z każdej strony w postaci wielu form zwiększa zasięg udzielanej pomocy.

Spośród tych domów opieki, jakie działają w Niemczech, ponad połowa jest własnością organizacji charytatywnych non profit, takich jak Związek Opieki Społecznej dla Robotników (*Arbeiterwohlfahrt*), Caritas (*Deutscher Caritasverband*), Niemiecki Parytet Organizacji Charytatywnej (*Deutscher Paritätischer Wohlfahrtsverband*), Niemiecki Czerwony Krzyż (*Deutsches Rotes Kreuz*), Praca Diakonijna (*Diakonisches Werk*), Centralny Urząd Opieki Społecznej dla Żydów w Niemczech (*Zentralwohlfahrtsstelle der Juden in Deutschland*), Diakonia Kościoła Ewangelickiego (*Diakonie der Evangelischen Kirche*), zakon joannitów (*Orden des Johanniterordens*), Zakon Kawalerów Maltańskich (*Malteserorden*), Stowarzyszenie św. Łazarza (*Lazarus Hilfswerk*). Aż 41% usług opieki ambulatoryjnej w Niemczech świadczą organizacje non profit, organizacje pozarządowe będące zarejestrowanymi instytucjami organizacji pożytku publicznego. I to właśnie organizacje non profit są „liderami rynku” pod względem wielkości, ponieważ pod ich opieką pozostaje aż 55% osób potrzebujących opieki, przy czym obserwuje się w tym zakresie duże regionalne różnice. Niemieckie Stowarzyszenie Caritas posiada łącznie 14% wszystkich domów opieki, czyli około 1300 do 1400 domów.

Pomoc indywidualna i sąsiedzka seniorom w czasie pandemii w warunkach lokalnych

Pomoc sąsiedzka jest realną bardzo konkretną pomocą drugiemu człowiekowi. Jest ona odpowiedzią na codzienne potrzeby i oczekiwania seniora, dla którego nierzadko członkowie rodziny nie mają czasu, którego urzędy traktują jako osobę z numerem ewidencyjnym, instytucje medyczne jako chorego z numerem w kartotece, instytucje socjalne jako klienta, instytucje kościelne jako numer w ewidencji spisów kościelnych. Zainteresowanie, relacja, wspólna troska o sprawy sąsiedzkie, a nawet zwykła ciekawość sąsiedzka mają istotny wpływ na poznawanie nawyków, potrzeb, oczekiwań czy charakteru sąsiada.

To właśnie sąsiedzka pomoc była jedną z najbardziej efektywnych i rzetelnych rodzajów pomocy i wsparcia w czasie pandemii (*Polska Misja Katolicka w Niemczech...*, 2020). Sąsiedzi znają swoje otoczenie i wiedzą, jak najlepiej zareagować, jak się zachować, tak by jednocześnie zadbać o potrzeby bieżące i te związane ze sferą społeczno-duchową. Poczucie samotności seniora jest

czynnikiem degradującym w dużym stopniu codzienne życie i w efekcie może prowadzić do zaburzeń psychicznych, fizycznych, duchowych. Dlatego tak ważne są: rozmowa sąsiedzka, zainteresowanie w postaci zapytania o samopoczucie, troska o potrzeby, propozycja pomocy w zakupach, zapewnienie o możliwości wsparcia w załatwieniu spraw i potrzeb seniora.

Pomoc sąsiedzka w warunkach lokalnych nie jest oczywista i nie można twierdzić, że jest powszechna, bowiem wpływa na ten fakt wiele czynników, takich jak: poziom komunikacji językowej, osobowość, wyznanie, otwartość czy mentalność narodowa. Na podstawie obserwacji i pracy w terenie w okresie pandemii można wysunąć następujące hipotezy: sąsiedzkie relacje w warunkach lokalnych są dobre bez budowania jakiegokolwiek więzi emocjonalnej, sąsiedzi respektują swoją odmienność i niezależność, w warunkach zagrożenia czy niebezpieczeństwa solidaryzują się z otoczeniem i wzajemnie się wspierają na różnych płaszczyznach. W czasie pandemii weryfikacji uległy wszelkie definicje i idee pomocowe określone na postawie teoretycznych spekulacji. Pomoc indywidualna w warunkach lokalnych w czasie pandemii przybrała wymiar zjawiska na miarę „miłosiernego samarytanina”, a pomoc sąsiedzka – wymiar misji w sytuacji niepewnej i trudnej. Według Josefa Sellmaiera, który twierdził, że „każdy dobry uczynek, każde życiowe przyjacielskie słowo odmładza człowieka”, w sytuacji „stay at home” twierdzić można, iż każda pomoc sąsiedzka sprawia, że życie seniora nabiera sensu i staje się wartościowe.

Podejście holistyczne „Familiaris” wobec seniora na emigracji

Stowarzyszenie „Familiaris” jest instytucją non profit stworzoną jako formalna gałąź poradni „Familiaris” wspierającej rodzinę polonijną na emigracji w Niemczech od marca 2020 roku. Od początku swojej działalności „Familiaris” działa, kierując się podejściem *connectivity*, czyli łączności i kontaktach (Młyński, 2020). Kryterium *connectivity* jest również w pełni realizowane w sektorze pomocy i wsparcia niesionego seniorom. „Familiaris” jako stowarzyszenie stwarza dla seniorów przestrzeń wsparcia, rozmowy, rady, informacji niezbędnych do zdrowego i pogodnego życia. W okresie pandemii spojrzenie na seniora ma szczególnie wymiar terapeutyczny i doradczy. Wszelkie działania podejmowane przez stowarzyszenie „Familiaris” w zakresie towarzyszenia seniorom na emigracji ma wymiar obcowania z seniorem, asystowania mu, ubezpieczania go, chronienia, partnerowania, asekurowania, współudziału w jego codzienności, obecności, towarzystwa, uczestniczenia w jego rzeczywistości czy też przebywania z nim.

Czynnikiem koniecznym w budowaniu relacji i pomostu do pomocy jest tzw. oswojenie, czyli poznanie ze zdobyciem minimalnego zaufania. Dobre odczytanie i zrozumienie potrzeb (Corsten i in., 2015) seniora stanowią faktory decydujące o potencjale pomocy (Menn i in., 2020). Jest to szczególnie ważne w czasie izolacji społecznej – lockdownu związanego z pandemią. Doradcy i wolontariusze „Familiaris” poprzez podejmowaną pracę socjalną wobec osób starszych na tle zmieniającej się rzeczywistości realizują holistyczne podejście do starszego człowieka. Wykształcenie, specjalizacja, całe spektrum doświadczeń i realizowanych projektów dają konkretną wiedzę i przygotowanie, jak skutecznie pomagać seniorom. Wszelkie podejmowane działania są konsultowane z koordynatorem ds. poradni dla seniorów, bowiem każda aktywność wobec seniorów musi być określona, zdefiniowana i zaplanowana ze względu na zasady i normy obowiązujące w warunkach lokalnych. Warsztaty tematyczne „Familiaris” (*Warsztaty tematyczne...*, 2021) w sposób efektywny przygotowują doradców i wolontariuszy, jak pomagać starszym, jak być dobrym domowym gerontologiem, jak uczyć seniorów aktywności własnej i odpowiedzialności w wyjątkowym czasie.

Fundamentem ewaluacji „Familiaris” jest synergiczne podejście (Haken i Schiepek, 2005). Spojrzenie „Familiaris” jako grupy w ujęciu synergicznym jest wypadkową indywidualnych doświadczeń pomocowych każdego członka grupy. W sytuacji pandemii synergię „Familiaris” można rozpatrywać jako pętlę sprzężenia zwrotnego. Każdy wolontariusz jest równocześnie indywiduum, jak i organizmem grupowym, a za sprawą wzajemnej inspiracji członków zaciera się granica pomiędzy pracą dla siebie i pracą wspólną ukierunkowaną na „my”. Senior pozostający w swoim świecie wspomnień i przeżyć nie potrzebuje dużo ze strony otoczenia, bowiem synergiczna forma wsparcia ukierunkowana jest na my – pomoc wzajemną, wsparcie w sytuacji wyjątkowej. Pomoc i wsparcie udzielane seniorom na emigracji wynikają bezpośrednio z ich potrzeb, a także oczekiwań ze strony lokalnego społeczeństwa. Poczucie wyobcowania i samotności w kontekście lokalnych warunków, trudności językowe, brak wsparcia ze strony rodziny mają bezpośredni wpływ na stan psychiczny, fizyczny i duchowy seniora na emigracji (Trębski i Młyński, 2021). Schemat „Senior” opisuje w sposób uniwersalny (słowny) osobę seniora emigracyjnego: S – sugestywny, E – emocjonalny, N – nerwowy, I – intuicyjny, O – opiniotawczy, R – racjonalny (opracowanie własne, 2020). Pomoc i wsparcie, jakie proponuje „Familiaris”, realizowane są zaś według systemowych kryteriów SMART definiowanych jako: S – specyficzne (skoncentrowane), M – miarowe (określone), A – akceptowalne (zasady), R – realne (szacunek), T – terminowe (zdefiniowane; zob. schemat 1).

Schemat 1. Spojrzenie „Familiaris” wobec seniora na emigracji w sytuacji pandemii

Źródło: opracowanie własne.

Opisane podejście warunkuje kompleksowe określenie potrzeb i całościową odpowiedź na oczekiwania.

Oferta „Familiaris” wobec seniorów w okresie pandemii w warunkach lokalnych

Oferta pomocowa „Familiaris” jest skierowana do wszystkich grup seniorów, których w warunkach lokalnych można wyróżnić osiem, mianowicie: seniorzy korzystający z życia senioralnego, seniorzy aktywni zawodowo (Meyer i Meyer, 2021), seniorzy bierni, seniorzy z dolegliwościami ograniczającymi, seniorzy samotni, seniorzy w sąsiedztwie, seniorzy żyjący w apartamentach seniora, seniorzy chorzy (Allwinn, 2020). Wszystkie te grupy senioralne mają bardzo indywidualne potrzeby i oczekiwania, dlatego tak bardzo ważne jest indywidualne i skoncentrowane podejście do każdego seniora.

Poradnia „Familiaris” oferuje rzetelną pomoc, wsparcie i towarzyszenie seniorom realizowane w siedmiu modułach w kontekście wspólnoty seniorów emigracyjnych.

Moduł „słuchania i towarzyszenia” w formie ogólnodostępnej poradni online będącej platformą porad, rozmów, mediacji, pomocy online umożliwia konsultację i niesie pomocy słowem. Celem jest wspomaganie osób starszych i samotnych będących w kwarantannie. Wsparcie i pomoc są niesione poprzez wiadomość mailową, rozmowę przez Skype lub telefon. W czasie lockdownu najważniejsza

w hierarchii priorytetów staje się zwyczajna rozmowa – „o wszystkim i o niczym”. Seniorzy spragnieni kontaktów z drugim człowiekiem potrzebują osoby, która ich wysłucha (*Polska Misja Katolicka w Niemczech...*, 2020). W ramach porad, jakich udzielają wolontariusze, wymienić można: bezpłatne udostępnienie pełnej, obiektywnej informacji o dostępnych usługach i świadczeniach pielęgnacyjnych, doradztwo w sprawach związanych m.in. ze stosunkami rodzinnymi, sytuacją osobistą, uzależnieniami, wyborami dotyczącymi miejsca i formy zamieszkiwania, prowadzenie i udostępnianie bazy informacji o placówkach oferujących ofertę dla seniorów, udostępnianie informacji o dostępnych formach działalności wolontaryjnej seniorów i na rzecz seniorów, a także możliwościach zaangażowania się osób starszych na rzecz społeczności lokalnej. Stowarzyszenie „Familiaris” to także koordynacja odwiedzin wolontariuszy w mieszkaniach seniorów czy w placówkach medycznych, pomoc seniorom w naprawach czy prowadzeniu korespondencji, wsparcie w przeżywaniu okresu żałoby, poradnictwo w zakresie zaspokojenia potrzeb opiekuńczych, sytuacji osobistej, przygotowywanie broszur, ulotek i informatorów dla osób starszych i ich opiekunów, informowanie w zakresie polityki wobec osób starszych w skali lokalnej. Poradnia „Familiaris” pełni funkcję informatora o sytuacji i możliwościach, jakie senior posiada w aktualnej sytuacji.

Odpowiedzią wobec samotności i trudnego przeżywania czasu izolacji społecznej jest moduł „warsztaty”. Tematyka warsztatów jest wielopłaszczyznowa i obejmuje szerokie spektrum (*Warsztaty tematyczne...*, 2021). Warsztaty to przestrzeń wspólnoty, zaangażowania i sensu. Jest ona istotnym elementem w drodze do przyswojenia sposobu komunikacji przez aplikacje i wirtualną przestrzeń online, a także stanowi pomoc w technicznym opanowaniu umiejętności obsługi urządzeń przez seniorów. W tym celu został powołany specjalny Team IT „Familiaris”, który służy poradami osobom potrzebującym wsparcia w zakresie obsługi.

Bazą modułu „formacja” jest głoszenie Kerygmatu i stworzenie przestrzeni dla katechez online w postaci konferencji audio/wideo dla seniorów. W ramach tego modułu stworzono też alternatywę dla osób, które zupełnie nie radzą sobie z obsługą komputera, telefonu i aplikacji. W miarę możliwości przygotowywana jest wersja drukowana nauczania, szczególnie na okresy przedświąteczne i świąteczne, by każdy senior miał możliwości formacji i poczucia przynależności do wspólnoty. Materiałów formacyjnych są przygotowywane w języku polskim i niemieckim. Dla osób chętnych, które chcą otrzymywać systematycznie informacje polecane i propagowane przez „Familiaris”, udostępnianie takich treści odbywa

się w przestrzeni cyfrowej (WhatsApp, e-mail, Messenger) w sposób niesystematyczny, jednak w miarę możliwość regularnie.

Moduł „miłosierdzia” obejmuje działania podejmowane przez wolontariuszy w zakresie: pomocy osobom starszym i samotnym (pomoc w dostarczeniu żywności i leków, pomoc w sprawach pilnych, jak poczta, bank, recepty itd.), pomocy sąsiedzkiej seniorom (pomoc w robieniu zakupów, przygotowanie i podzielenie się obiadem itd.), wsparcia materialnego dla potrzebujących. Z ofiarowanych darowizn ludzi wielkiego serca i w ramach współpracy projektowej #Polonia4Neighbours (Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2020) z konsulatami generalnymi Rzeczypospolitej możliwe staje się wspomaganie seniorów przez udzielanie pomocy finansowej. Jest to wsparcie skierowane do osób najbardziej dotkniętych epidemią. Wspomagane są osoby, które straciły pracę lub finansowo nie radzą sobie z opłaceniem czynszów, zakupieniem żywności, potrzebnej odzieży.

Moduł „diakonii kultury” stanowi wymiar wspierania działań Polonii w ramach podejmowanych akcji pomocowych. Projekt pomocowy #Polonia4Neighbours we współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych RP realizowany przez lokalne konsulaty generalne Rzeczypospolitej umożliwia czynne zaangażowanie duchownych i świeckich w lokalne życie obywatelskie. Działania pomocowe wobec osób starszych, zaangażowanie i postawa solidarności z naszym najbliższym otoczeniem warunkują pozytywne spojrzenie na fakty i aktualną sytuację.

Czynnik pandemii uwarunkował postępowanie w ramach nowego efektywnego sposobu komunikacji również wśród ludzi starszych i dał podstawę do stworzenia i rozwoju przestrzeni wirtualnej dostępnej dla każdego seniora w sposób bezpośredni.

Propozycja „Familiaris” to nie tylko pomoc i informowanie, ale także animowanie aktywności towarzyskiej i artystycznej seniorów. Moduł „zaangażowana” stanowi tworzenie przestrzeni spotkań towarzyskich i aktywności seniorów. Umiejętność korzystania z możliwości Internetu przez seniorów daje łatwy dostęp do fachowej pomocy, wsparcia, tworzenia relacji z drugim człowiekiem. Realne potrzeby i oczekiwania seniorów, jakie zostały określone i dostrzeżone w wyniku spotkań z nimi w ramach organizowanych przez „Familiaris” Dni Seniora trwających od 9 do 13 października 2021 roku, skuteczniły konieczność podjęcia nowej inicjatywy online dla seniorów. Spotkania Seniorów online to wirtualna wspólnota mająca na celu rozmowy na rozmaite tematy przy kawie jako formę spędzania pozytywnie i kreatywnie wolnego czasu (*Spotkania Seniorów...*, 2021).

Kolejną przestrzenią współpracy i zaangażowania mającą działanie terapeutyczne jest pisanie świadectw z czasu pandemii w ramach modułu „sensu” i cyklu

„Moje przeżywanie czasu pandemii koronawirusa”. Świadczenia publikowane na stronie poradni „Familiaris”, na profilach Facebook i Instagram budują więź i jedność, dając poczucie sensu przeżywania trudnych sytuacji.

Pandemia w dużym stopniu zakłóciła realizację zaplanowanych na rok 2021 projektów szczególnie w sektorze poradni dla seniorów. Projekty te przewidują: otwarcie biura seniora (*Seniorenbüro*), wynajęcie pomieszczeń na spotkania grup seniorów oraz realizację podejmowanych przez nich działań, budowanie sieci łączącej organizacje seniorskie, organizację imprez kulturalnych oraz sportowych i rekreacyjnych dla seniorów, szkolenia dla animatorów i liderów działań na rzecz seniorów i z seniorami. W aktualnej sytuacji obostrzeń i dystansu społecznego wszelkie działania podejmowane przez „Familiaris” skoncentrowane są na pomocy, wsparciu i towarzyszeniu rozumianym jako obcowanie z seniorem, asystowanie mu, ubezpieczanie go, chronienie, partnerowanie, asekurowanie, współudział w jego codzienności, obecność, towarzystwo, uczestniczenie w jego rzeczywistości czy też przebywanie z nim.

Podsumowanie

W artykule podjęto próbę analizy kierunków działań obejmujących aktywność instytucji państwowych, socjalnych, medycznych czy charytatywnych wobec seniorów na emigracji. Pomoc seniorom rozumiana jako wsparcie, towarzyszenie czy relacja ma wymiar biologiczny, psychiczny, społeczny i duchowy, a troska o seniora ma formę całościowej opieki geriatrycznej. W warunkach pandemii szczególnie potrzeba zaakcentować bezpieczeństwo seniorów. Ważną cechą systemu wsparcia w Niemczech jest jego wielowymiarowość i fachowość. Podejście holistyczne i wielopłaszczyznowa oferta poradni „Familiaris” zapewnia rzetelne wsparcie seniora emigracyjnego. W artykule zostały zaprezentowane formy pomocy i wsparcia na podstawie informacji zaczerpniętych z instytucji, jak również wiedzy pochodzącej z obserwacji i życia przez 15 lat na emigracji, w społeczeństwie lokalnym, w tym również wśród seniorów. Metody badawcze zastosowane w pracy badawczej to: obserwacja indywidualnych przypadków, sondaż diagnostyczny z wykorzystaniem technik badań takich jak obserwacja i wywiad. Na podstawie wyników badań formułowano tezy, wnioski i opracowano model wsparcia seniorów emigracyjnych oferowany przez poradnię „Familiaris”. O poprawności i skuteczności modelu świadczą projekty pomocowe realizowane w czasie wyjątkowym, których realizację zakończyły się powodzeniem.

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie aktualnej sytuacji elementów bezpieczeństwa socjalnego na rzecz seniorów na emigracji w czasie pandemii i w kontekście pomocy oferowanej przez instytucje państwowe, socjalne, medyczne i charytatywne, a także pomocy indywidualnej. W nadzwyczajnych okolicznościach konieczne jest poszukiwanie nowych i skutecznych rozwiązań mających na uwadze bezpieczeństwo i dobro seniora. Zaangażowanie i powszechna solidarność społeczeństwa lokalnego i instytucji, jak również wzajemne zaufanie i odpowiedzialne podejście do seniora są tematem przewodnim niniejszego opracowania. W artykule przedstawiony zostanie temat pomocy seniorom w czasie pandemii COVID-19 w odniesieniu do bezpieczeństwa, ochrony życia, wsparcia i realnej pomocy.

Słowa kluczowe: senior, polityka społeczna, bezpieczeństwo socjalne, emigracja, poradnictwo, Familiaris

Abstract: The aim of the article is to present the current situation of the elements of social security for seniors in exile in a pandemic situation, in the context of assistance offered by state, social, medical and charitable institutions as well as individual assistance. In extraordinary circumstances, it is necessary to search for new and effective solutions with a view to the safety and well-being of the senior. The leitmotif of this study is the commitment and common solidarity of the local community and institutions, as well as mutual trust and a responsible approach to seniors. This article will present the topic of helping seniors during the COVID-19 pandemic in the context of safety, life protection, support and real help.

Keywords: senior, social assistance, social security, emigration, counseling, Familiaris

Bibliografia

- Allwinn, S. (2020). Forschungsbericht. *Wie kann das Zusammenleben von traumatisierten Jugendlichen und Seniorinnen (einige davon mit Demenz) in Bezug auf die unterschiedlichen und gemeinsamen Bedarfe gelingen?* Evangelischen Hochschule Freiburg.
- Altenheim Lösungen fürs Management. (6 lipca 2020). *Merkel dankt Älteren für Verständnis in der Corona-Pandemie*. https://www.altenheim.net/artikel/archiv/merkel-dankt-aelteren-fuer-verstaendnis-in-der-corona_pandemie

- Corsten, S., Schimpf, E. J., Konradi, J., Keilmann, A., Hardering, F. (2015). The participants' perspective: how biographic-narrative intervention influences identity negotiation and quality of life in aphasia. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 50(6), 788–800. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12173>
- Haken, H., Schiepek, G. (2005). *Synergetik in der Psychologie. Selbstorganisation verstehen und gestalten*. Hogrefe.
- Jan Paweł II. (10 listopada 1994). List apostolski *Tertio millennio adveniente*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/tertio.html
- Lang, K. O. (2021). *Wpływ pandemii na Europę: Niemcy i Polska*. Wyższa Szkoła Europejska im. Józefa Tischnera, Centrum Stosunków Międzynarodowych.
- Menn, L., Corsten, S., Lauer, N., Wallace, S. J. (2020). The effectiveness of biographical approaches in long-term care: A systematic review. *The Gerontologist*, 60(4), 309–328, <https://doi.org/10.1093/geront/gnz074>
- Meyer, R., Meyer, D. (2021). *Senior Entrepreneurs. Einblicke in die wachsende Gruppe der Selbständigen, die im Alter von 50+ den Schritt in die Selbständigkeit wagen*. Fachhochschule Nordwestschweiz Institut für Unternehmensführung.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych. (17 kwietnia 2020). *Akcja Polonia4Neighbours i działania Polonii w zwalczaniu pandemii koronawirusa na świecie*. <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/akcji-polonia4neighbours-i-dzialania-polonii-w-zwalczaniu-pandemii-koronawirusa-na-swiecie>
- Młyński, J. (26 listopada 2020). „Dzwonię do Familiaris, bo szukam wsparcia w moim problemie”. *Wsparcie jako jeden z elementów Familiaris*. <https://poradnia-pmk.eu/dzwonie-do-familiaris-bo-szukam-wsparcia-w-moim-problemie-wsparcie-jako-jeden-z-elementow-familiaris>
- Polska Misja Katolicka w Niemczech w czasie pandemii. (2020). real. i zdj. B. Pyrka i M. Ziółkowski. Telewizja Polska S.A. <https://www.youtube.com/watch?v=SoDx3m7zcBs>
- Pulver, M. (2007). *Anders Altern: Beratung für schwule Senioren*. W: T. Friedrich-Hett (red.), *Positives Altern. Neue Perspektiven für Beratung und Therapie älterer Menschen* (s. 112–131). Verlag.
- Radtke, R. (2004). *Anzahl der Pflegeheime und ambulanten Pflegedienste in Deutschland bis 2019*. Sozialgesetzbuch – Zwölftes Buch (SGB XII), Netzwerk Artikel 3, Änderung der Hilfearten durch Aufgabe der Hilfe in besonderen Lebenslagen, Behinderung & Menschenrecht, Lfd. Nr. 24, 02/03.
- Radtke, R. (8 stycznia 2021). *Anzahl der Pflegebedürftigen in Deutschland in den Jahren 1999 bis 2019, 01/2021*, Dane statystyczne z Bundesministerium für Gesundheit (BMG): *Zahlen und Fakten zur Pflegeversicherung*, 07/2020, „Statistik”.
- Spotkania Seniorów: Herbaciarnia „Familiaris”*. (2021). Pobrane z: <https://poradnia-pmk.eu/herbaciarnia>
- Trębski, K. (2017). Online counselling opportunities and challenges. *Charity, Philanthropy and Social Work*, 2, 2017, 7–23.

- Trębski, K. (2018). Aktivne starnutie ako výzva pre Cirkev a spoločnosť. *Studia Aloisiana*, 9(4), 61–76.
- Trębski, K. (2019). *Spolu kráčať cestou života. Vybrané aspekty starostlivosti o seniorov a ľudí dlhodobo chorých*. Dobrá kniha.
- Trębski, K. (2020). *Counseling ai tempi del coronavirus*. Edizioni Sant'Antonio.
- Trębski, K. (2021). *Sprevádzanie (counseling) a vybrané aspekty starostlivosti o seniorov a ľudí dlhodobo chorých*. Dobrá kniha.
- Trębski, K., Młyński, J. (2021). Rola counselingu (poradnictwa) w radzeniu sobie ze stresem emigracyjnym a bezpieczeństwo zdrowotne rodziny. W: Z. Struzik, J. Młyński i W. Szewczyk (red.), *Poradnictwo rodzinne na emigracji. Teoria i praktyka* (s. 177–191). Wydawnictwo UKSW/Instytut Papieża Jana Pawła II.
- Trębski, K., Młyński, J. (2022). Counseling as a means of providing safe social support during the COVID-19 pandemic. *Fides et Ratio*, 49(1), s. 204–208. <https://doi.org/10.34766/fetr.v49i1.1045>
- Warsztaty tematyczne. *Familiaris 2021*. (2021). Pobrane z: <https://poradnia-pmk.eu/warsztaty-..familiaris-2021>.